

MĀNASOLLĀSA

OF

KING SOMES'VARA - Vol. 2

Edited with an introduction

BY

G. K. SHRIGONDEKAR, M. A.

Superintendent, MSS. Section,

Oriental Institute, Baroda,

7762

Sa 7.03

Som / Shr

Vol. II

BARODA
ORIENTAL INSTITUTE

1939

Printed by R. R. Bakhale, at the Bombay Vaibhav Press,
Servants of India Society Building, Sandhurst Road, Bombay 4.

AND

Published on behalf of the Government of Baroda by Benoytosh
Bhattacharyya at the Oriental Institute, Baroda.

Price Rs. 5-0-0

Introduction.

The second volume of the *Mānasollāsa*, the encyclopaedic work of the Western Cālukya King Someśvara, is now offered to the Sanskrit knowing public. The volume contains the whole of the third *Viṃśati* in twenty chapters and part of the fourth *Viṃśati* comprising fifteen chapters. The third *Viṃśati* deals with the twenty kinds of *Upabhogas* or enjoyments, while the fourth treats of the twenty kinds of *Vinodas* or royal sports, out of which only fifteen are described in the present volume. The remaining five *Vinodas* and the last *Viṃśati*, namely, the *Kriḍāviṃśati* will appear in the third or the last volume. It is worthy of note that in the 4th *Viṃśati* the chapter on Music is the longest and equals in length the whole of the first volume. This, no doubt, bespeaks the great interest the royal author King Someśvara took in the science and perhaps also in the art of Music.

THE MSS. MATERIAL.

The present volume is prepared with the help of the following four MSS:—

- A. Belongs to the Oriental Institute. It is a complete copy prepared with the help of three MSS.
- B. Belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It is incomplete. In this MS. even the *Grhopabhoga* or the first *Adhyāya* of the third *Viṃśati* is not complete.
- D. Complete. It did not give much help in the preparation of this volume, since the subjects treated of in this volume are unusual; it is full of mistakes. It belongs to the Bikaner Durbar and we have a photostat copy of the same in our collection.
- F. Complete but full of mistakes. This belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

SUBJECT-MATTER.

The first *Adhyāya* of the third *Viṃśati* opens with *Muhūrta Jyotiṣa* or the Science of Astrology for finding out auspicious moments while

building new houses for princes, ladies of the harem and ministers. No information is, however, available here on town—planning or building of forts, since ostensibly the purpose of the *Viṃśati* is to describe the Upabhogas or royal enjoyments. It treats, nevertheless, of a few types of palaces like *Prthvijaya*, *Muktakoṇa*, *Sarvatobhadra*, *Śrīvatsa* etc. being fit objects of royal enjoyment.

THE CATUṢKAS.

As the *Catuṣkas*¹ allow good light and ventilation inside the house, every palace is here recommended to have at least one *Catuṣka*. Various kinds of palaces are mentioned here and their names differ with the number of *Catuṣkas*, the number and direction of the *Alindas*, *Śālās* and *Bhadrās* contained in them.

1. The definition of a *Catuṣka* and the order of construction as given in śloka 31 on page 4 is:—

चत्वारो मध्यगाः सप्तभा यत्र तत्स्याच्चतुष्ककम् ।
तस्माद्द्वहिरलिन्दं स्याच्छाला स्यात्तदनन्तरम् ॥
(अलिन्दं) च पुनः शाला क्रमेणैव प्रवर्धते ।

Next to the *Catuṣka* is the *Alinda* and next to it is the *Śālā*. These extensions take place in this particular order. The *Śālā* is then followed by an *Alinda* and the latter by the *Śālā* in the order of construction. Extension in this particular order is considered necessary in the case of the king's palace.

The definition of *शाला* is:—

गृहमेकं तु यच्छस्त्रं सर्वं शालेति सा स्मृता ॥ समराङ्गणसूत्रधार ॥

And the definition of an *अलिन्द*² is:—

शालाग्रं बलभी या स्यादलिन्देति वदन्ति ताम् ॥ समराङ्गणसूत्रधार ॥
And केचिदलिन्दकं द्वारं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २३८ ॥
केचिदलिन्दं शालां च केचिच्चालिन्दकं च तत् ।
गृहबाह्यस्थिताः काष्ठा गृहमयन्तनिर्गताः ॥ २३९ ॥
काष्ठाकाष्ठस्य यद्गृहं तद्वा चालिन्दसंज्ञकम् ।
गृहाद्बहिश्च ये काष्ठा गृहस्यान्तर्गताश्च ये ॥ २४० ॥
तेषाङ्गोष्ठीकृतं तिर्यग्गृहं चालिन्दसंज्ञकम् ।
सप्तमहीनं गृहाद्बाह्यान्निर्गतङ्गुष्ठानिमित्तम् ॥ २४१ ॥
मध्याह्न्यर्धगतं गृहं तच्च चालिन्दसंज्ञकम् ।
यत्रालिन्दश्च तत्रैव द्वारमार्गं प्रशस्यते ॥ २४२ ॥
अलिन्दं द्वारहीनं च गृहकोटीसमं स्मृतम् ।
यत्रालिन्दं तत्र शाला तत्र द्वारश्च शोभनम् ॥ २४३ ॥
शालालिन्दं (न्द) द्वारहीनं न गृहं कार्येऽप्युप ॥

—विश्वकर्मायकाशः ।

THE PALACES.

Houses with four Śālās, three Śālās, two Śālās and one Śālā are described afterwards. Sixteen kinds of palaces with one Śālā are distinguished. Dhruva is the first among the sixteen and Vijaya is the last among them. The result of living in these houses is the same as is conveyed by the very name given to these buildings e. g. Dhruva 'permanency', Vijaya 'victory' and so forth.

WORSHIP OF VĀSTU.

The king is required to worship the Vāstu or the site of the palace, a big square divided into 81 pādas and has to give specified offerings to the deities residing in those 81 pādas. The king has to perform this Vāstupūjā before building the palace and thereafter annually after the building is completed. The king's palace may have one to nine stories. In the palace there must be certain very dark places to be illumined by Manidipas (or jewel-lamps) also entablatures (Matta-vāraṇas) with rich display of ivory, having pillars of gold or sandal wood, pavements of glass, crystal etc. and walls either made of crystal slabs looking like mirrors or made beautiful with wonderful pictures.

MATERIALS FOR PAINTING.

The author now deals with painters and painting, as also with the methods of preparing Vajralepa (adamantine paste), painting brushes, pure and mixed colours. In his opinion there are only four Śuddha or original colours: white, red, yellow and black; and he recommends the use of Śaṅkha (conch) powder for white colour. He distinguishes three kinds of red colour and recommends Darada (red lead) for reddish brown, Alaktaka (red sap) for blood-red and Gairika (red chalk) for dark red. He prescribes Haritāla (yellow orpiment) for the yellow colour and Kajjala (soot or lamp-black) for the black colour. While dealing with the Mīśravārṇas he recommends gold to be used in showing the golden ornaments.

ICONOMETRY.

In the Mānasollāsa, very interesting details are given on portrait painting, which is dependent in the first place on the three principal lines, called the plumb lines here named as the Brahmasūtra and the two Pakṣasūtras. The Brahmasūtra is the line which begins from the Keśānta (forehead where the line of hair begins) and passes through the middle of

the eyebrow, the tip of the nose, chin, chest and navel to the middle of the two feet. This line, therefore, marks the centre of the body from head to foot.

The two Pakṣasūtras are usually six aṅgulas away from the Brahmasūtra on either side. They start from the Karṇānta (the top of the ear) and pass through the chin, the middle part of the knees, the outside skin and the second finger near the toe to the ground.

THE FIVE ATTITUDES.

With the variation of the distance between the central and side lines five different positions of the subject are obtained, in the same manner as the front, profile and three quarter positions are obtained in Western Art. The five positions are named in the Mānasollāsa as- Rju, Ardharju, Sāci, Ardhākṣi and Bhittika. Rjusthāna is the front position in which the distance between the central plumb line (Brahmasūtra) and the two Pakṣasūtras i. e. side lines is six aṅgulas on both the sides. Ardharjukasthāna is that in which the distance from the Brahmasūtra to one Pakṣasūtra is eight aṅgulas on one side and four aṅgulas on the other. The Sācisthāna is that in which the distance from the Brahmasūtra to one Pakṣasūtra is ten aṅgulas on one side and two aṅgulas on the other. The Ardhākṣikasthāna is that in which the distance from the Brahmasūtra to one Pakṣasūtra is eleven aṅgulas on one side and one aṅgula on the other. Bhittikasthāna is that in which only the Pakṣasūtras are seen while the Brahmasūtra disappears.

✓ Later the table for measuring lengths is given :—

8 परमाणुः = 1 वसरेणु	8 यवः = 1 अङ्गुल or मात्रा
8 वसरेणुः = 1 बालाय	2 मात्राः = 1 गोलक or कला
8 बालायः = 1 लिङ्गा	3 मात्राः = 1 अध्वर्धकला
8 लिङ्गाः = 1 यूका	4 मात्राः = 1 भाग
8 यूकाः = 1 यव	3 भागः = 1 वितस्ति or ताल.

The whole body from head to foot is nine Tālas in height. The face from Keśānta to Hanu = 1 ताल.

श्रीवा = 4 अङ्गुलः	श्रीवा to हृदय = 1 ताल
हृदय to नाभि = 1 ताल	नाभि to मेढु = 1 ताल
ऊरु = 2 तालः	जातु = 4 अङ्गुलः
जङ्घा = 2 तालः	चरण = 2 अङ्गुलः

Thus according to Brahmasūtra the height of the body is 9 Tālas, the Mauli (crown of the head) is 4 aṅgulas from the Keśānta; thus the real height is 9 Tālas and 4 aṅgulas i. e. $9\frac{4}{5}$ Tālas.

Next come the details of vertical measurements:—

1. First is the Mastaka-sūtra i. e. the line of the crown.
2. Four āṅgulas below is the Keśānta (end of the front hair) sūtra. This goes round the head three āṅgulas above the Kārṇāgra.
3. Two āṅgulas below is the Tapanoddeśa-sūtra. This goes through the Śaṅkhamadhya, one āṅgula above the Kārṇāgra and one āṅgula above the occiput.
4. One āṅgula below is the Kacotsaṅga-sūtra which goes from near the eyebrows, the upper end of the ear to the Śirṣakūrma (occiput).
5. One āṅgula below is the Kanīnikā-sūtra which goes by the Apāṅga, the upper end of the Pippali and above the pit of the back of the head.
6. Two āṅgulas below is the Nāsāmadhya-sūtra. It goes through the high portion of the cheeks to the middle of the ear.
7. Two āṅgulas below is the Nāsāgrasūtra. It goes through the cheeks, the root of the ear, the Keśotpatti-pradeśa and the back.
8. Half an āṅgula below is the Vaktramaḍhya-sūtra. It goes by the Sprkkā or Kṛkāṭikā.
9. Half an āṅgula below is the Adharoṣṭha-sūtra. It goes by the joint of the chin to the back of the neck.
10. Two āṅgulas below is the Hanvagra-sūtra. It goes by the neck to the joint of the shoulder.
11. Four āṅgulas below is the Hikkā-sūtra. It goes from below the shoulders and the tops of the hands.
12. Seven āṅgulas below is the Vaksahsthala-sūtra. It goes by the red part of the nipples and the arm-pit joints to the back-bone.
13. Five āṅgulas below is the Vibhramasaṅga-sūtra. It goes below the nipples, the part between the breast and the backbone, the upper part of the elbow joint to the middle of the back.
14. Six āṅgulas below is the Jātharamadhya-sūtra. It goes by the end of the biceps to the back.

15. Six āṅgulas below is the Nābhi-sūtra. It goes by the loins to the top of the Kakundaras (buttocks).
16. Four āṅgulas below is the Pakvāsayasūtra. It goes by the middle of the Nitamba (hips) above the Sphiks i. e. fleshy part of the buttocks.
17. Four āṅgulas below is the Kāncipada-sūtra. It goes by the middle of the buttocks.
18. Four āṅgulas below is the Liṅgasirah-sūtra. It runs by the root of the thighs to the expanse or curving of the buttocks.
19. Five āṅgulas below is the Liṅgāgra-sūtra. It goes from below the buttocks and enters the fold of the buttocks.
20. Eight āṅgulas below is the Ūru-sūtra.
21. Four āṅgulas below is the Mānasūtra i. e. Ūrumadhya-sūtra.
22. Four āṅgulas below is the Janumūrdha-sūtra. These three sūtras should go round both the thighs.
23. Four āṅgulas below is the Jānvadha-sūtra. This also should go round the knee.
24. Twelve āṅgulas (one Tāla) below is the Śakrabasti-sūtra.
25. Ten āṅgulas below is the Nalakāntaga-sūtra. It runs from the top of the ankle to the top of the heel.
26. Two āṅgulas below is the Gulphānta-sūtra.
27. Four āṅgulas below is the Bhūmi-sūtra.

The total length of the Brahma-sūtra amounts thus to 108 āṅgulas. The author next gives elaborate iconometrical details of the different parts of the body for all the five (rju etc.) attitudes of images.

While dealing with the measurement of the palm of the hand on page 32 he gives the names of different lines on hands. The first of these lines is called Āyurlekhā (the heart-line), the second of these is the Śaktirekhā (head-line) and the third is the Puṁrekhā (the life-line). This is joined to Śaktirekhā. The terms Śaktirekhā and Puṁrekhā are not usually met with in works on Palmistry.

Further he gives in detail the rules for painting on the walls in the first four. Sthānas or attitudes, omitting naturally the last or the Bhittikasthāna as no part of the face is visible there on the Bhitti (wall). He, however,

does not recognise any other Sthāna besides the five already mentioned even though the position happens to be intermediate between any two acknowledged attitudes.

THE DEITIES.

Then he gives the Dhyānas of the twenty-four forms of Jagannātha or Viṣṇu beginning with Keśava. All the twenty-four forms of Viṣṇu are endowed with four hands, carrying the well-known symbols of Viṣṇu, namely, the Śaṅkha (conch), Cakra (discus), Gadā (mace) and Padma (lotus) in different orders.

For the four symbols of Viṣṇu the author here has used abbreviations: thus Śa for Śaṅkha, Ca for Cakra, Ga for Gadā and Pa for Padma. Three abbreviations of symbols usually occur in each set of four letters where the fourth denotes the abbreviated name of the deity. The first letter shows the symbol in the right lower hand, the second in the right upper, the third in the left upper, while the fourth which is not mentioned denotes the left lower hand holding the remaining symbol. Thus the abbreviation means that the form bears clockwise Padma in the right lower hand, Śaṅkha in the right upper, Cakra in the left upper and Gadā in the left lower (though not mentioned). The last letter *ke* indicates that the name of the form is Keśava.

Then he gives the iconography of the eight-armed images of Hari, Trivikrama, Nṛsiṃha, Rāma and Nṛvarāha and declares that these should be ten Tālas in height while Vāmana should be of seven Tālas.

The two works Śilparatna and Mānasollāsa agree so closely that one is tempted to believe that out of the two one must have borrowed from the other. The Śilparatna of Śrīkumāra being probably a work of the 16th century it is likely that it must have borrowed from the Mānasollāsa. It is, however, also probable that both of them might have borrowed from some earlier work which formed a common source.

In the first chapter the author deals with architecture, iconography, drawing, painting and cognate subjects. The Mūrtis treated of in this work are : Keśava etc. twenty-four forms of विष्णु, हरि, त्रिविक्रम, वामन, राम, सुवराह, नरसिंह, मत्स्य and कूर्म; ब्रह्मदेव, महादेव in human form as in गजासुरवध, as in विषुवदाह as स्वच्छन्दभैरव, as अधेनारीश्वर, as उमामहेश्वर and as हरिहर; कार्तिकस्वामी, गणेश, काली, महिषासुरमर्दिनी with eight hands, इन्द्र, अग्नि, यम, राक्षसेन्द्र, वरुण, वायु, कुबेर, ईशान, मातृका, श्री, नाग, देव, दानव, पिशाच, बेताल, क्षत्रपाल, कामदेव, सूर्य, चन्द्र, भीम, बुध, शुक, शनि, राहु and केतु.

At the end of this chapter he gives a full description of two animals, namely, the horse and the elephant but does not mention the bull which is found in the *Śilparatna* of *Śrikumāra*.¹ The deities already mentioned seem to be the favourite gods of the time. Their forms without exception are pleasant; loathsome or dreadful pictures which are likely to cause depression of spirits are not allowed to be drawn in palaces, as everything pleasant and attractive must be before the eye of a king to keep him cheerful. In this connection it may be remembered that the *Uttarāmacarita* of *Bhavabhūti* clearly shows the tragic effect the unpleasant pictures produced on the minds of *Rāma* and *Sītā*. On this point further information may also be obtained from the *Yogagrha* as cited in the *Haṭhayogapradīpikā*.² The sight of *Śmaśāna* and *Naraka*, for instance, makes a man think of the transitoriness of the world. He is likely to develop a strong sense of *Vairāgya* or non-attachment which is dangerous for a person who has to guide the destinies of a kingdom. In short, the pictures must be fitting to the gay atmosphere of the palace. It, therefore, stands to reason that everything in the palace must be such as will keep the king always cheerful. There is a passage³, in the *Mānasollāsa* to show that the main purpose of the pictures should be to remove the anguish from the heart.

VARIETIES OF PICTURES.

The author then proceeds to classify the different kinds of pictures and explain the various technical terms. The exact copy of an object as we find in a reflection is named by him as *Viddha* while mere resemblance is called *Aviddha*. The picture that expresses the *Rasas* like *Śṛṅgāra* is called a *Bhāvacitra* while the one with bright colours is named as *Dhūlicitra*. It is worthy of note that here King *Someśvara* proudly describes himself as चित्रविद्याविराजिन् (वि. ३-१०५)—the creator or master of the art of drawing and painting.

1. It is noteworthy that the *Śilparatna* part 2 in the *Trivandrum* Series gives the bull, horse and elephant for examples but one of them i. e. the bull is omitted in the *Mānasollāsa*.

2. मध्ये योगयुद्धस्याथ लिखेत्संसारमण्डलम् ।
दमशानं च लिखेद्द्वयोरं नरकांश्च लिखेत्कचित् ॥
तान्दृष्ट्वा भीषणाकाशान् संसारे सारवर्जिते ।
अनवसादो भवति योगी सिध्यभिलाषुकः ॥
पश्यंश्च व्यापितान् जन्तुस्तान्मत्तांश्चलद्गणान् ॥

(*Haṭhayogapradīpikā*. 1-13. comm.)

3. निर्मिते चित्ररत्ने चित्रतोदनहारकम् । वि. ३-१०५.

To prevent smoke nuisance¹ from the होमशाला in the palace he recommends the construction of latticed windows etc. The necessity of having a चतुष्क in the palace and the passage i. e. अलिन्द shows that the old engineers had a good grasp of the problems of light² and ventilation.

The king is advised also to spend different seasons in different types of palaces which are constructed differently to suit the seasons and the variable weather. The author is particular in having four palaces for the four seasons, i. e. the spring, the summer, the winter and the rainy season.

Then begins the chapter entitled the Snānopabhoga or 'the enjoyment of bath'. The king's person, he says, should first be anointed with fragrant oil and then massaged by expert wrestlers well-versed in the art of massaging. An ointment prepared with fragrant unguents like Koṣṭha etc. in water or Kāñjikā is applied afterwards to the body for rubbing and cleaning the skin. A Khali (a special preparation of an ointment of wheat-flour etc. in Āranālas) is then applied to remove grease from the skin and it serves the same purpose as the modern soap. Young women then pour over the head water from golden jars made fragrant by various scented things. The scented oil of Āmalakī is then applied to the hair; sometimes scented turmeric is applied in addition. The oil and turmeric are then removed with warm water and the body is rubbed vigorously with a dry towel. Finally the removal of wet clothings completes the elaborate process of a royal bath.

The bath over, the king should put on a pair of sandals made of Śrīparṇī or Harichandana wood or of leather which covers only the front portion of the foot according to convenience. This is called the Pādūkābhoga or the enjoyment of sandals.

Coming out of the Snānagṛha (bath room) the king should enter the Sukha—Mandir (pleasure hall). He should then summon the officer-in-charge of Tāmbūla 'betel leaves' and take from him one Tāmbūla. For this purpose excellent areca nuts are obtained from places like Vanavāsī. A slice from the top of the nut is first removed and then it is dried in the shade. One fourth of this nut is used in preparing the Tāmbūla which consists of fifty-two yellowish betel leaves with their ends removed. The ingredients used for the Tāmbūla include pearl oyster, the Īśāvāsa camphor, Kastūri (musk) and various other sweet smelling things.

-
1. धूमनिर्गमनोपायकृतजालपरिष्कारः ।	(विं. ३-९१३)
2. गवाक्षैः शोभिते द्वार्ये रम्ये सर्वप्रकाशके ।	(विं. ३-९१३)

The author then proceeds to describe the *vilepanas* or unguents to render the skin soft, clean and fair. Different *vilepanas* are prescribed for different seasons. The *vilepana* called *Sāndhya* is designed to remove the smell of perspiration. In this chapter the author deals with the tests of *Chandana* and *Kastūri* which are used in the summer and the rainy season respectively. The *lepāna* known as *pulliṅga* is prescribed for the cold season (*Hemanta* and *Śisira*) exclusively. The colour of the *vilepana* is required to be harmonized with the dress which also changes according to seasons.

The author next deals with the interesting topic of *Vastropabhoga* or the "enjoyment of garments". The chapter opens with astrological observations on the auspicious and inauspicious moments for putting on new dress and gives the results arising therefrom. The author incidentally observes that for putting on new clothing on ceremonial occasions like the *Gṛhotsava* or marriage, it is not necessary to observe the *Muhūrta* or auspicious moments. After applying the *vilepana* to his body the king should call the officer-in-charge of the royal ward-robe and order him to bring excellent clothes of cotton or silk woven with silver or golden threads of various kinds and colours brought from different countries¹ and wear them.

In the *Vasanta* (spring) season the king is asked to put on silk or cotton clothes which are thin and charming. In *Grīṣma* (summer) he should wear clothes of white colour. But if he wants to wear woollen clothes of white colour they must be very thin, soft and beautiful. In the rainy season he should wear red, pink, reddish and dark-red clothes made in an attractive style. In the *Śarad* (autumn) season he should wear very thin clothes dyed with safflower or lac. In the cold season, he should wear woollen clothes of various kinds. On the whole the king should according to different seasons wear thin, costly and beautiful clothes of various colours to suit his own complexion.

Then comes the *Mālyabhoga* (enjoyment of garlands). After putting on fine clothes he should wear garlands made of various kinds of flowers. The line in *मानसोद्भासः—विभर्ति माल्यं शिरसा वृषतिः स्वाहुसातः* :

विं ३. अ. ७. श्लोक ४७.

1. Among the places mentioned one is *Anilvād* or *Anahilapurapattana* (modern *Paṭṭana* in the *Mehasana* Prānt of the *Baroda Rāj*).

reminds one of Śrī Vālmiki's remark :—

कृबन्ति कुसुमापीडाः शिरस्तु सुरभीनमी ।

मधयकाशैः फलकैर्दक्षिणाया नरा यथा ॥ रा. २-१३-१३

while describing the Chitrakūṭa mountain. To have a tuft of hair of a considerable size on the crown of the head is a southern custom even now and in the Madras Presidency one comes across men also with garlands put on the Śikhā. It may be remarked here that the author does not refer to the Pūjā of the Iṣṭadevatā which is usually done after Snāna.

After Mālyopabhoga comes the Bhūṣopabhoga (enjoyment of ornaments). In the beginning of the chapter the author deals with various kinds of pearls and precious stones, more or less on the same line as in the second Vīmśati. While talking of diamonds he uses the line वैराकरभवे वज्रं विप्रजातीयमुत्तमम् । which means that the diamond produced in the वैराकर mine is of the highest (व्राह्मण) quality. Then he describes the ornaments with pearls and precious stones and deals with separate ornaments for men and women. Some of the ornaments described in the Mānasollāsa may be said to be current in modern times e.g. the ornament called Śārikā, for instance, is current now and it is called Sarī in Marāṭhi. Though fashions in ornaments are always in a flux, we can nevertheless find them used even in modern² days. Ornaments like Keyūra etc. are also found in both Northern and Southern India bearing either the same or an entirely different name. It is, however, noteworthy that there is no mention of any ornament for the nose which very probably was introduced after the advent of the Muhammedans.

Then comes the Āsanopabhoga (enjoyment of seats). In this section, various kinds of royal seats are described; the Maṅgalāsana seems

1. In Marāṭhi वैरागर means the mine of diamonds (see Molesworth's dictionary). But no Marāṭhi dictionary gives the etymology of the word. वैर (Tamil)=a diamond and आकर=a mine. Thus वैराकर or वैरागर (cf. वैरागरे च सोपरे कलो वज्रसुन्दरः । मानसोल्लास Pt. I i. e. diamonds are produced in वैरागर and सोपारा (i. e. शूपरिक the modern नलासोपारा near Bombay on the B. B. & C. I. Ry.) means a mine of diamonds. The place near the diamond mines (वैराकर) became known as वैराकर; even now it is known as वैरागढ in the चांदा district of the नागपूर division in the Central Provinces. There were diamond-mines near this place on the river Sātin. Thus it seems that the influence of the Tamil language was felt as far as C. P. owing perhaps to its influence on Canarese.

2. चंद्र, सूर्य, मृद, राखडी, केतकी, केवडा, कमरपट्टा, बिरोया, जोडर्या, पिंपळपान, डुगड्या, वेढें were being used a few years back. All these are mentioned in मानसोल्लास with slightly different names.

to be the *chaurāṅga* in Marāṭhi (a table), *pavitrāsana* a chair, *majjanāsana* a big table or sofa which are used in places other than the Darbar hall where *Simhāsana* is the only seat that is used.

Then comes the *Chāmarabhoga* (enjoyment of a *chauri* in Marāṭhi) or a bushy tail of the *chāmara* used as a fly-whisk or a fan. This section includes fanning by (fans made of) *Tāḍapatra*, *Morchela* or *Kūrchaka* made up of the feathers of a peacock and the *Vālaka Vyajana* i. e. the fan made up of *Vāla* (or *वाला* in Marāṭhi).

Then comes the *Āsthānabhoga* (enjoyment of holding the Darbar). The king should sit on the throne placed in the assembly hall (Darbar hall) and ask his *Pratihāra* to send a *Sarvāvāhana* (general invitation) to attend the Darbar. In response to the general invitation, first the women of the harem are allowed to enter the assembly hall. They come in palanquins fitted with curtains and accompanied by staff bearers (attendants on women's apartments) who carry sticks made of teak wood or cane. The chief duty of the staff bearer is to cry out "Go away, Go away" in order to make room for the palanquin to pass through crowded roads. The ladies of the harem, according to their positions, occupy their respective seats on all sides of the throne except the front. Their eyes are generally turned towards the king or they cast occasional glances at him in order that he may be in a pleasant mood. Other invited ladies come to the assembly hall on horses, mares or on foot. Thus women of different ages enter the hall finely dressed and richly adorned with ornaments of gold and jewels. Here the author incidentally gives striking characteristics of the women belonging to different nationalities adjoining his territory. He carefully describes the women of *Kuntala*, *Draviḍa*, *Mahārāṣṭra*, *Āndhra* and *Gurjara* but does not mention those of his own territory. The countries mentioned in this connection in a minor way fix the boundary of the territory over which *Someśvara* ruled.

In this connection peculiarities in dress of *द्रविड*¹ and *युर्जर*² women as stated in the body of the text, remind one of the beautiful *श्लोक*³ quoted in the commentary of the *काव्यप्रकाश* text "कामिनीकुचकलशवत् शुद्धं चमत्करोति." (5th उद्भास.).

1. काश्चिद् द्रविडकामिन्यः प्रकाशितपयोधराः ॥

—मानसोद्भास.

2. युर्जरी वनिताः काश्चिदापाणिकृतकञ्चुकाः ॥

—मानसोद्भास.

3. नाभ्युपयोधर इवातिरं प्रकाशो

नो युर्जरीस्तन इवातिरं निगूढः ।

अर्थो गिरामपिहितः पिहितश्च काश्चित्

सीमापयमेति मरुद्वृक्षकुचायः ॥

—काव्यप्रकाश 5th उद्भास—टीका.

The commentator seems to be a Northerner as he does not clearly understand the difference between the आन्ध्र and द्रविड ladies and confounds all the southern ladies with आन्ध्र ladies. Hence a perfect agreement is seen between the two lines: काश्चिद् द्रविडकामिन्यः प्रकाशितयोधराः । and नान्ध्रीयोधर इवातितरं प्रकाशः । Similarly, the description of the dress of Gujarāti ladies stated by these different authorities exactly tallies in sense.

Gujarati ladies of to-day have the uttariya (upper garment) put on in such a way that the left hand is kept visible. This seems to be the custom of the Āndhra¹ ladies also, so much so, that it attracted the attention of the King Someśvara. It is noteworthy, however, that he gives no special characteristics of Canarese women although he is himself a Canarese king, loving Canarese language and script and ruling over a Canarese speaking country. Either he identifies कुन्तल with कर्णाटक or he omits कर्णाटक because he thinks it to be quite a well known thing. The Western चालुक्य are known as कुन्तलप्रभु i. e. the lords of कुन्तल country with its capital at कल्याणपुर or कल्याणी. Now-a-days मराठी seems to be the vernacular of this country. All these women are taken as an ornament of the Darbar. It seems that some are Purdah ladies while others are not ; they can attract the attention of whosoever happens to look at them.

After the entry of the ladies of the harem and other invited women, come all the princes modestly bowing to the king and take their respective seats in front of him. The Purohita (priest) dressed in white takes his seat near the princes. Then come the Amātya, Mantri,² Sachiva etc. who form part of the second of the seven Aṅgas (limbs of the kingdom). They sit in their proper places when ordered by the king. Then come the Maṇḍalādhipas (rulers or Governors of districts or provinces) and Sāmāntāmātyakas (the feudatory princes or their ministers) who are required to sit in front of the king to the right and left in their proper places as ordered by the king. Then enter the officers of the state and are seated in their respective seats. Here the author

1. आन्ध्रनार्यो वराः काश्चिदपसव्योत्तरीयकाः ।

मानसोल्लासः.

2. मानसोल्लास Pt. 1, 15 gives no distinction between मन्त्रि or सचिव. From अमान्याध्याय in Pt. I it seems that अमात्य are different ministers or companions of the king.

gives an elaborate list of officers who are classified under three main heads of Dharma, Artha and Kāma. The names of the different officers mentioned are interesting as showing the administrative machinery of the author, King Someśvara and incidentally of the age to which the king belonged. The designations, significant in themselves, are given below :—

(1) Kośādhikārin, apparently the Accountant General of to-day
 (2) Niṣkādhikārin, the Treasury officer or the mint officer who is actually in charge of the Niṣkas i.e. gold coins (3) Mūlyādhikārin, probably the officer who fixes the wages or salary (4) Arghādhikārin, probably for fixing the value of articles to be sold in the bazar (5) Karmādhikārin, probably the officer in charge of the Karmakāṇḍa (performance of religious duties) (6) Vidyādhikārin, the officer in charge of the recognised fourteen Vidyās while (7) the Śāstrādhikārin may be in charge of the other Śāstras (departments of knowledge), such as sciences of politics, agriculture, music, astronomy, astrology, palmistry, medicine, Dhanurveda, etc. The word (8) Chitrādhikārin shows that there was an officer in charge of the picture gallery. (9) Mṛgādhikārin is in charge of the deer etc. and the beasts of prey, while (10) Paksādhikārin may be the man in charge of the aviary. (11) The Aṅgādhikārins are the body guards or A. D. C.s and (12) Prāṇādhikārins are the physicians. (13) Ghāśādhikārin may perhaps be the officer in charge of the grass or forest department. (14) Sudhādhikārin seems to be the officer in charge of the white-washing, painting or decoration department. The names of the (15) Vastrādhikārin and (16) Phalādhikārin have come twice in the list. (17) Parṇādhikārin may be the officer in charge of the betel nut or garden department. (18) Varṇādhikārin seems to be the officer whose duty it may be to see whether all the Varṇas (Brahmaṇa, Kṣatriya, Vaiśya and Śūdra) behave properly according to the established customs. (19) Duṣṭādhikārin seems to be the Jail Superintendent. There is no engineering department but we think that (20) Durgādhikārin may include engineers also. It is possible that there was an engineering department, otherwise it was not possible for the author to introduce a long chapter on buildings in the beginning of the third Viṃśati. This department may form one of the departments under the Durgādhikārin or Grāmādhikārin or Deśādhikārin or perhaps the Sudhādhikārin. All officers wear fine coats of long sleeves embroidered with gold, turbans and golden ornaments. Betel-nut-bearers and trustworthy swordsmen (A. D. C.s) who have conquered their passions should stand attentively near the king.

Then comes a list of professional people who utter the words "Victory to the King". It is worthy of note that in this list along with Bhaṭṭa, Chāraṇa, Bandi, Vaitālika and Chātukāra are included poets, astrologers, Vādis (plaintiffs, complainants), Vāgis—as—orators, Pāthakas—readers of the Purāṇas and Kathakas—story tellers, that is to say, the modern Harikirtana people. All these, therefore, appear to be the servants of his private department. The Aṅkas (those who fight with their enemies by the same weapon) are also included in this list. The whole assembly in the Darbar Hall should eagerly look at the king as they would look at the moon when it rises on the first day of the month. The king then should order the door-keeper to summon the smaller kings who have come there to seek his protection to appear before him. Immediately on entering the hall the new-comer should prostrate himself before the throne. The king, thereupon, should sympathetically ask the new-comer to get up and take his appointed seat. When a ruling king seeks protection, a seat befitting his position may be given to him with due respect. He should please him with kind words and present him fine clothes, gold ornaments, jewels, horses and elephants, villages, cities or even small countries and make him stay in the best houses. In the same way, he should please the princes, ministers, warriors, officers, scholars, favourites and those who can amuse and excite mirth! Then leaving the Darbar Hall he should go to the pleasure house in the company of women.

Next follows the enjoyment of children. The author in this section deals with the Saṁskāras like Garbhādhāna, Pūṁsavana, Sīmanta, Jātakarma, Nāmakaraṇa and incidentally gives detailed information on this subject culled from Jyotiṣa, Vaidyaka and Dharmasāstra works.

At the time of the Sīmanta ceremony the Śāstrakāras¹ say that the वीणावादिन्स should sing songs in praise of Soma, but here the King Someśvara actually advises that they should play the Soma Rāga which he defines as under :—

अवरोहे सगन्धारः सोमरागस्तु षाडवः । --मानसोल्लासः ।

The सङ्गीतरत्नाकर defines Soma Rāga in the following words :—

षड्जे षाड्जभिवः षड्जग्रहांशान्यनिगोक्तः ।

सोमरागः स्मृतो वीरे तारे मध्यस्थमध्यमः ॥

—सङ्गीतरत्नाकर. अ. २-१६७.

1. आखलायनः—वीणागायिनो संशसित सोमं राजानं संगायताम् इति ।

पारस्करः—अथाह वीणागायिनो राजानं संगायतां योवाप्यन्यो वरितर इति । नियुक्तमप्येके

गाथास्तुपोदाहरन्ति । सोम एव नो राजेमा मातुषीः प्रजाः ।

अविष्टकचक्र आसीरस्तीरे दुश्यमसाविति यां नदीमुपावसिता भवति तस्या नाम गृह्णाति ।

आपस्तम्बः—गायतामिति वीणागायिनो संशसित ।

हिरण्यकेशीः—सोम एव नो राजा याहुर्वाङ्मणीः प्रजाः ।

स्वरमेलकलानिधि mentions this राग among अधमरागस्य and defines it as under :—

सन्धासः सग्रहश्चैव सांशः सम्पूर्ण एव च ।

सोमरागः सदा गेयो मन्द्रमध्यमश्चुषितः ॥

लक्ष्यसङ्गीत indirectly mentions it in दुर्गा of बिलावलमेल :—

अवरोहे गसंयोगे सोमरागस्य नोद्भवः ॥

King Someśvara is an eminent authority on music as can be seen from the introductory stanzas of Saṅgitaratnākara¹ and the first Śloka of the second Adhyāya of Saṅgītasamayāsāra². While dealing with the Nāmakaṛaṇa ceremony the king advises that the male child should be named with suffixes such as simha, malla, bāhu, pāla, etc. This chapter shows that the king was very affectionate³ and tender-hearted.

EDUCATION OF THE PRINCE.

After performing the Upanayana ceremony in the eighth or eleventh year the prince should be taught one of the Vedas, the use of weapons and various other sciences. How many subjects the princes had to learn is given on page 110. They are required to be trained by experts and repeatedly examined by experts. When the king is pleased with the progress of the princes he should embrace them and honour them with sweet words and presents and the teachers should be presented with cows, towns or even villages. After educating the princes properly the king should get them married. The marriage customs also are given in the book. They appear like the present Marāṭha customs as observed in the royal family at Baroda excepting perhaps the use of जीरक. p. 113. The Marāṭha bridegroom and the bride before कन्यादान are brought together face to face with a screen between them and the recitation of मङ्गलार्चक goes on. They put garlands on the neck of each other after the removal of the screen put between them. The custom appears somewhat like that of the Āśvalāyanas and resembles

1. रुद्रटो नान्यश्चालो भोजश्चल्लभस्तथा ।
परमर्दा च सोमेशो जगदकमहीपतिः ॥ —सङ्गीतरत्नाकर. अ. 1-18.
 2. भाण्डीकभाषयोद्दिष्टा भोजसोमेश्वरादिभिः ।
गेयलक्षणतः केचिद् वक्ष्यन्ते लक्ष्यसम्भवाः ॥ —सङ्गीतसमयसार. 2—1.
 3. बालकानां स्वकीयानामव्यक्तं गुणुयाद्भवः । अर्धाङ्गभाषितं तेषां गालिदानं मनोहरम् ॥
and फलप्रदर्शनाद् बालमानीतं मातुरङ्गतः । अङ्गमारोपयेद्बालसुरः स्कन्धतलं तथा ॥
- As well as the lines like the following :—
- कुमारं सुकुमाराङ्गमालिङ्गद्वनीपातिः । कर्णे कर्णे च कर्पन्तं वर्षन्तं हर्षमात्मनि ॥
उर्वं गात्रास्तस्यपद्ममीक्षन्ते पुण्यभागिनः । उज्ज्वलां दर्शिनं चन्द्रदर्शनादपि सौख्यदम् ॥
Of. धन्यास्तदेवराजसा मलिनीभवन्ति । शाकुन्तल. VII. 17.

the one given in the Prayogarātna of Nārāyaṇabhaṭṭa. How the prince proceeds to the bride's house is not given but the author has described the procession¹ from the bride's house to the bridegroom's residence after the marriage ceremony is over. It should be accompanied by hundreds of torches while the music of the Pañchamahāśabda is going on. The use of the compound Pañchamahāśabda in the line—

ततः पञ्चमहाशब्दैर्वीथमानैर्ब्रजेद्द्वरः ।

shows that there are five auspicious and sweet sounds produced by five instruments. The word occurs many a time in the copper-plate grants. The five instruments seem to include भेरि, शङ्ख, काहल, सुदङ्ग and कांस्यताल.

Such lines as—

वीणाभेरीसुदङ्गकाहलकलागीतं च सुखं तथा । शि. मा. पु. स्तोत्र.

show that the sound of the instruments was not only loud but also sweet.

The investment with the honour of Pañchamahāśabda was always granted by mighty kings to the most important citizens of the state. No such honour seems to have been given in the days of the Moghul and Maratha Ascendency.

Then comes the Annabhoga. In this chapter he has given the names of a great many articles of food and the directions as to the preparations of various dishes. The king should take his food along with his sons, grandsons, relations, lords, A. D. Cs and his special private servants. In this chapter the author gives methods of preparing vegetarian as well as non-vegetarian articles of food. Many names appear as being current in Canarese, Tamil, etc. while there are others which still survive in Marāṭhi. Thus Dhoṣā, Idali, etc. are even to-day found in Canarese and Tamil while dishes like मण्ड-मंडि, पोलिका-पोली, चटिका-चटे, कदकर्ण-कडकण are known to the Marāṭhas. The method of using Hingu (asafoetida) as given in the Mānasollāsa is not to use it in small quantities as is now being done usually but by using Hingu water. Water can give the smell of Hingu if powder of Hingu is mixed with water and kept standing for some time. This use of Hingu is not known in Northern India. The process of Hingudhūpa is also described here which resembles Phodani (Marāṭhi) or Vaghāra (Gujarāṭi) of modern days.

1. In this procession the bridegroom with his bride goes on a female elephant only. In a marriage procession if a horse is to be used it is the male-horse and not the female.

While describing non-vegetarian preparations the method of removing the hair of a pig is given. The animal should first be covered with a white piece of cloth. Boiling water should then be poured on the body of the boar with the help of a Gaṇḍaka (a vessel used for taking water from a big earthen pot) with a handle slowly till the hair are so shaken from the roots that they can be easily removed by hands. The remainder may then be removed with the help of a pair of scissors. Another method of removing the hair from the body is to besmear it with mud and burn the skin with fire made of grass. While treating of the preparation of खण्डु of वषा he says that वषा should be kept in the form of a roll like पञ्चाङ्ग.

In the opinion of the author dishes prepared in earthen vessels taste well. Peculiar mice living in the fields near rivers are also included in the non-vegetarian food. After describing the vegetarian dishes the author proceeds to describe the preparations of milk and curds. Then he refers to the manner in which the district officers are to be treated while at dinner. The king himself should be supplied with a golden dish having a bunch of golden vessels for curries. The king with his face turned towards the east should sit on a cushion with a white napkin spread from the navel to the knee. Thus the use of napkins at the time of dinner appears to be an old custom of rich men or princes in India. In the beginning the king should take rice with सुदुग्ध and ghee; in the middle sweetmeats i. e. dishes prepared with milk, sugar and ghee should be eaten. Then he should take fruits, sweet as well as sour, cold drinks, Sīkharīṇī and thick curds. Lastly, he should take buttermilk and salt with rice, which may be followed by milk and sugar. No mention of Raṅgāvalī or artistic designs made of coloured powders by the side of the dish is made by the author.

The king is then recommended to change foods and drinks in accordance with the needs of different seasons. He is asked to eat for instance, pungent things in spring, sweet and cold things in summer, salted things in the rainy season, sweet things in autumn, greasy and hot things in Hemanta and hot and cold things in winter. It is probable that this routine is fixed in accordance with medical laws in order to counteract the Doṣa² which becomes predominant in a particular season. Then comes the पानीययोग or the enjoyment of drinking water.

1. cf. The line पञ्चाङ्गानुवर्तयेत् वसिष्ठोऽस्मिन्ना वषा Page 128. shows how almanacs were prepared. They were in scrolls. Before the art of printing came to India such almanacs were in use everywhere.

2. In medical books we find that every season has the संवत् of some दोष (i. e. वात, पित्त and कफ) and the प्रकोप of some दोष.

The king is asked to sip¹ water very often during meals. This the author thinks, imparts taste to the food and helps digestion. Someśvara's rule regarding the drinking of water is rather peculiar. He recommends that whenever the king is thirsty he should drink water and should never think of time and circumstances, that is to say, whether it is morning or mid-night or whether he is with a full or an empty stomach. In this respect the author recommends that the rules of medical science may be violated. Compare with this the rules like the following as found in medical works:—

पिबेद् घटसहस्रं तु यावन्नास्तिमिती रविः । अस्तङ्गते दिवानाथे विन्दुरेको घटायते ॥

ग्रीष्मे शरदि पातव्यं स्वेच्छया सलिलं नरैः । अग्न्या स्वल्पमेवैतद् वातश्लेष्मभयात् पिबेत् ॥

Then he gives the nine varieties of water of which Hamsodaka is known in other medical books as Amśūdaka. He does not define the Audbhida water which is given in Bhāvaprakāśa as—

विदार्यं सुमिं निम्नां यन्महत्या धारया क्षवेत् ।

ततोयमौद्भिद् नाम वदन्तीति महर्षयः ॥

भावप्रकाश ॥

He then teaches Pīṇāvāsa and Puspāvāsa which impart fragrantcy and taste to pure water. According to him water should be stored in earthen pots or leather pots purified with विक्कला (which includes हरितकी, विभीतक and आमलकी) and should be drunk in golden vessels.

The king should drink Divya (rain) water in the Śarad season, flowing water from rivers in Hemanta, from lakes in Śiśira, from big reservoirs (covered with lotuses etc.) in spring, from springs in the hot season and from wells etc. in the rainy season.

Then comes the Pādābhyāṅgapabhoga—the pleasure of smearing the feet with unguents. After taking meals the king should lie down on the left² side and ask the maid servants proficient in the art of shampooing to apply unguents to the feet. In the spring ghee, curds or cold milk should be used as an unguent, in the hot season butter, in the rainy season fat, marrow or butter-milk, in the Śarad ghee washed in water a hundred times or sandal-wood-water, in the Hemant and Śiśira pure oil.

1. अत्यम्बुपानाच्च विपच्यतेऽन्नमनम्बुपानाच्च स एव दोषः ।

तस्माच्छरो वह्निविवर्द्धनाय छद्दुर्घृवाणि पिबेद्भुवि ॥

2. Cf. पिबेद् घटसहस्रं तु यावन्नाभ्युदितो रविः ।

उदिते तु सहस्रांशो विन्दुरेको घटायते ॥

—प्रबन्धचिन्तामणि ॥

3. This is known as वामकुक्षी in Marāṭhi. In some books it is given that after meals first walk a hundred steps, then lie on the back for 8 respirations, on the right side for 16 respirations and on the left side for 32 respirations.

When shampooing is over the feet should be washed with water (good to touch according to season) by first applying the powder of Masūra pulse mixed with turmeric (to remove the grease) and then they should again be washed and dried.

Then comes Yānopabhoga. Herein he gives nine kinds of Yānas (vehicles) beginning with Dolā and ending with Plāvaka—a canoe or coracle. Dolāyāna with one bar resembles modern palanquin. The male elephant should be quick and pleasant in gait while the female elephant should go slowly along with a Puṣpaka (known in Marathi as Ambāri) on the back. A good mare also can be used as a Yāna, or a horse having all the four gaits should be taken as a Yāna. The four gaits are Mayūragati, Tittiragati, Marālagati and Catuṣkagati. The seventh vehicle is called the Ratha mostly with two wheels which is drawn by two or four horses. Eighth is the boat and the ninth is the pleasure boat, coracle or a canoe, round in form, made of bamboo chips and covered with leather.

Then comes the Chatrabhoga. In this chapter the royal umbrella, Meghaḍambarī (parasol), Cāmara (fly-whisk) and another kind of Cāmara made of the feathers of a peacock's tail are described. These छत्र and चामर only are included in the royal insignia.

Then comes the Śayyābhoga in which seven kinds of beds and eight kinds of bed-steads are described. One of the seven beds (Toyaśayyā) is filled in with water and will appear quite original even in modern age. This of course is made of leather and contains water. Of the bed-steads there is none quite unknown to us. The king should have Haṁsajāśayyā, *i. e.* a bed prepared from the feathers of Haṁsa in the spring, the bed of flowers or tender foliage at the time of enjoyment, the cotton bed in the hot season and the water bed at noon. In Hemanta, Śiṣira and the rainy season the king should use the cotton bed to remove cold. In the Śarad season he should use the Dolāmañca *i. e.* swinging bed with the filaments of lotuses in it for the sake of enjoyment.

Then comes the Dhūpabhoga. Herein he gives the ingredients of the then well known Dhūpas such as the Cūrṇadhūpa, Piṇḍadhūpa and Vartidhūpa. The incense holder of gold or silver should be prepared in the form of a bird or a beast with many holes in it to allow the Dhūpa or smoke to go out of the holder. This method is useful especially in the case of Piṇḍadhūpa. Different incense holders are described for Cūrṇadhūpa and Vartidhūpa. This last kind of Dhūpa is to be placed right before the face of the king or of his beloveds or before the skirts of their Sāris or their hair.

Then comes the Yoṣidupabhoga or the enjoyment of women. First he gives the qualifications of women whom a king should marry. Then he says among the women the beautiful is the best, among the beautiful one in full youth is the best, among the young the music knowing is the best and among the music-knowing the dancer is the best. But at the same time he says that it is difficult to get one with all the qualities mentioned.

Regarding women other authors on Kāmaśāstra recognise three kinds, the classification being based (1) on sex psychology, (2) on physical signs and (3) on the inherent and inborn disposition of mind.

The second division comprises four kinds of women differently named as Padminī, Citriṇī, Śāṅkhinī and Hastinī. The author describes fully in his book पद्मिनी and चित्रिणी leaving aside शङ्खिनी and हस्तिनी as अधम and not worth enjoying. But of the first division he apparently takes only two viz. Mṛgī and Vāḍavā and describes them fully leaving aside हस्तिनी which he treats as अधम and not worthy of enjoyment. हस्तिनी it is clear, is common to both these divisions. Thus the author combining both these kinds divides all women into six kinds instead of seven as हस्तिनी is common to both these divisions. Of the third variety also he has mentioned some kinds. At the end he advises that a king should select a girl who is either a Padminī, Citriṇī, Mṛgī or Vāḍavā and a girl who has inborn qualities that make her resemble a goddess. It is not very difficult to understand what this author means by a Devāṁśā (having qualities of a god or goddess) girl. Bharatamuni takes this as Devaśīlā or Devāṅganā while other writers on Kāmaśāstra take it as Devasattvā. Thus he selects only two girls Padminī and Citriṇī on sex basis, two i. e. Mṛgī and Vāḍavā on physical signs, and only a few on inborn disposition. He should from among these select one for his queen from a Kṣatriya family, but good girls from Vaiśya and Śūdra castes also can be selected only for the purpose of enjoyment. The third Viṁśati ends with this chapter.

After describing the Upabhoga Viṁśati (twenty chapters on enjoyment) the author proceeds to describe the Vinoda Viṁśati or twenty chapters on pleasure. The first chapter is the Śāstravinoda. The king should invite all his servants, ministers, princes, governors, tributary kings, poets, scholars, ladies of the harem and well known courtiers and make them seated in their proper places. Then he should get up from his seat, enter the arena well dressed with a small dagger in a sheath hanging from the belt (वीरकच्छ) which is made of glittering and costly cloth. He should apply sandal paste mixed with saffron to the hand near the

shoulder beautified by two moon symbols of sandal paste. On the forehead he should wear a sign mark¹ of collyrium and have two white lines on both the sides of it. Like the hoods of Śeṣa (the serpent) he should besmear the chest with sandal paste, mark the head with the crest of the tiger's² tail and wear ornaments on the neck, hands and ears. Thus dressed he, adored by the audience, should enter the arena. The peculiar Tilaka mark, that is to say, the black line in the middle and two white lines on two sides, shows that the king belonged to the Vaiṣṇava sect resembling the Viravaiṣṇava or the मन्त्र sect of the modern days. The custom of making the tiger's tail as the crest-jewel is noteworthy. After entering the arena, he should select a warrior who is considered to be his equal as his opponent and show his skill in the art of using the weapons. He should begin with a small dagger in his hand and show his dexterity in wielding it.

Here some hints are given in order to test the dagger. According to the author the length of the dagger is to be measured by Aṅguṣṭhaparvas; the first Aṅguṣṭhaparva is life, the second is wealth and the third is death. In this manner the whole length should be measured. The sword or dagger that ends with the third पर्व i. e. of death, should be forthwith abandoned.

Further on, he describes certain Sthānas or strategic positions for fighting with the sword. Then he mentions the various gaits while playing the sword. The best dagger for the king should be four Vitastis (or the distance between the extended thumb and the little finger) in length. After showing his skill with the small dagger for some time he should take a longer dagger of five Vitastis and should show his skill in wielding it. Then he should take a regular sword and test it by the Aṅguṣṭhaparva method already mentioned. Three kinds of swords are distinguished. A sword that is 50 fingers long belongs to the first class, that which is between 25 and 50 fingers in length is placed in the second class, while the third class of sword measures 25 fingers only. Then he gives the description of the different kinds of swords and adds that swords can also be differentiated according to the shades of colour and their lustre. Taking the sword in the right hand and the shield in the

1. ललाटे तिलकं कुर्यान्मध्ये कज्जलरेखया ।
तस्याः पार्श्वे च रेखाभ्यां सिताभ्यां परिभूषयेत् ॥

—मानसोल्लास 4-1-11.

2. द्वीपिपुच्छाजिनेनाथ कुर्याच्छिरसि शिखरम् ।

—मानसोल्लास 4-1-12.

left the king should show his skill in the practice of sword in different strategic positions. He should show his skill in Pañcaghātas¹ both in the offensive as well as defensive by dexterous movements of his limbs, the sword and the shield and thus please the assembly.

When these feats are over he should have leather bands fastened round his fingers and take his beautiful bow, made of bamboo coated with red arsenic, vermilion and lac, and surrounded by sinew strings, golden belt and various jewels. It must have the quality of उच्छलन *i. e.* bounding up. It may have three, five, seven or nine पर्वा (joints). One of the terminals should be so fine that it becomes pleasurable to handle the bow. The author then describes some Āsanas or strategic positions. Then he describes the seven kinds of Muṣṭis (fists) to be used in battle. After this he describes the different styles such as Kaiśika, Sātvata and Bharata to be used with a particular Muṣṭi and at a particular Lakṣya (target). They are the names of dramatic styles also. He adds two more styles, namely, the Vatsakarna and Skandhanyāsa which are not found in the drama. Then he gives the methods of making the shield strong. One hundred skins of cows, twenty skins of horses and eight skins of oxen will become as strong as the elephant's skin when tanned by proper methods. He then advises practices by which he can pierce through a very hard target. Then he gives the different Lakṣyas and the different Sandhānas and shows how to discharge arrows at the targets. Parāparalakṣya is that which is inferred from sound. Then he gives five kinds of Calalakṣyas. Then come Uttamalakṣya (distance 200 Dhanus), the Madhyamalakṣya and Kaniṣṭhalakṣya based on the distance between the archer and the target. He should simultaneously be³ able to throw one arrow towards the target, one arrow in the hand and five arrows in the sky. This can be performed only when high proficiency in archery is achieved. Then he should make an execution of Rādhāvedha.⁴ This seems to be more difficult than the one quoted in Māhābhārata, Matsyavedha. This मत्स्यवेध was done by Arjuna at the time of Draupadi Śvayamvara⁵.

In मत्स्यवेध a moving fish is pierced through by looking at the reflection in the water-pot below. The Kharjūrī-vedhana feat shows that

1. Five kinds of blows by the sword.

2. Cf. भरतनाट्यशास्त्र 11—74 to 87.

3. Cf. अर्जुन's feat in महाभारत ॥

पञ्चबाणानसंस्कान्संयुक्तमोचैकबाणवत् । 1-145—204.

4. Cf. This word occurs in प्रबन्धचिन्तामणि also. This was considered as a very difficult feat in archery.

5. इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च बाणाः शृण्वन्तु ये श्रुतयः समेताः ।

छिद्रेण यन्त्रस्य समर्पयध्वम्

शरैः शितैर्व्योमचरैर्दशार्धैः ॥ —महाभारत 1-61.

archery had advanced to a great degree. Then comes the Pattra-vṛṣalaccheda feat, which requires a वृषल (an untouchable), for if at all through mistake any one dies it should be a Vṛṣala and not a high born one. There are eighty-four¹ of such feats in archery. Only a few of them are given in this book. Of these about fifty-two very difficult ones are recommended to be shown in the amphitheatre.

Then he should show his skill in discs by playing with five or seven discs simultaneously. Then he should show his skill in spears. The spears should have different lengths according to circumstances, for instance, when a man is on foot he should have a spear of seven arms, if he is on horseback he should have a six-armed spear and if he is on an elephant it should be of nine arms. In this way only three kinds of spears are required. The spear stick should be a strong one. The spear-head should be twenty-one fingers in length. Below the head there should be a hook and behind it a pair of scissors and at the bottom a small Aśani (*i. e.* a bud). A foot soldier and a soldier on an elephant require such spears, while a mounted warrior requires only the spear head. He should show then various Āvarta (circular movements) like कङ्कुणावर्त, कण्ठावर्त and घृष्टावर्त etc. by moving the spear around a particular part of the body like the wrist, neck, back etc. respectively and demonstrate their uses.

After showing his skill in spears he should demonstrate his skill in the use of Gadā (mace) which should be made of iron, of sandal-wood or of tin inlaid with jewels and gold. When he has finished the various movements lights should be waved before his eyes by the ladies of the harem for removing bad effects of evil sight; while the bards, poets and the musicians should praise him and blessings should be showered upon him by his priest and other Brahmins. Salutations from the princes should add to his happiness.

After dinner he should enter the assembly hall and should call the best poets, musicians, disputants and eloquent scholars of various subjects and make them seated around him. He should look at them with a smiling face or gracious looks. Those who are experts in the art of words, such as the grammarians and logicians, those who are endowed with natural Pratibha (genius) and those who have studied the three

1. The figure eightyfour seems to be a favourite figure of the Indians. Cf. 84 lacs of Yonis, 84 Asanas in Hāṭhayoga, 84 Asanas in Kāmasāstra and in the present chapter also 84 feats.

jewels¹ (Buddhists) etc. should be asked by the king to recite a good piece of poetry. Buddhism it seems had a good hold on the public even then as it is seen from the line :—रत्नत्रयकृताभ्यासात् ।

The soul of poetics, in the opinion of this king, is Artha. He does not give prominence to Riti, Śabda, Alāṅkāra or Dhvani. Thus it seems that the theory of Dhvani had not reached this king or it was not accepted by him or his court poets. It appears that the Pandits of the South were slow in accepting this theory as we can understand from the fact that Ānandavardhana wrote his Dhvanyāloka in Kashmir, some hundred and fifty years before this author. Here the author first enumerates the ten Guṇas and his definitions of औदार्य, ओजस्, कान्ति and समाधि are almost identical with those found in Daṇḍin's Kāvyaadarśa. Next he defines the three styles वैदर्भी, गौडीया and पाञ्चाली. Further while describing the three kinds of Vṛttas, namely, Viśama, Sama and Ardhasama, he says that Vṛttas with one to twenty-six syllables have different class names according to the number of letters each Pāda (quarter) contains. Later the Daṇḍakas and Gāthās with three Pādas are described. Then he gives the class names of the Vṛttas consisting of one to twenty-six syllables. Further on he deals with the Gaṇas and the Pratyayas like Prastāra etc and defines the various Alāṅkāras numbering about twenty-seven. Amongst the definitions of Alāṅkāras that of Svabhāvokti is worth noting. His definition of Mahākāvya is similar to that given by Daṇḍin; the definition of Campu is also to be found here. Then he gives the five Prakṛtis, five Avasthās and five Sandhis in ten kinds of dramas. In a Nāṭaka the hero according to him should be Dhīrodātta. In his classification of dramas Dīma and Aṅka are missing. Then he gives the Aṅgas of विधि, in the first three अंगs of which he follows the order of Bharatamuni. Then he describes how Rasa is enjoyed by Vibhāva, Anubhāva, Sāttvikabhāva and Vyabhicāribhāva and describes them in detail.

The author next deals with Nyāyaśāstra. A discussion should be arranged between two Naiyyāyikas and the subject of the dispute should be Gīta,² Nṛtta or Vādyā. So fond of music this king is that even while selecting a subject for discussion amongst the Naiyyāyikas he gives preference to Gīta and Nṛtta and to no Vāda like नीलो घटः which is often met with in modern times. Then he defines Vāda and the allied terms like Pratijñā, Hetu, Udāharana, Nigama, Upanaya etc. Vāda he says, should be accompanied by Jāti, Nigrahasthāna and Chala for understanding the rea

1. The three jewels of the Buddhists are :— 1 बुद्ध 2 धर्म and 3 संघ.

2. The king is सङ्गीताचार्य as will be seen from his chapter on music.

truth. Then he defines Jalpa, Vitandā, Chala, Jāti and the different Nigrahasthānas. The names of two Nigrahasthānas i. e. Nigrāhyopekṣaṇa and Anigrāhyānuyoga differ from those given in the Nyāyasūtra of Gautama where they appear as परेनुयोज्येपेक्षणम् and निरनुयोज्यानुयोगः respectively. He closes this chapter with the Hettvābhāsas and mentions the presents to be given to the successful candidate in the discussion. These appear to be the only two Śāstras (Kāvya and Nyāya) in which the King Someśvara took some special interest since he completely omits the other Śāstras.

The author next deals with the Gajavāhyālivinoda or the sport with elephants in the arena. The king is asked to witness the sports and fights of elephants in the arena and thereby amuse himself. Only those elephants that are in rut can run and fight and therefore, good training should be imparted to them for fighting with the Yavanas.¹ Medicines should also be given to elephants for making them strong, healthy and furious, after taking into consideration the variety and constitution of the elephants. Here he classifies the elephants into three chief classes, namely, Mṛga, Manda and Bhadra, and calls the mixed varieties the Miśra and Saṅkīrṇa. The constitutions in the case of elephants are three, according to him viz. Śleṣma (phlegmatic), Pitta (bilious), Anila (nervous), Miśra and Saṅkīrṇa. The temperament of the elephants is of three kinds, namely, Sātvikī, Rājasi and Tāmasī, to which the two mixed classes Miśra and Saṅkīrṇa are added. The temperament of elephants having predominance of Kapha, Pitta and Vāta is respectively classified as Sāttvikī, Rājasi and Tāmasī. Then he gives the qualities of the three kinds of elephants namely the Sāttvika, Rājasa and Tāmasa. Medicines are then prescribed in the form of balls or powders and those that can be used as ointments to the different parts of the body. The following are some of the medicines for these elephants : वृंहण, सुखवर्धन, कटवर्धन, कटशोधन, मदभेदन, मदवर्द्धन, मददृष्टिकर and मदगन्धप्रवर्तन.

In this connection, he mentions medicines which have the power to change the colour of the Mada (secretion) to white, blue, yellow, black or green colour. Curiously enough, the author mentions Kopadipana medicines which excite anger in elephants and recommends that these should be administered to the elephants the day previous to the fight so that they may be able to run and fight furiously.

1. The यवन्स were considered as very powerful enemies even at that time, owing perhaps, to the invasions of Mahmud of Gazni.

By the use of बृहण (nourishing) medicines the elephant attains seven kinds of Śobhās, named here as सञ्जातरुविरा, प्रतिच्छन्ना, पक्षलेपिनी, वरिष्ठाबुद्ध, समकल्पा, व्यतिकीर्णिका and द्रोणिका.

Then he describes the twelve stages of anger (Madāvasthās), five of which are internal and seven external. The elephants with the help of medicines should attain only the first five (external) stages of anger. Medicines should not be used so as to lead them to the sixth or the seventh stage because in these stages the madness may lead the elephant to fatal results. Mad elephants should always be kept in readiness for sports. The audience present should be animated by the sounds of musical instruments like वीरसुद्ध, ढक्का and जयघण्टा. The परिचारक (servants) of the elephants should, surrounding the elephant, make war-cries and thus animate the warriors. Having heard these animating sounds the king should present the keepers of the elephants with elegant raiments. Medicines should be given to the elephants for making them excited. The Manda elephant's should be kept in the sun, the Bhadra in the shade and the sun and the Mrga in the shade. On the day of the sports no food or water should be given to the elephants. Oil should be applied to their hips and loins and red lead to their heads and trunks. There should be a Tilak mark in the forehead (below the frontal sinews) in the middle, more or less on the same lines as we meet with even to-day in the Madras Presidency. They should then be tied to the posts at a distance from each other.

Here the author gives the measurements of the arena i. e. Vāhyālī (which is known now at Baroda as Āggaḍ²). The space required for the Vāhyālī should be one hundred Dhanus i. e. four-hundred cubits in length and sixty Dhanus or two hundred and forty cubits in breadth. The ground must be smooth and somewhat raised to the north. One strong house inside the Aggaḍ may be prepared with a ditch around and a staircase leading to the top in order to have a view of the sports from an elevated seat at the top of the house. Another house should be constructed outside the ditch but it must have a ditch around it. There should be two raised seats with network and ditches, one in the south and the other in the north. These should be as high as the chest of an elephant. When the Vāhyālī is furnished thus the king should be informed of the arrangements by the chamberlain. Thereupon the king after finishing his worship, should issue a proclamation in the city with the help of drummers that men who

1. This word occurs in बाण's कादम्बरी in connection with चंद्रापीठ's education.
2. The Aggaḍ in Baroda is almost of the same area as the one mentioned here. It is 468' x 218'.

are fat, women who are pregnant, children and those who are lame and defective in some limb, should not move out in the public thoroughfares, as there is danger to life from furious elephants. He should issue another proclamation inviting good runners to take part in the sport by running with the elephant in return for money. After taking meals he should dress himself and put on ornaments, send proper dress to the princes, their wives and to his tributary princes, and go along with his queen and ladies of the harem to the arena on an elephant in the afternoon when the sun is setting. On reaching the Vāhyāli he should get his wives down first and make the queen, princes, governors of the provinces, tributary princes, ministers and councillors go to the Ālokamandir with the help of lights. The king himself should alight, cross the bridge over the ditch, and climbing the ladder he should reach the Ālokamandir and take his seat on the Simhāsana surrounded by his women. He should get all those that have entered the Ālokamandir seated in their proper places. Being pleased on hearing the sound of Virasūdas he should ask his Gajādhyaṅga (officer in charge of elephants) to call the runners. Concealed in a veil and having ornaments on their bodies they should, in rivalry show their respect to the king separately. The king then should ask them to state their reasons as to why they venture to run with the elephants. On hearing them he should give proper answers. There are three kinds of Parikāraṅgas (runners) according to their speed in running. The total space of the arena is divided into three parts; the first is called the Dvīpabhūmi, the second the Nṛpabhūmi and the third the Parikarabhūmi. The runner who is able to maintain his position before the first-class elephant even by one cubit in any of the three Bhūmis mentioned is considered to be the best. Similarly one who is able to maintain his position before an elephant of the middle class, is considered to be the second best, while the one who is able to maintain his position before a third class elephant belongs to the third class. He then gives the definitions of the best, middling and low speeds of elephants. The author remarks further that when a runner goes ahead by one Bhūmi leaving the elephant in the previous Bhūmi, he is considered to have won the race and the elephant is defeated. But on the other hand, the runner who leaves the track fixed for running and goes astray or takes to a zigzag course or who is caught by the elephant is said to be defeated. He, who runs for others, obtains a reward if successful; defeat brings no reward and if caught by the elephant he is dead.

Then the author mentions certain conditions which are required to be fulfilled by the runner for success. If a thief¹ with his hands tied runs

1. Cf. The gladiators in the Roman history.

in front of the elephant and survives the ordeal he is said to be free from his guilt which is otherwise removed by life when he is killed by the elephant. After describing the conditions of running, he defines success and defeat and then describes three classes of riders, namely, the best, the middling and the low. The author further shows the methods of mounting the elephants and different positions of riding, which are followed by different kinds of movements of the rider's body, the manipulations of the elephant's goad in respect of touching and piercing with it and the strokes of its point (आर or परोष्णी). Elephants further are classified according to their power of understanding. Different Āsanās (positions of standing) of elephants are then stated. This is followed by instructions as to how the driver should control the elephant when dealing with the Parikāra. Then are given the conditions under which the driver is defeated. When an elephant reaches a stage when neither a threat nor a goad is able to control him he should be brought to the arena with his face covered by a piece of cloth and surrounded by the riders of the elephant and horsemen. Kettle-drums (वीरदुड) should then be beaten at a little distance while the Parikāra should be asked to stand before the elephant. Soon afterwards the covering on the face of the elephant should be removed and the Parikāraka should be shown to the elephant. The elephant being naturally in an angry mood forthwith gives a chase in order to kill him. The elephant at this juncture is simultaneously attacked by the horsemen (डगदारी in Baroda) when the elephant leaves the Parikāraka and runs after the horses. Some of the horses which are unfortunately overtaken in the run are forthwith killed. The elephant then turns to the spectators in the arena and kills some of them with his feet, tusks or by the sweep of his trunk. He throws stones at them, pulls them down from the trees and lifts them up from the ditches. The elephant thus creates a havoc and spreads destruction amongst men, animals, horses and chariots. On one side of the elephant is kept a group of she-elephants and on the other a group of horses is kept, while the arena is cleared of human beings. The elephant is then secured with great difficulty and led to his place of rest with the help of horsemen carrying goads in their hands.

A fight between two elephants is then started. The author here describes different kinds of strokes made by the tusks. The elephants are placed face to face and the fight starts. This is called हस्तीकी टक्कर in Baroda. When the fight is over presents should be given to the officer in charge of elephants, the keeper of elephants, the runners, the drivers, the drum-beaters and the horsemen

running by the elephants. The king should thereafter ride an elephant and return to his palace.

Then comes Vājivāhyālivinoda or the game of Indian Polo. The space required for this game measures 400' × 400' with a fencing all around and two entrances. Tents should be pitched either in the north or the south according to the current of wind for witnessing the game. When everything is ready the tent-officer should inform the king accordingly. The king should then call the chief officer of horses and order him to bring there the best horses. The king should understand their kind by the countries they come from. He then names the countries from which different classes of horses take their origin. The test for horses is based on the eight kinds of आवर्तः, वर्णः, सत्त्वः, छाया, गन्धः, गतिः, स्वर and आकारः.

This is followed by a description of distinctive marks on the body of a horse, which are in the nature of Āvartas or curls of hair. Then he classifies horses according to colour and castes which are four in number. He mentions the peculiarities of other kinds of horses, including those in respect of the formation of their body. Here he describes the पञ्चकल्याण and अष्टमङ्गल horses. The speeds of horses are then classified as high, middling and low. Signs of bad horses are then given.

Later the methods of punishing and breaking raw horses are enumerated in order to make them fit for training. When the training is complete they may be used by the king. It is recommended that the best horse which is fitted with the best saddles, bridles and ornaments, should be selected for the king.

The author describes a game which appears to be akin to the modern Polo. When the horse is fully equipped, the king should put on ornaments and dress and repair to the Polo ground. The best horsemen should be ranged into two opposing teams each consisting of eight members. The king joins either party according to his discretion. The queen and other companions should stay in the Maṇḍapa reserved for distinguished guests. Afterwards he should enter the Vāhyālī. There should be two goals each consisting of two तौरण in the Vāhyālī on each side and these तौरण should be at a distance of three Dhanus or 12 cubits from each other. The distance between the two posts of the same तौरण i. e. goal posts should be four Dhanus or 16 cubits or 24 feet in length. The whole game is then described and of this an account has been already given by the editor else-where.¹ The game of Polo in India

1. See the editor's paper "Polo under the Oālukyas" in the Allahabad Oriental Conference of 1926 A. D.

shows perfection in the art of riding. It differs from the modern or Muhammadan court Polo in having eight¹ players in each team and in having two sets of goal—posts on each side. The ball is made of Pāribhadra tree. Thus Polo under the Cālukyas appears to be a game more difficult than the modern one. It is purely Indian. The king should please the spectators by his play and after finishing the game he should dismount when the ladies of the harem should welcome him by waving lights before his face. The king then should reward the players and go to the palace where court-bards should sing loud praises of the king.

The next chapter is entitled the Aṅkavinoda—Aṅka is a person who duels with another carrying the same weapon. Altogether eight kinds of Aṅkas are here described, viz. Paribhūtāṅka, Matsarāṅka and Bhūmyaṅka etc. which are defined later on. Peculiar is Birudāṅka who rides a buffalo with a burning torch even during the day. The king is recommended to witness such duels. For this purpose an arena which is high, round, even and strong should be made; it should be sixteen cubits in diameter and thrice as much i. e. 48 cubits in circumference. Round the arena there should be 32 posts adorned at the top with Nimba leaves or flags and staff-bearers should be posted round the arena. The Vīkṣaṇamaṇḍapa² or the visitors' gallery should be on a high level and it should be extensive, square in size with a canopy over it. It should have an open space in front and a raised seat in the centre. He should call the Aṅkas on Saturday when the fighters should take their vows and oaths which should be recorded. They are to be presented with ornaments etc. and allowed to go. The king should come well-dressed next day in the afternoon along with the ladies of the harem, officers, governors of provinces, tributary princes, ministers and members of the council. On taking his seat he should see others seated in their proper places. The fighters with different marks on their bodies and special dress should then come there on female elephants. Entering the arena they should, in the Kūrmāsana posture, bow down to the king and request him to give the signal. The fight commences when the king removes the stick separating the two combatants. In order to stop the duel he is required to insert the stick between the two combatants. The king should show no partiality to either of them. One who kills his opponent and thus fulfils his vow should be declared successful and rewarded by the king with articles of dress, gold ornaments, villages, gold coins or life-long pensions. The king should also show favour to the relations of the deceased combatant, protect his family with suitable grants and help

1. This is a speciality of the Southern India.

2. It seems that the Pardah system was not so much in vogue then.

his relations in performing the final obsequies. In this manner he should pass the day and when the sports are over he should return to his palace.

Mallavinoda follows next. There are three kinds of wrestlers. The best is called Jyesthika, the middling Antarjyesthika and the low is known as Govala. A corpulent and strong frame with high ambition marks the best type of wrestlers, while others have these qualities in a descending degree. Upto twenty years a wrestler is called Bhaviṣṇu and upto thirty he is known as Praudha; after this age, however, he is not considered fit for wrestling. Usually thirty-two years should be the age of average wrestlers. The king should maintain Bhaviṣṇu and Praudha wrestlers upto thirty-two on condition that they may be required to fight at the end of this period. They should be given adequate allowances and good nourishing food. The special food given to the wrestlers is also described. The wrestlers especially of the Bhaviṣṇu class should be very carefully kept under restraint, otherwise they are likely to go astray and become weak in consequence. They should be made to practise wrestling every alternate day for increasing their strength. They should be conversant with the four Sansthānas i. e. Sthānakas and all the Vijñānas. The four Sansthānas seem to be the four chief positions (front, back, right and left) while the Vijñānas are the special tactics colloquially known as *Pencha* by which the opponent is defeated. After this are enumerated the names of different Vijñānas with their definitions. All these Vijñānas he should practise under the supervision of his teacher so long as he remains in service. He should practise these in the morning, so that he may be an expert in using the special tactics. In the morning again he should practise Bhāraśrama or weight-lifting both by hands and feet as this gives strength to his limbs. He should also practise Bhramaṇaśrama, (walking) and Salilaśrama (swimming). In the evening he should practise Bāhupellanaśrama or the game of clasping hands with a firm grip. Then he should do Stambhaśrama (a game similar to modern Mallakhāmba). The wrestlers should practise these during their period of training, after which they should, with the Mallādhyakṣa as their leader, appear before the king and request him to witness their skill. Here the author gives the definitions of different wrestlers and names them as भारी, संस्थाननिरत, बहुयोधी, बलनेसह, रक्षणक, ढकण, दर्शन, लगन and नियत.

The king should select wrestlers who are similar in appearance and strength and make them fight with Karāsphālana (modern Salāmi) in the beginning of the fight. He should then hear their Pratijñās or solemn declarations. The king should then call the chief of the household and

command him to equip a suitable arena, with a Maṇḍapa for Lord Śrī Kṛṣṇa. The chief officer should have the arena fitted properly with a small but raised seat for the king and a Maṇḍapa for Lord Kṛṣṇa and inform him accordingly. The king should then call upon the chief of the wrestlers to summon them to the arena. Wrestlers of the first class should be brought to the arena with honour on an elephant amidst sounds of trumpets. They should wear chains of gold and attractive dress previously sent to them by the king. They should also anoint themselves with the sandal paste and partake of a little curds and rice which are regarded as auspicious. The king in the meantime after finishing his dinner should dress himself and come to the arena accompanied by his servants, friends, princes and ladies of the harem. The wrestlers then should show their respect to the king who with flowers in his folded hands should worship Lord Śrī Kṛṣṇa¹ (the portrait or idol) and after taking his seat on the Siṃhāsana should see others well seated in their proper places. The wrestlers should begin their fight after clasping each other's hands. Wearing a dress fit for wrestling purposes they should fight in various ways. If both are equally fatigued they must be taken as equal. He who does not feel any fatigue should be declared successful, especially if he is able to break one of the limbs of his opponent. This method of wrestling is Southern. It seems that Northern or पंजाबी wrestling was not in vogue then. The king should reward the successful candidates with dress, ornaments, vehicles or horses and allow them to go. The remainder of the day the king along with his retinue should pass in the arena discussing the wrestling bout and in the evening return in a palanquin.

The Tāmracūḍavinoda or the amusement through cock-fight is described next. The chapter opens with a description of the different kinds of cocks and the special characteristics of the limbs of the cock. The king should keep the best cocks in his possession and nourish them through experts with excellent food and water. Methods of training them by applying mud mixed with salt to the comb etc. also are stated. Every possible care should be taken of these birds. The notice of challenge should be stuck to a post or a banner held high and the king should make his own cocks fight with those of his favourite queen whom he should take as an opponent. On ²Saturday night the ground should be first cleared and besmeared with cowdung and a Ratamaṇḍala (a table) with small squares in it should be drawn

1. The king or the Jyeṣṭhi people appear to be the Upāsakas of Śrī Kṛṣṇa.

2. Cf. मल्लविनोद.

with the help of rice-flour or with conch-flour (mixed with water). The preceptor by the recitation of proper Mantras should locate the deities in their proper squares. One Mokṣaka i.e. one who liberates or separates the cocks from fight should also be kept near the table. The liberator after reciting a particular Mantra should allow one cock, which is white or black and which has been successful in a previous fight to enter. Before uttering the Mantra he should meditate on a cock or an eagle. Then are specified the signs of successful cocks. The treatment of this subject may be considered superstitious from the modern standpoint. In the case of a successful cock lamp-black is applied to the crest or comb to remove the effects of an evil eye. The fight should take place from the month of Kārtika to that of Phālguna. Those cocks which show auspicious signs in the morning as well as after taking a little food, should be made to fight. Vādakas (drummers etc.), Nartakas (dancers) and experts in the art of cock-fighting should be adorned with garlands. The successful party should be ready to snatch away the flag with the challenge stuck to it from the previously successful party.

Another method of cock-fight is also described here. A small arena for actual cock-fight should be prepared. It should be circular and thirty cubits in circumference. There a Vedikā or a raised platform should be provided. The king should occupy the royal seat placed on the platform along with his retinue. Small knives or awls keenly sharpened should be tied to the legs of the cocks. If any of the two fighting cocks injures any limb of its opponent, the opponent is declared defeated; if however the cock is killed or runs away then the defeat is through misfortune. The men of successful party should sit on the backs of the defeated party and put that party to shame through sarcastic त्रिपदिस, i.e. songs or metres with three feet and take away their challenge banner. The stick should be forcibly taken away by the successful party. The successful cock is taken in procession through the city on the back of an elephant. To know the duration of the fight a time-measure (watch) of gold or silver is required to be kept in readiness. The method of preparing this time-measure is given in the text. These cocks should be made to fight for five successive Mondays. On the sixth Monday the successful cock should be adorned with dress, gold threads, a piece of cloth and garlands. At the most the fight can take place twelve times. All the eight sentiments (viz. Sṛṅgāra etc.) can be very easily seen in the cock-fight. There is a Tāmracūḍādi chapter in the Mantramahodadhi but it has nothing to do with the cock-fight.

1. This seems to be the method in South India where members of the successful party sit on the backs of the defeated party. Sitting on the back is even done to-day in Gujarat in the game of मियां मियाजी but not as a punishment for the defeat.

Then comes the *Lāvakavinoda* or the amusement of quails. This seems to be a favourite game in olden days. *cf.* मोक्षन्ते लावकाः in the seventh प्रकोष्ठ of *Mrcchakaṭika*. IV.

In the beginning of the chapter the king *Someśvara* describes the kinds of *Lāvakas* and advises kings to preserve the best kinds of both males and females in stock. They should be well looked after with proper food and drink. Good care should be taken of the female *Lāvaka*, when it lays eggs and also of the young ones. The *Lāvaka* birds should be made to fight in a round arena on which a thin blue board of green wood is placed. All around a piece of cloth should be spread to serve as a fence. The instrument for measuring time should be kept near to show the length of the fight. The maximum time allowed for the fight is nine *Nādis*.¹ The owner is considered successful and is rewarded, if his *Lāvaka* is able to fight for nine *Nādis* without a break. But if the fight is equal he does not get any reward. If the *Lāvaka* is not able to fight for the full period the owner is supposed to have been defeated. At the end of the fight no strength is left in the *Lāvakas*—they gasp for breath. At such a stage they continue the fight through sheer anger and will-force even though the body is exhausted. Those birds that are not able to look at the opponent or contract their bodies are sure to run away (through fear), therefore they should not be allowed to fight. If the beak of one is broken or the fight is stopped both the combatants are considered to be equal. The braver of the two is declared the winner while the run-away *Lāvaka* is declared defeated.

Then comes the *Meṣayuddhavinoda*—or the amusement derived from the ram-fight. The chapter opens with the description of the different varieties of rams. The ram² born with the head turned away is never defeated in the fight. The ram with a black head is also very brave. They are to be looked after very carefully, nourished with good food and they may be kept in darkness. Wine should be given to them for making them excited. Birch-bark when thrown on their face makes them very angry and in consequence they fight fiercely. It becomes almost impossible to make the ram that is once defeated fight again. The fight should take place for some wager. The flag of victory is snatched away by the successful party and the conditions of agreement are fulfilled i. e. the money wagered on the competition is taken by the successful party.

1. *Nādi* is a measure which is filled up in 120 *Mātrās* by the stream of water. Hence 120 *Mātrās* mean a *Nādi*.

2. पराङ्मुखो य उत्पन्नो युद्धे न स पराजितः । मानसोल्लासः ।

Then comes the Mahiṣavinoda or the amusement derived from the buffalo-fight. The author is of opinion that the buffaloes obtained from Berar, Kolhapur, Punjab and the Kathiawad are excellent fighters. He then gives the description of the bodily peculiarities of the fighting buffaloes. They should be reared from early childhood and a string should be allowed to pass through their noses when they complete one year. They should be given a particular kind of food and allowed to immerse in water for their pleasure. After five years they become strong and haughty. Before the fight the buffaloes with their bodies besmeared with mud should be in the company of she-buffaloes and a garland of Nimba leaves should be placed on their neck and chest. Thereafter the two combatants should be made to look at each other by the clapping of the hands and loud noises and almost immediately the fight begins. They then fight like elephants. The buffalo whose shoulder is injured by the horns of his opponent begins to run away and the opponent pushes him with his head. He who follows is to be reckoned as the successful buffalo.

Then comes the Pārāvatavinoda or the amusement through the pigeons. The author declares that in Sindha pigeons of the Brahmin, Kṣatriya and Vaiśya kinds are found. The Śūdra kind is seldom available. This is followed by a description of all the four kinds of pigeons already mentioned along with the characteristics of the type that is considered untouchable. He further warns that if a pigeon of the untouchable type ever enters a house the householder is required to perform some Prāyaścitta (atonement for the sins). In the palace only the first three kinds should be allowed to remain. They are to be properly fed and put in cages, made either of gold, silver or wood. Each cage should contain a pair, one a male and the other a female having similarity in colour or other common characteristics. A female pigeon is very devoted to her mate and she does not usually allow any other pigeon except her mate to enter the cage. There they go on multiplying. The male pigeon should then be trained to carry letters. Thus he should be let loose from a distance to the place where the female is kept. It can travel by day the distance upto thirty Yojanas (i. e. 120 Koṣas or 240 miles) in quest of his mate. They are very useful to the king as carriers of messages. They are also pious and sacred and therefore should always be maintained.

The next chapter treats of the Sārameyavinoda or the amusement with dogs. Here are given the names of the countries which produce good

dogs with notes on the special features of the dogs coming from these countries. This is followed with a special description of the dogs and bitches required in hunting. Two bitches should be let loose on promise of a reward to catch a hare at its resting place. She that catches first is successful and gets the reward. If both of them catch the hare at the same time they are considered equal. For catching a boar many dogs should be let loose. When the boar makes a fierce attack on the dogs, the king should have the boar pierced and battered with iron clubs, spears and arrows. The wild boar then is caught by the shoulders, neck and ears by the dogs and is then devoured by them.

Then comes the Śyenavinoda or the pleasure of hawking. Here the author describes the different kinds of falcons. The male falcon is of a small size while the female one is of a much bigger size. The female provides better amusement than the male. Four methods are described for catching the falcons: 1 catching by the hand 2 by means of nets 3 by means of nooses and 4 by means of a sticky substance. Young ones in the nests can be caught by the hand. The method of catching them by means of nets and nooses is also described later. The fourth method that is described next is interesting. The milky juice of the *Aśvattha* tree should be collected and put in a vessel over fire till it becomes sticky. This should be applied to all the sticks placed around a bird that is to serve the purpose of a bait for the falcon. When a falcon is attracted it usually sits on these sticks and is unable to move. When thus the falcon is caught, the sticky substance should be removed from the body. Its body should be covered and a string should be tied to the feet. It should be often touched to remove its fear and should not be allowed to sleep that night and the following. Then after three days the falcons should be taken out with their eyes closed for being trained. The two ends of a long rope should be held in hand by two men, namely the keeper and the trainer. When the training is over, they should be used for amusement. On the preceding day the falcons should not be given any food nor should they be allowed to sleep. This process makes them specially furious. Then they should be taken to a place green with grass and abounding in trees peopled with birds. The beaters should beat the bush so that the hare and birds may run away in fear. The falcons should then be let loose. By the strength of their wings they are able to catch birds at heights where they are almost invisible to the ordinary eye. The king is recommended to amuse himself with falcons in this manner.

Then comes the Matsyavinoda i. e. the amusement of angling. In this chapter the author divides fish into two classes according as they have either skin or scales. They are further sub-divided into two classes, 1 fat and 2 thin. Then he describes various kinds of fish available in rivulets rivers and the sea. The author states the names of fish that feed on rice-flour and others that do not. Then he mentions different kinds of food given to different kinds of fish. After feeding the fish in different places with proper nourishment the king should go to the place which abounds in fish with his angling rod. He then describes the kinds of rods and strings to be used in angling. With rod and line he should amuse himself by catching fish.

The last topic dealt with in this book is मृगयाविनोद or the amusement derived from hunting¹ which is considered as the highest विनोद by Kālidāsa in शाकुन्तल². The author recommends that the king should have a reserve forest full of beautiful trees without thorns laden with fruits and flowers and free from fierce animals. This reserve forest should not be far away from the capital. The forest may have lakes full of water and fish. It should be at least a Yojana (8 miles) in length. Any fierce animal entering the forest should be killed by sentries riding on buffaloes. This statement of the author indicates that in the country over which Someśvara ruled, buffalo-riding was not uncommon.

Then he describes the methods of hunting which are thirty-one³ in number. They are:

पानीयजा चारजा च क्षेत्रजा मार्गजा तथा ।
ऊषरा दीपमृगजा तथा च विटपाश्रया ।
बधजा काण्डपटजा मश्वजा भूमिगेहजा ।
बलिषर्द्धतिरोधाना महिषारोहणोद्भवा ।
अश्वजा चित्रजा चैव शारीरी स्तम्भनी तथा ।
वायुजा दमनोत्पन्ना गौरिजा कोपसम्भवा ।
कामजा ध्वनिजाता च तथा मदविकारजा ।
नीहारजा पाशजाता जालजा यन्त्रसम्भवा ।
व्याघ्रमोक्षणसम्भूता तथा कबलदानजा ।
एकत्रिंशत्पकारिणं मृगया राजसम्मत ॥

1 A paper on the methods of hunting was read by the editor at the 17th International Congress of Orientalists held at Oxford in 1928 A. D. when he was sent there as a state delegate by H. H. the late Maharaja Saheb, Baroda.

2 मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृशं विनोदः कुतः ॥ शाकुन्तल I.

3 He gives thirty-one but only thirty methods of hunting are mentioned in the stanzas. Some lines in the text may be missing. All the methods too are not described in the text. Out of these only twenty—one methods are described.

He advises not to practise killing of jackals or mice as it is degrading. A king should as well avoid hunting गवयः, अरुन्धमल्लः, व्याघ्रः or माहिषः when they are in their resorting places or when they are in water.

Let us take these twenty-one kinds one by one. पानीयजा i. e. hunting near watering places. Big pits are dug out specially near watering places. In these pits the king and all the ladies of the harem dressed fully in green and wearing a द्विपदी (like the modern Pyjama) conceal themselves in such a manner that the deer do not get any scent of these people while the wind is blowing. All his men too should be dressed in green from top to bottom. The beaters should then scatter gram before the Dipamrga (decoying deer) which are specially trained in order to attract wild deer. The trained deer return to the spot followed by the wild deer near the tank. When this wild deer comes near the tank or begins picking gram or fight with the decoying deer the king armed with his bow and arrow should kill the deer by surprise. Immediately his men should rush to the scene and remove the carcass of the deer in order that no remnant of its body and no trace of its blood may remain. When this is done other deer may be similarly attracted to this place of death. This method is better than the one which makes the hunter wander about in the hot sun in search of the game.

The second variety of hunting is called Cārajā i. e. due to wandering of animals in search of food. When a forest-fire is raging, animals living there leave it in search of another which abounds in fruit and corn. They should be allowed to graze in the forest until they become bold enough to eat their food even in the presence of men moving near them. The king may kill them while a-hunting from an underground cellar (if it is day-time) or from pits or from under the shade of a tree (if it is night).

There is another kind of Cārajā Mṛgayā in which wild bears are coaxed into confidence by the hunters who spread gram on their way in such a manner that the line ends near the tent prepared for the king. The same process holds good in the case of the deer also.

Kṣetrajā — This is a kind of hunting in which the deer are killed when they come into a forest abounding in trees or in cultivated lands of peas, wheat, pulses etc. Here also the king should be dressed in green with weapons of green colour.

Mārgajā — The king first ascertains the path by which the deer habitually move. After knowing the route he takes his seat near it in a pit or the branch of a tree and kills them.

Ūsarā — The deer are habituated to take saltish earth. When they begin to lick the ground they should be beaten with clubs on the backbone and thus killed.

Dipamṛgajā — Young, robust and elegant male deer are trained. Bridles with bits made of iron and tin are then applied to them like horses. Female deer are similarly trained. These are called Dipamṛgas which in the absence of a better word may be translated as decoying deer or deer to serve as a bait. They are so trained that at the slightest sign they come back to their master in spite of temptations of food or a male or female of the species. The king accompanied by such Dipamṛgas and two hunters should go to the forest.

When a herd of wild deer is traced the information is carried to the king, who should, then, carefully hide himself. The hunters carefully enter the forest, hide themselves behind trees and sometimes behind bullocks. One of them stealthily comes out of the forest, to inform the king leaving no ground for the deer to suspect the existence of men in the forest. He scatters leaves before himself so that the animals may not suspect the presence of men in the forest. Then the king with his bow and five arrows in one hand and a Dipamṛga in the other should go forward followed by two hunters with Dipamṛgas in their hands. The informant posted in the middle then should proceed cautiously and inform the person nearest to the herd. On the first man signalling these people to come nearer they should go with their bodies covered with Yavas (grass). If the herd looks at them they should let the Dipamṛgas go and walk on all fours. The credulous ones among the herd may come towards the Dipamṛgas either for company or for a fight. When the deer is thus drawn nearer the king should, from the place of hiding, either behind a Dipamṛga or on a tree discharge arrows at the deer and kill it.

By tying the Dipamṛgas to a tree also he can have a lot of Shikār. After describing the two methods of attracting the forest deer by means of Baddha (chained or restrained) Dipamṛgas he now gives the method of attracting them with the help of Mukta (unrestrained) Dipamṛgas. These unrestrained Dipamṛgas freely mix with the forest deer. The hunter spreads gram in the forest and makes a sign by snapping the thumb and the middle-finger (अङ्गुलिका). On hearing the signal the Dipamṛgas return followed by a number of forest deer. These are then killed.

There is another way of attracting the deer by Balivardatirodhāna (lit. hiding behind a bullock) method. Hunters conceal themselves

behind bullocks, move as the bullocks move and allow the unrestrained deer to move with their eyes towards the hunters. These unrestrained deer mix freely with the forest deer. Thus the hunters (keeping themselves behind the bullocks) surround the deer on all sides. Then the king takes his seat along with the ladies among the trees around him. When at the appointed place the hunters bring the decoying deer along with the forest deer, the latter are killed by the king with arrows.

Another interesting method of hunting the forest deer is given here. With a pair of decoying deer one female and the other a castrated male deer the king should go to the forest accompanied by hunters. Under the excitement of sexual passion the forest deer approaches the castrated or the female deer. The hunters walk on all fours and surround the forest deer which like to have communion with the *Dipamrga*, when the hunters suddenly get up and frighten them. The hunters then separate the forest deer and the *Dipamrga*. At this stage the king comes and kills the deer. Though this kind of killing is condemned in the *Rāmāyaṇa*¹ and *Mahābhārata*², *Śomeśvara* recommends it.

Then comes *Vitapajā* or that arising from the trees. Taking a small tree in his hands and hiding himself behind the leaves the king should lightly move on green lands keeping himself concealed behind other trees. When the distance between the two is easy he can kill the animals.

Then comes the *Vadhrājā* arising out of the nets with leathern thongs. Nets should be spread and the king should remain at the end on a tree. The hunters, who move like quadruped animals, should suddenly make a thundering noise on one side so that the herd of deer may be forced to run into the leathern thongs of the net. When they are near the king should kill them with arrows.

Then comes *Kāṇḍapatajā* or hunting by means of screens surrounding a tent. Cutting a branch on the south-west side of a big tree, walls should be erected on three sides namely in the front and on the two sides at a distance of two cubits. The wall behind should be five cubits long. On the two sides of the tree branches of trees with green leaves should be piled up so that the walls may be concealed behind these upto the height of the navel. Then curtains from this place should be

1 मा निषादं प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः । यद् क्रीडन्मिथुनोदकमवधीः काममोहितम् ।
अयोध्याकाण्डः ।

2 Cf. the curse of *किन्दमकपि* to *पण्डु* the father of *पाण्डव* ॥

spread over a distance of a Krośa or two miles. A hundred hunters should go to the very end of the curtain on both the sides of the wall. The king should keep his queen and other ladies behind him and he should stand in front of the tree. The hunters then all should make loud noises and beat the bush in order to terrify the deer and other forest animals like tigers, wolves, jackals, bears etc., and make them run from both the sides. They are then killed by the king with his arrows.

Another kind of Kāṇḍapatajā hunting is described next. When a herd of deer without fear moves about in the jungle a band of hunters with four white legs like those of bullocks should surround the herd carefully against the direction of the wind in order that the deer may not get the scent and run away. The hunters should so arrange themselves that not a single animal can run away. Then the herd of the deer should be pressed hard and made to come near the king who then should kill them with arrows.

Then comes Vāhajā i. e. due to horses. Mounting a very speedy and trained horse the king should go to the forest and kill the deer with a variety of weapons.

Another kind of hunting is called the Tāḍikā i. e. hunting by means of clapping. When the deer are seen on a spot abounding in green grass and free from dried leaves, the king should take with him some Tāḍas or hunters, experts in timely clapping and go to the place where the deer are found. The Tāḍas should keep their hair dishevelled and by bending the body they should move it up and down in a circle (as in a play called Piṅgā in Marāṭhi). They should, by making a peculiar sound by mouth, attract the attention of the deer which will then fix their eyes on the Tāḍaka only. Then the king should come from behind and kill them with arrows.

Next follows the Vāyujā i. e. due to wind. On a stormy day when a herd of deer is seen the king should go with some eight or ten hunters in the opposite direction of the wind in order that the herd may not get any scent of them. There he should either mount a tree or a small hillock with his weapons ready. The hunters from behind should create a row in order to drive them from their original place towards the king. One after another they should be killed, except the first or the leader of the herd.

Then follows the Dāminī or the hunting due to restraint. The hunter should with or without a bullock, during the day, chase the deer in such a way that the deer may not get even water or grass. They thus become tired and are unable to run away when the hunter is sighted. Gradually

the hunter comes nearer and nearer. The deer then struck with hunger and thirst is completely prostrated and in consequence easily killed.

Another kind of hunting described by the author is called the *Kopajā* i. e. due to wrath. When two deer fight for the sake of a female or land, he should keep himself concealed behind a tree and kill the one defeated in the fight.

Next comes the *Kāmajā* i. e. due to lust. When the deer are engaged in amorous sports, they become easily forgetful of the security of their person. The king should take this opportunity and kill them outright. This kind of killing forms the subject matter of the many interesting stories in the Epics (see foot note on page 45).

After this comes the *Dhvanijā* i. e. due to sound. The king should climb a tree full of fruit liked by the deer. Keeping the decoying deer in front he should make an artificial sound like that of a deer. This will make the herd gather round the guide or decoying deer. The king can then kill them with arrows.

Next follows the *Madavikārajā* i. e. due to madness. Certain drugs mixed with food stuff may be given to the deer of different kinds and to the fish. In consequence they become insane and are easily killed.

The *Tuṣārajā* or the hunting arising out of dew drops is another interesting kind of hunting described by our author. In moist seasons like the rainy season, spring or autumn when the land remains often wet by frost or dew, the deer find themselves in difficulties and generally take recourse to the thickets, woods, clusters or bushes. The king should go to the hunting ground before daybreak on a trained horse with a blackish armour on his body. Hunters seated on buffaloes or bullocks should go before him to find out the place where a herd of deer is sitting. The king should be informed when the shelter is discovered. Usually at this time the deer are found with their limbs contracted and eyes closed. The king then riding a buffalo goes with a small bow and arrows from behind a hunter and kills them.

Then comes the *Pāśajā* i. e. hunting with nooses. For this purpose nooses of thread of various kinds are prepared and are placed on a soft piece of grassy land with the corners tied to nails in such a way that they cannot be seen by the deer. Thus spreading the nooses in one place the king should follow the deer after letting a very slow and trained dog loose on the herd. At this the deer run rather slowly. While going through the trap they are caught by the hind legs and become frightened. They can then be beaten by sticks or their heads can be cut off.

Then comes the *Jālajā* or hunting with nets. This is more or less similar to the above with the difference that here a net is spread instead of nooses.

Then follows the Vyāghrajā or hunting with leopards. A leopard is caught in nets as described above and ropes are tied to its neck on both the sides and it is made to walk through the city. After ten days the rope is removed from one side and a deer with an injured leg is put before it. The leopard is then tempted to catch the deer. The flesh of the deer's lap is applied to the leopard's mouth and body. The leopard still tied with one rope to its neck, attacks the deer speedily and having caught it drinks the blood of its neck. Thereafter the leopard is released by removing the other rope tied to its neck. After three days a male deer is placed before it and the same process is repeated till the leopard is fully trained to kill the deer in this particular fashion. Trained leopards are then carried on bullock-carts or horse-backs to the forest and are let loose on the herd of deer. The leopard then runs with great speed and leaving aside the females it catches only the Kṛṣṇasāra i. e. the spotted antelope. This is known all over India as the famous Cheeta Hunt.

These twenty-one kinds of hunting are described in the Mānasollāsa, though the number mentioned originally is thirty-one.

With the description of hunting the present volume is closed. There remain now five chapters of this Vimśati beginning with Gīta, to be published besides the whole of the 5th Vimśati. These chapters are very extensive, that on Music alone being equal to the first volume, as has been pointed out already.

Difficulties of the editor are enhanced by the fact that the extant MSS. are full of errors. Under the circumstances the original readings of the MSS. had to be supplemented with the editor's own suggestions in brackets except in the first two formes where the incorrect texts are given in the foot notes while the correct readings are incorporated in the body of the book. Beyond this any tampering with the text has been scrupulously avoided. He has taken sufficient care in suggesting correct readings, and it is for this reason that proofs had to be detained often and on for a considerable time. This accounts for the delay in presenting the volume to the public. In spite of scrupulous care some errors have unfortunately crept in, and for this the editor craves the indulgence of scholars. The stanzas have also been numbered incorrectly on some pages.

It is a matter of the deepest regret to us all that our beloved Maharaja Sayaji Rao III Gaekwad should not live to see the completion of the second volume of the Mānasollāsa in the publication of which he used to take a sustained and lively interest. In his demise the world has lost a great patron of Oriental learning. May his soul rest in peace!

Baroda,
27th February 1939 }

G. K. SHRIGONDEKAR.

अनुक्रमणिका

तृतीयविंशतिः	पृष्ठम्	पृष्ठम्
मन्दिरमुहूर्तम्	१	ब्रह्मदेवमूर्तिः
भूमिलक्षणम्	२	महादेवमूर्तिः
काष्ठलक्षणम्	२	स्वच्छन्दभैरवमूर्तिः
आयलक्षणम्	३	अर्धनारीश्वरमूर्तिः
मन्दिरमुखनिर्णयः	३	उमामहेश्वरमूर्तिः
षोडशगृहलक्षणम्	४	हरिहरमूर्तिः
षोडशगेहवासफलम्	७	स्वामिकार्तिकमूर्तिः
वास्तूपशमनम्	८	गणेशमूर्तिः
वास्तुपूजाविधानम्	११	काली(कात्यायनी)मूर्तिः
गृहप्रवेशः	११	इन्द्रमूर्तिः
राजनिवासगृहवर्णनम्	१२	अग्निमूर्तिः
चित्रकारस्वरूपम्	१३	यममूर्तिः
चित्रभित्तिः	१३	राक्षसेन्द्रमूर्तिः
लेखनीलेखनम्	१४	वरुणमूर्तिः
शुद्धवर्णद्रव्याणि	१४	वायुमूर्तिः
मिश्रवर्णः	१५	कुबेरमूर्तिः
चित्रवर्णाः	१६	ईशानमूर्तिः
पक्षसूत्रलक्षणम्	१७	मातृकावर्णनम्
ताललक्षणम्	१८	श्रीमूर्तिलक्षणम्
तिर्यङ्गानलक्षणम्	१९	नागमूर्तिः
सामान्यचित्रप्रक्रिया	२२	दैत्यदानवपिशाचवेतालमूर्तिलक्षणानि
केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तिभेदाः	६०	क्षेत्रपालमूर्तिः
अष्टबाहुहरिमूर्तिः	६१	कामदेवमूर्तिः
वामनमूर्तिः	६१	सूर्यमूर्तिः
श्रीराममूर्तिः	६१	चन्द्रमूर्तिः
नृवराहमूर्तिः	६१	भौममूर्तिः
नरसिंहमूर्तिः	६१	बुधमूर्तिः
त्रिविक्रममूर्तिः	६२	गुरुशुक्रमूर्ति
मत्स्यावतारमूर्तिः	६२	शनिमूर्तिः
कूर्मावतारमूर्तिः	६२	

पृष्ठम्

पृष्ठम्

राहुमूर्तिः	७३	छत्रभोगः	१४१
केतुमूर्तिः	७३	शय्याभोगः...	१४२
हयचित्रम्	७३	धूपभोगः	१४४
गजचित्रम्	७६	योषिद्भोगः	१४५
सर्वचित्रप्रकरणम्	७८	चतुर्थविंशतिः			
गृहोपभोगः	७९	शस्त्रविद्याविनोदः	१५५
स्नानभोगः	८१	शस्त्रविनोदः	१७१
पाण्डुकाभोगः	८३	गजवाह्यालीविनोदः	१८९
ताम्बूलभोगः	८३	तुरगवाह्यालीविनोदः	२११
विलेपनभोगः	८५	अङ्कविनोदः	२२५
वस्त्रोपभोगः	८८	मल्लविनोदः	२२९
माल्योपभोगः	९०	कुक्कुटविनोदः	२३९
भूषोपभोगः	९१	लावकविनोदः	२५३
आसनोपभोगः	९८	मेषविनोदः	२५९
चामरभोगः	९९	महिषविनोदः	२६१
आस्थानभोगः	१००	पारावतविनोदः	२६२
पुत्रभोगः	१०७	सारमेयविनोदः	२६४
अन्नभोगः	११५	इयेनविनोदः	२६७
पानीयभोगः	१३६	मत्स्यविनोदः	२७१
पादाम्बुजोपभोगः	१३८	मृगयाविनोदः	२७५
यानोपभोगः	१३९				

श्रीसोमेश्वरभूपतिविरचितः

मानसोल्लासः ।

द्वितीयो भागः ।

उपभोगाः प्रवक्ष्यन्ते विस्तरेण मयाऽधुना ।
नाम्ना ये पूर्वमुद्दिष्टा विंशतिस्तु यथाक्रमम् ॥ १ ॥
वैशाखे फाल्गुने मार्गे सहस्ये^१ श्रावणे तथा ।
शुक्लपक्षे गृहान्कुर्यात्सर्वकामफलप्रदान् ॥ २ ॥
उत्तरावतितयं चित्रा रोहिणी स्वातिरेव च ।
ज्येष्ठा मृगशिरो मूलमश्विनीहस्त एव च ॥ ३ ॥
ऋक्षाण्येतानि शस्यन्ते सर्वदा वास्तुकर्मणि ।
क्रूरग्रहैरदुष्टानि सौख्यदानि भवन्ति हि ॥ ४ ॥
आदित्यं मङ्गलं त्यक्त्वा सर्वे वाराः शुभाक्खाः ।
गृहकर्मणि शस्यन्ते वास्तुविद्याविशारदैः ॥ ५ ॥
नन्दा एकादशी षष्ठी प्रतिपन्नेति कीर्तिताः ।
पञ्चमी दशमी पर्व पूर्णा एता निरूपिताः ॥ ६ ॥
नन्दाः पूर्णाश्च तिथयो मन्दिरास्मभ्ये शुभाः ।
नातिक्षीणै^२ निशानाथे गृहारम्भो भवन्ति हि ॥ ७ ॥

वृषो धनुस्तुला कन्या मिथुनं कलशं तथा ।
लग्नान्येतानि शस्तानि गृहप्रासादकर्मणि ॥ ८ ॥

तैतिलं गरजं नागो बवं करणमुत्तमम् ।
करणं शरणानां च धनधान्यकरं भवेत् ॥ ९ ॥

अतिगण्डं व्यतीपातं परिघं वज्रमेव च ।
गण्डं शूलं च विष्कम्भं व्याघातं च विवर्जयेत् ॥ १० ॥

अन्ये सर्वे शुभा योगा वास्तुस्थापनकर्मणि ।
यथा नाम तथा तेषां फलसिद्धिरुदाहृता ॥ ११ ॥

माहेन्द्रं रोहिणी चैव सावित्रं मैत्र एव च ।
गन्धर्वेऽभिजिते चैतन्मुहूर्ते कारयेद्ब्रह्मन् ॥ १२ ॥

चन्द्रार्कादिग्रहाः सर्वे स्वक्षेत्रे शुभदा गृहे ।
बलावलं विचार्यैषां गृहारम्भं तु कारयेत् ॥ १३ ॥

न विद्धा न च नीचस्था न च तीक्ष्णांशुदूषिताः ।

इति मन्दिरमुहूर्तम् ।

विप्राणां पाण्डुरा भूमिलोहिता क्षत्रजन्मनाम् ॥ १४ ॥

पीता विशां समाख्याता वृषलेषु च मेचका ।
रत्निमार्त्रकृतं गर्तं पूरयेच्चन्मृदा पुनः ॥ १५ ॥

लाभंभ्यधिके विन्ध्याद्धीने हार्ति^{३२} समे समम् ।

इति भूमिलक्षणम् ।

धनिष्ठादीनि सन्त्यज्य पञ्चर्क्षाणि प्रैयत्नतः ॥ १६ ॥

शुभे नक्षत्रयोगे च तीक्ष्णं छिन्द्याच्छुभावहम् ।
सनीढं क्षीरवृक्षं च वायुवह्निविदूषितम् ॥ १७ ॥

१ A लृषं २ A जे ३ A छ् ४ A तिषेति. ५ A पक्षे ६ A च तीक्ष्णा सुदुःखिताः । ७ A प्वसिता
तथा ८ B D F त्रं ९ A भं १० D भो मध्येऽधिके ११ F द्या १२ F तिः १३ D च १४ A रूप
१५ A हान् ।

दन्तिदन्ताहतं चैव विद्युत्पातनिपीडितम् ।
स्वयं शुष्कं च भयं च वक्रं देवालयोद्भवम् ॥ १८ ॥

चैत्यवृक्षं शिवक्षेत्रं नदीसङ्गमसम्भवम् ।
तडागकूपमध्यस्थं कण्टकाकुलितं तथा ॥ १९ ॥

नीपं विभीतकं निम्बं श्लेष्मान्तकमहीरुहम् ।
असारांश्छाखिनः सर्वान् वर्जयेद्बृहत्कर्माणि ॥ २० ॥

एकजात्या द्विजात्या वा त्रिजात्या वा महीरुहम् ।
कारयेन्मन्दिरं राजा श्रियमिच्छन्महीयसीम् ॥ २१ ॥

इति काष्ठलक्षणम् ।

व्यासेन गुणितं दैर्घ्यमष्टकैश्च विभाजितम् ।
यच्छेषं स भवेदायः प्रोक्तो नामभिरष्टभिः ॥ २२ ॥

एको ध्वजो द्वयं धूमस्त्रिकः सिंहः प्रकीर्तितः ।
चतुर्थः सारमेयस्तु पञ्चमो वृष इष्यते ॥ २३ ॥

षष्ठः खरो विनिर्दिष्टः सप्तमः स गजो भवेत् ।
अष्टमो^{१०} वायसः प्रोक्तश्चायमायविनिर्णयः ॥ २४ ॥

इति आयलक्षणम् ।

ऐन्द्रीं दिशं^{११} समारभ्य प्रदक्षिणविधानतः ।
अष्टासु दिक्षु बोद्धव्याः क्रमेणार्या ध्वजादिकाः ॥ २५ ॥

पश्चिमाश्वाननः श्लाघ्यो ध्वजः सर्वमुखोऽथवा ।

उत्तराभिमुखः सिंहो वृषः प्राचीमुखः शुभः ॥ २६ ॥

दक्षिणाभिमुखो हस्ती सारमेयोत्तराननः ।
मुखं द्वारं विनिर्दिष्टं मन्दिरस्य विचक्षणैः ॥ २७ ॥

इति मन्दिरमुखनिर्णयः ।

नृपगेहानि वक्ष्यामि स्तम्भसङ्ख्याप्रमाणतः ।

[चतुष्कालिन्द] शालाभिश्चतुर्भद्रैर्मनोहरैः ॥ २८ ॥

पृथ्वीजयं गृहं कार्यं दैशभागं विचक्षणैः ।

मध्ये स्तम्भशतं तस्य भद्रेऽष्टाविंशतिस्तथा ॥ २९ ॥

चतुर्भद्रेषु च शतं स्तम्भानां द्वादशाधिकम् ।

नव कोणां विदिग्देशे स्युः षट्त्रिंशच्चतुर्ष्वपि ॥ ३० ॥

चत्वारो मध्यगाः स्तम्भा यत्र तत्स्याच्चतुष्कम् ।

तस्माद्बहिरलिन्दं स्याच्छाला स्याच्चदनन्तरम् ॥ ३१ ॥

[अलिन्दं] च पुनः शाला क्रमेणैवं प्रवर्धते ।

यावत्कर्तुमतीर्तं स्याद् गृहं नरपतेः शुभम् ॥ ३२ ॥

यच्चतुष्कगतं क्षेत्रं पञ्चधा तद्विभज्यते ।

तद्भागप्रमितं कार्यं त्रिभिर्भागैरलिन्दकम् ॥ ३३ ॥

सार्धत्रिभागिकाः शालाः कर्तव्याः सुविचक्षणैः ।

इयं स्थितिः समस्तानां गृहाणां प्रतिपादिता ॥ ३४ ॥

नाम्ना तु मुक्तकोणं यत् तत्कार्यं रविभागतः ।

मध्ये स्तम्भशतं सार्द्धं षड्विंशैर् [निरूपितम्] ॥ ३५ ॥

[चत्वारिंशत्तथा] स्तम्भा भद्रे भद्रे निरूपिताः ।

शतं षष्ट्यधिकं ते स्युश्चतुर्भद्रेऽपि सङ्ख्याया ॥ ३६ ॥

एकादश तथा कोणा विदिशं विदिशं प्रति ।

चतुर्दशं तथा त्रिंशच्चैतसृष्वपि सङ्ख्याया ॥ ३७ ॥

कथ्यते सर्वतोभद्रं मनुभागैर्विभाजितम् ।

मध्यस्तम्भा भवन्त्यस्य षण्णवत्यधिकं शतम् ॥ ३८ ॥

१ MSS चतुष्कभेद (AD दाः) २ MSS भेदै (F द०) ३ D देशभाषा ४ A तु ५ MSS ण ६ F त्र ७ MSS न्दे ८ AF तः ९ F भु १० BD तिमं ११ MSS ताः १२ F का १३ MSS. ०णा ये १४ F ना १५ MSS तिपुतिताः (F ०नि०) । १६ MSS चत्वारः संस्थिताः । १७ F ता १८ A द्वा १९ F त्यः MSS. २० E शे २१ MSS चतुःषष्टिश्च ।

चत्वारिंशच्चतुर्भेदे स्तम्भा एवं निरूपिताः ।

एवं चतुर्षु भेदेषु शतं षष्टिस्तथाधिकम् ॥ ३९ ॥

कोणास्तस्य विधातव्यास्त्रयोदशमिता बुधैः ।

समन्ताद्रणिताः कोणा द्विपञ्चाशद्भवन्ति ते ॥ ४० ॥

श्रीवत्समन्तष्टभागं स्याच्चतुःषष्टिः सुमध्यगाः ।

तस्य स्तम्भाः प्रयोक्तव्या भेदेषुदशसङ्ख्यया ॥ ४१ ॥

चतुर्ध्वेषु च भेदेषु द्विसप्ततिरुदाहृताः ।

सप्तकोणाः समन्ताच्च द्विगुणाः मनुसङ्ख्यया ॥ ४२ ॥

एवमादीन्यनन्तानि गेहानि धरणीभुजाम् ।

कियन्त्यपि मनोज्ञानि प्रणीतानि यथाक्रमम् ॥ ४३ ॥

चतुःशालं त्रिशालं च द्विशालञ्चैकशालकम् ।

वक्ष्यामि भवनं राज्ञां नामलक्षणसंयुतम् ॥ ४४ ॥

अलिन्दैश्च चतुर्द्वारैश्चतुःशालमुदाहृतम् ।

सर्वतोभद्रनाभेदं नृपाणां शस्यते गृहम् ॥ ४५ ॥

वर्धमानं तथाख्यातं दक्षिणद्वारवर्जितम् ।

स्वस्तिकं तद्भवेन्नाम्ना पूर्वद्वारविवर्जितम् ॥ ४६ ॥

उत्तरद्वारहीनं चेद्रुचकं तद्भवेद्गृहम् ।

सर्वतोभद्रमाद्यं च चतुःशालमुदाहृतम् ॥ ४७ ॥

शुभप्रदं नरेन्द्राणां विजयारोग्यवर्धनम् ।

नन्द्यावर्तं वर्धमानं स्वस्तिकं रुचकं तथा ॥ ४८ ॥

चत्वारि स्युस्त्रिशालानि गेहानि धरणीभुजाम् ।

नैर्ऋते मुख्यगेहं स्याच्छाले चोत्तरपूर्वगे ॥ ४९ ॥

पूर्वायाश्चोत्तरद्वारमुत्तरायाश्च पूर्वतः ।

कर्तव्ये गर्भगेहस्य द्वारे द्वे तु विचक्षणैः ॥ ५० ॥

एकं स्यात्पूर्वतो द्वारमन्यदुत्तरतः स्थितम् ।
 अङ्गणादक्षिणा शाला हस्तिनी^१ परिकीर्तिता ॥ ५१ ॥
 अङ्गणात्पश्चिमा शाला महिषीति निगद्यते ।
 इदं द्विशालं सिद्धार्थं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ५२ ॥
 नृपाणां शस्यते स्थातुं विशेषाद्विचवर्धनम् ।
 वायव्ये गर्भगेहं स्याच्छाले दक्षिणपूर्वगे ॥ ५३ ॥
 द्वारे शालामुखे कार्ये शालाद्वारे च सम्मुखे ।
 महिषी त्वङ्गणात्पश्चादुत्तरा गौः प्रकीर्तिता ॥ ५४ ॥
 द्विशालं भयदं त्वेतद् यमसूर्यं विनिर्मितम् ॥
 ऐशाने प्रथमं वेश्म शाले दक्षिणपश्चिमे ॥ ५५ ॥
 अङ्गणात्पूर्वतच्छागी गाँवी चोत्तरतः स्थिता ।
 दण्डाख्यं नाम तत्प्रोक्तं वि(द्वि)शालं भयदं नृणाम् ॥ ५६ ॥
 वर्जनीयं प्रयत्नेन नृपैरावासकर्मणि ।
 आग्नेयं मुख्यवेश्म स्याच्छाले चोत्तरपश्चिमे ॥ ५७ ॥
 अङ्गणात्पूर्वगा च्छागी दक्षिणा हस्तिनी मता ।
 वाताख्यं नाम तत्प्रोक्तं नृणामुद्वेगकारकम् ॥ ५८ ॥
 नृपाणां नैव कर्तव्यं निवासार्थं कथञ्चन ।
 द्विशालमेकं सिद्धार्थं प्रशस्तं पृथिवीभुजाम् ॥ ५९ ॥
 क्रीडार्थं सन्निवासार्थं भोगार्थं च प्रशस्यते ।
 भुवं हीनमलिन्देन पूर्वालिन्दं तु धन्यकम् ॥ ६० ॥
 जयं स्यादक्षिणालिन्दं पश्चालिन्दं खरं भवेत् ।
 दुर्मुखं चोत्तरालिन्दमेकालिन्दं चतुर्गृहम् ॥ ६१ ॥
 धन्यं जयञ्चै शुभदं निन्दिते खरदुर्मुखे ।
 पूर्वदक्षिणतोऽलिन्दं नैन्दं नाम्ना निगद्यते ॥ ६२ ॥

दक्षिणोत्तरतोऽलिन्दं सुपक्षं परिचक्षते ।
 उत्तरालिन्दहीनं यत्सुमुखं परिकीर्तितम् ॥ ६३ ॥
 पश्चिमालिन्दतो हीनं धनदं गेहमुच्यते ।
 दक्षिणालिन्दहीनं यदाक्रान्तं तदुदाहृतम् ॥ ६४ ॥
 पूर्वालिन्दविहीनं यद्विपुलं परिकीर्त्यते ।
 सर्वतोऽलिन्दसंयुक्तं विजयं गेहमुत्तमम् ॥ ६५ ॥
 एवं षोडश गेहानि कथितानि परिस्फुटम् ।

इति षोडशगृहलक्षणम् ॥

यथा नाम फलं तेषु ज्ञेयं तत्र निवासिनाम् ॥ ६६ ॥
 धन्यं तस्मात्प्रकर्तव्यं नृपाणां गेहमुत्तमम् ।
 हीनस्तम्भमलिन्दं स्याच्छाला स्तम्भैः समावृता ॥ ६७ ॥
 नृपाणां गृहकर्तॄणां क्रम एष निरूपितः ।
 अन्यच्चतुष्पकारं तदेकशालं गृहं भवेत् ॥ ६८ ॥
 प्रधानगेहं स्तम्भैश्च शाला स्तम्भैः समा भवेत् ।
 तस्य लक्ष्म प्रवक्ष्यामि शुभाशुभफलोदयम् ॥ ६९ ॥
 उत्तरा शस्यते शाला शाला पूर्वा प्रशस्यते ।
 दक्षिणा पश्चिमा शाला द्वे शाले परिनिन्दिते ॥ ७० ॥
 नृपाणां सुखवासार्थं न कर्तव्ये कदाचन ।
 तिष्ठन् गेहेषु शस्तेषु श्रियमाप्नोति पुष्कलाम् ॥ ७१ ॥
 आरोग्यं विजयं कीर्तिं सन्तोषं परमाप्नुयात् ।
 एवं षोडशगेहानां फलं लक्षणनामकम् ॥ ७२ ॥
 सोमेश्वरनृपेणोक्तं वास्तुपद्धतिमार्गतः ।

इति षोडश गेहलक्षणम् ।

सोमेश्वरनृपप्रोक्तवास्तुपद्धतिमार्गतः ।

अन्तर्गृहस्य कोणे स्यादैशाने शालिपिष्टकैः ॥ ७३ ॥

एकाशीतिपदं यत्नान्मण्डलं समकोष्टकम् ।

पूर्वपश्चिमगा रेखा दक्षिणोत्तरगा दश ॥ ७४ ॥

एकाशीतिपदं त्वेवं कर्तव्यं वास्तुमण्डलम् ।

तत्र पूज्यान् सुरान् वक्ष्ये पदसङ्ख्याव्यवस्थितान् ॥ ७५ ॥

एकपद्यं द्विपद्यं च त्रिपद्यं नवपद्यकम् ।

ईशानकोणादारभ्य प्रादक्षिण्यक्रमेण च ॥ ७६ ॥

पूजनीयाः प्रयत्नेन बाह्याः कोष्टगताः शुभाः ।

शिवी ततश्च पर्जन्यो जयन्तं कुलिशायुधैः ॥ ७७ ॥

सूर्यसत्यभृशक्राशा वायुः पूषा तैथैव च ।

विवस्वानथ पूज्यः स्याद्गृहैक्षतयमौ तैथा ॥ ७८ ॥

गन्धर्वभृङ्गराजौ च मृगः पितृगणस्तथा ।

दौवारिकश्च सुग्रीवः पुष्पदन्तजलाधिपौ ॥ ७९ ॥

असुरश्चाथ शोर्षश्च पापो रोगाऽहिमुख्यकौ ।

भल्लोऽसोमनागाः स्युरदितिर्दितिरेव च ॥ ८० ॥

द्वात्रिंशत्तु बहिः प्रोक्ताश्चत्वारोऽन्तर्व्यवस्थिताः ।

आप ईशानकोणे स्यात्सावित्रो^{११} वन्धिकोणर्गः ॥ ८१ ॥

जयो नैऋतकोणस्थो रुद्रो वायव्यकोणर्गः ।

ब्रह्मो नवपदो मध्ये तस्यैवास्ते समीपेर्गः ॥ ८२ ॥

पैर्दमेकं परित्यज्य पूर्वादिदिगवस्थिताः ।

अर्यमा पूर्वदिग्भागे सविताग्नेयकोणर्गः ॥ ८३ ॥

१ D. omits this time. २ A कौ । ३ F दशी । ४ D ले । ५ A था । ६ A था । ७ A नवेव । F न चैव । ८ A तुयै । ९ F गा । १० F त । ११ था । १२ Mss स्त । १३ F जदक्षः । A दक्षः । १४ Mss मास्त । १५ A कपि । १६ A शेष । १७ ला । १८ A स्तु । १९ F क्रो । २० F ग । २१ B । F निर्जति । २२ F ग । २३ ईशान । २४ F पा । २५ F ग । २६ F पा । २७ F ता । २८ F ग ।

विवस्वान् दक्षिणे भागे नैर्ऋते विबुधाधिपः ।

मित्रस्तु पश्चिमे भागे राजयक्ष्मा च मारुते ॥ ८४ ॥

पृथ्वीधरः सौम्यगः स्यादैशाने चांपवत्सकः ।

अर्यमा च विवस्वाश्च मित्रः पृथ्वीधरस्तथा ॥ ८५ ॥

पितामहसमीपस्थाश्चत्वारस्त्रिदशा इमे ।

त्रिपाङ्कि(दाः)कोणसंस्थाना बहिः कोणस्य पार्श्वगाँः ॥ ८६ ॥

पदिका इति विख्याताः शेषा द्विपदिकाः सुराः ।

कुण्डं त्रिमेखलं कार्यं मण्डलैशानभागतः ॥ ८७ ॥

हस्तप्रमाणविस्तारं खाते नवकरोन्मितम् ।

तत्र होर्मः प्रकृतवैयः समिद्धिः क्षीरजातिभिः ॥ ८८ ॥

पालाशीभिः समिद्धिर्वा कुशैर्दूर्वाभिरेव च ।

बिल्वैर्वा निम्बबीजैर्वा यथासम्भवमाहुतैः ॥ ८९ ॥

देवतानां पृथक् कुर्याद्भोममष्टोत्तरं शतम् ।

अष्टाधिकैर्विंशतिं वा प्रतिदेवतमाचरेत् ॥ ९० ॥

ततो मण्डलसंस्थाभ्यो^{१४} देवंताभ्यो बालिं हरेत् ।

कुंशरं शिखिने दद्यात् पर्जन्यायाज्यसंयुतम् ॥ ९१ ॥

ओदनं^{१५} सोत्पलं दद्याज्जयन्ताय निवेदयेत् ।

ध्वजानपूपा पिष्टेन कूर्मरूपं प्रकल्पितम् ॥ ९२ ॥

पैष्टं कुलीशमिन्द्राय पञ्चरत्नानि दीपयेत् ।

धूमवर्णवित्तानं च कुर्वीत् सूर्याय कल्पयेत् ॥ ९३ ॥

सैत्याय घृतगोधूमं मत्स्यान् दद्याद्भृशाय च ।

शङ्कुलीरन्तरिक्षाय सक्तून् दद्याच्च वायवे (तथाग्रे) ॥ ९४ ॥

१ F पा २ mss ता। ३ mss मौ। ४ F शि। ५ B दगाः। F का। ६ F रा। ७ F वै। ८ F त।
९ F मं। १० F व्यं। ११ A नीम्बजैर्वा। १२ mss कां। १३ mss तिवी। १४ प्यो पूजां कृत्वा। १५ A
कृतान्तं, D कुशराम्। १६ A. B पैत्यज। १७ A लो, सा। १८ DF वार। १९ A प्रवर्णविमा। २० A
सक्तून्। २१ B D सम्पाद्य। २२ F द्र, A द। २३ A स।

पूष्णे लाजाः प्रदातव्याः वित्तपे^१ (वितथे) चणकौदनम् ।
 गृहक्षताय मध्वन्त्रं यमाय पललौदनम् ॥ ९५ ॥
 गन्धर्वाय सुगन्धासु मृङ्गायोर्रेणजिह्विकाम् (का) ।
 मृगाय यावकं देयं पितृभ्यः कृशस्तथा ॥ ९६ ॥
 दौवारिके दन्तकाष्ठं पैष्टं कृष्णबालं तथा ।
 क्षिपेदपूपं सुग्रीवे पुष्पदन्ते तु^२ पायसम् ॥ ९७ ॥
 कमलं सकृशस्तम्भं (म्बं) वरुणाय समर्पयेत् ।
 असुराय सुरा देया पैष्टं सौवर्णमेव च ॥ ९८ ॥
 घृतौदनं च शोषाय यवाः स्युः पापसंज्ञके ।
 रोगाय मोदकैः सर्पिः फणिने नागकेसरम् ॥ ९९ ॥
 भक्तो^{११} मुर्ल्याय दातव्यो^{१३} भल्लाटाय ततः क्षिपेत्
 मुद्गौदनं ततः सोमे पायसं मधुमिश्रितम् ॥ १०० ॥
 शालिपिष्टं तु सर्पाय (शैलाय) पोलिकामदितेः^{१४} क्षिपेत् ।
 दित्यै तु पूरिकां दद्यात् मरीचेः सकुंशौदनम् ॥ १०१ ॥
 सवित्रे गुडपूपांश्च र्जयाय घृतचन्दनम् ।
 विर्वसेनाय (विवस्वते च) दातव्यं पायसं रक्तचन्दनम् ॥ १०२ ॥
 देवाधिपतये दद्यात् तालमिश्रं घृतौदनम् ।
 मिश्रा (त्रा) य सघृतं भक्तं रुद्राय गुडपायसम् ॥ १०३ ॥
 तिलाक्षतं पञ्चगव्यं दद्यादर्यमणे^{१५} (म्णे) बालिकर्मणि ।
 तिलाक्षतं पञ्चगव्यं भक्ष्यभोज्यं पृथग्विधम् ॥ १०४ ॥
 आज्यं च दधिसंयुक्तं ब्रह्मणे विनिवेदयेत् ।
 सर्वेषां काञ्चनं दद्यात् ब्राह्मणे गां पयस्विनीम् ॥ १०५ ॥

१ B विष्णवे F विष्णवे । A वित्तपे नचकादनः । २ A हं कृत्वायमध्वान्तम् । ३ F भु । ४ D य ।
 ५ B कृणाम् A पैष्टकृते, कृष्णं च । ६ D च । ७ All except A सु । ८ Mss शे । ९ A क्षि । १० A कान्त ।
 ११ A क्षो, क्षा । १२ D खा । १३ A व्या । १४ F तै । १५ A चं सकुलोदकम् । १६ A यन्तो । १७ F सुष्ट ।
 १८ B ध्वक् । D कसे । १९ वदुष्टम् । २० A तिलमिश्रघृतोदकम्, तालमिष्टं घृतोदनम् । २१ F म्मौ ।
 २२ D लिम् ।

राक्षसानां बलिं दद्यान्मधुमांसौदनादिकम् ।

एवं सम्पूजिता देवाः शान्तिं कुर्वन्ति ते सदा ॥ १०६ ॥

मासौदनं सरुधिरं हरिद्रौदनमेव च ।

ईशानभागमाश्रित्य वायव्यै (चरक्यै) च निवेदयेत् ॥ १०७ ॥

आग्नेयीं दिशमाश्रित्य स्थितायै मांसखण्डकम् ।

दध्योदनं सरुधिरं विदार्यै विनिवेदयेत् ॥ १०८ ॥

पूतनायै च नैऋत्ये पीतं रक्तं बलिं क्षिपेत् ।

वायव्ये^१ पापराक्षस्यै मत्स्यमांसं सुरासवम् ॥ १०९ ॥

पायसं वा प्रदातव्यं तन्नाम्ना सर्वतः क्रमात् ।

प्रणवादिनमोन्तश्च (श्च) यथापूर्वं बलिर्भवेत् ॥ ११० ॥

ततः सर्वौषधीस्नानं यजमानस्य कारयेत् ।

विप्रांश्च भोजयेद्भक्त्या विदुषो गृहभागतान् ॥ १११ ॥

इति वास्तूपशमनम्

इदं^२ वास्तूपशमनं विरचय्य समाचरेत् ।

प्रासादभवनोद्याने प्रा(नप्रा)रम्भपरिवर्तने ॥ ११२ ॥

पैरवेक्ष्मप्रवेशे च सर्वदोषप्रशान्तये ।

विधाय वास्तुपूजां च गृहं^३ सूत्रेण सर्वतः ॥ ११३ ॥

पावमानेन सूक्तेन रक्षोघ्नेन च वेष्टयेत् ।

मङ्गलं तूर्यघोषेण कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ ११४ ॥

प्रतिसंवत्सरं^४ यस्तु विधिनाज्जेन पार्थिवः ।

सब्रन्यायतने कुर्यात्स मुखं लभते ध्रुवम् ॥ ११५ ॥

इति वास्तुपूजाविधानम्

उत्तरात्रितयं हस्तो रोहिणी रेवती मृगः ।

पुष्योर्नुराधा चित्रा च स्वात्यम्बिन्यभिजित्थ ॥ ११६ ॥

धनिष्ठा वारुणं चेति प्रवेशक्षाणि वेष्मनः ।
 सूर्यभूमिसुतौ त्यक्त्वा प्रवेशेऽन्ये शुभावहाः ॥ ११७ ॥
 धनुः कुम्भस्तथा कन्या मिथुनं वृषभस्तथा ।
 मीनश्चेति शुभाः बैरा राशयो लग्नसंगताः ॥ ११८ ॥
 लग्नं चतुर्थं दशमं सप्तमं केन्द्रसंज्ञितम् ।
 नवमं पञ्चमं लग्नात् त्रिकोणं परिकीर्तितम् ॥ ११९ ॥
 केन्द्रत्रिकोणगाः शस्ताः गुरुशुक्रबुधौ ग्रहाः ।
 पापास्त्रिलामषष्ठस्थाः शुभा वेष्मप्रवेशने ॥ १२० ॥
 सुधाकरबलं लब्ध्वा नातिक्षीणे निशाकरे ।
 तिथिं रिक्तां परित्यज्य विशेन्मन्दिरमूर्जितम् ॥ १२१ ॥
 ब्राह्मणोदीरितैर्मन्त्रैः शोभनैः शङ्खनिःस्वनैः ।
 मङ्गलैस्तूर्यनादैश्च विशेद्वेष्म विशांपतिः ॥ १२२ ॥
 इति गृहप्रवेशः ।

एकभूमे द्विभूमे वा भूमित्रयसमन्विते ।
 भूचतुष्टयसंयुक्ते पञ्चभूमेऽपि वा शुभे ॥ १२३ ॥
 षट्भूमे सप्तभूमे वा तथा चैवाष्टभूमिके^१ ।
 प्रासादे नवभूमे वा निवसेद्वसुधाधिपः ॥ १२४ ॥
 सुधाध्रवालिते रम्ये वास्तुलक्षणसंयुते ।
 जालमार्गकृतोद्योते कापि सर्वप्रकाशके ॥ १२५ ॥
 कापि सन्तमसोपेते मणिदीपप्रकाशिते ।
 दन्तिदन्तविनिर्माणमत्तवारणशोभिते ॥ १२६ ॥
 सौवर्णस्तम्भरुचिरे चन्दनस्तम्भगन्धिनि ।
 रत्नस्तम्भकृताभासे प्रवालस्तम्भरञ्जिते ॥ १२७ ॥
 काचकुट्टिमरोचिष्णौ स्फटिकोज्ज्वलकुट्टिमे ।
 सुधायाः कुट्टिमोपेते स्फुरद्वरदकुट्टिमे ॥ १२८ ॥

स्फटिकोपलविन्यासदर्पणाकारभित्तिके ।
विचित्रचित्रसंयुक्ते प्रमोदकैरभित्तिके ॥ १२९ ॥

इति राजनिवासगृहवर्णनम्

प्रगल्भैर्भावकैस्तज्जैः सूक्ष्मरेखाविशारदैः ।
विधिनिर्माणकुशलैः पत्रलेखनकोविदैः ॥ १३० ॥

वर्णपूरणदक्षैश्च वीरैरे च कृतश्रमैः ।
चित्रकैलखयेचित्रं नानारससमुद्भवम् ॥ १३१ ॥

इति चित्रकारस्वरूपम्

मुधया निर्मितां भित्तिं श्लथक्षतविवर्जिताम् ।
लेपाय चित्रकर्मार्थं लेपद्रव्यं प्रचक्षते ॥ १३२ ॥
महिषीत्वचमादाय नैवां तोयेन पाचयेत् ।
नवनीतमिवायाति यावच्चिकण्ठीं भृशम् ॥ १३३ ॥
तत्कल्कं चिकि(क)णीभूतं शलाकोपरि कल्पयेत् ।
यत्नेन शोषयेत्पश्चाद्यावत्काठिन्यमामुयात् ॥ १३४ ॥
वज्रलेपोऽयमाख्यातश्चित्रे सर्वस्य शस्यते ।
तं कृत्वा मृत्तिकापात्रे तोयं क्षिप्त्वा प्रतापयेत् ॥ १३५ ॥
सन्तप्तो द्रवतां याति सर्ववर्णेषु तद्वैवः ।
मिश्रणीर्यः प्रमाणेन यथा वर्णो न नश्यति ॥ १३६ ॥
आदाय मृत्तिकां श्वेतां वज्रलेपेन मिश्रयेत् ।
तया लेपं प्रकुर्वीत शुष्कभित्तौ त्रिवारतः ॥ १३७ ॥
शङ्खचूर्णसितापिष्टं वज्रलेपसमन्वितम् ।
आदाय भित्तिकां लिम्पेत् यावत्सौ श्लक्ष्णतां व्रजेत् ॥ १३८ ॥
धातुं नीलगिरौ जातं श्वेतं चन्द्रसमप्रभम् ।
नगनाम्नैव विख्यातं शिलायां परिपेषितम् ॥ १३९ ॥

मिश्रितं वज्रलेपेन समादाय च पाणिना ।
लिम्पेच्च मृदुयोगेन स्वच्छमच्छं शनैः शनैः ॥ १४० ॥

इति चित्रभित्तिः ।

पश्चाच्चित्रं विचित्रं च तस्यां भित्तौ लिखेद्बुधः ।
नानाभावरसैर्युक्तं सुवेषं वर्णकोचितम् ॥ १४१ ॥

कनिष्ठिकापरीणाहं भागद्वयसमायताम् ।
घनवेषुसमुद्भूतां तूलिकां परिकल्पयेत् ॥ १४२ ॥

तदग्रे ताम्रजं शङ्कुं यवमात्रं विनिक्षिपेत् ।
तावन्मात्रं बहिः कुर्यात्तिन्दूरोर्मरिता बुधैः ॥ १४३ ॥

कज्जलं भक्तसिक्थन मृदित्वा कन्दिकाकृतिम् ।
वर्ति कृत्वा तथा लेख्यं वर्तिका नाम सा भवेत् ॥ १४४ ॥

वत्सकर्णसमुद्भूतरोमाण्यादाय यत्नतः ।
तूलिकाग्रे न्यसेत्तानि लाक्षाबन्धनयोगतः ॥ १४५ ॥

लेखनी नाम सा प्रोक्ता सा चैवं त्रिविधा भवेत् ।
स्थूला मध्या तथा सूक्ष्मा तथा चित्रं विरच्यते ॥ १४६ ॥

स्थूलया लेपनं कार्यं तिर्यगाहितया तथा ।
अङ्गुलं (ङ्कनं) मध्यया कुर्यादग्रपाश्विनिविष्टया ॥ १४७ ॥

सूक्ष्मया च तथैव रेखां सूक्ष्मां कुर्वीत कोविदः ।
अग्रेण चित्रको^१ धीमान् चित्रविद्याविशारदः ॥ १४८ ॥

इति लेखनीलेखनम्

प्राणि^२ वा यदि वाप्राणि^३ तत्प्रमाणमभीप्सितम् ।
चिन्तयेत्तत्प्रमाणं तद्विधानं भित्तौ निवेशयेत् ॥ १४९ ॥

भित्तौ निवेशितस्यास्य घृष्यमाणस्य वर्तसा ।
तन्मानेन लिखेत्लेखां सर्वाङ्गेषु विचक्षणः ॥ १५० ॥

१ F omits this and the following three lines २ A म्येन्य ३ B D इति
वज्रलेपलक्षणम् । ४ F न । ५ A कु । ६ D मी । ७ D कोदि । ८ A वर्ति । ९ D ख । १० A आदानं ।
११ A मं । १२ F दग्नेपा । १३ A यार्थ । १४ A या । १५ A कादी । १६ D जी । १७ D जी । १८ A चे ।

पूर्वं तिन्दुकया लेख्यं यद्वा वर्तिकया बुधैः ।

आकारमात्रिकां लेखां विना वर्णैर्लिखेत्पुनः ॥ १५१ ॥

आकारजनिकां लेखां तिन्दुवर्तिकनिर्मिताम् ।

लिखेत्तामेवं लेखन्या गैरिकोद्भूतवर्णया ॥ १५२ ॥

पुरस्ताद्वर्णकैः पश्चात्तद्द्रूपोचितैः स्फुटम् ।

उज्ज्वलं प्रोन्नतस्थाने श्यामलं निम्नदेशतः ॥ १५३ ॥

एकवर्णेष्वपि तत्कुर्यात्तारतम्यविभेदतः ।

अच्छश्चेद्दुज्ज्वलो वर्णो घनः श्यामलतां व्रजेत् ॥ १५४ ॥

भिन्नवर्णेषु रूपेषु भिन्नो वर्णः प्रयुज्यते ।

मिश्रवर्णेषु रूपेषु मिश्रो वर्णः प्रयुज्यते ॥ १५५ ॥

श्वेतेषु पूरयेच्छङ्खं शोणेषु दरदं तथा ।

रक्तेष्वलक्तकरसं लोहिते गैरिकं तथा ॥ १५६ ॥

पीतेषु हरितालं स्यात् कृष्णे कज्जलमिष्यते ।

शुद्धां वर्णां इमे प्रोक्ताश्चत्वारश्चित्रसंश्रयाः ॥ १५७ ॥

इतिशुद्धवर्णद्रव्याणि

मिश्रवर्णानतो वक्ष्ये वर्णसंयोगसम्भवान् ।

दरदं शङ्खसम्मिश्रं भवेत्कोकनदच्छवि^१ ॥ १५८ ॥

अलक्तं शङ्खसम्मिश्रं रसस्य (ज्ञा-) सदृशं भवेत् ।

गैरिकं शङ्खमिश्रं च धूम्रच्छायं निरूपितम् ॥ १५९ ॥

हरितालं शङ्खस्युतं^२ चोरश्च (टा-) सदृशप्रभम् ।

कज्जलं शङ्खसम्मिश्रं धूम्रच्छायं निरूपितम् ॥ १६० ॥

नीली शङ्खेन संयुक्ता कपोतसदृशी भवेत् ।

राजावर्तः स एव स्यादतसीपुष्पसन्निभः ॥ १६१ ॥

१ A तिन्दुकलेख्यं स्याद् । २ F B न D नितं । ३ A क । ४ A काद् । ५ A तं । ६ D र्णयितं
कु । ७ D छः षड् । ८ B D F छेपं । ९ A द् । १० F जायते मधुर । ११ A विः । १२ A
चोरस्य । १३ A सम्मिश्रं । १४ F क्तं । १५ A वेराश्च ।

केवलैव हि या नीली भवेदिन्दीवरप्रभा ।
 हरितालेन मिश्रा चेज्जायते हरितच्छविः ॥ १६२ ॥
 कज्जलं गैरिकोपेतं श्यामवर्णं प्रजायते ।
 अलक्तकेन संयुक्तं कज्जलं पाटलं भवेत् ॥ १६३ ॥
 अलक्तं नीलिकायुक्तं जम्बूवर्णं भवेत्स्फुटम् ।

इति मिश्रवर्णाः ।

एवं शुद्धाश्च मिश्राश्च वर्णभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ १६४ ॥
 तत्तद्रूपानुसारेण पूरणीयास्तु चित्रकैः ।
 ऐणसारङ्गशार्दूलशिखितित्तिरिकादिषु ॥ १६५ ॥
 भिन्नवर्णेषु सत्त्वेषु पृथग्वर्णः प्रयुज्यते ।
 वृक्षपर्वतवस्त्रादिपदार्थेषु यथोचिताः ॥ १६६ ॥
 भिन्नां वर्णाः प्रयोक्तव्याश्चित्रकैश्चित्रकर्मणि ।
 गौरवर्णेषु नीलेषु हरितालं पुरो न्यसेत् ॥ १६७ ॥
 गौरेषु गैरिकं पश्चान्नीलीं नीलेषु योजयेत् ।
 क्षुरेण तीक्ष्णधारेण रेखा न्यूनाधिकां हरेत् ॥ १६८ ॥
 पाण्डुरं बिन्दुजातं यत्तत्सर्वं तेन कारयेत् ।
 पूरितं वर्णमात्रं यत्तावन्मात्रं हरेत् सुधीः ॥ १६९ ॥
 मृदुघर्षणयोगेन यथा शङ्खो न नश्यति ।
 रोमराजिं सि(जिमि)तां कुर्याद्रेखां नानाविधामपि ॥ १७० ॥
 वीरणैः सूक्ष्मतुण्डाग्रैर्मृदुघर्षणयोगतः ।
 शुद्धं सुवर्णमत्यर्थं शिलायां परिपेषितम् ॥ १७१ ॥
 कृत्वा कांस्यमये पात्रे गालयेत्तन्मुहुर्मुहुः ।
 लि(क्षि)प्त्वां तोयं तदालोढ्य निहिते(तं)तज्जलं मुहुः ॥ १७२ ॥

यावच्छिलारजो याति तावत्कुर्वीत यत्नतः ।
 घनत्वान्मसृणं हेम न याति सह वारिणा ॥ १७३ ॥
 आस्तेऽतिनिर्मलं हेम बालार्करुचिरच्छवि ।
 तत्कल्कं हेमजं स्वल्पं वज्रलेपेन मेलयेत् ॥ १७४ ॥
 मिलितं वज्रलेपेन लेखन्यग्रे निवेशयेत् ।
 लिखेदाभरणं कापि यत्किञ्चिद्रेमकल्पितम् ॥ १७५ ॥
 चित्रे निवेशितं हेम यदा शोषं प्रपद्यते ।
 वराहदंष्ट्रया तत्तु घट्टयेत्कनकं शनैः ॥ १७६ ॥
 यावत्कान्तिं समायाति विद्युच्चकितविग्रहाम् ।
 सर्वचित्रेषु सामान्यो विधिरेषैः प्रकीर्तितः ॥ १७७ ॥
 प्रान्ते कज्जलवर्णेन लिखेद्रेखां विचक्षणः ।
 वस्त्रमाभरणं पुष्पं मुखरागाधिकं सुधीः ॥ १७८ ॥
 अलक्तेन लिखेत्पश्चाच्चित्रं पूर्णं भवेत्ततः ।

इति चित्रवर्णः

ऋजुस्यात्प्रथमं स्थानमन्यत्तद्वज्र (दर्धजु) संज्ञितम् ॥ १७९ ॥
 तृतीयं स्थानकं सर्वाचि तुर्यं तद (त्वर्धा) क्षिसंज्ञितम् ।
 पञ्चमं भित्तिकं प्राहुः पश्चाद्भागगतं च यत् ॥ १८० ॥
 पञ्चस्थानानि मुख्यानि कथितानीह संज्ञया ।
 तेषां तु लक्षणं वक्ष्ये ब्रह्मसूत्रविभेदतः ॥ १८१ ॥
 ब्रह्मसूत्राद्वाहेः सूत्रे षड्जैवा (दृषट्) कुलमध्यमे ।
 यत्र स्याद्द्विजुसंस्थानं रूपं साम्मुख्ययोगि तत् ॥ १८२ ॥
 अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रस्य चैकतः ।
 अष्टाङ्गुलं ततोऽन्यत्र चतुरङ्गुलमन्तरम् ॥ १८३ ॥

उक्तमर्द्धजुके स्थाने लम्बसूत्रक्रमो भवेत् ।

अङ्गुलानि दशैकत्र कलामात्रं ततोऽन्यतः ॥ १८४ ॥

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रद्वयस्य च ।

साचिस्थानं समाख्यातं मूर्द्धसूत्रस्थितिक्रमः ॥ १८५ ॥

एकत्रैकाङ्गुलं यस्मिन्नन्यत्रैकादशाङ्गुलम् ।

मध्यं तू(ध्यात्त्वर्धा)र्द्धाक्षिके स्थाने लम्बसूत्रक्रमो भवेत् ॥ १८६ ॥

पक्षसूत्रद्वयं तिष्ठेद् ब्रह्मसूत्रं न दृश्यते ।

लम्बसूत्रक्रमो ह्येष भित्तिके समुदाहृतः ॥ १८७ ॥

स्थानेषु परिवृत्तेषु लम्बसूत्रक्रमोऽव्ययम् ।

व्यन्तरेषु तदर्द्धेन लम्बसूत्रक्रमो भवेत् ॥ १८८ ॥

केशान्ततः समागत्य भ्रूमध्यान्नासिकाग्रतः ।

चिबुकाद्धृदयान्नाभेश्वरणद्वयमध्यगम् ॥ १८९ ॥

आभूमेर्मस्तकं यावद् ब्रह्मसूत्रमुदाहृतम् ।

अचलं तद्वज्रस्थाने स्थानेष्वन्येषु तच्चलम् ॥ १९० ॥

पार्श्वश्रोतत्र मूर्त्रे द्वे षड्दं (ट्पड) जुगलदूरगे ।

कर्णान्ताच्चिर्बुकाज्जानुमध्यात्तलकब्राह्मंतः ॥ १९१ ॥

पादप्रदेशिनीर्मध्याद्धूमिं प्राप्ते उभे अपि ।

पक्षसूत्रे समाख्याते सर्वस्थानेषु निश्चिते^{१९} ॥ १९२ ॥

॥ इति पक्षसूत्रलक्षणम् ।

तत्र मानं प्रवक्ष्यामि शरीरे नवतालगम् ।

परमाण्वादिभेदेन यथा बोधः प्रजायते ॥ १९३ ॥

परमाणुभिरष्टाभिस्त्रसरेणुर्निगद्यते ।

त्रसरेणुभिरष्टाभिर्बालाग्रमभिधीयते ॥ १९४ ॥

बालाग्रैरष्टभिलिङ्गाः यूका लिङ्गाष्टकं भवेत् ।

यूकाष्टकं यवः प्रोक्तो स्रवाष्टकमथाङ्गुलम् ॥ १९५ ॥

एकाङ्गुलं भवेन्मात्रा द्वे मात्रे गोलकं कला ।

त्रिमात्रमर्द्धा(ध्य)र्द्धकला भागश्च चतुरङ्गुलम् ॥ १९६ ॥

त्रयो भागा वितस्तिः स्याद्वितस्तिस्ताल उच्यते ।

तालस्तु मुखमाख्यातैः व्यवहाराय कोविदैः ॥ १९७ ॥

उत्सेधस्तुभवेद्द्वैर्ध्यं विस्तारस्तिर्यगीरितः ।

आनाहं(हः) परिधिः स्थौल्यमेवं मानत्रयं भवेत् ॥ १९८ ॥

दैवतं यल्लिखेद्रूपं यावन्मानमभीप्सितम् ।

विभजेद्द्वंदं तस्य त्रिभिर्भागैर्विचक्षणः ॥ १९९ ॥

केशान्ताद्धनुपर्यन्तं मुखं ताल इति स्मृतम् ।

स्याद्वादशाङ्गुलं वक्त्रं तत्तद्रूपस्य मानतः ॥ २०० ॥

तालमात्रं मुखं तत्र ग्रीवा स्याच्चतुरङ्गुला ।

तालः स्याद्धृदयं यावदानाभेस्ताल इष्यते ॥ २०१ ॥

नाभेरधस्तात्तालस्तु मेढ्रावधिमितो भवेत् ।

तालद्वयं भवेदूरु जानु स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ २०२ ॥

तालद्वयमिता जङ्घा चरणैश्चतुरङ्गुलः ।

नव तालमिदं मानं केशान्ताच्चरणावधि ॥ २०३ ॥

केशान्तस्योपरिप्रोक्तं मस्तकं चतुरङ्गुलम् ।

केशान्तान्मौलिरुद्धिष्टः शिष्टैरष्टादशाङ्गुलैः ॥ २०४ ॥

ब्रह्मसूत्रस्य मानेन तालमानं निरूपितम् ।

इति ताललक्षणम् ।

तिर्यक्सूत्रविधिं वक्ष्ये प्रतिसन्धि यथाक्रमम् ॥ २०५ ॥

मस्तके प्रथमं सूत्रं केशान्ते तदनन्तरम् ।

कर्णाग्रं(ग्रात) व्यङ्गुलादूर्ध्वं तत्सूत्रं वेष्टयेच्छिरः ॥ २०६ ॥

ततोऽधस्तपर्नादे^१(नोदे)शे द्विमात्रे सूत्रपादपे^३(तनम्) ।

तद्याति शङ्खमध्येन कर्णाग्रादूर्ध्वमङ्गुलात् ॥ २०७ ॥

शिरसः पृष्ठैर्कूर्मस्य प्रोष्ठमङ्गुलतो व्रजेत् ।

वेष्टितं घटते सूत्रं स्थापने वामतः क्रमात् ॥ २०८ ॥

ततोऽङ्गुलं समुत्सृज्य सूत्रपातं प्रकल्पयेत् ।

कंचोत्सङ्गाद्भुवोपान्तात्^१ कर्णाग्राच्छीर्षकूर्मगम् ॥ २०९ ॥

ततोऽङ्गुलं परित्यज्य समारभ्य कनीनिकाम् ।

अपाङ्गात्पिर्षलीमूर्द्धशिरोगतोर्ध्वकं नयेत्^१ ॥ २१० ॥

त्यक्त्वा कलां ततः पूर्तं (सूत्रं) नासामध्ये निवेशितम् ।

कपोलोच्चप्रदेशेन नेर्याच्छ्रान्त(च्छोत्र)स्य मध्यतः ॥ २११ ॥

ततोऽङ्गुलैर्द्वये सूत्रं नासाग्रेण कपोलयोः ।

कर्णमूलान्नयेत्पृष्ठं केशोत्पत्तिप्रदेशतः ॥ २१२ ॥

ततोऽङ्गुलद्वयं सूत्रं नासाग्रेण कपोलयोः ।

ततो द्या(तःसा)र्धाङ्गुलं त्यक्त्वा वक्रमध्याद्विनिःसृतम् ॥ २१३ ॥

सूत्रं सृक्प्रदेशेन प्रापयेत्तत्कृकाटिकाम् ।

ततश्चार्धाङ्गुलं त्यक्त्वा सूत्रं स्यादधरोष्ठजम् ॥ २१४ ॥

हनुसन्धिविभागेन यावत्पश्चिमकन्धरम् ।

ततोऽङ्गुलद्वयं त्यक्त्वा हन्वग्रे^१ सूत्रमिष्यते ॥ २१५ ॥

कन्धरात्स्कन्धसन्धिर्वै^१ तत् समत्वेन प्रपद्यते ।

ततः कलाद्वये त्यक्ते हिकायां भुजशीर्षयोः ॥ २१६ ॥

अधस्तात्ककुदः^१ सूत्रं परावृत्त्यै^१ प्रकल्पयेत् ।

सप्ताङ्गुलं समुत्सृज्य सूत्रं वक्षस्थलोद्भवम् ॥ २१७ ॥

१ F नो । २ D शेदि । ३ D पा । ४ A दद्या B D ददा । ५ A थकु । ६ F क । ७ D थ । ८ A टि । ९ A त्रं । १० B कण्ठे D भुवोः सः । ११ A न्ता । १२ A कम् । १३ D पं । A पि । १४ D धिकेतुये, १५ B. F औ के । १६ A याव । १७ A स्रलद्वयं । १८ F adds this line । १९ A ज्य । २० A न्वाप्रं । २१ A देशे । २२ A दं । २३ F कर्त्य ।

स्तनरोहितमार्गेण कक्षासन्धौ निवेश्यते ।

तदेव सममार्गेण परावृत्तप्रदेशतः ॥ २१८ ॥

मध्ये फलकमानीतं (य) पृष्ठवंशे समाप्यते ।

ततः पञ्चाङ्गुलं त्यक्त्वा क्रमादिभ्रमसङ्गम(ग)म् ॥ २१९ ॥

नयेच्च सममार्गेण सूत्रं चूचुकयोरधः ।

आरभ्य बृहतीदेशं(शात) बाहुमध्योर्ध्वसङ्गमम् ॥ २२० ॥

परावृत्त्यैव तन्नीतं पृष्ठमध्ये समर्पयेत् ।

षडङ्गुलं समुत्सृज्य सूत्रं जठरमध्यगम् ॥ २२१ ॥

बाहुपीनान्तकं नेयं परावृत्त्य समं हि तत् ।

भागं कलाधिकं त्यक्त्वा सूत्रं नाभिसर्मुद्धृतम् ॥ २२२ ॥

श्रोणीमार्गसमानीतं कुकुन्दराशिरो नयेत् ।

भागमेकं ततस्त्यक्त्वा सूत्रं पक्षाशयागर्तम् ॥ २२३ ॥

नितम्बमध्यादानीतं स्फिजोरुर्ध्वं नियोजयेत् ।

ततः कलाद्वयं त्यक्त्वा सूत्रं काञ्चीपदस्थितम् ॥ २२४ ॥

स्फिजोर्मध्यमदेशेन समं नीत्वा नियोजयेत् ।

त्यक्त्वाङ्गुलानि चत्वारि सूत्रं लिङ्गशिरोगतम् ॥ २२५ ॥

ऊरुमूलात्समानीतं जघनाभोगसङ्गतम् ।

पञ्चाङ्गुलं परित्यज्य लिङ्गाग्रात्सूत्रमुत्थितम् ॥ २२६ ॥

स्फिजोरधः समानीतं वलीमध्ये निवेश्यते ।

ततो भागद्वयं त्यक्त्वा सूत्रं पूर्वं निवेशितम् ॥ २२७ ॥

परित्यज्य ततो भौगं मानसूत्रं व्यवस्थितम् ।

ततः कलाद्वये त्यक्त्वौ जानुमूर्धनि सङ्गतम् ॥ २२८ ॥

इति सूत्रत्रयं तज्ज्ञः समन्तात् परिवेष्टयेत् ।

गोलकद्वितयं त्यक्त्वा स्थापितं जानुनोरधः ॥ २२९ ॥

१ A तः F ते । २ F न । २ A भवेच्च । ३ B चुवु । ४ D श । ५ A मध्योर्ध्वं, D स्योर्ध्वं । ६ A समं धृतम् । ७ B भाग । ८ D क । ९ D न्तगम् । १० A लि । ११ A सूच्या A पूर्वो । १२ A निवेशयेत् । १३ A भागमथो D भागमर्थे । १४ D के ।

सूत्रं तु वेष्टयेत्प्राज्ञः समन्तात् सर्वतः समम् ।
तालमेकं ततस्त्यक्त्वा शुक्रवस्तौ निवेशितम् ॥ २३० ॥

सूत्रमौवेष्टयेत्प्राज्ञः समचित्रविशारदः ।
ततो दशङ्कुले त्यक्ते यत्सूत्रं नलकान्तगम् ॥ २३१ ॥

गुल्फमस्तकमानितीं पाष्णिमस्तकमानयेत् ।
कलामेकां ततस्त्यक्त्वा सूत्रं गुल्फान्तसङ्गतम् ॥ २३२ ॥

वेष्टयेच्चित्रको धीमान् सर्वं सर्वत्र मानतः ।
ततो भागं परित्यज्य भूमिसूत्रं परित्यजेत् ॥ २३३ ॥

षड्विंशतिविधं सूत्रं तिर्यङ्माने निरूपितम् ।

इति तिर्यङ्मानलक्षणम् ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि प्रदेशानां विनिर्णयम् ॥ २३४ ॥

आकारश्च तथा दैर्घ्यं स्थौल्यं विस्तारमेव च ।
छत्राकारं भवेच्छीर्षं शिखादेशे समुन्नतम् ॥ २३५ ॥

शिखायाः पूर्वतो भागं किञ्चिन्निम्नं भवेत्तर्था ।
शिखायाः पार्श्वनिम्नं यत् कलामात्रं विहाय तत् ॥ २३६ ॥

शिखायाः पश्चिमे भागे प्रोन्नतं जायते मनाक् ।
ततोऽधस्ताद्भवेद्गर्तः शृगा(प्रणा)लसदृशाकृतिः ॥ २३७ ॥

एकाङ्गुलस्तु विस्तारो दैर्घ्यं स्यादङ्गुलद्वयम् ।
कर्णाग्रसन्धौ संलग्नः कर्णपृष्ठेऽङ्गुलान्तर्गम् ॥ २३८ ॥

ततोऽधोर्ध्वं कुलातीतस्त्र्यङ्गुलोऽथ करो(चो)द्भवः ।
एकैकाङ्गुलविस्तारः शिरोगर्तस्य पार्श्वयोः ॥ २३९ ॥

इत्येष पश्चिमे भागे कथितः केशसम्भवः ।
केशाः कृष्णाः पिशङ्गा वा जटिलाः कुटिलाः कचित् ॥ २४० ॥

विरच्यन्ते यथाशोभं तत्तद्व्यानुसारतः ।
 अष्टादशाङ्गुलं पूर्वं पश्चिमाद्धं तथैव च ॥ २४१ ॥
 भवेतां कर्णयोरुर्ध्वं भागौ पूर्वापरौ समौ ।
 सीमन्ताद्द्वर्तमध्यान्तं भवेदष्टादशाङ्गुलम् ॥ २४२ ॥
 वामदक्षिणयोर्वेष्ट्यं भवेत्तालैस्तुनिर्मितम् ।
 एवं भागद्वयोप्युक्तो विस्तारो मस्तकाश्रयः ॥ २४३ ॥
 षड्विंशदङ्गुलो ज्ञेयः परीणाहो विचक्षणैः ।
 भ्रूपृष्ठात्केशपर्यन्तं ललाटं त्र्यङ्गुलं भवेत् ॥ २४४ ॥
 भ्रूयुग्ममध्यादारभ्य ततो बार्धक्यकलामितम् ।
 भ्रुवोपान्तात्तदेव स्यात्कलाद्वितयसंमितम् ॥ २४५ ॥
 आरोपितधनुःप्रख्या भ्रुवोल्लेखा विरच्यते ।
 मात्रार्द्धकृतविस्तारो क्रमशः परीहीयते ॥ २४६ ॥
 प्रान्ते श्लक्ष्णा च तीक्ष्णा सा दैर्घ्यं च त्र्यङ्गुला भवेत् ।
 त्रियवं रोमदैर्घ्यं च भ्रुवोर्मध्ये विधीयते ॥ २४७ ॥
 द्वियवं तु भवेदादौ प्रान्ते स्याद्यवमात्रकम् ।
 वितर्के हसने कोपे विस्मये मध्यकुञ्चिता ॥ २४८ ॥
 जुगुप्सिते सूक्ष्मदृष्टौ भ्रूयुगं कुञ्चितं भवेत् ।
 केशान्तरेखाविन्यासो द्वितीयेन्दुकलाकृतिः ॥ २४९ ॥
 प्रान्तीरु(वु)त्क्षेपनीमानौ प्रदेशौ परिकीर्तितौ ।
 उत्क्षेपाभ्यां समौ कुर्याद्भ्रुवोः प्रान्तौ विचक्षणः ॥ २५० ॥
 एवं ललाटमानं तु चतुष्कलमुदाहृतम् ।
 उत्क्षेपप्रान्तदेशे^{१४} स्याद्वज्ररूपाऽलकावली ॥ २५१ ॥
 कलामात्रा च सा ज्ञेया स्थौपनी (स्थपति) सूत्रकारिभिः ।
 ततस्तिर्यग् व्रजेद्रेखा मात्राद्वितयसंमिता ॥ २५२ ॥

१ A त । २ F य । ३ A इवि । ४ A रि । ५ A F दद्यद्ध । ६ D त । ७ D दै । ८ B D र ।
 ९ D, F. च स्यादैर्घ्यं । १० F तां तु D न्तावुत्क्ष । ११ A नी । १२ A वोपान्तौ । १३ B, E तच्च ।
 १४ D शः । १५ D स्थ । १६ D वधिः । १७ B संयुता ।

निर्गच्छति ततः कूर्चं तद्रेखामात्रया मितम् ।

कुर्वन्ने (चरे) खा भ्रुवोः प्रान्तमध्ये स्यादङ्गुलद्वयम् ॥ २५३ ॥

स एव सङ्ख्यो (शङ्खो) विख्यातः प्रदेशविधिकोविदैः ।

पिप्पल्याः कूर्चरेखाया भवेदङ्गुलमन्तरम् ॥ २५४ ॥

एवं ललाटविन्यासः कथितः सोमभूभुजा ।

अर्धाङ्गुलं भ्रुवोर्मध्यान्नासामूलं निरूप्यते ॥ २५५ ॥

किञ्चिल्ललाटतो निम्नं तस्य पार्श्वे कनीनिके ।

समन्तान्नेत्रयो र्गतावक्षिकूपौ च कल्पितौ ॥ २५६ ॥

अर्धाङ्गुल प्रमाणे (णौ) तौ नेत्रवर्त्मवहिः स्थितौ ।

अर्धाङ्गुलप्रमाणेन नेत्रवर्त्मद्वयं भवेत् ॥ २५७ ॥

निमीलनार्धवर्त्मा च (दूर्ध्ववर्त्म) भवेदङ्गुलसम्मितम् ।

त्रियवं पक्ष्मणां दैर्घ्यं सादेवा मकृमा (सान्द्रिमा वक्रिमा) शुभः ॥ २५८ ॥

अर्धाङ्गुलमिते स्यातां नेत्रमूले कनीनिके ।

अङ्गुलं नेत्रयोर्दैर्घ्यं विस्तारः स्यात्तदर्धतः ॥ २५९ ॥

एवं पञ्चयवौ कार्यौ शुक्लभागौ विचक्षणैः ।

तन्मध्ये मेचकं कुर्यान्मण्डलं वर्तुलाकृति^१ ॥ २६० ॥

तच्च पञ्चयवं प्रोक्तं तन्मध्ये दृष्टिरिष्यते ।

वर्तुला यवमात्रा च पुत्रिका प्रतिविम्बिनी ॥ २६१ ॥

रक्तता प्रान्तयोः शस्ता तीक्ष्णताऽपाङ्गयोः शुभा ।

मध्योन्नतं नेत्रगोलं कर्त्रा कार्यं प्रयत्नतः ॥ २६२ ॥

आकारो नेत्रयोः कार्यो नीलोत्पलदलोपमः ।

अपाङ्गयोरधः कार्यौ कपोलौ द्व्यङ्गुलौ मतौ ॥ २६३ ॥

कर्णपिप्पल(लि)देशान्तौ तिर्यक्सूत्रेण मापितौ ।

अपाङ्गपिप्पलीमध्ये पञ्चाङ्गुलमुदाहृतम् ॥ २६४ ॥

१. Mess ता । २. A ले । ३. Mess ल । ४. B. D. F add this line ५. A सादेवा मकृमा C. D दमान् कृता, B दसावकृमा । ६. Mess except F तिः । ७. A च्च ।

तदेव च समं तियर्ङ् मापितं चतुरङ्गुलम् ।
ऊर्ध्वाधोबन्धयोर्मध्ये कर्णयोस्त्र्यङ्गुलं भवेत् ॥ २६५ ॥

सं स्याद्विगोलकायामो नासायाः पुरतः स्थितः ।
तस्य मध्ये भवेद्गोत्री^१ प्रैणालाकारधारिणी ॥ २६६ ॥

अर्धाङ्गुला भवेद्दैर्घ्यं विस्तारे त्रियवा भवेत् ।
उत्तरोष्ठो भवेत्तस्या अधस्ताद्भागदैर्घ्यकः ॥ २६७ ॥

यवपञ्चकविस्तारः क्रमशः परिहीयते ।
श्मश्रूत्तरोष्ठयोर्मध्ये रेखा किञ्चित्समुत्कला ॥ २६८ ॥

उन्नता यवमात्रा स्यादैर्घ्याद्दोष(दोष्ट)प्रमाणिनी ।
अधरोष्ठे(ष्ठो) भवेत्तस्या अधस्ताद्भागदैर्घ्यवान् ॥ २६९ ॥

ओष्ठयोरुभयोः प्रान्तसंयोगे सृक्किणी मते ।
नेत्रज्योतिःसमे^२ कार्ये^३ विकाररहिताकृतौ ॥ २७० ॥

विकारौर्द्वर्धते सृक्का तथा सङ्कोचमेति च ।
हसने दन्तनिष्कासे भीतैर्मर्कट (भीते तर्के च)-रोदने ॥ २७१ ॥

वर्धते सृक्किणैर्द्वन्द्वमेकैकाङ्गुलमायतौ ।
चुम्बने फूत्कृतौ तद्वदाम्रादिफलचूर्षणे ॥ २७२ ॥

सङ्कुचेत्सृक्किणैर्द्वन्द्वमेकैकाङ्गुलहानितः ।
गोजिह्वाधरयोर्मध्यं व्यासेर्न^४ चतुरङ्गुलम् ॥ २७३ ॥

पार्श्वद्वयं कमाद्धीनं त्रिद्वयेकाङ्गुलमानतः ।
दन्ता द्वादश दृश्या स्युः पङ्क्तिद्वयसमाश्रिताः ॥ २७४ ॥

ऊर्ध्वा पश्च्यवा दृश्यास्तलस्थान्नियवास्तथा ।
राजदन्तौ तु मध्यस्थौ ऊ(स्थावू)^५र्ध्वपङ्क्तिसमाश्रितौ ॥ २७५ ॥

१ A सः । २ A राजा F ज्ञोजी । ३ D सृ। ४ A. छे। ५ D. भाक् । ६ F. क्तता
७ A. क। ८ A. नेत्रज्योतिःसमः ९ A. र्थो १० B. D. F. रेव। ११ F. भीतेच । १२। A. क।
१३ A. भक्ष F. चूक्ष । १४ A. क। १५ D. मूलं । १६ A धे । १७ F. वृ। १८ A. एक। १९. वृ।

तयोःपार्श्वगतौ मध्यौ तत्पार्श्वे पारिभक्षकौ ।
तत्पार्श्वगौ कर्तनारव्यौ ततः स्यात्त(ता)न्तुं खण्डनौ ॥ २७६ ॥

सुश्लक्षणाः कान्तिसम्पन्नाः स्वस्थायीः शुभ्रा निरन्तराः ।
दशनाः शिल्पिभिः कार्या अर्चाया लेखनेपि वा ॥ २७७ ॥

वीटिकाखण्डने द्वारे (हासे) त्रासादङ्गुलचर्चणे ।
दर्पणालोकेने दृश्या दशनच्छदग्रहितौ ॥ २७८ ॥

सृक्कणौ पार्श्वगौ देशौ कर्णौ स्याता निरस्थिकौ ।
तस्या (स्माद्) बहिर्ध्वलास्थि स्यात्कर्णमूलेन सङ्गतम् ॥ २७९ ॥

क्रमशो हीयते तत्तु यावत् स्यादनुमण्डलम् ।
सार्द्धाङ्गुलं भवेदूर्ध्वं तिर्यक् स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ २८० ॥

अधरोष्ठतलोद्देशे चिबुकं समुदाहृतम् ।
कुब्जकूर्चं भवेत्तस्मिन्निम्ने मात्राप्रमाणके ॥ २८१ ॥

हनुपृष्ठे भवेत्कूर्चं प्रचलास्थिक्रमेण तु ।
यवमात्रं प्रकुर्वीत कूर्चं प्रथमसम्भवम् ॥ २८२ ॥

द्वैचष्टवत्सरदेशस्य पुरुषस्य विचक्षणः ।
प्रकुर्वीत ततश्चोर्ध्वमधिकं यवमानतः ॥ २८३ ॥

अष्टाङ्गुला भवेद्द्वीवा विस्तारेण निरूपिता ।
द्विगोली सा च दैर्घ्येण परिणाहे द्वितालिका ॥ २८४ ॥

ग्रीवामध्यप्रदेशे तु निगालः परिकीर्तितः ।
अधस्तस्य भवेद्विक्रा मात्रामात्रा प्रकीर्तितौ ॥ २८५ ॥

हिकाया हृदये तालस्तालश्च स्तनचूचुके ।
कक्षामूले तथा तालस्तालः कक्षधरो भवेत् ॥ २८६ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धिः स्याद्विकायाश्चतुरङ्गुलः ।
कक्षामूलार्त्तुक्षिधरो भवेदष्टाङ्गुलायतः ॥ २८७ ॥

१ D प । २ P जु । ३ D छा । ४ Other mss आचार्या F आर्वीर्या । ५ D F वा । ६ D F
हकाः A हिका । A. हिः स्थला । ८ A व । ९ D. चे । १० A रा । ११ B F गङ्गुली । १२ A ताः ।
१३ B. F ला A लं । १४ D लुक्ष ।

हिकायाः पार्श्वयोर्लेभे जत्रुणी भुजमूर्ध्वगे^१ (मूर्ध्वगे) ।

एकादशाङ्गुले प्रोक्ते किञ्चिदुन्नतविग्रहे ॥ २८८ ॥

हिकायाः कक्षमूलाच्च स्तनचूचुकबन्धुतैः ।

मध्ये^२ वक्षःस्थलं प्रोक्तं तालमात्रं^३ समन्ततः ॥ २८९ ॥

द्वयोश्चूचुकयोर्मध्ये तालमानमुदाहृतम् ।

कार्यं चूचुकयोर्वृत्तं मेचकं द्व्यङ्गुलं भवेत् ॥ २९० ॥

चूचुको मण्डलस्यान्तर्यवमात्रो निगद्यते ।

उत्सेधाद्विस्तृतेस्तद्वत्प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ २९१ ॥

स्त्रीणां तु द्वियवः कार्यश्चूचुकश्चित्रकोविदैः ।

प्रोक्तः^(४) स्तनपरीणाहः^५ स्तनमष्टादशाङ्गुलम् ॥ २९२ ॥

बृहतीनामतः ख्यातं कक्षमूलस्तनान्तरम् ।

षडङ्गुलं च मानेन सूत्रितं सूत्रकोविदैः ॥ २९३ ॥

स्तनद्वितयमध्यस्थः किञ्चिन्निम्नः कलामितः ।

प्रदेशे^(६) (शो) बन्धुरित्युक्तश्चित्रशास्त्रविशारदैः ॥ २९४ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धिस्तु बाहुमूर्धनि भागकः ।

पूर्वापरे कक्षमूले मू(ता)लेनैकेन सम्मिते ॥ २९५ ॥

अभ्यन्तरे तथैव स्यात् ताल एको निरूपितः ।

कक्षमूलपरीणाहस्तदेव(वं) स्याद्वितालकः ॥ २९६ ॥

बाहुशीर्षस्यै^(७) बाहोश्च सन्धिस्थानं निरूपितम् ।

कक्षमूलात्कलाद्वन्द्वं^(८) तिर्यक्सूत्रप्रमाणतः ॥ २९७ ॥

बन्धुदेशाद् भवेन्नाभिस्तालेनैकेन मापिता ।

नाभिरङ्गुलविस्तारा वर्तुलार्धैर्द्वौ^(९) वटा ॥ २९८ ॥

१ D तु । २ F द्विते । ३ B, F ता । ४ B, D, F, ध्वं । ५ A त्र । ६ A धिबु । ७ A द्विगुणं ।
८ A चिबु । ९ A न्तं पञ्चमात्रा । १० A त । ११ A क स्था । १२ A ह । १३ D, ले । १४ D,
त्र । १५ A, वे । १६ A, न्ध । १७ B, D, ले । १८ B, D, ध्व । १९ F, क्षा । २० B, D,
क्ष । २१ B न्ध । २२ A, ता । २३ A, द्वय । २४ A लेचय । B, D, ला च या ।

बन्धस्य पार्श्वयोस्तिर्यग्विस्तारस्तु द्विभागिकः ।

चतुर्यवसमोपेतस्त्वेवं सप्तदशाङ्गुलः ॥ २९९ ॥

बन्धुदेशपरीणाह एकपञ्चाशदङ्गुलः ।

ततोऽधो मध्यभागस्तु प्रोक्तो मनुमिताङ्गुलः ॥ ३०० ॥

मध्यभागपरीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ।

नाभिदेशस्य विस्तारो भवेच्चन्द्रकलाङ्गुलः ॥ ३०१ ॥

नाभिस्थाने परीणाहो भवेत्तालचतुष्टयम् ।

श्रोणीदेशः स विख्यातः कायस्थानपरीक्षकैः ॥ ३०२ ॥

पकाशयगते सूत्रे विस्तारोऽष्टादशाङ्गुलः ।

पकाशयपरीणाहश्चतुष्पञ्चाशदङ्गुलः ॥ ३०३ ॥

स प्रदेशः कटिर्नाम काञ्चीदामविधारकः ।

स्त्रीणां चेदधिकः कार्यो भागेनैकेन कर्तृभिः ॥ ३०४ ॥

वस्तिमस्तकसूत्रस्य सप्तपञ्चाशदङ्गुलः ।

परीणाहो विधातव्यः सूचीभागेन विस्तृतः ॥ ३०५ ॥

वस्तेस्थानस्य विस्तारो विंशत्यङ्गुलसम्मितः ।

तस्य प्रोक्तः परीणाहः षष्ठ्यङ्गुलमितो बुधैः ॥ ३०६ ॥

जठरं वक्षसा युक्तं कार्यं गोमुखसन्निभम् ।

स्त्रीणां मध्ये कृशं कार्यं नाहेन त्रिंशदङ्गुलम् ॥ ३०७ ॥

भागेनैकेन तस्याधो लिङ्गमूलं प्रकल्पयेत् ।

पञ्चाङ्गुलं लिङ्गदैर्घ्यं मुष्कयोश्चतुरङ्गुलम् ॥ ३०८ ॥

लिङ्गस्यै मूलविस्तारः कलामात्रो निगद्यते ।

पार्श्वयोरुभयोस्तस्य मुष्कमूलं द्विमात्रिकम् ॥ ३०९ ॥

एवं च लिङ्गमुष्कस्य मूलं स्याच्चतुरङ्गुलम् ।

मूलोपान्ते प्रकर्तव्ये द्वे रेखे वंक्षणाश्रिते ॥ ३१० ॥

१ A. बाध । २ A. लम् । F. ला । ३ A. शे । ४ B. कं । A । ५ A. कः पञ्चदशाङ्गुलः B. कं पञ्चदशाङ्गुल
लं । ६ B. था । ७ D. हः । ८ A. दशाङ्गुलः D. द्वादशाङ्गुलः । ९ B. D. श्र दशा । १० A. मो । ११
B. D. तिः । १२ A. विस्तिस्तस्य च D. वस्तेस्थान । १३ A. इ । १४ A. ध्यं । १५ A. F. दे ।
१६ A. मूलस्य । १७ A. ह्यस्य । १८ A. त् ।

विनिर्गते कलामात्रे तयोर्मध्यं वि(द्वि)भागिकम् ।

रेखयोः प्रान्ततो^१ बस्तेर्विस्तारः स्यात् षडङ्गुलः ॥ ३११ ॥

भाग एको लिङ्गदैर्घ्यं मणिरेकाङ्गुलस्ततः ।

षडङ्गुलः परीणाहो मणिमूलेऽधिको मनाक् ॥ ३१२ ॥

मुष्कयोर्भागिकं दैर्घ्यं तदर्धं बीजसंयुतम् ।

त्वगेव मूलभागः स्यात् तन्निष्ठांशा प्रकल्प(ल्प्य)ते^२ ॥ ३१३ ॥

मुष्कौ सबीजकौ वृत्तौ भागद्वयविभागितौ ।

तालमात्रपरीणाहौ कर्तव्यौ शिल्पकोविदैः ॥ ३१४ ॥

अधस्तात्नीतसूत्रस्य लग्ने स्यातां कुङ्कुन्दरे ।

पश्चाद्भागे प्रकर्तव्ये भागद्वयकृतान्तरे ॥ ३१५ ॥

वस्तिमस्तकसूत्रस्य कटिसूत्रस्य चान्तरम् ।

फलकाकृति कर्तव्यं पश्चाद्भागं (गे) च शिल्पिभिः ॥ ३१६ ॥

वस्तिमस्तकसूत्राच्च लिङ्गाग्रपरिमाणर्के ।

स्फिजौ चैव विधातव्ये करिकुम्भसंहोदरे ॥ ३१७ ॥

स्फिजोरधः परीणाहस्त्रयस्त्रिंशन्मिताङ्गुलः ।

ऊरुमध्यपरीणाहः कार्यः षट्त्रिंशदङ्गुलः ॥ ३१८ ॥

श्रोणी(आणि)देशपरीणाहो भवेत्तालद्वयान्वितः ।

क्रमशो हीयमानौ तावून् कार्याौ विचक्षणैः ॥ ३१९ ॥

अरोमकौ वलीशून्यौ रम्भास्तम्भकृतोपमौ ।

श्लक्ष्णौ मनोहरौ वृत्तावूरु कार्याौ विचक्षणैः ॥ ३२० ॥

ततस्तु जानुनी कार्ये चतुरङ्गुलमायते ।

अङ्गुलत्रयविस्तारे तत्पाश्वौ द्विकलौ मतौ ॥ ३२१ ॥

परीणाहो विरच्यः स्यादङ्गुलान्येकविंशतिः ।

पश्चाद्भागे मनाग्निम्ने मध्ये किञ्चित्समुन्नते ॥ ३२२ ॥

जङ्घामूलपरीणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः ।

जङ्घामान्तपरीणाहश्चतुर्दशभिरङ्गुलैः ॥ ३२३ ॥

ततोऽधो गुल्फदेशः स्यान्नाहः स्यात्षोडशाङ्गुलः ।

चतुर्दशाङ्गुलं दैर्घ्यं चरणे गणितं बुधैः ॥ ३२४ ॥

उच्छ्रयः पाष्णिदेशस्य गणितश्चतुरङ्गुलः ।

तिर्यक्सूत्रं समं पाष्णैर्यङ्गुलं समुदाहृतम् ॥ ३२५ ॥

पाष्णिदेशस्य विस्तारो भवेत्पञ्चभिरङ्गुलैः ।

भागमात्रान्तरादूर्ध्वं पाष्णितो भागतः पुरः ॥ ३२६ ॥

गुल्फौ द्व्यङ्गुलकौ कार्या विस्तारेण समन्ततः ।

पादपृष्ठं तु कर्तव्यं प्रोन्नतं गजपृष्ठवत् ॥ ३२७ ॥

तस्याधस्तलदेशस्तु निम्नोऽभ्यन्तरतो भवेत् ।

बहिर्भागे समं कार्यं पाष्णैर्यावत्कनिष्ठकम् ॥ ३२८ ॥

अङ्गुलं (ष्ट) मूलदेशे तु तलं कार्यं समुन्नतम् ।

पादाग्रतलविस्तारः षडङ्गुल उदाहृतः ॥ ३२९ ॥

पाष्णेश्च तलविस्तारः कथितश्चतुरङ्गुलः ।

पादपृष्ठस्य चोत्सेधो भागस्त्वर्धाङ्गुलाधिकः ॥ ३३० ॥

अग्रपादस्य चोत्सेधस्यङ्गुलः समुदाहृतः ॥

अङ्गुष्ठमूलदेशस्य त्र्यङ्गुलः स्यात्समुच्छ्रयः ॥ ३३१ ॥

अङ्गुष्ठस्य समुत्सेधो मात्रास्याद्वियवाधिका ।

अङ्गुष्ठदैर्घ्यमुद्दिष्टमङ्गुलद्वयसम्मितम् ॥ ३३२ ॥

अङ्गुष्ठस्य परीणाहो भवेत्पञ्चभिरङ्गुलैः ।

द्विपर्वाङ्गुष्ठमुद्दिष्टं प्रान्तैर्पर्वार्धतो मु(न)खः ॥ ३३३ ॥

तर्जनीदैर्घ्यमुद्दिष्टं त्र्यङ्गुलं द्वियवाधिकम् ।

अ(त्र्य)ङ्गुलस्तु परीणाहस्तस्यैः पर्वत्रयं भवेत् ॥ ३३४ ॥

मध्यमादैर्घ्यमुद्दिष्टं यवां द्वाविंशतिर्बुधैः ।

कनिष्ठादैर्घ्यमाख्यातं सप्तभिर्दशभिर्भुवैः ॥ ३३५ ॥

परीणाहस्तु तस्याः स्याद्यवानामेकविंशतिः ।

आयामोऽनामिकायाश्च यवा विंशतिरिष्यते ॥ ३३६ ॥

अनामिकापरीणाहः कार्योऽष्ट (ष्टा)दशभिर्भुवैः ।

कनिष्ठादैर्घ्यमाख्यातं सप्तभिर्दशभिर्भुवैः ॥ ३३७ ॥

कनिष्ठायाः परीणाहो यवाः पञ्चदश स्मृताः ।

पर्वत्रयं तु सर्वासामङ्गुलीनां प्रकीर्तितम् ॥ ३३८ ॥

सर्वासां पादशाखानामग्रपर्वार्धतो नखाः ।

अर्धाङ्गुलं सप्तसेधः सर्वासामग्रतो भवेत् ॥ ३३९ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धेस्तु पश्चाद्भागे कृकाटिका ।

कृकाटीदेशतः कक्षामूलमेकादशाङ्गुलम् ॥ ३४० ॥

स्कन्धाभ्यां निर्गतौ (तौ) वंशफल्को (कौ) षट्षडङ्गुलौ ।

तयोर्मध्ये भवेद्वंशः कलामात्रप्रमाणकः ॥ ३४१ ॥

उत्तानकदलीपत्रसन्निभः पृष्ठवंशकः ।

तदेवं पृष्ठभागस्य स्वरूपं परिकीर्तितम् ॥ ३४२ ॥

कक्षार्याः कूर्परं यावद्बाहुपर्वेति कथ्यते ।

अष्टादशाङ्गुलं दैर्घ्यमर्मानाहोऽष्टादशाङ्गुलम् ॥ ३४३ ॥

कूर्परात्तलपर्यन्तं पर्व सप्तदशाङ्गुलम् ।

परीणाहः प्रवाहोस्तु षोडशाङ्गुलसम्मितः ॥ ३४४ ॥

प्रकोष्ठस्य परीणाहश्चतुर्दशभिरङ्गुलैः ।

मणिवन्धपरीणाहः कर्तव्यो द्वादशाङ्गुलः ॥ ३४५ ॥

विस्तारस्त्रिकलो बाहोः कूर्परैर्ऽङ्गुलपञ्चकम् ।

परीणाहस्त्रि(त्रि)भागेन प्रवाहोर्विस्तृतिर्मता ॥ ३४६ ॥

प्रकोष्ठे^१ मणिवन्धे च परिणाहस्त्रि(त्रि)भागतः ।

एवं भुजस्य विस्तारः परीणाहश्च वर्णितः ॥ ३४७ ॥

सप्ताङ्गुलानि पाष्णोः स्युर्मध्यमाङ्गुलमूलतः ।

षडङ्गुल(लं)प्रमाणेन (देशिन्या) आयामे (अनामेः) सार्धपञ्चकम् ॥ ३४८ ॥

कनिष्ठा^२मूलरेखाया भवेदङ्गुलपञ्चकम् ।

ईत्यायामस्तले प्रोक्तः पञ्चमात्रा तु विस्तृतिः ॥ ३४९ ॥

अङ्गुल (ष) मूलरेखायास्तर्जनीयाश्च तथैव च ।

मध्यभागप्रमाणं स्यादङ्गुलत्रयसम्मितम् ॥ ३५० ॥

कनिष्ठा^३मूलरेखाया अधस्तादङ्गुलान्तरे ।

अनामेः^४ कलया मूलान्मध्यायाः सार्द्धमात्रया ॥ ३५१ ॥

आयुर्लेखा भवेत्सा तु किञ्चिदिकां (द्वक्रा) प्रशंस्यते ।

मध्यमातर्जनीमध्यं प्रतिष्ठा^५ सौ प्रकल्प्यते ॥ ३५२ ॥

अङ्गुष्ठमूलतर्जन्योऽर्धङ्गुलान्तरमध्यगां^६ ॥

शक्तिरेखा प्रकल्प्या स्यात्सापि वक्रा मनाग् भवेत् ॥ ३५३ ॥

मध्यमा^७ रेखाया गोलक्रा^८ हि (कट्टि) यवान्तरे ।

अनामायाः^९ कनिष्ठायाः सा स्यात्पञ्चङ्गुलदूरगा ॥ ३५४ ॥

तलमध्ये भवेदन्या रेखा^{१०} कार्मुकसन्निभा ।

सु(पुं)रेखा लेखि(स्व)नीया सा सङ्गता शक्तिरेखाया ॥ ३५५ ॥

कनिष्ठानां^{११} मध्यमानां सन्धिः सङ्कोचैकारकः ।

आर्धुरेखा भवेत्तत्र^{१२} पुरा प्रोक्ता तु या मया ॥ ३५६ ॥

तर्जनीसन्धिदेशे तु शक्तिरेखासमुद्भवः ।

अङ्गुष्ठच(त)लसन्धौ तु पुंलेखा संव्यवस्थिता ॥ ३५७ ॥

१ A घ। २ A न। ३ E. F. णो। ४ B D आयामविस्तारः। ५ D स्तु। ६ A घ। ७ A मे।
८ A प्रध्यायाः D प्रयायामा। ९ F A दिष्का। १० A दृश्य। ११ A. वि। १२ F. घां। १३ A सां।
१४ A ल्यते F ल्ययेत्। १५ A न्या। १६ A ज्य। १७ D मा। १८ A चक्रा समा। १९ A यांशकेभागा।
२० D योः। २१ B. F. हस्वा। २२ B D समध्यानां। २३ E. C. र। २४ A. आयु and आद्यले।
२५ D तत्। २६ D. द्रवा। २७ A बल। २८ D. पुंलिखाम। २९ B. मध्यसं।

अङ्गुलत्रितयं सार्धमायामेन कनिष्ठिका ।

अनामा द्विकलायामा यैवद्वयसमन्विता ॥ ३५८ ॥

पञ्चाङ्गुलायता मध्या तर्जनी चतुरङ्गुला ।

अङ्गुष्ठस्य तथा दैर्घ्यं चतुरङ्गुलसम्मितम् ॥ ३५९ ॥

अङ्गुष्ठस्य परीणाहः कर्तव्यश्चतुरङ्गुलः ॥

तर्जन्यास्तु परीणाहस्यङ्गुलः परिकीर्तितः ॥ ३६० ॥

सार्धाध्यर्धकलाप्रोक्ता मध्यमा परीणाहतः ।

अनामा तर्जनीप्रख्या यवयुग्मेन हीयते ॥ ३६१ ॥

अनामिकापरीणाहं त्र्यङ्गुलं परिकीर्तितम् ।

अनामिकापरीणाहाद् द्वियवोना कनिष्ठिका ॥ ३६२ ॥

एवं दैर्घ्यपरीणाहः स्फुटः प्रोक्तः प्रमाणतः ।

अङ्गुष्ठप्रथमं पर्वं द्व्यङ्गुलं द्वियवौधिकम् ॥ ३६३ ॥

अग्रपर्वं तथा प्रोक्तं द्व्यङ्गुलं द्वियवोनकम् ।

अङ्गुष्ठस्य बहिः पर्वं तृतीयं त्र्य(द्य)ङ्गुलं भवेत् ॥ ३६४ ॥

पृष्ठेऽग्रपर्वणश्चोर्ध्वं भवेन्नखसमुद्भवैः ।

तर्जण्याः प्रथमं पर्वं यवाः पञ्चदश स्मृतम् ॥ ३६५ ॥

चतुर्दशं द्वितीयं स्यादेकादशं तृतीयकम् ।

त्रीण्यङ्गुलानि सार्धानि मध्याग्रं पर्वं पश्चिमम् ॥ ३६६ ॥

ऊर्ध्वपर्वाग्रपृष्ठे तु नखैः कार्यो विचक्षणैः ।

अनामे (ः) प्रथमं पर्वं यवा दशमितं तथा ॥ ३६७ ॥

अङ्गुलं मध्यपर्वं स्यात्तस्याः पृष्ठे तु पर्वणि ।

प्रथमे द्व्यङ्गुलं सार्धं दैर्घ्यं स्यात्पूर्ववन्नखः ॥ ३६८ ॥

निर्लोम प्रोज्ज्वलं कार्यं पौण्यङ्गुलितैलं बुधैः ।

अङ्गुल्यग्रे यवाग्रं स्यात्स (दर्वाक् स) जीवः यते नखः ॥ ३६९ ॥

१ A. या सार्धं F यं समा । A यं सामा २ A सायामेन F यातेमेन A यातमेन । ३ A सिका द्विकलायाता ।
४ पद । ५ A. लीयतौ मध्यौ । ६ A. हा । ७ A मिस्त । ८ A र्म । ९ A र्व । १० D. यवोनकम् ।
११ D. घ्राप । १२ A वम् । १३ B. D. F. सं । १४ F. न्तु । १५ A अर्थ । १६ A खे । १७ A
कार्ये । १८ A तथाभिकतं । १९ B. D. त्री । २० B. D. ल । २१ A देया ।

ततोऽग्रे जीवहीनं तु नखाग्रं परिकल्पयेत् ।
सजीवो लोहितः किञ्चिन्निर्जीवो मधुरच्छविः ॥ ३७० ॥

यवत्रितयमानेन नखाग्रं परिकल्पयेत् ।
प्रदेशलक्षणं प्रोक्तं स्थानानां लक्ष्यते तथा ॥ ३७१ ॥

पञ्चानाञ्च चतुर्णाञ्च तथाष्टानां यथाक्रमम् ।
ऋजु स्यात्सम्मुखं स्थानमन्यदर्दुर्जुसंज्ञितम् ॥ ३७२ ॥

तृतीयं स्थानकं साचि तुर्यं द्वाधशिसंज्ञितम् ।
पञ्चमं भित्तिकं प्राहुर्मज्जा(स्तज्ञाः)पार्श्वगतं च तत् ॥ ३७३ ॥

पञ्चस्थानानि मुख्यानि कथितानीह संज्ञया ।
ऋज्वादिपदपूर्वं स्यात्परावृत्तं चतुर्विधम् ॥ ३७४ ॥

स्थानकानि नवैव स्युश्चित्रलेखाविधिं प्रति ।
नवस्थानकमध्ये स्युरष्टौ वै (ष्टाव) न्तरसंज्ञया ॥ ३७५ ॥

तेषां तु लक्षणं वक्ष्ये ब्रह्मसूत्रविभेदतः ।
पुरतः पूर्वभागः स्यात्परभागस्तु पृष्ठतः ॥ ३७६ ॥

सुप्रमाणो वृद्धिभागो हीनश्चेत् क्षयभागकः ।
चतुष्टयं प्रकाराणां व्यवहाराय दर्शितम् ॥ ३७७ ॥

भूलोकमल्लदेवेन बोधार्थं शिल्पकारिणाम् ।
ब्रह्मसूत्राद्बहिः सूत्रे षड् (षट्) कुलमध्यमे ॥ ३७८ ॥

यत्र स्यामामृजु(त्तदृजु) स्थानं रूपं स्यान् मुखयोगितम् (सांमुख्ययोगि तत्) ।
सम्मुखं स्यादृजुस्थानं परभागोऽत्र नेष्यते ॥ ३७९ ॥

पूर्वभागगतं गात्रं सम्पूर्णं दृश्यते स्फुटम् ।
कर्णौ मात्रामितावत्र शङ्खार्वाङ्कुलसम्मितौ ॥ ३८० ॥

पादौ भागमितौ दृश्यावङ्कुल्यश्च त्रिभागिकाः ।
ऋजुस्थानमिदं प्रोक्तमवकाकारधारणात् ॥ ३८१ ॥

अथार्धजुर्जु(र्जु)प्रवक्ष्यामि स्थानकञ्च क्रमागतम् ।

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रस्य चैकतः ॥ ३८२ ॥

अष्टाङ्गुलं ततोऽन्यत्र चतुरङ्गुलमन्तरम् ।

उक्तेऽप्यर्धजुर्जुके स्थाने लम्बसूत्रक्रियाक्रमः ॥ ३८३ ॥

इदानीं सम्प्रवक्ष्यामि सार्चिसूत्रस्य लक्षणम् ।

अपाङ्गात्कर्णपाल्याश्च स्तनस्यान्तरपार्श्वतः ॥ ३८४ ॥

जानुत्रिभागतो गर्ह्यं जङ्घापान्ताद्विनिर्गतम् ।

परभागगते पादे कल्पि(ल्प्य)तेऽङ्गुष्ठमूलतः ॥ ३८५ ॥

स्तनबाह्यप्रदेशाच्च कुचचुचुकतो बहिः ।

जानुतः पञ्चमांशेन बहिर्भागे व्यवस्थितम् ॥ ३८६ ॥

सर्वपादेतु मध्याया अनामायाश्च मध्यगम् ।

स्यातामेवं पक्षपौ(सू)त्रे ब्रह्मसूत्रं तु कथ्यते ॥ ३८७ ॥

ललाटे च भ्रुवोर्मध्ये नासाग्रे बन्धतो बहिः ।

नाभिरन्ध्रं(न्ध्र)बहिःपार्श्व(र्ध्व)लिङ्गमध्ये समागतम् ॥ ३८८ ॥

परभागगतस्याग्रं मुखं(द्विगुल्फ-)स्योपरि सङ्गतम् ।

ब्रह्मसूत्रप्रकारोऽयं भागैर्नैकेन संयुतः ॥ ३८९ ॥

कथितोऽथ प्रदेशानां सन्निवेशोऽभिधीयते ।

परभागे प्रदृश्येत कर्णावर्त्तो यवद्वयम् ॥ ३९० ॥

इतरलुप्यते सर्वं तत्पाली दृश्यते मनाक् ।

शङ्खश्चैवाभिकूटश्च कूर्चमूलं तथैव च ॥ ३९१ ॥

लुप्यते परभागे तु स्थानकैऽर्धजुर्जुसंज्ञिते ।

पञ्चाङ्गुलं बाहुमूलं परभागे प्रशस्यते ॥ ३९२ ॥

परभागमतश्चापि^१ किञ्चित्तिर्यग् बहिर्भवेत् ।

कर्णावर्त्तस्य यः प्रान्तः पूर्वभागे स लुप्यते ॥ ३९३ ॥

सार्द्धाङ्गुलं प्रदृश्यं स्याच्छ्रवणे(णं)पूर्वभागतः ।

नासिकाग्रं यवाः पञ्च परभागव्यवस्थितम् ॥ ३९४ ॥

यवत्रयं पुटस्तस्य ब्रह्मसूत्रादिति स्थितिः ।

नासापुटात्कपोलस्य सार्द्धद्व्यङ्गुलमन्तरम् ॥ ३९५ ॥

परभागौष्ठयुग्मस्य मात्रा सा(स)द्वियवा भवेत् ।

हनुश्चैव तथा ग्रीवा परभागेऽङ्गुलद्वयम् ॥ ३९६ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परो(रे)भागे ग्रीवा दृश्या षडङ्गुला ।

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे हिक्रा मात्रान्तरा भवेत् ॥ ३९७ ॥

हन्वग्रात्परभागेशमव(समध)स्थादङ्गुले लिखेत् ।

बन्धुस्था(स्थं)ब्रह्मसूत्रार्ध (त्रं च) परभाग(गः)स्थितस्ततः ॥ ३९८ ॥

पञ्चाङ्गुले प्रकर्तव्यः पुरःसप्ताङ्गुलान्तरे ।

कक्षामूलाद्वहिलेखा बाहुमूलसमाश्रिता ॥ ३९९ ॥

अष्टाङ्गुलान्तरा लेख्या चित्रकर्मविशारदैः ।

कक्षाद्वितयमध्ये स्यादङ्गुलानां च विंशतिः ॥ ४०० ॥

पञ्चाङ्गुलं(लं)परा(रे)भागे बाहुमूलं प्रकल्पयेत् ।

चूचुकात्परभागस्था बृहती द्व्यङ्गुले^{१४} लिखेत् ॥ ४०१ ॥

पूर्वभागं (गे) कलाद्वन्द्वे^{१५} बहिलेखां शरीरगाम् ।

विस्तारे परभागस्थश्च(च)तुर्दशयवस्ततः ॥ ४०२ ॥

आयतोऽयं बुधैः कार्यो वृत्त(त्तः)पूर्वकलामितः ।

पार्श्वसूत्रे तु संलग्ना मध्यभागगता बुधैः ॥ ४०३ ॥

लेखनीया बहिलेखा पूर्वभागसमाश्रिता^{१६} ।

ता(सा)निर्गता तथा श्रोणी सार्धपञ्चाङ्गुला परी^{१७} ॥ ४०४ ॥

पूर्वभागे तथा श्रोणी भवेद्दशभिरङ्गुलैः ।

ब्रह्मसूत्रात्तथा काञ्ची परभागे षडङ्गुला ॥ ४०५ ॥

१ A. ल. २ A. यां. ३ A. यव. ४ D. मे. A. गो. ५ A. गो. ६ D. F. द्वि B. द्वि. ७ B. F. हिक्रा. ८ F. बा D. बन्ध. ९ A. न कर्तव्ये B न कर्तव्यं. १० D. F. तु. ११ A. ले. १२ A. चिह्न. १३ A गस्याद्बु. १४ A लं. १५ F द्वं. १६ F स्थं. १७ A, ता. १८ B रे.

एकादशाङ्गुला पूर्व^१ भागे लेख्या विचक्षणैः ।

मेढ्रमूलं परे भागे मात्रार्ध भागयुग्मकम् ॥ ४०६ ॥

दशाङ्गुलं पूर्वभागे लेखनीयं विशारदैः ।

लिङ्गमूलात्परे भागे वङ्गणं सार्धमङ्गुलम् ॥ ४०७ ॥

अङ्गुलद्वितयं सार्धं पूर्वभागे तु वङ्गणः ।

वङ्गणात्परभागस्थं मूरुशीर्षं बहिःस्थितम् ॥ ४०८ ॥

अष्टाङ्गुलं परे भागे पूर्वतन्तु (स्तु) दशाङ्गुलम् ।

परस्थमूरुमूलं तु कुर्यादङ्गुलगूहितम् ॥ ४०९ ॥

पूर्वस्थितोरुमूलेन चित्रलेखनं कोविदैः ।

जानुमण्डलतो बाह्यं कलामात्रं प्रदृश्यते ॥ ४१० ॥

परभागे परे पादे पूर्वभागे कलाद्वयम् ।

पूर्वस्याङ्गेरिदं मानं विपरीतं प्रदृश्यते ॥ ४११ ॥

इतरत्सर्वमृजुवत्परं जङ्गलगतं भवेत् ।

पूर्वभागेऽङ्गुष्ठमूलं परर्पाणिंसमं लिखेत् ॥ ४१२ ॥

नैखाग्रे परपादस्य भूमिसूत्रं विधीयते ।

पाष्णः प्रदेशिनी(नी)यावत्पाददैर्घ्यं य(न)वाङ्गुलम् ॥ ४१३ ॥

परार्धाङ्गुष्ठैर्तैश्चोर्ध्वमङ्गुलं^{१२} परिकल्पयेत् ।

प्रदेशिन्या समारभ्य कनिष्ठां यावदङ्गुलिः ॥ ४१४ ॥

यवद्वयं^{१३} विनाग्राः स्युरङ्गुलयः क्रमविस्तृताः ।

भूमिसूत्रादधोऽङ्गुल्योऽङ्गुष्ठं(च) परिकल्पयेत् ॥ ४१५ ॥

कनिष्ठाग्रं तथा कार्यं भूमिसूत्रैः समं यथै^{१४} ।

अर्धजुं कमिति स्थानं क्रमशो लक्षणान्वितम् ॥ ४१६ ॥

साम्प्रतं क्रमशः प्राप्तं साचिस्थानं निगद्यते ।

अङ्गुलानि दशैकत्र कलामात्रं ततोऽन्यतः ॥ ४१७ ॥

१ A व ॥ २ A वृषणं । ३ A तु वृषणम् । ४ A वृषणात् । ५ A स्तु । ६ F. खे । ७ A. रा । ८ A. गा । ९ A. मांष्टि । १० B. D. नेत्राग्रे परि । ११ A लः । १२ A लतश्चार्धे अ । १३ A य । १४ A. गुल्फम् । १५ A त्रं । १६ A. तथा । १७ D. त्रं ।

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य पक्षसूत्रद्वयस्य च ।

साचिस्थाने^१ समाख्यातं ऊर्ध्वसूत्रास्थितिक्रमः ॥ ४१८ ॥

इदानीं लक्ष्यतेऽस्माभिः साचिरूपविनिर्णयः ।

ललाटाढ्योचनप्रान्तात्कपोलस्कन्धदेशतः ॥ ४१९ ॥

एकाङ्गुलात्स्तनस्यान्तर्नाभेः^२सार्धाङ्गुलाद्बहिः ।

वङ्गणान्मणिदेशाच्च बहिर्व्यक्तं विनिर्गतम् ॥ ४२० ॥

परपादाङ्गुष्ठमूले पार्श्वसूत्रं विधीयते ।

सीमन्ताच्च भ्रुवोर्मध्यान्नासारन्ध्रस्य मध्यतः ॥ ४२१ ॥

अङ्गुलाद्वाध्रतः पश्चान्नाभिरन्ध्रस्य मध्यतः ।

मेहनस्य बहिर्भागाज्जानुमण्डलपूर्वतः ॥ ४२२ ॥

नलकस्य तथा प्रान्ताद् ब्रह्मसूत्रं न्यसेत् क्रमात् ।

मस्तकस्य तथा पृष्ठात्कर्णोपान्तात्तथैव च ॥ ४२३ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धेश्च स्तनचूचुकमण्डलात् ।

अङ्गुलात्पूर्वतश्चैव मध्यभागेन सङ्गन्तम् ॥ ४२४ ॥

कलामात्रं परित्यज्य काश्चींदेशस्य मध्यतः ।

मणिबन्धगर्तं^३ तद्वत्पूर्वपादस्य पार्श्वगतः ॥ ४२५ ॥

अन्यपार्श्वगतं सूत्रं क्रमेणैव निरूपितम् ।

ब्रह्मसूत्राद्बहिर्लेखा केशान्ते परभागिका ॥ ४२६ ॥

लिख्यते तु कलामात्रां मस्तकं^४ सार्धमङ्गुलम् ।

भाग एकः प्रदृश्यः स्यादुत्सेधः पूर्वभागिकः ॥ ४२७ ॥

उत्सेधाच्च कलामानाद्बहिर्लेखा शिरःस्थिता^५ ।

उत्सेधे^६प्रान्ततो रेखा भागद्वयकृतान्तरा^७ ॥ ४२८ ॥

ततः शरासनाकाराः^८(रा) कर्णावर्ताग्रगामिनी ।

लिख्यते शिरसो लेखा भागद्वयकृतान्तरा ॥ ४२९ ॥

१ A. न । २ D. नं म् । ३ A. मि । ४ A. वृषणादा F. वंक्षणादा । ५ A. धर्ध । ६ D. वत् ।
७ A. धि । ८ A. ते । ९ D. णि । १० D. नान् । ११ A. कः । १२ D. ताः । १३ A. धः प्रा । १४ A. गाः ।

शङ्खप्रदेशे केशान्ता लिख्यते सा विचक्षणैः ।
 केशान्ते परभागस्य ब्रह्मसूत्रस्य चान्तरम् ॥ ४३० ॥
 कलामात्रं विनिर्दिष्टं भ्रूलेखाऽर्धयवाधिका ।
 भ्रूलेखा द्यङ्गुला दृश्या नासामूलं चतुर्यवम् ॥ ४३१ ॥
 कनिनी लुप्यते तत्र श्वेतभागश्च दृश्यते ।
 दृश्यते त्रियवं ज्योतिरवशिष्टं विलुप्यते ॥ ४३२ ॥
 ब्रह्मसूत्राच्च नेत्रीयमेवं सार्धाङ्गुलान्तरम् ।
 नासामूलाद्वर्त्मरेखा वक्रा कार्या विचक्षणैः ॥ ४३३ ॥
 ब्रह्मसूत्राद्वर्त्मरेखाप्रान्तो रुद्रयवैर्मितः ।
 यवद्वयं प्रलुप्येत पूर्वभागस्य चक्षुषः ॥ ४३४ ॥
 करवीर(ः)शि(सि)तो भार्ग इतरत् दृश्यते स्फुटम् ।
 ब्रह्मसूत्रस्य नेत्रस्य सार्धमङ्गुलमन्तरम् ॥ ४३५ ॥
 अक्षिर्कूटश्च शङ्खश्च कपोलो गण्डमण्डलम् ।
 पिप्पली कर्णपाली च कर्णमूली प्रदृश्यते ॥ ४३६ ॥
 कर्णगते त्रिभागान्ते दृश्यते पूर्वभागतः ।
 नासामध्यं ब्रह्मसूत्राच्चतुर्यवमुदीरितम् ॥ ४३७ ॥
 परभागे कपोलस्था बहिर्लेखा चतुर्यवी ।
 परभागस्थनेत्रस्य बुधैर्ब्रह्मकपोलतः ॥ ४३८ ॥
 ऊर्ध्वं विनिर्गतं कार्यं परिमाणाद्यवद्वयम् ।
 नासाग्रं परभागस्थं ब्रह्मसूत्रेऽङ्गुलं भवेत् ॥ ४३९ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे^{१३} भागे^{१४} घोर्णापुटोऽङ्गुलं भवेत् ।
 दृश्यतेऽथ यवो गोजी तदग्रेऽर्थाधिको यवः ॥ ४४० ॥
 उत्तरोष्ठः प्रकर्तव्यस्तत्समोऽप्यधरो भवेत् ।
 हनुचक्रबहिर्लेखा तत्समा परिकल्पयेत् ॥ ४४१ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे स्यातामौष्ठौ तथा हनुः ।
 चतुर्यवमितादृश्याः पूर्वभागे यव(था)र्जुके ॥ ४४२ ॥

१ A. शदे । २ D. नी । ३ D. त्राध । ४ A. च । ५ A. द्ध । ६ D. ति । ७ A. रं । ८ B. D. शङ्खश्च कूटश्च । ९ A. त्रिभागान्ते F. कर्णेनर्तेत्रिभोगेने B. D. कर्णगतेत्रिभिर्भागैः । १० A. त्रं च । ११ D. विंश । १२ A. ध्र । १३ A. रो । १४ A. गो । १५ B. D. F. पुं । १६ A. ष्व । १७ D. म ।

हनुमण्डलतश्चाधो गलवृद्धिश्चतुर्यवा ।

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे ग्रीवा लेख्या कलान्तरा ॥ ४४३ ॥

कन्धरास्कन्धसन्धेश्च गलवृद्धेस्तथान्तरम् ।

मात्रामात्रं प्रकुर्वीत हिका भागेन कल्प(ल्प्य)ते ॥ ४४४ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कक्षामूलं तु भागतः ।

कक्षामूलाद्बहिः कार्यं बाहुरेखाङ्गुलत्रयम् ॥ ४४५ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कर्ला स्यात्कुचचूचुकम् ।

ऊर्ध्वभागः प्रदृश्येत बाहुरेखा ततो बहिः ॥ ४४६ ॥

अङ्गुलत्रितयोद्देशे करणीया विचक्षणैः ।

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे मध्यदेशः(ः)कलामितः ॥ ४४७ ॥

ततो बहिर्बाहुरेखा व्यङ्गुला लिख्यते बुधैः ।

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे भागः स्याद्वियवाधिकः ॥ ४४८ ॥

ततो भवेद्बाहुरेखा व्यङ्गुला कथिता शुभा ।

ब्रह्मसूत्रात्परे काञ्चीस्थानं पञ्चाङ्गुलायुतम् ॥ ४४९ ॥

ततो भवेद्बाहुरेखा व्यङ्गुला द्वियवाधिका ।

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे वस्तिमस्तकपार्श्वगम् ॥ ४५० ॥

पञ्चाङ्गुलं प्रकर्तव्यं यवार्धाधिकतो बुधैः^{१०} ।

सार्धद्व्यङ्गुलतः कार्या बाहुरेखा ततो बहिः ॥ ४५१ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे वस्तिमस्तकपार्श्वगम् ।

पञ्चाङ्गुलं मेढूमूलं चतुर्यवसमन्वितम् ॥ ४५२ ॥

पञ्चाङ्गुले ब्रह्मसूत्राद् वस्तिपार्श्व परं भवेत् ।

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे मेढूमूलं चतुर्यवम् ॥ ४५३ ॥

तस्मादूर्ध्वशिरःसन्धिर्भवेत्पञ्चाङ्गुलान्वितः ।

ऊरु परे ब्रह्मसूत्रात्करणीयः(यौ) षडङ्गुले ॥ ४५४ ॥

१ D. न्धेः च A न्विश्च । २ A. द्वि । ३ F. चतुर्यवा । ४ D. येत् । ५ F ये A. यौ । ६ B D. तत्र ।
७ A. अर्ध । ८ B. F. गे । ९ B D कुक्षौ । १० F धः । ११ This stanza is found only
in B and D । १२ D रु । १३ D लं त ।

मणिवन्धगता रेखा बङ्गुले द्वियवाधिके ।

अङ्गुष्ठपार्श्वगा रेखा ब्रह्मसूत्राद्वशाङ्गुले ॥ ४५४ ॥

ततोऽधस्तात्प्रदृश्येत पताकाकारकं तलम् ।

कनिष्ठा गुण्यते तत्र रेखया सक्थिमध्यया ॥ ४५५ ॥

पञ्चाङ्गुलं ब्रह्मसूत्रात्सक्थिमध्यं प्रकीर्तितम् ।

विप्रसूत्रात्परे भागे सक्थिमध्यं षडङ्गुलम् ॥ ४५६ ॥

ब्रह्मसूत्राद्भवेदाणिभिर्गणैकेन कल्पिता ।

जानुंशीर्षकलामानं जानुनोऽधस्ततोऽङ्गुले ॥ ४५७ ॥

शर्करेवस्तौ ब्रह्मसूत्रं तलं त्यक्त्वा प्रगच्छति ।

यैवत्रयादङ्गुलान्तं पादपृष्ठे च तिष्ठते ॥ ४५८ ॥

परभागे गते पादे मध्यमार्क्रम्य गच्छति ।

पूर्वपादस्य पृष्ठे तु परपादस्य कोविदैः ॥ ४५९ ॥

भूमिरेखा प्रकर्तव्या पाष्णिस्तस्य विलुप्यते ।

नेत्रेर्मात्रामितं दैर्घ्यं परपादे प्रकल्प(ल्य)ते ॥ ४६० ॥

अर्धजुंकाकृतिः कार्यः पादश्चित्रविशारदैः ।

परपादस्य कूर्चायाः पूर्वपादतलस्य च ॥ ४६१ ॥

मध्ये व्योम प्रदृश्येत मात्रया मात्रितं स्फुटम् ।

एकमङ्गुलमुत्सृज्य ब्रह्मसूत्रस्य प (पू) र्वतः ॥ ४६२ ॥

ग्रीवा द्विभागिका लेख्या चित्रकर्मविशारदैः ।

पूर्वभागे प्रकुर्वीत कक्षामूलं च तालतः ॥ ४६३ ॥

कक्षामूलोत्ततो बाहुर्भवेत्तिर्यग् विभागिकैः ।

ब्रह्मसूत्रात्कलामात्रे हृदयं पुरतः स्थितम् ॥ ४६४ ॥

हृदयाच्चवृकुं कार्यं गोलकर्त्रेयदूरगम् ।

स्तनमेचकचक्रं तु लिख्यते वृत्तमायतम् ॥ ४६५ ॥

मात्रामितं तु विस्तारं^१ दैर्घ्यं गोलैकमादिशेत् ।
 स्तनमण्डलतः कार्या बृहती चतुरङ्गुला ॥ ४६६ ॥
 ततः समाङ्गुला लेख्या बाहुलेखा विचक्षणैः ।
 बाहोरभ्यन्तरे रेखा निर्गत्य परिगच्छति ॥ ४६७ ॥
 मध्यभागं परित्यज्य जघने^२ सङ्गता भवेत् ।
 मध्यस्य चाङ्गरेखाया भवेत्त्र्यङ्गुलमन्तरम् ॥ ४६८ ॥
 श्रोणेश्च^३ भुजरेखाया अन्तरं भाग इष्यते ।
 ब्रह्मसूत्राद्भवेच्छ्रोणी पूर्वभागे दशाङ्गुलम् ॥ ४६९ ॥
 एकादशाङ्गुलं काञ्चीगुणदेशः प्रकल्प (ल्प्य) ते ।
 पूर्वभागे प्रकोष्ठः स्यात् सूत्रादेकादशाङ्गुलं ॥ ४७० ॥
 नितम्बौ गुण्यते तत्र प्रकोष्ठेन निगूहितः ।
 बहिर्भागे प्रदृश्यं स्यात्स्निग्धकुटं मणिबन्धतः ॥ ४७१ ॥
 अर्धाङ्गुलप्रमाणेन पञ्चमीचन्द्रसन्निभम् ।
 सूत्रात्तु मेहनं कुर्यात्कलामात्रेण कोविदः ॥ ४७२ ॥
 मेहनाद् द्यङ्गुले श्रोणिः श्रोणेरष्टाङ्गुले भुजः ।
 पताकासन्निभः कार्यो दृश्यः पृष्ठकरो बुधैः ॥ ४७३ ॥
 कनिष्ठानखतो लेख्या सैन्ध्वरेखा बहिर्गता ।
 सूत्रतो द्यङ्गुलं कार्यमूरुमूलं विचक्षणैः ॥ ४७४ ॥
 पुरोदेशस्थितः सूत्रादौणिदेशस्तु भागतः ।
 श्रोणिदेशाद्बहिर्लेखा भवेदष्टाङ्गुलैर्मिता ॥ ४७५ ॥
 जानुकैकाटिका लेख्या ब्रह्मसूत्रात्पटङ्गुला ।
 पराङ्गिजानुसन्धौ तु पूर्वजानु व्यवस्थितम् ॥ ४७६ ॥
 द्यङ्गुलं तत्प्रमाणेन लेखनीयं समासतः ।
 जानुचक्राद्बहिर्लेखा लेखनीया षडङ्गुले^४ ॥ ४७७ ॥

१ D रो । २ D कर्ण । ३ A ना । ४ B द्वय D द । ५ B. F. जानुज । ६ A लं । ७ B. लु । ८ A. D. कृ । ९ A. भः । १० A. महता । ११ D. शक्ति । १२ D. त्या । १३ D. जी । १४ A. तंश्च क्रिया,
 षडङ्गुला D तः कृकाटिका । १५ D वी । १६ A लं ।

सार्धपञ्चाङ्गुलं तत्र जङ्गामध्यं प्रकीर्तितम् ।
 वार्धाक्षि^१ वक्ष्यते स्थानं लक्ष्यलक्षणसंयुतम् ॥ ४७८ ॥
 एकत्रैकाङ्गुलं यस्मिन्नन्यत्रैकादशाङ्गुलम् ।
 मध्ये^२ वार्धाक्षिकं स्थानं लम्बसूत्रकमो भवेत् ॥ ४७९ ॥
 केशान्तान्नासिकाग्राच्च कक्षामूलञ्च नाभितः ।
 ऊरुमध्यात्पार्श्वसूत्रं^३ मूलेऽङ्गुष्ठस्य संसृतम् ॥ ४८० ॥
 सीमन्ततो भ्रुवोर्मध्याद्ब्रह्मसूत्रं विनिर्गतम् ।
 गोर्पयेदग्रतः कक्षामूले^४ देशा(शोऽथ मात्रया ॥ ४८१ ॥
 अङ्गुली^५ नाभितस्त्यक्त्वा लिङ्गपार्श्वविषाणि(णिदेशः)तः ।
 अङ्गुष्ठोपान्तदेशाच्च पूर्वमध्याङ्गुलीं^६ व्रजेत् ॥ ४८२ ॥
 अन्यपार्श्वगतं सूत्रं^७ मूर्धपृष्ठाद्विनिर्गतम् ।
 कन्धरास्कन्धसन्धेश्च मध्यदेशेन सङ्गतम् ॥ ४८३ ॥
 मणिबन्धात्तर्जनीतः पूर्वपादस्य पार्णिणतः ।
 क्रमेणैवं प्रकुर्वीत सूत्रत्रयमितीरितम् ॥ ४८४ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे केशान्तर्ध्वगोलकः ।
 अङ्गुलं च तथा दृश्या भ्रूलेखा यवतोधिका ॥ ४८५ ॥
 ततः सूत्रात्परे भागे ब्रह्मसूत्रश्च (नेत्रदेशश्च ?) षड्यवैः ।
 ततश्च निर्गतं वर्त्म प्रध्व(उध्व)भागे यवद्वयम् ॥ ४८६ ॥
 नासामूलस्थितात्सूत्रान्नेत्राग्रं परभागिकम् ।
 दृश्यते षड्यवं तत्र त्रियवं कृष्णमण्डलम् ॥ ४८७ ॥
 त्रियकैः (वः) श्वेतभागः स्याल्लुप्यते कैरकस्तथा ।
 नासामध्यात्तथा दृश्यं कपोलं त्रियवं^८ स्फुटम् ॥ ४८८ ॥

१ F D द्वै । २ A मि । ३ A ध्यं, द्वैर्धाक्षियव । ४ A कस्थाने । ५ A B त्र । ६ A स्मृता B
 स्रतः । ७ B D F मि । ८ A B F गोहेपीहंत्वतःकक्ष्या A गोपयेत्त्वप्रतः, मोहेर्हन्वप्रतः । ९ A लं ।
 १० A ले, नं । ११ D श्वाद् A श्वं । १२ A ली । १३ ऊर्ध्व । १४ A न्वि । १५ A र्दमालकाः । १६ F सू ।
 १७ F वा । १८ A, B, D, तत्र । १९ A न्तेवाग्रं B प्रागग्र । २० A का । २१ D यः । २२ A यत्र
 करकः । २३ D, F, वः ।

नासामध्यं ब्रह्मसूत्राच्चतुर्यवमुदाहृतम् ।
 नासाग्रं ब्रह्मसूत्राच्च दृश्यं स्यादङ्गुलं परे ॥ ४८९ ॥
 तस्मात्सूत्रात्परे भागे दृश्य (श्यः) कक्षधरोऽङ्गुलम् ।
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कक्षामूलं तु मात्रया ॥ ४९० ॥
 कक्षामूलाद्वाहुमूलं मात्रामात्रं प्रदृश्यते ।
 अन्यः प्रलुप्यते बाहुर्जठरेण तलावधिः ॥ ४९१ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्कुचावर्तो भवेदङ्गुलतो बहिः ।
 अर्धचन्द्राकृतिर्दृश्यः स एवाङ्गुलसम्मितः ॥ ४९२ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे नाभिरङ्गुलमात्रिका ।
 ततो बहिः प्रदृश्येत जठरं चैकमङ्गुलम् ॥ ४९३ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परः काञ्चीगुणदेशोऽङ्गुलत्रयम् ।
 ब्रह्मसूत्राद् वास्तिशिरः पार्श्वे स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ ४९४ ॥
 ब्रह्मसूत्रान्मुष्कमूलं दृश्यते तच्चतुर्यवम् ।
 मुष्को न दृश्यते तत्र लिङ्गेन परिगृहीतः ॥ ४९५ ॥
 ब्रह्मसूत्रादूरुमूलं भवेद्भ्रूवेन सङ्गतम् ।
 लिङ्गस्याग्रे भवेदूरुभागः स्यान्त्रियवाधिकः ॥ ४९६ ॥
 ब्रह्मसूत्रादूरुमध्यं भवेदध्यर्धगोलकम् ।
 सैक्थिदेशाद्बहिर्दृश्य(श्यो) बङ्गुष्ठश्चापि तर्जनी ॥ ४९७ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे देशे परपादस्त्रिभागतः ।
 दृश्यते सार्चितं(वत्)तद्वदङ्गुल्योऽपि तदर्धिकाः(काः) ॥ ४९८ ॥
 पूर्वाद्धि^{३३} गुल्फशीर्षाच्च पराहे (द्धिं) नखमध्यतः ।
 भवेद्भ्रूमिगतं सूत्रं परपादस्य लेखने ॥ ४९९ ॥
 पराङ्घ्रिब्रह्मसूत्राच्च पूर्वभागे प्रदृश्यते ।
 सप्ताङ्गुलकृतायामः शेषं पूर्वेण लिप्यते ॥ ५०० ॥

ऊरुश्च परपादस्य जङ्घावर्धे(ते) न लुप्यते ।

अक्षि(भि)पाष्णिश्च निखिलौ पूर्वपादेन दर्शितौ ॥ ५०१ ॥

वितस्तिः पूर्वपादस्य दैर्घ्यमत्र निरूप्यते ।

साचिवल्लिख्यते तज्ज्ञैरङ्गुष्ठौ लुप्यते मनाक् ॥ ५०२ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे शीर्षमेकादशाङ्गुलम् ।

उत्सेधस्य तथाचोर्ध्वं शीर्षं स्यात्सार्धमङ्गुलम् ॥ ५०३ ॥

उत्सेधस्य तथापाङ्गे मस्तकं त्र्यङ्गुलं भवेत् ।

तत्प्रदेशाच्छिरःपृष्ठं लेख्यं सप्तभिरङ्गुलैः ॥ ५०४ ॥

शङ्खस्थाने समे चोर्ध्वं निम्नं किञ्चिच्छिरो भवेत् ।

ततः शिरोगता लेखा धन्वाकारा प्रलिख्यते ॥ ५०५ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे तालं(लु)स्यादङ्गुलत्रयम् ।

भ्रूलेखा यवमाना तु तत्प्रमाणं विलिख्यते ॥ ५०६ ॥

नासामूलं ब्रह्मसूत्रादधर्मात्रं पुरःस्थितम् ।

कनिनी द्वियवा दृश्या करवीरो न दृश्यते ॥ ५०७ ॥

द्वियवः श्वेतभागश्च दृश्यते तदनन्तरम् ।

दृश्यते त्रियवं तत्र लोचनं कृत(कृष्ण)मण्डलम् ॥ ५०८ ॥

श्वेतापाङ्गे(तभागो)प्यपाङ्गस्थः समग्रं परिदृश्यते ।

समग्रो दृश्यते कर्णो यवद्वितयवर्जितः ॥ ५०९ ॥

कर्णावर्ताद्बहिः शीर्षपृष्ठं दृश्यं ततोऽङ्गुलम् ।

कर्णपालीबहिर्देशे पृष्ठकेशान्तर्को मनाक् ॥ ५१० ॥

अर्धाङ्गुलप्रमाणेन दृश्यते चित्रलेखने^{११} ।

शङ्खकामल(ङ्कः कपोलो)गण्डश्च दृश्यते पूर्णमण्डलः ॥ ५११ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परेभागे भवेन्नासापुटोङ्गुलम् ।

अर्थं प्रदृश्यते गोजेरोष्ठार्धं तु यवाधिकम् ॥ ५१२ ॥

१ A दैर्घ्यमत्रनिरूप्यते । २ B D F ति । ३ D मङ्गुलैः । ४ D छौ । ५ D शीर्षमेकादशाङ्गुलम् ।
६ A ले । ७ A ना । ८ A णं । ९ A ने कुच । १० F का । ११ A तैः । १२ A कापोलगण्डस्य
D काहोलगण्डश्च । १३ D वै । १४ A लात् । १५ D शेपा ।

ब्रह्मसूत्रात्पुरोभागे हनुग्रीवस्य सङ्गमः ।
 लिख्यते^१ त्र्यङ्गु(लैस्त) ज्ञैर्ग्रीवा तत्र द्विभागिका ॥ ५१३ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे द्विका सार्धत्रिभागिका ।
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे सार्धसप्तदशाङ्गुलम् ॥ ५१४ ॥
 तिर्यङ्मानेन बोद्धव्यं बाहुमूलं विचक्षणैः ।
 ततो विनिर्गतं कार्यं बाहुशीर्षं द्विमात्रिकम् ॥ ५१५ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कुक्षिमूलं च सङ्गन्तम् ।
 कक्षामूलाद्बाहुरेखा बाह्यां भागद्वयं भवेत् ॥ ५१६ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे त्र्यङ्गुलं समुदाहृतम् ।
 बाहोराभ्यन्तरा (री) रेखा विधृता स्याद्वशाङ्गुली ॥ ५१७ ॥
 सप्ताङ्गुलं बाहुमध्यं तिर्यक्सूत्रेण कल्पयेत् ।
 बृहतीदेशमुत्सृज्य बाहोराभ्यन्तरी^२ शुभा ॥ ५१८ ॥
 रेखा लेख्या तथा तज्जैर्जघने सङ्गन्ता यथा ।
 कुक्षेश्च बाहुरेखाया अन्तरं त्र्यङ्गुलं भवेत् ॥ ५१९ ॥
 कूर्परस्य तथा श्रोणेर्व्योम चाङ्गुलमिष्यते ।
 कूर्परस्थानविस्तारः पञ्चाङ्गुलमुदीरितः ॥ ५२० ॥
 नाभिस्थब्रह्मसूत्रस्य श्रोणेर्मध्यं निगद्यते ।
 अङ्गुलैर्मनुसङ्ख्याकैस्तिर्यग्विस्तारकल्पनम् ॥ ५२१ ॥
 पक्षाश्रयब्रह्मसूत्रं भुजयोः कल्प (लय) मन्तरम् ।
 चतुर्दशाङ्गुलं^३ प्राज्ञैः प्रबाहुः पञ्चमात्रिकः ॥ ५२२ ॥
 वस्तिशीर्षगति (त) ब्रह्मसूत्रस्य च भुजस्य च ।
 अन्तरं तालमात्रं स्यात्प्रकोष्ठात्पञ्चमात्रिकम् ॥ ५२३ ॥
 वस्तिस्थ^४ब्रह्मसूत्रस्य प्रज्ञै (प्र) कोष्ठस्य चान्तरम् ।
 दशाङ्गुलं सार्धमात्रं^५ भागः स्यात्प्रमकोष्ठकः ॥ ५२४ ॥

१ A रे । २ A. न्ते । ३ A लः । ४ A त्रि । ५ A भागि । ६ A भागत्रयभवेत्सुखम् ।
 ७ A ह्य । ८ D ब्रवेदङ्घ्रि । ९ A तः । १० A लम् । ११ A D कल्पितम् । १२ F रा ।
 १३ D कल्पितम् । १४ A त्रसु । १५ A नान्तरम् । १६ A लैः । १७ A स्थं । १८ A ध्र ।
 १९ F रे । २० D त्र । २१ D ल्य ।

ब्रह्मसूत्रपुरोभागे लिङ्गं द्व्यङ्गुलसम्मितम् ।
 मुष्कमूलं भवेन्मात्रा बाहुरष्टाङ्गुलं ततः ॥ ५२५ ॥
 चतुरङ्गुलमुद्दिष्टो मणिबन्धो विचक्षणैः ।
 पताकेवं करः कार्यः ऊरुलग्नतलो बुधैः ॥ ५२६ ॥
 मणिबन्धाद्बहिर्देशे स्फिक्कूटं द्व्यङ्गुलं भवेत् ।
 ऊरुस्तस्मादधस्तालो रेखया करबाह्वया ॥ ५२७ ॥
 करबाह्वगता रेखा सङ्गता सँस्थिरेखया ।
 अँ (आ) णिदेशस्य विस्तारो भागद्वयमुदाहृतः ॥ ५२८ ॥
 जानुसन्धिप्रमाणं तु सप्ताङ्गुलमुदाहृतम् ।
 जानुचक्रस्य विस्तारः साधेमङ्गुलमिष्यते ॥ ५२९ ॥
 इन्द्रवर्षस्तेस्तु विस्तारो वितस्तेरर्धमिष्यते ।
 नैलसन्धेश्च विस्तारः कथितश्चतुरङ्गुलः ॥ ५३० ॥
 ततो विनिर्गता कार्या वृत्ता पाष्णि द्वि(द्वि)मात्रिका ।
 यवद्वितयहीना सा कर्तव्या सुविचक्षणैः ॥ ५३१ ॥
 कनिष्ठानामिकामध्यात्ता(स्ता)सामूर्ध्वं प्रदेशिनी ।
 अङ्गुष्ठ ऊर्ध्वतस्तासां कर्तव्योऽसौ क्रमेण तु ॥ ५३२ ॥
 एवं द्व्यर्धाक्षिकं स्थानं विस्तारेण निरूपितम् ।
 ऊर्ध्वरूपं प्रवक्ष्यामि भित्तिकं स्थानक(कं) स्फुटम् ॥ ५३३ ॥
 पक्षसूत्रद्वयं तिष्ठेद्ब्रह्मसूत्रं न दृश्यते ।
 लम्बसूत्रक्रमो ह्येष भित्तिके समुदाहृतः ॥ ५३४ ॥
 अलीके नासिकामध्ये चूचुके सेन्द्रमूर्धनि ।
 अङ्गुष्ठगुल्फमूले च पक्षसूत्रं निवेश्यते ॥ ५३५ ॥
 तेनैव मिलितं कार्यं मध्यसूत्रं विचक्षणैः ।
 नान्यत्र दृश्यते कापि ब्रह्मसूत्रं ततः स्मृतम् ॥ ५३६ ॥

ऊर्ध्वपृष्ठे तथा स्कन्धे कूर्परे पाष्ण्युपान्ततः ।

इतरत्पक्षसूत्रं तु क्रमेणैवं विधीयते ॥ ५३७ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे(पुरो)भागे केशान्तस्त्रियवान्तरः ।

नासामूलस्य सूत्रस्य(चु) यवद्वितयमन्तरम् ॥ ५३८ ॥

यवमानान्तरा गोजी निम्ना सा परिकल्प (ल्प) ते ।

आस्यमध्यगता रेखा सूत्रान्त (चु) द्वियवान्तरम् ॥ ५३९ ॥

अन्तरं ब्रह्मसूत्रस्य चिबुकस्यैकमङ्गुलम् ।

हनुचक्रं ततो लेख्यं सूत्रात्पञ्चयवान्तरम् ॥ ५४० ॥

द्व्यङ्गुलं हनुचक्रं स्याद्वीवासन्धिस्तु मात्रया ।

हिक्का भागान्तरा कार्या ब्रह्मसूत्रानुसारतः ॥ ५४१ ॥

घटिते ब्रह्मसूत्रेण स्तना (न) रोहितचूचुके ।

मूलमग्रं च लिङ्गस्य भवेत्सूत्रेण घटितम् ॥ ५४२ ॥

ऊरुदेशं तथा जानुं जङ्घा (ङ्घां) सन्त्यज्य गच्छति ।

अङ्गुष्ठद्वयमूलं (ले) च सूत्रं तद्वटितं भवेत् ॥ ५४३ ॥

अन्यपक्षस्थिते सूत्रे^१ मूर्धपृष्ठं तु घटितम् ।

सार्धाङ्गुलान्तरं कार्यं मस्तकाग्रं विचक्षणैः ॥ ५४४ ॥

सार्धाङ्गुलान्तरं^२स्तद्वत् केशान्तः पश्चिमो भवेत् ।

स्कन्धदेशः प्रकर्तव्यः पक्षसूत्रेण घटितः ॥ ५४५ ॥

पक्षसूत्रस्य कूर्चस्य मध्यं द्व्यङ्गुलसम्मितम् ।

लम्बसूत्रगतश्चैवं निम्नभागः प्रकीर्तितः ॥ ५४६ ॥

अधिकं सूत्रतो यत्तु तदिदानीं निरूप्यते ।

नासाग्रमण्डलं कार्यं ब्रह्मसूत्राद्विनिर्गतम् ॥ ५४७ ॥

कूर्परस्य (श्च) तथा तेन पक्षसूत्रेण घटितः ।

पार्णिपान्तप्रदेशस्य (श्च) कार्यः सूत्रेण^३चौदितः ॥ ५४८ ॥

१ A पूर्व । २ A सू । ३ D. च । ४ D अ । ५ F दि । ६ D शतं जानु, A शे ७ । A तु ।
८ A स्य । ९ D F तं । १० D E त्रे । ११ A रं । १२ F Takes these two lines after
पक्षसूत्रेण घटितः । १३ F यो ।

मात्रया मात्रिकं कार्यमधिकं स्तनरोहितम् ।
 वाध्रो^१ निम्नः प्रदेशः स्यादधिको दशभिर्वैः ॥ ५४९ ॥
 सूत्रान्मध्यप्रदेशस्तु निर्गतोऽर्धार्धगोलकम् ।
 जठरं तस्य वाध्रस्थमधिकं यवयुग्मतः ॥ ५५० ॥
 नाभिरन्ध्रप्रदेशः स्यादधिको द्व्यर्धगोलकम् ।
 पकाशयस्तस्य गुप्तेर्भवेद्भागेन निर्गतः ॥ ५५१ ॥
 काञ्चीसूत्रप्रदेशस्तु भवेद्द्व्यङ्गुलतोधिकः ।
 वस्तिशीर्षप्रदेशस्तु भवेदङ्गुलतोऽधिकः ॥ ५५२ ॥
 अधिका बङ्गुला(ः)कार्या(ः)सूत्रादङ्गुलको(का)बुधैः ।
 यवयुग्माधिके कार्ये प्रदेशिन्यौ^२ च लेखने ॥ ५५३ ॥
 अन्यस्य पक्षसूत्रस्य फलकं गोलकाधिकम् ।
 कलया बाहुमूलं^३ स्यात्फलकं द्व्यङ्गुलं^४ ततः ॥ ५५४ ॥
 भुजमध्यप्रदेशस्तु पञ्चा(श्च)दशयवाधिकः ।
 अर्धाङ्गुलाधिकं कार्यं फलकं सुविचक्षणैः ॥ ५५५ ॥
 यव(वं)मानक्रमाद्धीना रेखा बाह्येस्तु बाह्यगा ।
 यावत्कूर्परकस्थानं तत्र सूत्रेण घटिता ॥ ५५६ ॥
 कूर्परान्निर्गता काञ्ची जघनं^५ स्फित्कै(क्त)टं तथा ।
 काञ्ची द्वाङ्गुलतः कार्या व्यङ्गुलं वस्तिमस्तकम् ॥ ५५७ ॥
 वस्तिमध्यप्रदेशः स्याच्चतुर्भिर्निर्यतोऽङ्गुलैः ।
 स्फिजोर्मण्डलभागस्तु क्रमशो यवहीनकः ॥ ५५८ ॥
 स्फिजोर्वन्धप्रदेशस्तु सूत्रादङ्गुलतोऽधिकः ।
 ऊरोर्बाह्यगता रेखा क्रमशः परिहीयते ॥ ५५९ ॥
 घटिता जानुसन्धौ तु जंघा स्यादङ्गुलाधिका ।
 अधिको निर्गतः कूर्चः कथितः सूत्रयुग्मके ॥ ५६० ॥

१ A वी । २ A ध्र । ३ A द । ४ A ध्र । ५ A कम् । ६ F सूत्रेन । ७ A चुल्ले F बुल्ले ।
 ८ A द । ९ D अं । १० A न्ये । ११ A सूत्रपक्षस्य । १२ B. D. F. फलकम् । १३ A लः ।
 १४ A लान्तकः । १५ D त्रि । १६ B न्य । १७ A कटि । १८ A स्तिर्व । १९ A बन्धु । २० A को ।

आकारलक्षणं वक्ष्ये प्रमाणेन यथाक्रमम् ।
 अर्धमङ्गः प्रदृश्यं स्याद्भित्तिके तत्र दृश्यते ॥ ५६१ ॥
 ललाटार्धं भ्रुवोर्लेखा लोचनं श्रवणं तथा ।
 नासापुटस्तथा सा(चा)र्धं बाहुरेकस्तथा पुनः ॥ ५६२ ॥
 स्फिक(क्त)टं सक्थि जङ्घा च दृश्यते पदयुग्मकम् ।
 एतदेव प्रदृश्यं स्यादन्यद्भित्तिगतं भवेत् ॥ ५६३ ॥
 भाग एको ललाटस्य भ्रूलेखा त्र्यङ्गुला तथा ।
 शङ्खप्रदेशकस्तिर्यगङ्गुलत्रयसम्मितम्(तः) ॥ ५६४ ॥
 अङ्गुलं कूर्चमूलं स्यान्मात्रामात्रं ततः परम् ।
 कथितः पूर्ववत् कर्णः समग्रैः परिलिख्यते ॥ ५६५ ॥
 कनिनी लुप्यते नेत्रे करवीरो न दृश्यते ।
 पुरतः श्वेतभागोऽपि लुप्यते तत्र भित्तिके ॥ ५६६ ॥
 कृष्णमण्डलकस्यार्धं लुप्यते चित्रलेखने ।
 दृश्यं सार्धयवद्वन्द्वं मेचके मण्डलेऽर्धतः ॥ ५६७ ॥
 अपाङ्गश्वेतभागोऽत्र दृश्यते यवपञ्चर्कः ।
 कपोलो^१ गण्डदेशश्च सम्पूर्णः परिदृश्यते ॥ ५६८ ॥
 नासिकार्धं प्रदृश्येत गोजिकार्धं तथैव च ।
 कलामात्रे प्रदृश्येते^२ दशनच्छदने उभे ॥ ५६९ ॥
 हनुमण्डलमर्धं च कलामात्रं प्रदृश्यते ।
 ग्रीवा चाष्टाङ्गुला लेख्या चित्रकर्मणि भित्तिके ॥ ५७० ॥
 बाहुमूलद्वयस्योर्ध्वं हिक्रासूत्रस्य चोपरि ।
 रेखा चापाकृतिर्लेख्या प्रदेशे भुजशीर्षिके ॥ ५७१ ॥
 हिक्रायामर्न्व(मंस)देशस्य विस्तारस्तालमात्रकः ।
 बाहुयथोदितः पूर्व^३ तथैव परिलिख्यते ॥ ५७२ ॥

पताकासन्निवेशेन लिख्यते करपल्लवः ।
 चतुर्दशाङ्गुलं मध्यं भुजस्य जठरस्य च ॥ ५७३ ॥
 दृश्यते केवलं लिङ्गं मुष्कमूलं च दृश्यते ।
 ऊरु जा(र्जा)नु च जङ्घा च लिख्यते ख्यातमानतः ॥ ५७४ ॥
 चतुर्दशाङ्गुलं दैर्घ्यं पादयोः परिलिख्यते ।
 षडङ्गुलस्तु विस्तारः पूर्वपादस्तु(स्य) लिख्यते ॥ ५७५ ॥
 पूर्वपादस्य पृष्ठे तु द्वाङ्गुलो^१ दृश्यते परमू(रः) ।
 अङ्गुष्ठो दृश्यते तत्र तत्परा च प्रदेशिनी ॥ ५७६ ॥
 इतरा नैव दृश्यन्ते परभागाङ्घ्रिसंश्रिताः ।
 एवं लक्षणमुद्दिष्टं भित्तिकस्य यथाक्रमम् ॥ ५७७ ॥
 ऋज्वर्धजुकेसाचीनां द्वाधार्शे भित्तिकस्य च ।
 सूत्रतो लक्षणं प्रोक्तं समयं(ग्रं) सोमभूभुजा ॥ ५७८ ॥
 चतुष्प्रकारभित्तीनां वृत्तीनां वक्षि लक्षणम् ।
 सूत्रतो मानतश्चापि प्रदेशानां विनिर्णयात् ॥ ५७९ ॥
 ऋजुकेऽर्धजुके साचीस्थाने द्वाधार्शिसंज्ञके ।
 पक्षसूत्रे तथा प्रोक्ते परावृत्तिष्ठते त(तस्त)था ॥ ५८० ॥
 शिखाकृकाटिकामध्या(त्) पृष्ठवंशा(त्)स्फिगन्तरात् ।
 निर्गत्य पाष्णिमध्ये तु ब्रह्मसूत्रं प्रतिष्ठितम् ॥ ५८१ ॥
 तिर्यक्केर्णागतं(तात्) सूत्रां(त्) शिरश्चन्द्रार्धसन्निभम् ।
 षडङ्गुलस्तदुत्सेध आयामस्तु दशाङ्गुलः ॥ ५८२ ॥
 तस्मात्सूत्रादधोभागे प्रदेशः केशसंयुतः ।
 षडङ्गुलं तस्य दैर्घ्यं विस्तारस्तु दशाङ्गुलः ॥ ५८३ ॥
 कर्णमूलप्रदेशे तु विस्तारः स्याद्विर(द्वा)ङ्गुलः^१ ।
 शिरोगतप्रदेशे तु विस्तारस्तु षडङ्गुलः ॥ ५८४ ॥
 अधस्तात्कर्णरन्ध्रस्य विस्तारो द्वाङ्गुलो मतः ।
 कर्णौ सार्धाङ्गुलौ दृश्यौ पाल्यौ चाङ्गुलसम्मिते ॥ ५८५ ॥

चैलास्थिहनुविस्तारः सूत्रप्रोक्त (को) दशाङ्गुलः ।
ग्रीवा चाष्टाङ्गुला तिर्यग्विस्तारेण निगद्यते ॥ ५८६ ॥

पार्श्वतो ब्रह्मसूत्रस्य कक्षामूले^१ तु नालिके^२ ।
कक्षामूलात्ततो बाह्यबाहोर्लेखा षडङ्गुला ॥ ५८७ ॥

ऋजुवत्सर्वमङ्गस्य अनेनान्यैश्चिरूपितम् ।
प्रदृश्येत तले तस्मिन् करपल्लवसंस्थिते ॥ ५८८ ॥

गुदस्थानांत् स्फिजो रेखा द्वितीया चन्द्रसन्निभा ।
पक्षसूत्रावाधि प्रोक्ते(क्ता) स्फिग्मध्ये बन्धदेशतः ॥ ५८९ ॥

मुष्कौ वृत्ताङ्गुलौ दृश्यौ तदधो लिङ्गमङ्गुलम् ।
ऊर्वोरभ्यन्तरं तत्र भवेदङ्गुलसम्मितम् ॥ ५९० ॥

ऊर्वोर्मध्यप्रदेशे तु भवेद्गोलकमन्तरम् ।
श्रोणिदेशे तथा प्रोक्तमन्तरं चतुरङ्गुलम् ॥ ५९१ ॥

यावत्पार्णिप्रदेशः स्यात्तावदावृ(दीह)क्षमन्तरम् ।
भूमिसूत्रे तथा पार्णिः कर्तव्ये(व्यः) सुविचक्षणैः ॥ ५९२ ॥

भूमिसूत्रात्ततो बूर्ध्वं कनिष्ठे सप्तमात्रिके ।
अर्धाङ्गुलाधिके तस्मिन्ननामे मध्यमे क्रमात् ॥ ५९३ ॥

गुल्फं(ल्फ)देशाद्गहिर्दृश्ये न दृश्या च प्रदेशिनी ।
अङ्गुष्ठे(ष्ठो)ऽपि न दृश्येत जङ्घायाः(ङ्घ्या) परिगूहितः ॥ ५९४ ॥

ऋजुवृत्तिरिति ख्याता सूत्रमानानुसारतः ।
चित्रकाणां प्रबोधार्थं चित्रं सोममहीशुजा ॥ ५९५ ॥

वृत्तिरर्धजुकेदानीं कथ्यते लक्ष्मलक्ष्यते(तः) ।
पक्षसूत्रे प्रकर्तव्ये यथैवार्धजुके तथा ॥ ५९६ ॥

चतुरङ्गुलमेकत्र भागद्वितयमन्यतः ।
अर्धजुके यथा सूत्रं तद्वत्तद्वृत्तिके भवेत् ॥ ५९७ ॥

ऋजुके मस्तके सूत्रं तद्वृक्षं प्रकल्पयेत् ।
 विस्तार इच्छया चैव चूर्वभागेति(पि)तद्विवम् ? ॥ ५९८ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कर्णपाली च दृश्यते ।
 पूर्वभागे युतः कर्ण ऋजुवृत्तौ यथा तथा ॥ ५९९ ॥
 केशान्तमध्यगात्सूत्रात्परि(रे) भागे त्रिमात्रिकः ।
 चलास्थिहनुविस्तारः पूर्वाङ्गे प्राङ्गुलो भवेत् ॥ ६०० ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे ग्रीवा गोलकसम्मिता ।
 षडङ्गुला भवेत्पूर्वे विस्तारेण निरूपिता ॥ ६०१ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कक्षामूलं दशाङ्गुलम् ।
 तालमानं भवेत्पूर्वे कक्षामूलं तु निश्चितम् ॥ ६०२ ॥
 कक्षामूलात्परे भागे रेखा बाहोस्तु बाह्यगा ।
 षडङ्गुला भवेत्तिर्यग् विस्तारेण प्रमाणतः ॥ ६०३ ॥
 पुरस्तात्कक्षमूलान्तु रेखा बाह्या तु बाह्यगा ।
 सप्तमात्रा भवेत्तिर्यग् विस्तारेण सुनिश्चिता ॥ ६०४ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे पूर्ववद्धीयते क्रमात् ।
 श्रोणी काञ्चीप्रदेशश्च वस्तिदेशस्तथैव च ॥ ६०५ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे स्फिग्रैवा नर्वचन्द्रवत् ।
 पूर्वभागस्फिजा लुप्तं लेखार्थं परभागिकम् ॥ ६०६ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे सक्थि दृश्यं दशाङ्गुलम् ।
 पूर्वभागप्रदेशः(गे)प्रदेश्यः(दू)रुदेशस्तु मात्रिकैः ॥ ६०७ ॥
 परे तु मध्यदेशस्तु परभागे द्विभागिकः ।
 पूर्वभागे^१ प्रदृश्यः(श्यं)स्यात्सार्धमङ्गुलकं स्फुटम् ॥ ६०८ ॥
 पराङ्गे^२ ब्रह्मसूत्रस्य पुरोभागः प्रदृश्यते ।
 अर्धाङ्गुलप्रमाणेन यावत्तलकसङ्गमः ॥ ६०९ ॥
 समग्रं दृश्यते सक्थि पूर्वपादस्य सङ्गन्तम् ।
 अधस्तादूर्ध्वमध्यस्य व्योम जानुव्यवस्थितम् ॥ ६१० ॥

क्रमशो वर्षमानं तु यावत्सार्धाङ्गुलावधि ।

जङ्घयोः नन्तरं तद्वत्सार्धमङ्गुलमिष्यते ॥ ६११ ॥

इन्द्रवस्तिप्रदेशे तु किञ्चिदूर्ध्वं प्रकल्पयेत् ।

लुप्यते परपादेऽस्मिन्मङ्गुष्ठः पादशाखिकैः ॥ ६१२ ॥

अधस्ताद्भूमिसूत्रस्य पाणिः पूर्वपदाश्रिता ।

यवप्रमाणिका दृश्या वृत्तत्वाच्चित्रकर्मणि ॥ ६१३ ॥

अङ्गुष्ठमूलदेशस्य नव(ख) सन्धेर्यदन्तरम् ।

तत्कलामात्रकं कार्यं चित्रकर्मविशारदैः ॥ ६१४ ॥

भूमिसूत्रात्तथाचोर्ध्वं कनिष्ठा कलया स्मृता ।

सर्वाङ्गुल्यस्तथाऽङ्गुष्ठो दृश्यन्ते पूर्वपादगाः ॥ ६१५ ॥

भूमिसूत्रं परित्यज्य पराङ्घ्रेः पाणिमण्डलम् ।

अङ्गुलेन विधातव्यो भित्तिचित्रे ह्ययं क्रमः ॥ ६१६ ॥

एवमर्धजुंका वृत्तिः समग्रा परिकीर्तिता ।

क्षयवृद्धिप्रदेशैस्तु सूत्रं मानात्सुनिश्चितम् ॥ ६१७ ॥

साचिस्थानगता वृत्तिरिदानीं परिकीर्त्यते ।

सूत्रत्रितयभेदेन पूर्वापरविभागतः ॥ ६१८ ॥

एतासां विगतं^{१०} स्थाने पक्षसूत्रं विधीयते ।

तद्वत्तद्वृत्तिके कार्यं सूत्रत्रितयपातनम् ॥ ६१९ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे केशान्तश्चाङ्गुलद्वये ।

दशाङ्गुलं^{११} शिरःपृष्ठं पूर्वभागे विधीयते ॥ ६२० ॥

परे^{१२} भागे प्रदृश्यं स्याद्भूयुगं मात्रया मितम् ।

भ्रूपुच्छाच्चैव कर्णाग्रं भागेनैकेन कल्प(ल्य)ते ॥ ६२१ ॥

सार्धमङ्गुलमुद्दिष्टा तिर्यक्कर्णस्य विस्तृतिः ।

ततो बहिः प्रदृश्यं स्यात्कर्णपृष्ठं चतुर्यवम् ॥ ६२२ ॥

१ D-२। २ A ते। ३ A काः। ४ D ण। ५ D वा। ६ A र्ध्वं। ७ A इष्टैः। ८ D वा।
९ A सूत्र। १० D च गते। ११ B. F ले। १२ D. F त।

मात्रामात्रा प्रकर्तव्या कर्णपाली विचक्षणैः ।
 कर्णावर्तात्पुरोभागे सार्धसप्ताङ्गुलं क्षिरः ॥ ६२३ ॥
 पालीदेशात्समारभ्य कृकाटी षड्विंशङ्गुलैः ।
 तिर्यङ्मानेन कर्तव्या चित्रकर्मणि कोविदैः ॥ ६२४ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे दृश्या या सार्धमङ्गुलम् ।
 यवमात्रमधोवर्त्म पक्षसूत्रात्प्रहीयते ॥ ६२५ ॥
 ललाटं च कपोलश्च पक्षसूत्रेण वदितम् ।
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे कपोले(लो) द्व्यङ्गुलैः ततः ॥ ६२६ ॥
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे पालिसन्धिस्तु गोलकः ।
 ईषद्वक्त्रा प्रकर्तव्या गण्डलेखा विचक्षणैः ॥ ६२७ ॥
 गण्डप्रान्तस्य हन्वाश्च सन्धिः स्यात्पक्षसूत्रतः ।
 अङ्गुलान्तरतः कार्यो यवेनैकेन बाधकः ॥ ६२८ ॥
 अङ्गुलेन हनुः कार्या ब्रह्मसूत्रात्परे स्थिता ।
 कन्धरा पृष्ठभागस्था हनुश्चापि निरूपिता ॥ ६२९ ॥
 दशाङ्गुलं तथा तिर्यग् विस्तारेण परिस्फुटम् ।
 गलवृद्धेर्हनुः प्रान्ताद्यवमानेन लम्बते ॥ ६३० ॥
 ग्रीवाया गलवृद्धेश्च सन्धिः सार्धाङ्गुलो भवेत् ।
 अष्टाङ्गुला भवेद्ग्रीवा ब्रह्मसूत्रपुरःस्थिता ॥ ६३१ ॥
 सार्धमङ्गुलं त्यक्त्वा ब्रह्मसूत्रं व्यवस्थिता ।
 ब्रह्मसूत्रात्परे भागे बाधः सप्ताङ्गुलो भवेत् ॥ ६३२ ॥
 कक्षामूलं परे भागे मात्रया समवस्थितम् ।
 कक्षामूलद्वयस्योक्तमन्तरं मनुमात्रया ॥ ६३३ ॥
 बाहुमूलगता रेखा बाह्या पञ्चभिरङ्गुलैः ।
 ब्रह्मसूत्र(त्रं) परस्थेन बाहुना परिलोपितम् ॥ ६३४ ॥

जठरं श्रोणिदेशश्च सक्थ्यर्थं न च दृश्यते ।

तद्बाहुदेशमध्यस्तु रचनीयः षडङ्गुलः ॥ ६३५ ॥

बाहुदेशस्य मध्यस्याप्यन्तरं स्याद्वशाङ्गुलम् ।

इतरस्य तथा बाहोर्मध्यदेशस्य मध्यगः (गम्) ॥ ६३६ ॥

अङ्गुलं दृश्यते व्योम यावच्छ्रोणितटं भवेत् ।

प्रकोष्ठकस्य मध्यस्याप्यन्तरं स्याद्वशाङ्गुलम् ॥ ६३७ ॥

प्रकोष्ठस्तस्य बाहोश्च काञ्चीदेशेन गूहितः ।

अधोभागो(गो) न दृश्येत प्रकोष्ठस्य करावधेः ॥ ६३८ ॥

दृश्या(श्य)बाह्वन्तरच्छा(स्था)या रेखायाः श्रोणिमध्यतः ।

अन्तरं रचनीयं स्याद्विषसङ्घैरङ्गुलैः स्फुटम् ॥ ६३९ ॥

काञ्चीसूत्रप्रदेशस्य दृश्यं बाहोर्धदन्तरम् ।

गदितं रविमात्राभिश्चित्रशास्त्रानुसारतः ॥ ६४० ॥

वस्तिमस्तकदेशस्य दृश्या(श्य)बाहोर्धदन्तरम् ।

तिथिमात्राभिरुद्दिष्टं तिर्यक्सूत्रं(त्र) प्रमाणतः ॥ ६४१ ॥

दृश्यस्य मणिबन्धस्य गुदस्य च यदन्तरम् ।

दशाङ्गुलं विधेयं तच्चित्रव्यापारकोविदैः ॥ ६४२ ॥

पूर्ववच्च स्फिजोल्लेखा कर्तव्या सुविचक्षणैः ।

कलामात्रं तथा लुप्ता स्फिजोल्लेखा परस्थिता ॥ ६४३ ॥

त्रिभागलौपितं सन्धि पूर्वसक्थ्युपरिस्थितम् ।

समग्री दृश्यते चाङ्गिः पुरोभागसमाश्रितः ॥ ६४४ ॥

ऊरुमूलं तथा जानु जङ्घाकाण्डं तथैव च ।

त्रिभिर्भागैः प्रदृश्येत पराङ्गिसमवस्थितम् ॥ ६४५ ॥

पूर्वाङ्गिकूर्चदेशस्य पराङ्गेर्नखसन्धितः ।

समग्रं दृश्यते बाह्यमङ्गुलार्धं विचक्षणैः ॥ ६४६ ॥

एकादशाङ्गुलं दैर्घ्यं पूर्वपादस्य कल्प्यते ।
घटिता भूमिसूत्रेण पार्णिस्तस्मिन् परिस्फुटम् ॥ ६४७ ॥

सार्धमङ्गुलमुत्सृज्य लिख्यते तु कनिष्ठिका ।
अङ्गुल्यश्च तथाङ्गुष्ठो लिख्यन्ते पूर्ववत्स्फुटम् ॥ ६४८ ॥

प्रदेशिनी तथाऽङ्गुष्ठौ मध्यमाग्रं तथैव च ।
दृश्यते परपादस्य पूर्वान्यत्प्रलप्यते ॥ ६४९ ॥

परपादगता पार्णिः समग्रा दृश्यते पुनः ।
भूमिसूत्रात्परित्यज्य मानतः सार्धमङ्गुलम् ॥ ६५० ॥

ईदृक्साचिगता वृत्तिः कथिता लक्षणान्विता ।
तिर्यक्सूत्रप्रदेशेन लम्बसूत्रक्रमेण च ॥ ६५१ ॥

द्व्यर्धाक्षिवत्प्रकर्तव्यं तथा च लम्बसूत्रकम् ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे रुद्रमात्राभिरीरितम् ॥ ६५२ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे तालमङ्गुलतो भवेत् ।
पुरोभागे ललाटं तु सार्धमङ्गुलतो भवेत् ॥ ६५३ ॥

कलामात्रा प्रदृश्या स्याच्छ्रुवोल्लेखा सुनिश्चितम् ।
अङ्गुलं तु परे भागे पुरोभागे तथाङ्गुलम् ॥ ६५४ ॥

भ्रूपुच्छतः कर्णमूलं पञ्चाङ्गुलमुदीरितम् ।
कलामात्रो भवेत्कर्णस्तिर्यङ्मानेन निश्चितम् ॥ ६५५ ॥

अर्धपाली परा दृश्या पुरस्था मात्रया मिता ।
पालीदेशात्कृकाटी स्याद्भागोनैकेन कल्पिता ॥ ६५६ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परेभागे नेत्रवर्त्म चतुर्वयम् ।
अर्धाङ्गुलं परित्यज्य पक्षसूत्रं प्रतिष्ठितम् ॥ ६५७ ॥

पक्षसूत्रे तु संलग्नं पक्षं कार्यं विचक्षणैः ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे दृश्यते कृष्णमण्डलम् ॥ ६५८ ॥

यवद्वयप्रमाणेन श्वेतभागच(श्च)तुर्यवम् ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे बुध(ध)वर्त्म चतुर्यवम् ॥ ६५९ ॥

परे भागे प्रद्वयः स्यात्कपोलश्च चतुर्यवः ।
अर्धमात्रात्कपोलात्तु नासामध्यं प्रकल्प्यते ॥ ६६० ॥

पक्षसूत्राद्विनिष्क्रान्तं नासाग्रं तु चतुर्यवम् ।
ओष्ठौ(ष्ठौ) तत्र प्रकर्तव्यौ तिर्यगङ्गुलविस्तृतौ ॥ ६६१ ॥

घटितौ पक्षसूत्रेण प्रकर्तव्यौ विचक्षणैः ।
ब्रह्मसूत्रात्परे भागे चिबुकं द्वयव भवेत् ॥ ६६२ ॥

घटितं ब्रह्मसूत्रेण हनुचक्रं प्रकर्षयेत् ।
हनुचक्रात्तथा ग्रीवा भागेनार्धेन कल्प(ल्प्य)ते ॥ ६६३ ॥

ग्रीवायाश्चैव विस्तारो भागद्वितयसम्मितः ।
ग्रीवायाश्च बहिर्दृश्यः स्कन्धदेशस्तथाङ्गुलम् ॥ ६६४ ॥

ब्रह्मसूत्रात्परे भागे बाहुमूलं त्रिमात्रकम् ।
पञ्चमात्रं पुरोभागे कक्षामूलं विधीयते ॥ ६६५ ॥

द्विकक्षामूलयोर्मध्ये भवेदेकादशाङ्गुलम् ।
उक्तादन्यः पुरो बाहुः कक्षामूलानु(तु)भागतः ॥ ६६६ ॥

कूर्परस्यान्तरी रेखा श्रोणिदेशे निर्गद्यते ।
तस्याश्च मध्यरेखाया अन्तरं संव्यवस्थितम् ॥ ६६७ ॥

चापाकारं प्रकर्तव्यं तत्सार्धाङ्गुलविस्तृतिः(ति) ।
बाहोस्तस्य बहिर्लेखा बस्तिशीर्षेण घटिता ॥ ६६८ ॥

परपादस्फिजा गूढः प्रकोष्ठो नैव दृश्यते ।
पूर्वेण पक्षसूत्रेण पृष्ठपार्श्वं सुघटितम् ॥ ६६९ ॥

तेनैव घटितौ रेखा स्फिजोरन्तरवर्तिनी ।
बस्तिशीर्षगतं सूत्रं गुदराजोर्द्विगोलकम् ॥ ६७० ॥

१ F omits this line. २ A B र। ३ A ऊज्व। ४ A अ। ५ A क्षि। ६ A लते। ७ A रे
८ F जो। ९ D न चख्यते। १० D द्वि। ११ B जौ।

स्फिङ्गमण्डलगता रेखाः बाह्याः पञ्चाङ्गुलाः भवेत् ।
यवतो वर्धते यावत् कल्पितं नाभिसूत्रकम् ॥ ६७१ ॥
कूर्परस्य तथा नाभेरन्तरं सार्धगोलकम् ।
भुजं विना शिरोदेशाभिर्गतं जठरं वहिः ॥ ६७२ ॥
हीयते च ततश्चाधो मणिवन्धावधि क्रमात् ।
वस्तिसूत्रप्रदेशे तु यवपट्कमुदाहृतम् ॥ ६७३ ॥
ततो वंशैर्णदेशः स्यादङ्गुलं परिकल्पितम्(तः) ।
ऊरुमूलं ततः कुर्यात्करादङ्गुलतो वहिः ॥ ६७४ ॥
कनिष्ठाङ्गुलिसंल्लग्नं सक्थिरेखा विरच्यते ।
तर्जनी दृश्यते चार्धमङ्गुलाग्रेण सङ्गता ॥ ६७५ ॥
तिर्यक्त्वैलस्य विस्तारो(रं) भागेनैकेन कल्पयेत् ।
पूर्वभागस्फिजोल्ले(ले)खा किञ्चिद्वा प्रकल्प(ल्प्य)ते ॥ ६७६ ॥
गुदात्सार्धाङ्गुला सा तु प्रदृश्या चित्रकर्मणि ।
समग्रो दृश्यते चाङ्गिः पूर्वभागसमाश्रितः ॥ ६७७ ॥
त्रयोदशाङ्गुलायामं पदं तस्य प्रदृश्यते ।
परभागस्थितं सविध्यं सार्धभागं प्रदृश्यते ॥ ६७८ ॥
जानुभागो हि भागेन जङ्घामूलं च भागतः ।
ईन्द्रवस्तिप्रदेशस्य दृश्यं स्यादङ्गुलत्रयम् ॥ ६७९ ॥
कूर्चिकां च ततः पाष्णिः प्रत्येकं त्र्यङ्गुल मतम् ।
पूर्वपादगता पाष्णिर्भूमिसूत्रेण घटिता ॥ ६८० ॥
भूमिसूत्रं परित्यज्य कनिष्ठा मात्रया भवेत् ।
भूमिसूत्रं परित्यज्य परपाष्णिर्विधीयते ॥ ६८१ ॥
सार्धगोलकमानेन चित्रकर्मविशारदैः ।
पूर्वाङ्घ्रिपृष्ठदेशे च परपादः प्रदृश्यते ॥ ६८२ ॥

पञ्चाङ्गलकृतायामैः शिल्पिभिः परिकल्पितैः ।
 पूर्वाङ्गुष्ठनखादूर्ध्वं कल्प्यते च प्रदेशिनी ॥ ६८३ ॥
 अङ्गुलान्तरिता कार्या पराङ्गुष्ठेन गृहिता ।
 तर्जनी मध्यमानाम(मा) कनिष्ठा च क्रमादिमाः ॥ ६८४ ॥
 उपर्युपरि तिष्ठन्त्यः कल्प(ल्प्य)न्ते चार्धरूपतः ।
 एवं द्वैर्धकृमा वृत्तिर्विस्तारेण निरूपिता ॥ ६८५ ॥
 लम्बमूत्रं पुरस्कृत्य तिर्यकमूत्रानुसारतः ।

इति सामान्यचित्रप्रक्रिया

स्थानकानाञ्च वृत्तीनां यत्प्रमाणं निरूपितम् ॥ ६८६ ॥
 तदन्तरप्रमाणेन व्यन्तराणि भवन्ति हि ।
 नवभेदप्रभिन्नानां स्थानकानां विनिर्णयः ॥ ६८७ ॥
 आयुधानां विपर्यासाच्चतुर्ध्वपि च बाहुषु ।
 जगन्नाथस्य वक्ष्यन्ते चतुर्विंशतिमूर्तयः ॥ ६८८ ॥
 प्रादक्षिण्येन बोद्धव्या चतुर्विंशतिमूर्तयः ।
 अधोहस्तक्रमेणादौ यथैवाक्षरसंज्ञया ॥ ६८९ ॥
 अवशिष्टमधोबाहोश्चतुर्थं नामवाचकम् ।
 प्राधान्यं व्यञ्जनेष्वेव दीर्घानुस्वारयोर्विहिः ॥ ६९० ॥
 छन्दसः पूरणार्थाय कचिदाद्यं प्रलुप्यते ।
 पञ्चचके शर्पंगाना गाचशंभा चगापगो ॥ ६९१ ॥
 गोपशंवि चशंपाम पागचत्रि शचागवा ।
 पंचांगश्री गचंपाह शपचाप पशागदा ॥ ६९२ ॥
 गशापाशं(सं) गशाचंवा चशगाप्र चगाशनि ।
 चैपाशं पुगाचा(शा)धो चंपागोच गपाचतुः (चु) ॥ ६९३ ॥
 पाचशंजं शगाचेपि शोचपाह शगापकृ ।
 चतुर्बाहुयुताः सर्वाः मूर्तयः परिकीर्तिताः ॥ ६९४ ॥
 इति केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तिभेदाः ।

१ D मा । २ D ता । ३ D व्य । ४ A अर्धोक्त्मा वृत्तिः । ५ A बोद्ध० । ६ A चं । ७ B. F. व ।
 ८ F बोधो । ९ A क्ष ।

अष्टबाहोर्हरेर्मूर्तेरायुधानि वदाम्यहम् ।
 नन्दकश्च गदा बाणः) पद्म(वं)दक्षिणबाहुषु ॥ ६९५ ॥
 शङ्खो धनुस्तथा चक्रं खेटकं वामबाहुषु ।
 त्रिविक्रमो वृसिंहश्च दशतालौ प्रकीर्तितौ ॥ ६९६ ॥
 वामनः सप्ततालस्तु विप्रमूर्तिर्हरिच्छविः ।
 कृष्णाजिनोपवीती स्याच्छत्री धृतकमण्डलुः ॥ ६९७ ॥
 कुण्डली शिखया युक्तः कुब्जाकारो मनोहरः ।
 श्रीरामश्च वराहश्च दशतालावुदाहृतौ ॥ ६९८ ॥
 रामस्तु द्विभुजो लेख्यः शरचापधरो विभुः ।
 नृवराहं प्रवक्ष्यामि सूकरास्येन शोभितम् ॥ ६९९ ॥
 गदापद्मधरं धार्त्रीं दंष्ट्राग्रेण समुद्धृताम् ।
 बिभ्राणं कूर्परे वामे विस्मयोत्फुल्ललोचनाम् ॥ ७०० ॥
 नीलोत्पलधरां देवीमुपरिष्ठात्प्रकल्पते(येत्) ।
 दक्षिणं कटिसंस्थं च बाहुं तस्याः प्रकल्पयेत् ॥ ७०१ ॥
 कूर्मपृष्ठे पदं चैकमन्यन्नागेन्द्रमूर्धनि ।
 अथवा सूकराकारं महाकायं कचिल्लिखेत् ॥ ७०२ ॥
 तीक्ष्णदंष्ट्राग्रघोणास्यं स्तब्धकर्णोर्ध्वरोमकम् ।
 नरसिंहाकृतिं वक्ष्ये रौद्रसिंहमुखेक्षण(णा)म् ॥ ७०३ ॥
 भुजाष्टकसमायुक्तं(क्तं)स्तब्ध पानसयत्प्रभुम् (पीतसटाप्रभाम्) ।
 हिरण्यकशिपुं दैत्यं दारयन्तीं नखाङ्कुरैः ॥ ७०४ ॥
 ऊर्वोरुपरि विन्यस्य खड्गखेटकधारिणीम् ।
 तस्यान्त्रमालां निष्कृष्य बाहुयुग्मेन बिभ्रतीम् ॥ ७०५ ॥
 आकारं पुरुषस्यैव धारयन्तीं मनोहराम् ।
 अधःस्थिताभ्यां बाहुभ्यां धा(दा)रयन्तीं प्रकल्पयेत् ॥ ७०६ ॥

ऊर्ध्वस्थिताभ्यां बाहुभ्यामान्त्रमालां तु विभ्रतीम् ।

मध्यस्थिताभ्यां बाहुभ्यां दक्षिणे चक्रपङ्कजे ॥ ७०७ ॥

कौमोदकीं तथा शङ्खं बाहुभ्यामभिवामतः ।

नीलोत्पलदलच्छायां किंवा चम्पकसप्रभाम् ॥ ७०८ ॥

तप्तकाञ्चनसङ्काशां बालार्कसदृशीं लिखेत् ।

आसीनं द्विशुजं देवं प्रसन्नवदनेक्षणम् ॥ ७०९ ॥

श्वेतस्फटिकसङ्काशं चतुर्बाहुमथापि वा ।

आजानुलम्बिनौ बाहू कर्तव्यौ तत्र दक्षिणौ^१ ॥ ७१० ॥

समीपे कल्पयेच्चक्रं वामे शङ्खं समीपतः ।

ऊर्ध्वस्थिताभ्यां बाहुभ्यां दक्षिणं(ण) पञ्चकं(पङ्कजं)न्यसेत् ॥ ७११ ॥

वामे^२ बाहौ गदा रम्यां लिखेच्चित्रविशारदः ।

तथा त्रिविक्रमं वक्ष्ये वामपादेन मोदिनीम् ॥ ७१२ ॥

आक्रामन्तं द्वितीयेन साकल्येन नभस्तलम् ।

ऊर्ध्वपादसमीपस्थं वामनं दीनलोचनम् ॥ ७१३ ॥

आलिखेत समीपस्थं बालं शृ(भृ)ङ्गारधारिणम् ।

तस्य बन्धं प्रकुर्वन्ति(र्वन्तं) गगनान्तं प्रकल्पयेत् ॥ ७१४ ॥

मत्स्यावतारिणं देवं मत्स्याकारं प्रकल्पयेत् ।

कूर्मावतारिणं देवं कमठाकृतिमालिखेत् ॥ ७१५ ॥

लिखेच्चतुर्मुखं देवं चतुर्बाहुं शुभेक्षणम् ।

रक्तकुण्डलसंयुक्तं लम्बकूर्चोपवीतिनम् ॥ ७१६ ॥

कृष्णाजिनधरं देवं शुक्लाम्बरविराजितम् ।

दक्षिणं वरदं हस्तं तथान्यं^३ स्तु(स्तु)वधारिणम् ॥ ७१७ ॥

कमण्डलुधरं वामं तथान्यं संयुतं स्रुच(स्रुचा) ।

विभ्राणं चतुर्गो वेदान् पुरतश्चास्य विन्यसेत् ॥ ७१८ ॥

वामे पार्श्वे तु सावित्रीं दक्षिणे तु सरस्वतीम् ।
 आज्यस्थालीं पुरोभागे महर्षींश्च समन्ततः ॥ ७१९ ॥
 हंसारूढं लिखेत्कापि क्वचिच्च कमलासनम् ।
 स्रष्टारं सर्वलोकानां ब्रह्माणं परिकल्पयेत् ॥ ७२० ॥
 महादेवं प्रवक्ष्यामि यथा लेख्यः स भित्तिषु ।
 मुक्तार्करश्मिसङ्कशस्तप्तस्वर्णनिभोऽपि वा ॥ ७२१ ॥
 उन्नतांसो महाबाहुः कमलायतलोचनः ।
 द्वीपिचर्मपरीधानो वृत्तजङ्घोरुमण्डलः ॥ ७२२ ॥
 केयूरहारसम्पन्नः कटिस्त्रयैर्यान्वितः ।
 नवेन्दुकलिकाक्रान्तजटाजूटविराजितः ॥ ७२३ ॥
 इन्दुमू(स्र)लत्रिनेत्रे(त्रै)णनागाभरणभूषितः ।
 अष्टवर्षदेशीयो नीलकण्ठो मनोहरः ॥ ७२४ ॥
 कुण्डली पीनगण्डः स्यादष्टभिर्बाहुभिर्युतः ।
 दशभिर्बाहुभिर्वाथ भुजैः षोडशभिः क्वचित् ॥ ७२५ ॥
 अष्टादशभुजः कापि चतुर्बाहुरथापि वा ।
 तेषु शस्त्राणि वक्ष्यामि भुजेषु च यथाक्रमम् ॥ ७२६ ॥
 अक्षमालामर्सि शक्तिं दण्डं शूलं च दक्षिणे ।
 खट्वाङ्गं भुजगं चैव कपालं खेटकं तथा ॥ ७२७ ॥
 धरदं च तथा हस्तं वामभागे निवेशयेत् ।
 गजासुरवधे नाट्ये बाहुभिर्दशभिर्युतः ॥ ७२८ ॥
 पुरत्रयस्य दहने भुजैः षोडशभिर्युतः ।
 बाणश्चक्रं गदा चैव दक्षिणैर्न्याधिकं भवेत् ॥ ७२९ ॥
 धनुश्चैव तथा घण्टा शङ्खो वामेऽधिकं भवेत् ।
 दश पूर्वं भुजाः प्रोक्ताः षोडशैवं निरूपिताः ॥ ७३० ॥
 स्वच्छन्दभैरवाकारे बाह्वोऽष्टादश स्मृताः ।
 डमरं च तथा शङ्खमधिकं तत्र कल्पयेत् ॥ ७३१ ॥

त्रिशूलं डमरं चैव वरदं चाक्षिमालिकाम् ।
 चतुर्बाहोर्महेशस्य शान्तमूर्तेः समालिखेत् ॥ ७३२ ॥
 अन्यास्तु दशहस्तस्य भवेयुर्हेतयः क्रमात् ।
 अष्टबाहोर्महेशस्य न स्यातां खड्गखेटकौ ॥ ७३३ ॥
 अर्धनारीश्वरो देवः कथ्यते लक्षणान्वितः ।
 दक्षिणं पुरुषाकारं वामं योषिन्मयं वपुः ॥ ७३४ ॥
 त्रिशूलं दक्षिणे हस्ते वामहस्ते च दर्पणम् ।
 उत्पलं वा प्रकुर्वीत केयूरवलयान्वितम् ॥ ७३५ ॥
 दक्षिणे श्रवणे नागं वामे कर्णे तु कुण्डलम् ।
 जटाभारो दक्षिणे स्यादर्ध(थ)चन्द्रार्धभूषितः ॥ ७३६ ॥
 कुन्तलं कबरीभारं वामभागे तु विन्यसेत् ।
 ललाटे लोचनस्यार्धं तिलकार्धं प्रकल्पयेत् ॥ ७३७ ॥
 विशालं दक्षिणं^१ वक्षो वामं^२ पीनपयोधरम् ।
 द्वीपिचर्मपरीधानं कटिसूत्रत्रयान्वितम् ॥ ७३८ ॥
 देवस्य दक्षिणं पादं पद्मस्योपरि कल्पयेत् ।
 तस्योर्ध्वं च तथा वामं नूपुरालङ्कृतं लिखेत् ॥ ७३९ ॥
 नरनारीमयं देवमेवं चित्रे प्रकल्पयेत् ।
 उमामहेश्वरस्यापि स्वरूपं वर्ण्यतेऽधुना ॥ ७४० ॥
 द्विशुभ्रं वा चतुर्बाहुं जटामण्डलमण्डितम् ।
 त्रिनेत्रं पार्वतीस्कन्धविन्यस्तैककरं कुचे ॥ ७४१ ॥
 करं द्वितीयं सन्ध्यं^३ तु शूलमुत्पलकं लिखेत् ।
 वामं पद्मासनं पादं दक्षिणं किञ्चिदञ्चितम् ॥ ७४२ ॥
 एवमर्धेन्दुसंस्थाने निविष्टं शङ्करं लिखेत् ।
 वामोरुवर्तिनीं देवीं हरवक्त्रावलोकनीम् ॥ ७४३ ॥
 स्पृशन्तीं देवदेवस्य वामासं लीलया लिखेत् ।
 दक्षिणैः करजैः स्कन्धं स्पृशन्तीं कुक्षिमेव वा ॥ ७४४ ॥

उत्पलं वामहस्तेन दर्पणं वापि विभ्रतीम् ।
जयां च विजयां पार्श्वे गणेशं षण्मुखं लिखेत् ॥ ७४५ ॥

उमामहेश्वरस्यैवं स्वरूपं परिकीर्तितम् ।
देवं हरिहरं वक्ष्ये सर्वपातकनाशनम् ॥ ७४६ ॥

दक्षिणे शङ्करस्यार्धमर्धं विष्णोश्च वामतः ।
बालेन्दुभूषितः कार्यो जटाभारस्तु दक्षिणे ॥ ७४७ ॥

नानारत्नमयं दिव्यं किरीटं वामभागतः ।
दक्षिणं सर्पराजेन भूषितं कर्णमालिखेत् ॥ ७४८ ॥

मकराकारकं दिव्यं कुण्डलं वामकर्णतः ।
वरदो दक्षिणो हस्तो द्वितीयः शूलभृत्तथा ॥ ७४९ ॥

कर्तव्यौ वामभागे तु शङ्खचक्रधरौ करौ ।
दक्षिणं वसनं कार्यं द्वीपिचर्ममयं शुभम् ॥ ७५० ॥

पीताम्बरमयं भव्यं जघनं संव्यमालिखेत् ।
वामः पादः प्रकर्तव्यो नानारत्नविभूषितः ॥ ७५१ ॥

दक्षिणाङ्घ्रिः प्रकर्तव्यो भुजगेन्द्रेण वेष्टितः ।
मुर्धाशुधवलः कार्यः शिवभागो विचक्षणैः ॥ ७५२ ॥

अतसीपुष्पसङ्काशो विष्णुभागो विरच्यते ।
विलिखेत् षण्मुखं देवं मयूरवरवाहनम् ॥ ७५३ ॥

तरुणादित्यसङ्काशं बालाभरणभूषितम् ।
स्थानीये खेटके वापि कुमारो लिख्यते यदा ॥ ७५४ ॥

भुजान्द्रादश कुर्वीत खेटके चतुरो भुजान् ।
ग्रामे वने द्विबाहुः सैयल्लेखनीयो विचक्षणैः ॥ ७५५ ॥

वक्त्रैः षड्भिरुपेतो वा मुखैर्नैकेन वा युतः ।
दक्षिणं निम्नगं पाणिं वरदं वाऽभयं लिखेत् ॥ ७५६ ॥

शक्तिं पाशमसिं बाणं शूलं चेत्युत्तरोत्तरम् ।
 पताकां कार्मुकं कुर्यात्खेटकं मुष्टिवन्धनम् ॥ ७५७ ॥
 प्रसृतां तर्जनीं पाणौ ताम्रचूडं चै वामतः ।
 अभयो वैरदो वैको द्वितीयः खड्गभृत्करः ॥ ७५८ ॥
 दक्षिणे^१ वामतः शक्तिः(ः) पाशो वा कुक्कुटोऽपि वा ।
 द्विभुजस्य कुमारस्य कर(रे)शक्तिर्विधीयते ॥ ७५९ ॥
 दक्षिणे वामतः कार्यस्ताम्रचूडधरः करः ।

इति स्वामिकार्तिकलक्षणम् ।

विनायकस्य वक्ष्यामि मूर्तिं चित्रोपयोगिनीम् ॥ ७६० ॥
 गजवक्त्रां त्रिनेत्रां तां चतुर्बाहुं महोदराम् ।
 भयैकदन्तसंयुक्तां स्तब्धकर्णां समालिखेत् ॥ ७६१ ॥
 नागोपवीतिनीं^२ पुष्टां^३ पीनस्कन्धाङ्घ्रिपाणिकाम् ।
 भयदन्तधरञ्चैकमन्यमुत्पलसंयुतम् ॥ ७६२ ॥
 दक्षिणे विलिखेद्रामौ सकुठारसलज्जुकौ ।
 पार्श्वे सिद्धिकबुद्धिभ्यामधस्तादाखुनान्वित(ता)म् ॥ ७६३ ॥
 आसीन(ना)मुत्तमे पीठे सिन्दूरारुणविग्रह(हा)म् ।

इति गणेशमूर्तिः ।

वक्ष्ये कात्यायनीं देवीं शिवनारायणात्मिकाम् ॥ ७६४ ॥
 बाहुभिर्दशभिर्युक्तां जटामुकुटमण्डिताम् ।
 लोचनत्रयसंयुक्तामर्धेन्दुकुतशेखराम् ॥ ७६५ ॥
 अतसीपुष्पसच्छायाभिन्दीवरदलेक्षणाम् ।
 पीनोन्नतकुचाभोगां तनुमध्येन शोभिताम् ॥ ७६६ ॥
 त्रिभङ्गिस्थानसंस्थानां महिष्णामुमर्दिनीम् ।
 त्रिशूलं दक्षिणे खड्गं चक्रं शक्तिं^४ वरं तथा ॥ ७६७ ॥

१ B D तमग्रतः । २ A उ । ३ A वैरदो वैको । ४ A णौ । ५ D हु । ६ D न । ७ D ह ।
 ८ D कम् । ९ A ता । १० A ह्री । ११ F दै । १२ D क्षिधरं ।

अधिर्यैकाम्बुकं वामे पाशमङ्कुशखेटकम् ।

घण्टं वा परशुं वापि धारयन्तीं समालिखेत् ॥ ७६८ ॥

अधस्तान्महिषं तस्याच्छिन्नग्रीवं समालिखेत् ।

छिन्नस्थानं (न) समुत्पन्नं खड्गखेटकधारिणम् ॥ ७६९ ॥

हृदि शूलेन निर्भिन्नं रुधिरारुणविग्रहम् ।

प्रवद्धं नागपाशेन भ्रुकुटीभीषणेक्षणम् ॥ ७७० ॥

नाभेरुर्ध्वं विनिष्क्रान्तं दारुणं पुरुषं लिखेत् ।

दक्षिणं चरणं देव्याः सिंहपृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥ ७७१ ॥

उत्तुङ्गमश्रितं वामं महिषस्योपरिस्थितम् ।

इति काली (कात्यायनी) मूर्तिः ॥

सुरराजं प्रवक्ष्येऽहमैरावणसमाश्रितम् ॥ ७७२ ॥

किरीटकुण्डलधरं भुजद्वयसमन्वितम् ।

कुलिशं दक्षिणे पाणौ वामहस्ते तथोत्पलम् ॥ ७७३ ॥

दिव्यरत्नविभूषाढ्यं दिव्यचीनांशुकैर्युतम् ।

छत्रचामरधारिण्यः स्त्रियः पार्श्वे च कल्पयेत् ॥ ७७४ ॥

सिंहासनस्थमथवा लिखेद्बन्धर्वसंयुतम् ।

इन्द्राणीं वामतस्तस्य लिखेदुत्पलधौरिणीम् ॥ ७७५ ॥

दिव्यशृङ्गारसंयुक्तामिन्द्रवक्त्रावलोकिनीम् ।

इति इन्द्रमूर्तिः ॥

वन्देः स्वरूपं वक्ष्यामि शुद्धकाञ्चनसम्पन्नम् ॥ ७७६ ॥

अर्धचन्द्रासनगतं रक्तवस्त्रविराजितम् ।

लोहितं च प्रकुर्वीत बालार्कसमतेजसम् ॥ ७७७ ॥

युक्तं यज्ञोपवीतेन लम्बकूचैर्न शोभितम् ।

मेषपृष्ठस्थितं देवं भुजद्वयसमन्वितम् ॥ ७७८ ॥

दक्षिणे त्वक्षमूत्रं स्यात्करे वामे कमण्डलुम् (लुः) ।
 स्वाहादेवी तु तत्पार्श्वे कृङ्कुमेन विलेपिता ॥ ७७९ ॥
 अरुणैरम्बरैर्भव्या लेख्या माणिक्यभूषिता ।
 कुण्डस्थो वा प्रकर्तव्यो हव्यवाहो विचक्षणैः ॥ ७८० ॥
 ज्वालाभिः सप्तभिः शीर्षे^१ शोभमानो महाद्युतिः ।
 इति अग्निमूर्तिः ।

पितृराजं प्रवक्ष्यामि नीलाञ्जनसमच्छविम् ॥ ७८१ ॥
 दण्डपार्श्वधरं दोभ्यां प्रदीप्ताग्निविलौचनम् ।
 महामहिषमारूढं सिंहासनमथापि वा ॥ ७८२ ॥
 मृत्युना चित्रगुप्तेन पार्श्वयोरुपशोभितम् ।
 करालैः किङ्करैश्चैव सुरासुरगणैस्तथा ॥ ७८३ ॥
 धार्मिभिः पापिभिश्चैव सेव्यमानं निरन्तरम् ।
 इति यममूर्तिः ।

राक्षसेन्द्रं प्रवक्ष्यामि निर्ऋतं (तिं) नैर्ऋतेः (ती) स्थितम् ॥ ७८४ ॥
 नरयानसमारूढं रक्षोभिर्वहुभिर्वृतम् ।
 कालमेष (घ) समाभासं खड्गखेटकधारिणम् ॥ ७८५ ॥
 पीतवस्त्रपरीधानं स्वर्णभूषणभूषितम् ।
 इति राक्षसेन्द्रमूर्तिः ।

जलेशं वर्णयिष्यामि कुन्दशङ्खेन्दुसप्रभम् ॥ ७८६ ॥
 पाशपङ्कजहस्तं च मकरस्थोपरिस्थितम् ।
 शुक्लाम्बरपरीधानं दिव्यरत्नकिरीटिनम् ॥ ७८७ ॥
 पृथुवक्षस्थलन्यस्ततारहारविभूषितम् ।
 इति वरुणमूर्तिः ।

समीरणं प्रवक्ष्यामि धूम्रं हरिणवाहनम् ॥ ७८८ ॥

चित्राम्बरधरं देवं चित्ररत्नविभूषितम् ।
वरदं दक्षिणं हस्तं वामं युक्तं पताकया ॥ ७८९ ॥
विभ्राणं कुण्डलोपेतं किरीटवरधारिणम् ।

इति वायुमूर्तिः

हरमित्रं प्रवक्ष्यामि दिव्यहारविभूषितम् ॥ ७९० ॥
किरीटकुण्डलयुतं श्वेताम्बरविराजितम् ।
नरयुक्तविमानस्थं गदापाणिं वरप्रदम् ॥ ७९१ ॥
महोदरं महाबाहुं गौरवर्णं मनोहरम् ।
अष्टाभिर्निधिभिर्युक्तं द्रविणव्यग्रपाणिभिः ॥ ७९२ ॥
समन्ताद्बुद्धकैर्युक्तं चित्रकर्मणिं लेखयेत् ।

इति कुबेरमूर्तिः ।

ईशानं सम्प्रवक्ष्यामि शरदभ्रसमप्रभम् ॥ ७९३ ॥
शुभ्रं वृषभमारूढं बालेन्दुकृतशेखरम् ।
जयमङ्गलभूषाढ्यं लोचनत्रयभूषितम् ॥ ७९४ ॥
त्रिशूलपाणिं वरदं व्याघ्रचर्माम्बरावृतम् ।
फणिकुण्डलभूषाढ्यं नागायज्ञोपवीतिनम् ॥ ७९५ ॥
लिखेदेवंविधं देवं चित्रके चित्रकोविदः ।

इति ईशानमूर्तिः

मातृणां लक्षणं वक्ष्ये ब्रह्माणी वैष्णवी तथा ॥ ७९६ ॥
माहेश्वरी च कौमारी वाराही वासवी तथा ।
सप्तमी नारासिंही च तत्तद्रूपायुधैः समाः ॥ ७९७ ॥
तत्तद्वाहनसंयुक्ताः कर्तव्या मातरो बुधैः ।
वीरेश्वरो विधातव्यो मातृणामग्रतस्तथा ॥ ७९८ ॥

वीणात्रिशूलहस्तश्च वृषारूढो जटाधरः ।

इति मातृकावर्णनम् ।

श्रियं देवीं प्रवक्ष्यामि नवयौवनशालिनीम् ॥ ७९९ ॥

सुलोचनां चारुवक्त्रां गौराङ्गीमरुणाधराम् ।

सीमन्तं विश्रुतीं शीर्षे मणिकुण्डलधारिणीम् ॥ ८०० ॥

श्रीफलं दक्षिणे पाणौ वामे पद्मं तु विश्रुतीम् ।

श्वेतपद्मासनासीनां श्वेतवस्त्रविभूषिताम् ॥ ८०१ ॥

कञ्चुकावद्गार्गीं च मुक्ताहारविभूषिताम् ।

चामरैर्वर्ज्यमानां च योषिर्द्वयां पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ८०२ ॥

सामगैस्तोष्यमानां (णां) च भृङ्गनरसलिलोत्करैः ।

इति श्रीमूर्तिलक्षणम् ।

नागानां वक्ष्यते रूपं नाभेरूर्ध्वं नराकृतिः ॥ ८०३ ॥

सर्पाकारमधोभागे मस्तके^१ योगमण्डलम् ।

एका फणा त्रयो वापि पञ्च वा सप्त वा नव ॥ ८०४ ॥

द्विजिह्वास्ते विधातव्याः खड्गचर्मधरौ करौ ।

इति नागमूर्तिः ।

किरीटकुण्डलोपेता वक्त्रदंष्ट्रा भयानका ॥ ८०५ ॥

नानाशस्त्रधराः कार्याः दैत्याः सुरगणद्विषः ।

दानवा विकृताकारा भ्रुकुटीकुटिलाननाः ॥ ८०६ ॥

किरीटेन च कुब्जेन मण्डिताः शस्त्रपाणयः ।

दंष्ट्राकरालवदना भ्रुकुटीकुटिलेक्षणाः ॥ ८०७ ॥

नानारूपा महाकाया नानाशस्त्रधरास्तथा ।

कुण्डिलाः कृष्णमेघाभाः स्थूलबाहुमहोदराः ॥ ८०८ ॥

उत्फुल्ला नासिका कार्या लेखने चित्रकोविदैः ।

अत्यर्थं कृशकायास्ते चर्मास्थिस्नायुविग्रहाः ॥ ८०९ ॥

ह्रस्वकीर्णशिरोजाः स्युः पिशाचाश्चिकर्मणि ।

इदंश्चा एव वेताला दीर्घदेहाः कुशोदराः ॥ ८१० ॥

कपिलैर्मूर्धजैर्युक्ता लेखनीया मनीषिभिः ।

इति दैत्यदानवापिशाचवेतालमूर्त्यः ।

क्षेत्रपालो विधातव्यो दिग्भासा झण्टिभूषितः ॥ ८११ ॥

कृत्तिकां डमरूँ बिभ्रद्दक्षिणे तु करद्वये ।

वामे शूलं कपालं च मुण्डमालोपवीतिकां ॥ ८१२ ॥

करोटीनिकरोदारमालौग्रथितशेखरः ।

इति क्षेत्रपालमूर्तिः ।

वक्ष्ये मनसिजं देवमिक्षुचापधरं तथा ॥ ८१३ ॥

पञ्चपुष्पमयान्वाणान् बिभ्राणं दक्षिणे करे ।

हरितं लोहितं वापि दिव्याभरणभूषितम् ॥ ८१४ ॥

किञ्चित्कुटिलसंस्थानं पुष्पमालाभिचारितम् ।

पीतं वह्निं वसानं च वसन्तेन समन्वितम् ॥ ८१५ ॥

नानाकुसुमभूषेण कङ्कणेऽप्यत्रवाससा ।

दाडिमीकर्णपूरेण कण्ठे बकुलमालिनी^१ (नम्) ॥ ८१६ ॥

चम्पकैः स्वर्णसङ्काशैः कृतशेखरमालिनी (नम्) ।

पार्श्वे चाश्वमुखः कार्यो मकरध्वजधारकः ॥ ८१७ ॥

प्रीतिर्दक्षिणभोगेऽस्य भाजनोपस्कुरान्विता ।

वामभागे रतिः कार्या रन्तुकामा निरन्तरम् ॥ ८१८ ॥

शय्या तु सारसैर्युक्ता वापिका नन्दनं वनम् ।

इति कामदेवमूर्तिः ।

रक्तवर्णो महातेजा द्विबाहुः पद्मभृद्रविः ॥ ८१९ ॥

सप्तभिस्तुरगैर्युक्ते सप्तरज्जुसमन्विते ।

एकचक्रे रथे तिष्ठन्पादाक्रान्तसरोरुहः ॥ ८२० ॥

माणिक्यकुण्डलोदारः पद्मरागकिरीटकः ।

रक्ताम्बरधरो रम्यः सुव्यक्ताङ्गो मनोहरः ॥ ८२१ ॥

१ A रुष्टि B कु D कुल । २ D कम । ३ D दिनी । ४ D लोदृष्ट । ५ B D सदा । ६ D ना । ७ A पञ्च । ८ B लया । ९ A वामे । १० F म्य ।

पादौ तस्य प्रकर्तव्यौ सुमहत्तेजसा वृतौ ।
अनूरुः सारथिः कार्यः प्रतीहारौ च पार्श्वयोः ॥ ८२२ ॥

दण्डपिङ्गलनामानौ खङ्गखेटकधारिणौ ।
धाता च लेखनीहस्तो जगत्कर्मविलेखकः ॥ ८२३ ॥

कार्यो भार्तुसमीपस्थश्चित्रकर्मविशारदैः ।

इति सूर्यमूर्तिः ।

चन्द्रश्चित्रे विधातव्यः श्वेतः श्वेताम्बरावृतः ॥ ८२४ ॥

दशश्वेताश्वसंयुक्तमारूढः स्यन्दनं शुभम् ।
द्विशुजो दक्षिणे पाणौ गदां बिभ्रत्पृषोदरीम् ॥ ८२५ ॥

वामस्तु वरदो हस्तः शशाङ्कस्य निरूप्यते ।

इति चन्द्रमूर्तिः ।

धरापुत्रस्य वक्ष्यामि लक्षणं चित्रकर्मणि ॥ ८२६ ॥

चतुर्भुजो मेघगमश्चाङ्गारसदृशद्युतिः ।
दक्षिणं त्वैद्रेगं हस्तं वरदं परिकल्पयेत् ॥ ८२७ ॥

ऊर्ध्व(ध्वं)शक्तिसमायुक्तं वामौ शूलगदाधरौ ।

इति भौममूर्तिः ।

सिंहारूढं बुधं वक्ष्ये कर्णिकारसमप्रभम् ॥ ८२८ ॥

पीतमाल्याम्बरधरं स्वर्णभूषाविभूषितम् ।
वरदं खङ्गसंयुक्तं खेटकेन समन्वितम् ॥ ८२९ ॥

गदया च समायुक्तं विभ्राणं दोश्चतुष्टयम् ।

इति बुधमूर्तिः ।

पीतो देवगुरुल्लेख्यः शुभ्रश्च भृगुनन्दनः ॥ ८३० ॥

चतुर्भिर्बाहुभिर्युक्तश्चित्रकर्मविशारदैः ।

वरदौ साक्षसूत्रौ च कमण्डलुधरौ तथा ॥ ८३१ ॥

दण्डिनौ च तथा बाहू विभ्राणौ^१ परिकल्पयेत् ।

इति गुरुशुक्रमूर्तिः (ती) ।

सौरिं नीलसमाभासं गृध्राखण्डं चतुर्भुजम् ॥ ८३२ ॥

वरदं बाणसंयुक्तं चापशूलधरं लिखेत् ।

इति शनिमूर्तिः ।

सिंहासनगतं राहुं करालवदनं लिखेत् ॥ ८३३ ॥

वरदं खड्गसंयुक्तं खेटशूलधरं क्रमात् ।

इति राहुमूर्तिः ।

धूम्रादिबाहवः सर्वे वरदाश्च गदाधराः ॥ ८३४ ॥

गृध्रपृष्ठसमारूढा लेखनीयास्तु केतवः ।

इति केतुमूर्तिः ।

ग्रहाः किरीटिनः कार्या नवतालप्रमाणतः ॥ ८३५ ॥

रत्नकुण्डलकेयूरहाराभरणभूषिताः ।

चित्रकर्मोपयोगार्थं हयलक्ष्म प्रवक्ष्यते ॥ ८३६ ॥

आयामाच्च तथोत्सेधाद्विस्तारं तात्परिणाहतः ।

मुखं तालत्रयं प्रोक्तमायामेन प्रमाणितम् ॥ ८३७ ॥

तन्मध्यवर्तिनो वक्ष्ये प्रदेशान्मात्रया मितान् ।

वर्तुलं मस्तकं कार्यं षडङ्गुलमितं बुधैः ॥ ८३८ ॥

अङ्गुलं कर्णमूलान्तदु(मु)त्सेधेन व्यवस्थितम् ।

कर्णमूलात्तथा कर्णौ कार्यावष्टाङ्गुलाहि(य)तौ ॥ ८३९ ॥

नागवल्लीदलप्रख्यौ चतुरङ्गुलविस्तृतौ ।

कर्णमूलस्य नेत्रस्य मध्यं कार्यं नवाङ्गुलम् ॥ ८४० ॥

नेत्रस्य भागे दैर्घ्यं स्यात्सार्धद्व्यङ्गुलविस्तृतम् ।

भ्रुवौ द्व्यङ्गुलविस्तारे दैर्घ्येण तु षडङ्गुले ॥ ८४१ ॥

भ्रुवोर्मध्यप्रदेशस्तु द्वादशाङ्गुलसम्मितः ।

षडङ्गुलं भवेज्जालं केशान्ते मध्यदेशतः ॥ ८४२ ॥

अष्टाङ्गुलं ततश्चाधो द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् ।
 एकस्तालो भवेदैर्घ्यं ललाटस्य प्रमाणतः ॥ ८४३ ॥
 नयनाद्रण्डविस्तारः षोडशाङ्गुलसम्मिर्तः ।
 नासावंशश्च(स्य) दैर्घ्यं स्याच्चतुरङ्गुलसम्मितम् ॥ ८४४ ॥
 विस्तारस्यङ्गुलः प्रोक्तो नासिका चतुरङ्गुला ।
 नासापुटस्य विस्तारो^१ द्व्यङ्गुलः परिकीर्तितः ॥ ८४५ ॥
 पुटयोरन्तरं प्रोक्तं मूर्द्धभागे षडङ्गुलम् ।
 एको भागस्त्वधोभागे तत्र रेखात्रयं भवेत् ॥ ८४६ ॥
 तस्याधः प्रोथदेशः स्याच्चतुरङ्गुलमायतः ।
 चतुरङ्गुलविस्तारः पीनत्वं चतुरङ्गुलम् ॥ ८४७ ॥
 मुखैराजे(ः) पुटस्यापि मध्यं स्याच्चतुरङ्गुलम् ।
 मुखरेखाबहिर्भागे हनुः स्याच्चतुरङ्गुला ॥ ८४८ ॥
 चिबुकं तत्र कर्तव्यं पञ्चाङ्गुलमितं बुधैः ।
 प्रोथश्च (थाच्च) मृकपर्यन्तमास्यरेखा स्वराङ्गुला ॥ ८४९ ॥
 मस्तकात्कीकशाखां (खं) वा चतुस्तालमितं भवेत् ।
 स्यात्केशदेशविस्तारः शीर्षदेशेऽङ्गुलत्रयम् ॥ ८५० ॥
 एको भागो भवेन्मध्यं प्रान्ते (न्तो) मध्यमितो भवेत् ।
 कृतकेसरकः स्कन्धः कर्तव्यः कीकसावधि^२ ॥ ८५१ ॥
 कीकसार्यां तथा कार्याः केर्सरा दैर्घ्यंशालिनः ।
 मस्तके च तथा केशौ द्वादशाङ्गुलदैर्घ्यकाः ॥ ८५२ ॥
 तरङ्गिता घनाः स्निग्धाः श्लेष्मणाः कार्या मनोहराः ।
 निगालद्भिस्तर्पयन्तं ग्रीवानलकदीर्घता ॥ ८५३ ॥
 तालद्वितयमाख्याता तद्विस्तारोऽङ्गुलत्रयम् ।
 स्कन्धमूलपरीणाहः षड्गालाश्चाङ्गुलद्वयम् ॥ ८५४ ॥

१ D विस्तृतः । २ F रे । ३ A मुखं राजे । ४ A D F का B कीकशाखान्तं । ५ F मन्त्रा ।
 ६ D विः । ७ A खास्त F पो । ८ A सा । ९ A दैर्घ्यं । १० D शाः द्वा A शाहा । ११ D विः ।
 १२ A कृष्णाः । १३ B D लद्वय ।

स्कन्धमध्यपरीणाहश्चतुष्पञ्चाशदङ्गुलः ।
 ग्रीवासन्धिपरीणाहस्त्रितालश्च नवाङ्गुलः ॥ ८५५ ॥

वक्ष्ये(क्षो)देशस्य विस्तारो द्वादशाङ्गुलसम्मितः ।
 अष्टादशाङ्गुलं दैर्घ्यं वक्षोदेशस्य कल्पितम् ॥ ८५६ ॥

कक्षाकीकसयोर्मध्यं द्विचत्वारिंशदङ्गुलम् ।
 बाहुदैर्घ्यं भवेत्तत्र प्रोक्तं पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ८५७ ॥

बाहुमूलपरीणाहस्त्रिंशदङ्गुलसंमितम् (तः) ।
 बाहुमध्यपरीणाहो वितस्तिद्वयवेष्टनः ॥ ८५८ ॥

बाहुग्रान्तपरीणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः ।
 जङ्घयाश्च परीणाहो द्वादशाङ्गुलसम्मितः ॥ ८६९ ॥

पलिहस्तस्य दैर्घ्यं तु षडङ्गुलमुदीरितम् ।
 पलिहस्तपरीणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः ॥ ८६० ॥

कुष्ठिकाया भवेदैर्घ्यं षडङ्गुलमुदीरितम् ।
 कुष्ठिकायाः परीणाहो द्वादशाङ्गुलसम्मितः ॥ ८६१ ॥

खुरदैर्घ्यं समुद्दिष्टं षडङ्गुलमितं बुधैः ।
 भवेत्खुरपरीणाहो विंशत्यङ्गुलसम्मितः ॥ ८६२ ॥

पृष्ठप्रदेशे दैर्घ्यं च चतुस्तालमुदाहृतम् ।
 कक्षादेशपरीणाहः सप्ततालो दशाङ्गुलः ॥ ८६३ ॥

मध्यभागपरीणाहः शताङ्गुलमितो भवेत् ।
 रन्ध्रस्थाने परीणाहः सप्ततालो दशाङ्गुलः ॥ ८६४ ॥

रन्ध्रोपररन्ध्रयोर्मध्यं विंशत्यङ्गुलमायतम् ।
 त्रिकस्थानस्य विस्तारो द्विगुणैः षोडशाङ्गुलैः ॥ ८६५ ॥

जघनस्य तु विस्तारः षट्चत्वारिंशदङ्गुलः ।
 पुच्छमूलं भवेद्भागो नाहेन द्वादशाङ्गुलम् ॥ ८६६ ॥

वर्तिकादैर्घ्यमाख्यातं विंशत्यङ्गुलसस्मितम् ।

तत्र बालाः प्रकर्तव्याश्चमरीपुच्छसन्निभाः ॥ ८६७ ॥

दैर्घ्यं जननी(न)रोहाद्वा द्वाविंशत्यङ्गुलं भवेत् ? ।

वक्त्र(क)सक्थिगतं दैर्घ्यं षट्त्रिंशदङ्गुलैर्मितम् ॥ ८६८ ॥

मूले तस्य परीणाहः स्याच्चत्वारिंशदङ्गुलः ।

सक्थिमध्यस्य नाहः स्यादेकोनत्रिंशदङ्गुलः ॥ ८६९ ॥

सक्थिप्रान्तपरीणाहस्तालद्वितयसन्निभः ।

नवाङ्गुलायता स्थूला(रा) नाहेन त्रिंशदङ्गुला ॥ ८७० ॥

उपरन्ध्रान्तमारभ्यं कोशस्थानं तु तालतः ।

भागार्थतो भवेत्कोशो मुष्कावष्टाङ्गुलायतौ ॥ ८७१ ॥

स्थूर्योर्युर्वर्धभागस्ये जङ्घे च पलिहस्तके ।

कुष्ठके च खुरद्वन्द्वं लेखी(ख्यं)पौरस्त्यपादवत् ॥ ८७२ ॥

स्कन्धौ^१ मुखं च मध्यं च कृशं कार्यं प्रमाणतः ।

बडवाया महद्वक्षो जघनं च^२ विस्तृतम् ॥ ८७३ ॥

एतल्लक्षणमुद्दिष्टं वाजिनां सोमभृशुजा ।

इति हयचित्रम् ।

गजस्य वक्ष्यते लक्ष्म सूत्रमानानुसारतः ॥ ८७४ ॥

गजस्य लक्षणं वक्ष्ये प्रमाणेन प्रमाणितम् ।

चित्रकर्मोपयोगार्थं विचित्रं चित्रवेदिनाम् ॥ ८७५ ॥

केशान्ततः समारभ्य यावत्स्यात्प्रतिमानकम् ।

मुखं तत्कथितं तज्जैर्गजानां चित्रवेदिभिः ॥ ८७६ ॥

ऊर्ध्वं केशान्ततः शीर्षं यावत्कुम्भसमुद्भवः ।

शीर्षस्योपरि कुम्भौ द्वौ कर्तव्यौ कुचसन्निभौ ॥ ८७७ ॥

१ A जनरोह B जनैर्निरोहाद्वा F जनैरोह । २ A ले । ३ A त्रि । ४ A लम् । ५ A भ्याकाश ।
६ A याता । ७ D लया बु । ८ F धा । ९ F कै । १० A छे केचिद् । ११ D खे B F खा ।
१२ D F न्यो । १३ A स । १४ B D ज्ञानार्थं B विस्तृतम् ।

वायुकुम्भस्य शीर्षस्य सन्धेराप्रतिमानतः ।
 पिप्पलीदन्तवेष्टाभ्यां वेष्टितं मुखमीरितम् ॥ ८७८ ॥
 त्रिधा विभज्य त्रितालं त्रीन्भागान् परिकल्पयेत् ।
 त्रिधा विभज्य तद्वक्त्रं त्रितालं परिकल्पयेत् ॥ ८७९ ॥
 ऋजूनि लम्बप(सू)त्राणि विधेयानि त्रयोदश ।
 एकवालविभिन्नानि चित्रकर्मविशारदैः ॥ ८८० ॥
 तत्तत्प्रमाणकान्येव तिर्यक्सूत्राणि कारयेत् ।
 एकादशैव तानि स्युः करिणां चित्रकर्मणि ॥ ८८१ ॥
 विंशं शतं समुद्दिष्टाः कोष्ठास्तत्सूत्रमध्यगाः ।
 तत्र सूत्रेषु वक्ष्यामि प्रदेशान्नागसम्भवान् ॥ ८८२ ॥
 लम्बसूत्रं बहिर्ध्वं यत्तच्छिष्टं प्रतिमानंके ।
 निदाने वायुकुम्भाग्रे दन्तमूले द्वितीयकम् ॥ ८८३ ॥
 बिन्दुमध्ये मदच्छिद्रं(द्वे) स्रक्देशे तृतीयकम् ।
 कण्ठे च पिप्पलीदेशे कुम्भप्रान्ते तुरीयकम् ॥ ८८४ ॥
 आसने कर्णमध्ये च पुरोनखरपश्चिमे ।
 अंशेनैर् कर्णपूरेण (च) नखरं (रे) पश्चिमे तथा ॥ ८८५ ॥
 द्वितीये नखरे लघ्नं कार्यं सूत्रं तु पञ्चमम् ।
 अंशैः(से)कर्णदलस्याग्रे पश्चात्क्षिण(ख)रपश्चिमैः^{११} ॥ ८८६ ॥
 सूत्रं षष्ठं प्रकुर्वीत सूत्रन्यासविशारदः ।
 मध्यदेशे प्रयुज्जीत लम्बसूत्रचतुष्टयम् ॥ ८८७ ॥
 सूत्राणां दशकं त्वेवं कथितं सूत्रवेदिभिः ।
 पेचैके चापराङ्घ्रि(ङ्घ्रि)र्ध्वं पी(पा)श्चात्यनखमध्यगाः(गम्) ॥ ८८८ ॥
 एकादशं भवेत्सूत्रं द्वादशं जघने स्मृतम् ।
 त्रयोदशं बहिर्ध्वं तु पुच्छमूले सुप्रहितम् ॥ ८८९ ॥
 लम्बसूत्रक्रमो ह्येष कुञ्जरस्य निरूपितः ।
 तिर्यक्सूत्राणि वक्ष्यामि सङ्गतानि प्रदेशतः ॥ ८९० ॥

१ A शुं B F शुं । २ F त । ३ F वं । ४ B D स्ता । ५ F विंशतं B D सच्छ । ६ D द्विः
 षष्ठं तत् । ७ A म । ८ D व्य । ९ D adds this line । १० B आसने । ११ D तृतीय । १२ D सूत्रे ।
 १३ D शैः । १४ D धिमं ख । १५ A मो । १६ A पञ्च । १७ D वा । १८ A इष्टस्य । १९ A प्राद्या-
 त्यनकगा D पश्चात्या ।

मस्तके वंशपृष्ठे च सूत्रमूर्ध्वं प्रकल्पयेत् ।
वायुकुम्भस्य शीर्षस्य सन्धौ पिप्पलिदेशतः ॥ ८९१ ॥

पेचके च विधातव्यं सूत्रमेतद्वितीयकम् ।
वायुकुम्भस्य मध्ये च नेत्रकर्णदलाग्रतः ॥ ८९२ ॥

पेचकस्याप्यधोभागे सूत्रं कार्यं तृतीयकम् ।
मुखमध्ये स्रक्देशे पुच्छमस्तकसङ्गतम् ॥ ८९३ ॥

चतुर्थं कल्पयेत्सूत्रं चित्रकल्पेन कोविदः ।
प्रतिमानात्मवेष्टाच्च कण्ठाच्च गुदसङ्गतम् ॥ ८९४ ॥

पञ्चमं रचयेत्सूत्रं तिर्यक्सूत्रविशारदः ।
दन्ताग्रात्वत्सदेशाच्च कक्षाभागात्समागतम् ॥ ८९५ ॥

षष्ठं सूत्रं विधातव्यं चित्रलेखनकोविदैः^१ ।
पञ्चतालं भवेद्वात्रं जठरं पञ्चतालकम् ॥ ८९६ ॥

चतुस्तालं तथा प्रोक्तमपरं चित्रवेदिभिः ।
मुख्यं च (खस्य) त्रिगुणं दैर्घ्यं कर्णात्पुच्छावधि स्थितम् ॥ ८९७ ॥

जठरेण समं गात्रं तालहीनं ततोऽपरम् ।
एतल्लक्षणमुद्दिष्टं सूत्रमानानुसारतः ॥ ८९८ ॥

अनेनैव प्रमाणेन लेखनीया गजाकृतिः ।
इति गजचित्रम् ।

असङ्ख्यातानि सत्त्वानि शक्यन्ते नैव भाषितुम् ॥ ८९९ ॥

तच्चद्रूपानुसारेण लेखनीयानि कौविदैः ।
सादृश्यं लिख्यते यत्तु दर्पणे प्रतिबिम्बवत् ॥ ९०० ॥

तच्चित्रं विद्धमित्याहुर्विश्वकर्मादयो बुधाः ।
आकस्मिकं लिखामीति यदनुद्दिश्य लिख्यते ॥ ९०१ ॥

१ D कल्पन B कर्मणि । २ A त्रं । ३ A तः । ४ A दः । ५ A गम् । ६ D चित्रके । ७ A
अमुकं वि ।

आकारमात्रसम्पन्ने तदविद्धमिति स्मृतम् ।
 शृङ्गनरादिरसो यत्र दर्शनादेव गम्यते ॥ ९०२ ॥
 भावचित्रं तदाख्यातं चित्तकौतुककारकम् ।
 सदुच्चैर्वर्णकैर्लेख्यं धूलिचित्रं विदुर्बुधाः ॥ ९०३ ॥
 सुप्रमाणं तथा विद्धमविद्धं भावचित्रकम् ।
 रसधूलिगतं प्रोक्तं मानसोल्लासगुस्तके ॥ ९०४ ॥
 निर्मितं चित्रलक्ष्मेदं चित्ततोदनहारकम् ।
 भूलोकमल्लदेवेन चित्रविद्याविरञ्जिता ॥ ९०५ ॥

इति सर्वचित्रप्रकरणम् ।

चित्रं लक्षणसंयुक्तं लेखयित्वा महीपतिः ।
 प्रासादे रुचिरे तुङ्गे सौवर्णकलशान्विते ॥ ९०६ ॥
 नानावर्णविचित्राङ्गैरचनापरिशोर्धिना ।
 चित्रवस्तुसमाकीर्णवितानेनोपरञ्जिते ॥ ९०७ ॥
 विशाले स्तम्भविन्यस्तपट्टिकाधारधारिते ।
 वरदारुसमाकीर्णे^१ वेणुकाङ्गैर्विनिर्मिते ॥ ९०८ ॥
 गुञ्जापुञ्जसुसञ्छन्ने मृत्तिकाश्लक्ष्णभित्तिके ।
 धा(ध)राकुट्टिमशोभाढ्ये गोमयालेपपाविते^२ ॥ ९०९ ॥
 पञ्चवर्णवितानाढ्ये मध्यपद्मविभूषिते ।
^३ तिष्ठेद्विवाससंयुक्तो भुवनाश्रयसङ्घानि ॥ ९१० ॥
 ईशानकोणभागे तु सर्वलक्षणसंयुतम् ।
 दक्षिणे मुखशौलाङ्के देवतैरूपचित्रितम् ॥ ९११ ॥
 स्नानगोहं तु तत्पार्श्वे कर्तव्यं वेदिकायुतम् ।
 होमशाला तदभ्यासे बन्हिकुण्डविमण्डिता ॥ ९१२ ॥
 धूर्मनिर्गमनोपायकृतजालपरिष्करा ।
 कृत्यैवं देवतागारं तत्र सम्पूजयेद्भरिम् ॥ ९१३ ॥

१ A कं सत्त्वे । २ A वित । ३ F त्रं । ४ B विद्यां विरच्यता । ५ A हं । ६ A शोभिता B शोभिना । F शोभता । ७ F छ । ८ D शोभि । ९ A गै । १० A कम्प्रा । ११ A संच्छि D विच्छि । १२ D चित्ते । १३ B तिष्ठेते सः समायुक्तो । १४ F प । १५ D शोभा । १६ A तद् । १७ F मस्य ।

हरिद्रादलसञ्छन्ने बालमूलकभिचिके ।
 मरुकैर्दमनैर्वेदे^१ सिकतामयभूतले ॥ ९१४ ॥
 सेचि^२तो (ते) गन्धतोयैश्च मण्डपे सुमनोरमे ।
 कान्ताभिर्वीज्यमानस्तु ग्रीष्मे मध्यं दिनं नयेत् ॥ ९१५ ॥
 प्रासादस्योर्ध्वभूभागप्राङ्गणे सुमनोहरे ।
 सुधाकरसुधाश्रयो^३ (श्रो) तसेचिते शशिवारिणा ॥ ९१६ ॥
 पुष्पप्रकरशोभाढ्ये मृदुगन्धवहे सुखे ।
 सुखसंलापयोग्याभिः प्रेयसीभिः समन्वितः ॥ ९१७ ॥
 गीतज्ञैर्वाद्यनिपुणैस्तद्वृणज्ञानकोविदैः ।
 विदग्धैर्वाक्यचतुरैः परिहासविनोदिभिः ॥ ९१८ ॥
 साहित्यरसभावज्ञैः कथाकथनकोविदैः ।
 प्रसादपात्रैश्चयुतो निशार्धं गमयेन्नृपः ॥ ९१९ ॥
 ततो विमुञ्ज्य तान्सर्वान्सुखशालामथावसेत्^४ ।
 प्रियया सह सम्प्रीत्या निशाशेषं नयेत्सुखी ॥ ९२० ॥
 वसन्ते च तथा ग्रीष्मे एवंविधगृहोपितः ।
 शीतलान्सुखसंस्पर्शान्भोगान् सेवेत भूपतिः ॥ ९२१ ॥
 नीरन्त्रके निवाते च शीतसीकिरवर्जिते ।
 हर्म्ये चतुष्किकार्यां वा वर्षासु निवसेन्नृपः ॥ ९२२ ॥
 गवाक्षैः शोभिते हर्म्ये रम्ये सर्वप्रकाशके ।
 निवातभूगृहे भव्ये हर्म्ये वा शीतवर्जिते ॥ ९२३ ॥
 तिरस्कृतिरपि पिहिते कर्पाटेन निगृहिते ।
 वराङ्गीपीवरोद्भूतस्तनस्तवकमध्यगः ॥ ९२४ ॥
 हेमन्ते शिशिरे राजा निवसेच्छीतवर्जितः ।
 एवं दिव्येषु गेहेषु निवसेद्यत्र भूपतिः ॥ ९२५ ॥

^१ A ङ । २ B F सेवि D सर्व । ३ A स्यार्ध । ४ B योत D श्वे । ५ D सि । ६ A का ।
^७ D विषेत् । ८ A सी । ९ D निविशेन् । १० B पं D परेण ।

ऋतुकालविभागेषु गृहभोगः प्रकीर्तितः ।

एवं गृहोपभोगोऽयं कथितः सोमभूशुजा ॥ ९२६ ॥

इति गृहोपभोगः ॥ १ ॥

अथ स्नानोपभोगोऽयं कथ्यते सुमनोहरः ।

स्वगृहाभ्यन्तरे शानकोणे स्नानगृहं न्यसेत् ॥ ९२७ ॥

काञ्चनस्तम्भरुचिरं स्फुटस्फटिकवेदिकम् ।

काचकुट्टिमशोभाढ्यं दरदाक्लृप्तभित्तिकम् ॥ ९२८ ॥

चीनपट्टावितानेन चित्रेण परिशोभितम् ।

वरुणस्य वितानेन स्पर्धमानं स्वतेजसा ॥ ९२९ ॥

तत्र स्थित्वा महीपालः स्नानभोगमथाचरेत् ।

केतकीबहलामोदैर्जातीपरिमलोत्करैः ॥ ९३० ॥

पुन्नागचम्पकोद्दामगन्धसंवासितैस्तिष्ठैः ।

यन्त्रसम्पीडितैस्तैलं गृहीत्वाऽभ्यङ्गमाचरेत् ॥ ९३१ ॥

केतकीर्गर्भपत्राभनखरैस्तरुणीजनैः ।

सुकुमारकरस्पर्शहर्षोत्कर्षकैरैवृतैः ॥ ९३२ ॥

औषधीगन्धसंसिद्धैः स्तुत्यैर्दोषापहैः शुभैः ।

तैलैरभ्यर्ज्य गात्राणि मल्लैः संवाह्वेदिभिः ॥ ९३३ ॥

मृदुहस्ततलैः स्वैरं मर्दनं च समाचरेत् ।

कोष्ठं पटोलकं मुस्तां ग्रन्थिपर्णं निशाद्वयम् ॥ ९३४ ॥

पालकं तगरं मांसं (सी) वाजिगन्धा च पुष्करम् ।

एषां मूलानि संगृह्य छायाशुष्काणि कारयेत् ॥ ९३५ ॥

निम्बस्य राजवृक्षस्य तुलस्याश्वाजकस्य च ।

पत्राण्येषां समाहृत्य प्रागुक्तैः सह लेपयेत् ॥ ९३६ ॥

एलाजातीसर्षपाश्च तिलाः कुस्तुम्बुराण्यपि ।

बाकुची चक्रमर्दथ बीजान्येषां संमाहरेत् ॥ ९३७ ॥

१ D लि । २ F कृ । ३ A टि । ४ A पत्रगर्भ । ५ B च । ६ B D स्य F ख । ७ B द ।
८ B का । ९ B का । १० B ह । ११ D ख । १२ B प्रकारये ।

लवङ्गं पद्मकं लोध्रं श्रीखण्डं सुरदारु च ।
 अगुरुं सरलं चैव काष्ठान्येतानि निक्षिपेत् ॥ ९३८ ॥
 नागकेसरपुन्नागकान्ता(न्त)कुङ्कुमचर्मपकम् ।
 पुष्पाण्येतानि संगृह्य तेषां मध्ये विनिक्षिपेत् ॥ ९३९ ॥
 गुग्गुलुं सैन्धवं चैव बौलं सर्जरसन्तथा ।
 द्रव्याण्येतानि सम्पेथ्य पयसा काञ्जिकेन वा ॥ ९४० ॥
 अभ्यक्तगात्रो नृपातिरुद्धर्तनमथाचरेत् ।
 अधुना स्नेहनिर्वृत्या(त्यै) सुगन्धा कथ्यते खली ॥ ९४१ ॥
 आरनालमुसंसिद्धगोर्धूमश्लक्ष्णचूर्णकैः ।
 मदनस्य च मूलेन चूर्णितेन विमिश्रिता ॥ ९४२ ॥
 स्नेहापनयने योर्ज्या पिशुनेनोत्तमा खली ।
 नानातीर्थाहृतैस्तोयैर्विमलैर्मलहारिभिः ॥ ९४३ ॥
 सुगन्धवासनायुक्तैः सुखोष्णैः स्पर्शसौख्यदैः ।
 एभिरापूरितैः पात्रैः लोहकूर्परगादिभिः ॥ ९४४ ॥
 कलशैः काञ्चनोत्पन्नैः कान्तैः कान्ताकरोत्थितैः ।
 शातकुम्भमयैः कुम्भैः राजद्विरपि राजैतैः ॥ ९४५ ॥
 करिकुम्भयुगमख्यपयोधरविडम्बिभिः ।
 चन्द्रकान्तिमुखामासाः परिपूर्णपयोधराः ॥ ९४६ ॥
 स्वलावण्यतरङ्गिण्यः प्रत्यक्षा जलदेवताः ।
 मेघकान्ता इव श्यामाः कान्ताः कनकविद्युतः ॥ ९४७ ॥
 अभिषेकाम्बुधारोत्थस्फुरत्स्तनितविभ्रमाः ।
 इतस्ततः पर्यटन्त्यः समाः सौम्या वरस्त्रियः ॥ ९४८ ॥
 स्नपनं नृपतेः कुर्युस्तन्मुखार्हितहृष्टयः ।
 सुगन्धामलकैः श्लक्ष्णैरनुलिप्य शिरोरुहान् ॥ ९४९ ॥

तान्यप्यपनयेयुस्ताः सुखोष्णैः सलिलैः पुनः ।

वङ्गचोलकलिङ्गान्ध्रमलयक्षेत्रजातया ॥ ९५० ॥

धूपवासितयात्यर्थं कृतौलेपं हरिद्रया ।

ईषच्छीतेन तोयेन रागिण्यो रागहेतवः ॥ ९५१ ॥

स्नपयेयुर्महीपालं स्नानभोग इतीरितः ।

निर्वर्त्यैवं नृपः स्नानं परीधयाङ्गमार्जनम् ॥ ९५२ ॥

सितं सुधौतं वसनं धृतमार्द्रं परित्यजेत् ।

भूलोकमल्लदेवेन स्नानभोग उदाहृतः ॥ ९५३ ॥

इति स्नानविधिः (भोगः) ॥ २ ॥

इदानीं पादुकाभोगः कथ्यते ललितक्रमः ।

श्रीपर्णादारुघटिते हरिचन्दननिमित्ते ॥ ९५४ ॥

गिरिमल्लीसमुद्भूते स्यन्दनद्रुमकल्पिते ।

मयूरपिच्छगुञ्जादि(भिः) समन्तात्परिशोभिते ॥ ९५५ ॥

चर्मणा निमित्ते वापि नानावर्णसुरञ्जिते ।

गजदन्तसमुद्भूते सुवर्णरचनान्विते ॥ ९५६ ॥

विचित्रे सुदृढे श्लक्ष्णे शिञ्जाने सुमनोहरे ।

लघुच्छत्रकूर्ताधारे सुस्पर्शे पादुके समे ॥ ९५७ ॥

अध्यास्ते यन्महीपालः पादुकाभोग इष्यते ।

ईरितः पादुकाभोगः सोमेश्वरमहीभुजा ॥ ९५८ ॥

इति पादुकाभोगः ॥ ३ ॥

इदानीमुत्तमो भोगस्ताम्बूलस्य निगद्यते ।

स्नानगेहैर्द्विधागम्य प्रविश्यै सुखमन्दिरम् ॥ ९५९ ॥

ताम्बूलभोगमन्विच्छस्ताम्बूलस्याधिकांशम् ।

समाहूय महीपालस्ताम्बूलास्वादनं चरेत् ॥ ९६० ॥

१ D तम । २ F य । ३ A त । ४ A व्यौ । ५ A F निर्वर्त्यैवं । ६ A लिखि । ७ F स्वर्दत ।
८ F था A पा । ९ F शोपा । १० A भोगा । ११ A दुषा । १२ D शेव ।

नैलवर्तिपुरोद्भूतांस्तथेश्वरपुरोद्भवान् ।

काण्डिकापुंरजान्वापि क्रमुकौघान् सुपाकिनः ॥ ९६१ ॥

भङ्गे^१ पाटलसङ्काशान् कषायमधुरान्वरान् ।

फालान् कृत्वोष्णतोयेन प्रक्षाल्याशोष्य घर्षितान् ॥ ९६२ ॥

कस्तूरिकल्कसंयुक्तान् छायाशुष्कान् मनोहरान् ।

तरुणानि सवलकानि कथितानि प्रयत्नतः ॥ ९६३ ॥

वनवासप्रभूतानि क्रमुकस्य फलानि च ।

कृत्वा त्वचा^२ विद्युत्तानि छार्यांशं शोषितानि च ॥ ९६४ ॥

चतुर्भागनियुक्तानि ताम्बूलार्थं समाहरेत् ।

वनवासे राष्ट्रराजे सम्भूतानि वराणि च ॥ ९६५ ॥

कर्पूरवल्लीजातानि नागवैल्युद्भवानि च ।

उषितानि समं बल्या वत्सरं वैरैकेषु च ॥ ९६६ ॥

दानि^३(नादे)योदकसिद्धानि पाण्डुराणि गुरुण्यपि ।

पर्णानि प्रान्तकृतानि द्विपञ्चाशन्मितानि च ॥ ९६७ ॥

बहिस्थकृष्णपर्णानि विडैके विदि(हि)तानि च ।

शैलोदकसमुद्भूतशिलापाकसमुद्भवम्^४ ॥ ९६८ ॥

मुक्ताशुक्तिभवं चूर्णं^५ वीटकेषु निधापितम् ।

अपक्वमुज्ज्वलं स्वच्छं कर्पूरस्फटिकोपमम् ॥ ९६९ ॥

मलयाचलशृङ्गोत्थलतानिर्याससम्भवम् ।

तलिर्न^६ शकलाकारं चन्द्रकान्तसमप्रभम् ॥ ९७० ॥

सहकारसमानेन सौरभेण समन्वितम् ।

ईशावासाभिधानं च कर्पूरं सहजं वरम् ॥ ९७१ ॥

समानीय महीपालस्ताम्बूलार्थं प्रकल्पयेत् ।

कस्तूरी चूर्णकं श्लक्ष्णं घनसारस्य चूर्णकम् ॥ ९७२ ॥

१ F मे D न B D एलाचूर्णं । २ D पू । ३ D त्या । ४ A क्ले । ५ D लि । ६ D क ।
७ D फाली F हालि । ८ D F रमान् । ९ F नि । १० D छाया । ११ D लि । १२ A वे । १३ B D च
F चकेषु । १४ D F ना । १५ B D F का । १६ D वा । १७ D वि । १८ B D लि ।

मिश्रयित्वा समं कृत्वा ताम्बूलार्थं नियोजयेत् ।
 कस्तूरीशशिकङ्कोलजातीफलसुचूर्णकम् ॥ ९७३ ॥
 श्लक्ष्णं करम्बकं हृद्यं नानापरिमलौक्तम् ।
 खदिरकाथचूर्णितु कस्तूरीक्षोदमिश्रितम् ॥ ९७४ ॥
 श्रीखण्डैकलकसंयुक्तं कर्पूररजसान्वितम् ।
 मेलयित्वा समैर्भागैर्गुण्डिका कल्पिता शुभा ॥ ९७५ ॥
 त्रिदोषशमनी कण्ठ्या दन्तानां च बलावहा ।
 अन्यत्खदिरसारस्य चूर्णं कोष्ठाम्लसंयुतम् ॥ ९७६ ॥
 जातीफलस्य चूर्णेन मिश्रितं मुखरञ्जनम् ।
 जम्बीरबीजपूरस्य कलिकाभिः समान्वितम् ॥ ९७७ ॥
 कर्पूरपूर्वं खादेच्च तदनु क्रमुकान्वितम् ।
 इत्थं विविधयोगेन ताम्बूलं पृथिवीक्षिता ॥ ९७८ ॥
 यत्स्वाद्यते स ताम्बूलभोगश्चतुर्वर्णितः ।
 ताम्बूलभोगः कथितः श्रीसोमेश्वरभृशुजा ॥ ९७९ ॥
 इति ताम्बूलभोगः ॥ ४ ॥
 विलेपनोपभोगोऽयं कथ्यते भोगिनां प्रियः ।
 अच्छं विलेपनं रम्यमङ्गसौख्यप्रदायकम् ॥ ९८० ॥
 ततः समाचरेद्भूर्पूः कान्ताकरमनोहरम् ।
 चन्दनागरुकर्पूरकस्तूरीकुङ्कुमान्वितम् ॥ ९८१ ॥
 सुरभीकेसरान्मिश्रग्रन्थिपर्णसमायुतम् ।
 जातीपूतिलोपेतं सुश्लक्ष्णं भूरि धूपितम् ॥ ९८२ ॥
 वसन्ते लेपनं कुर्याद्यक्षकर्ममनुत्तमम् ।
 कक्षाभागे कर्णसन्धौ नाभौ वंक्षणयोरपि ॥ ९८३ ॥
 स्वेदगन्धर्विनाशार्थं रसान्ध्याख्यं लेपमाचरेत् ।
 चन्दनस्य तरोर्मूलं ग्रन्थिकोटक(र)कैर्परम् ॥ ९८४ ॥

गन्धोत्कटं हिमस्पर्शं वरिष्ठं तैन्निरूपितम् ।
 यच्छेदोद्भक्ततां धत्ते घर्षे पीतत्वमेव च ॥ ९८५ ॥
 शोषे शुभ्रत्वमायाति स्वादे तित्तरसं भवेत् ।
 पुन्नागकेसरैर्युक्तं श्रीखण्डं शशिना युतम् ॥ ९८६ ॥
 केतकीमल्लिकोन्मिश्रपाटलीगन्धवासितम् ।
 शशाङ्कैरसङ्कुनशं हिमडिण्डीरपाण्डुरम् ॥ ९८७ ॥
 निदाघे शीतलं लेपं नृपः कुर्यात्समुज्ज्वलम् ।
 श्रीखण्डं तादृशं भव्यं निघृष्टं पेषितं पुनः ॥ ९८८ ॥
 मसृणं लेपयेद्वात्रं स्वच्छमच्छं विलेपनम् ।
 काश्मीरदेशसम्भूतं हरिचन्दनकेसरम् ॥ ९८९ ॥
 लोहितं तत्समादाय पेषण्या श्लक्ष्णपेषितम् ।
 कटुतैलसमायुक्तं लाक्षारागसमप्रभम् ॥ ९९० ॥
 तादृशं कुङ्कुमं श्रेष्ठं लेपनार्थं महीभृताम् ।
 कुङ्कुमं लघुसम्मिश्रं घनसारसुधूपितम् ॥ ९९१ ॥
 कुर्वीत लेपनं रम्यं वर्षाकाले नरेश्वरः ।
 मदतारुण्यसम्पन्नमृगनाभिसमुद्भवा ॥ ९९२ ॥
 गोलकाकारसंस्थाना किञ्चित्कुङ्कुमापिञ्जरा ।
 मृदिता चिकणीभृता द्विगुणेन विलोक्यते ॥ ९९३ ॥
 दृग्धा याति न भस्मत्वं लसत्सिभिसिमास्वना ।
 स्वादे तित्ता कटुर्वाऽपि तुलने लघुतां गता ॥ ९९४ ॥
 तादृग्विधा वरिष्ठा या कस्तूरी सा नृपोचिता ।
 एवंविधां समानीय कस्तूरीं दिव्यसौरभांम् ॥ ९९५ ॥
 पेषण्या पेषयित्वा तां तोयमिश्रां विलेपयेत् ।
 गन्धि(न्ध)मार्जारवीजानि समाहृत्य विनिक्षिपेत् ॥ ९९६ ॥

१ A तनिरूप्यते । २ D चिद्धा । ३ B D पा । ४ A रस । ५ A म । ६ A धा । ७ A नाय्या ।
 ८ A री । ९ A मा ।

उष्णतैले समुद्धृत्य कटुतैलेन लेपयेत् ।
 विकीर्य च निशाचूर्णं छायायां च विशेषयेत् ॥ ९९७ ॥
 एवं संचिनुयाद्भूरि क्वाथयेत्संचितान्यपि ।
 श्रीवृक्षाभ्रकजम्बूनां तुलसीबीजपूरयोः ॥ ९९८ ॥
 पल्लवैः कथितैस्तोयैर्बीजानि क्षालयेत् पुनः ।
 प्रक्षाल्य शोषयेत्तज्जस्ततः कुर्याच्च खण्डशः ॥ ९९९ ॥
 निक्षिप्य वारिमध्ये च बीजपूरफलत्वचः ।
 कथयेन्मोचयेत्पश्चात्ततः स्नेहोऽपि निःसरेत् ॥ १००० ॥
 तोयोपरिस्थितं स्नेहं शुक्त्या काश्चनजातया ।
 आहरेच्च प्रयत्नेन यद्वा बीजानि तापयेत् ॥ १ ॥
 पेषण्यां पीडयित्वा च स्नेहं निःसारयेद्बुधः ।
 निःसारितं ततः स्नेहं सितया धूपयेत्पुनः ॥ २ ॥
 पश्चाच्च लघुकपूरैर्वारं वारं च धूपयेत् ।
 पुंलिङ्गं नाम तं प्राहुर्दिव्यगन्धं मनोहरम् ॥ ३ ॥
 वृषाणां लेपने शस्तं हेमन्तशिशिरादिषु ।
 चन्दनं बहुसौरभ्यं मिलितं पद्मकेसरैः ॥ ४ ॥
 उत्पलाभासितं लेपे शरत्काले प्रशस्यते ।
 नवकेसरसम्भूतं कुङ्कुमं कायरञ्जनम् ॥ ५ ॥
 सुगन्धितैलसंयुक्तं शीतकालेऽनुलेपनम् ।
 वस्त्रभूषानुसारेण शृङ्गाराङ्गविलेपनम् ॥ ६ ॥
 ललाटे बाहुशिखरे कण्ठे वक्षस्थोदरे ।
 नानागन्धसमोपेतं नानावर्णसमन्वितम् ॥ ७ ॥
 विलेपनोपभोगाय क्रियते यद्विलेपनम् ।
 विलेपनोपभोगोऽयं वर्णितः सोमभूषुजा ॥ ८ ॥
 इति विलेपनभोगः ॥ ९ ॥

वस्त्राङ्गु(णामु)पभोगोऽयमधुना परिकीर्त्यते ।
 अग्निनी वस्त्रदा प्रोक्ता रोहिणी धनवर्धिनी ॥ ९ ॥
 पुनर्वसौ(स्वोः) वसुप्राप्तिः पुण्ये सौख्यं प्रवर्तते ।
 उत्तरायां यशोलाभो हस्ते सिद्धिस्तु कर्मणाम् ॥ १०१० ॥
 चित्रायां शुभसम्प्राप्तिः स्वात्यां सौभाग्यसम्पदः ।
 विशाखायां जनप्रीतिर्मेघे मित्रसमागमः ॥ ११ ॥
 तुष्टिः स्यादुत्तराषाढे धनिष्ठा धान्यपूरणी ।
 उत्तरायां शुभप्राप्ती रेवती रत्नवृद्धिकृत् ॥ १२ ॥
 एवमृक्षगणः प्रोक्तो नवीनाम्बरधारणे ।
 बुधे धनागमं विद्यात्मजं वृद्धिर्भवेद्गुरौ ॥ १३ ॥
 आयुः प्रवर्धते शुके नूतने वस्त्रधारणे ।
 श्रुहोत्सवे विवाहे च परभूपालसङ्गमे ॥ १४ ॥
 उत्सवेषु च सर्वेषु गीतनृत्यविनोदने ।
 दानकर्मणि यज्ञे च तथा युद्धमहोत्सवे ॥ १५ ॥
 जये नवाम्बरं धार्यं न दुष्यति कदाचन ।
 कृत्तानुलेपो राजेन्द्रो वस्त्रभाण्डाधिकारिणम् ॥ १६ ॥
 आनेतुं पादिशेद्वस्त्राण्युत्तमानि बहूनि च ।
 पौड्गलपुरजातानि चीरपट्टीभवानि च ॥ १७ ॥
 नागपत्तनजातानि चोलदेशोद्भवानि च ।
 अल्लिकार्कुलजातानि सिंहलद्वीपजानि च ॥ १८ ॥
 अणिलावाडजातानि मूलस्थानोद्भवानि च ।
 तोण्डीदेशसमुत्थानि पञ्चपट्टणजानि च ॥ १९ ॥
 भिन्नजाता(ती)नि दिव्यानि महाचीनभवानि च ।
 कलिङ्गदेशजातानि वज्रदेशभवानि च ॥ १०२० ॥ ✓

वसनानि विचित्राणि पट्सूत्रमयानि च ।
 कार्पासस्रौमसूत्राणि रोमभिर्निर्मितानि च ॥ २१ ॥
 श्वेतानि रक्तवर्णानि पीतानि हरितानि च ।
 नीलानि च तथा प्रान्ते पल्लवेषु सितानि च ॥ २२ ॥
 एतद्यत्ययभिन्नानि सितलेखामयानि च ।
 नानावर्णसुरेखाणि पञ्चवर्णाञ्चलानि च ॥ २३ ॥
 चक्रेरेखासुरम्याणि रेखात्रययुतानि च ।
 उत्तरीया चै(रावर)रेखाणि मध्य(ध्ये)सूक्ष्मसुरेखैया ॥ २४ ॥
 अङ्गुल्यायतरेखाणि सूक्ष्मरेखाणि मध्यतः ।
 अङ्गुलीद्वयरेखाणि वृत्तरेखाणि कुत्रचित् ॥ २५ ॥
 चतुष्कोणसुरेखानि कचिद्विन्दुयुतानि च ।
 सुश्लक्ष्णानि सुरम्याणि घनानि विरलानि च ॥ २६ ॥
 लघूनि बहुमूल्यानि गुरूणि च दृढानि च ।
 प्रक्षालेऽधिकरङ्गानि रञ्जितानि च यन्त्रकैः ॥ २७ ॥
 तन्तुबन्धसुरक्तानि नानावर्णकृतानि च ।
 मञ्जिष्ठारागरक्तानि लाक्षाद्रवयुतानि च ॥ २८ ॥
 कौसुम्भरसलिप्तानि सिन्दूराशुणितानि च ।
 हरिद्रारागमिश्राणि नीलीरागोत्कटानि च ॥ २९ ॥
 अभयारसकृष्णानि निशानीलीमयानि च ।
 शुक्लपिच्छसवर्णानि केकिकण्ठच्छवीनि च ॥ १०३० ॥
 पिच्छाकपिच्छवर्णानि हंसकुन्दनिभानि च ।
 चीरघट्टकास(पट्टक-शे)लाकप्रच्छदा(दो)पाङ्गिकानि च ॥ ३१ ॥
 पट्टिका च पटीपट्टं पट्टांश्च विविधाः शुभाः ।
 अङ्गिका च तथोष्णीषकैपि(कोशि)का विविधाकृतिः ॥ ३२ ॥
 प्रावारा विविधाकारा दर्शिता वस्त्रधारिभिः ।
 विचित्रवर्णवस्त्राणि पट्सूत्रमयानि च ॥ ३३ ॥

वसन्ते विभृयाद्राजा क्षौमकार्पासकानि च ।
 सुश्लक्ष्णानि मनोज्ञानि सूक्ष्माणि विरलानि च ॥ ३४ ॥
 निदाघे धारयेद्राजा सितानि विविधानि च ।
 रोमजानि सुसूक्ष्माणि श्लक्ष्णानि विविधानि च ॥ ३५ ॥
 माञ्जिष्ठानि च रक्तानि प्रावृट्काले विधारयेत् ।
 पाटलान्यभिरामाणि धून्नाणि मधुराणि च ॥ ३६ ॥
 शरत्कालेऽतिसूक्ष्माणि वसनानि विधारयेत् ।
 कौस्तुभानि सुभव्यानि लाक्षिकानि घनानि च ॥ ३७ ॥
 अङ्गिकाश्च पटीजातैः शीतकाले भव(जे) नृपः ।
 ऋतूनामनुसारेण शृङ्गारस्यानुसारतः ॥ ३८ ॥
 शीतवाते प्रयाणे च पौषद्वा वैारिखेलने ।
 सूक्ष्माणि बहुमूल्यानि वर्णाढ्यानि वराणि च ॥ ३९ ॥
 नानाद्वीपसमुत्थानि शृङ्गारे धारयेन्नृपः ।
 एवं यद्विभृयादस्त्रं वस्त्रभोगः प्रकीर्तितः ॥ १०४० ॥
 वस्त्रभोगोऽयमारुह्यातः सोमेश्वरमहीशुजा ।
 इति वस्त्रोपभोगः ॥ ६ ॥
 अधुना कथ्यते सम्यङ् माल्यभोगो मनोहरः ॥ ४१ ॥
 वस्त्रपसाधनं कृत्वा ततो माल्यं विधारयेत् ।
 चम्पकं मल्लिकायुक्तं चम्पकान्युत्पलैः सह ॥ ४२ ॥
 चम्पकं सुरभीयुक्तं चम्पकं पाटलान्वितम् ।
 मल्लिका पाटलायुक्ता मल्लिका सुरभीयुता ॥ ४३ ॥
 मल्लिका बकुलैर्मिश्रा मल्लिकोत्पलसंयुता ।
 मालती मल्लिकोपेता मालती पाटलान्विता ॥ ४४ ॥
 मालती बकुलोपेता मालती सुरभीयुता ।
 करवीरेण संयुक्तं शतपत्रं मनोहरम् ॥ ४५ ॥

शतपत्रं सैमरुकं शतपत्रं सपाटलम् ।
 मालती मल्लिका यूथी वर्णपुष्पेण संयुता ॥ ४६ ॥
 ईरुवैती तथा यूथा(थी) नेवाली च तथा मता ।
 विभर्ति माल्यं शिरसा वृपतिः स्वातुसारतः ॥ ४७ ॥
 स्वैर्पके(स्वकेशे)षु च कुल्या(कण्ठे)च माल्यभोगः प्रकीर्तितः ।
 इति माल्योपभोगः ॥ ७ ॥
 एवं विधाय मालयानि भूषणान्यथ भृपतिः ॥ ४८ ॥
 रत्नहेममयान्यङ्गैर्विभृयात्संप्रभाणि च ।
 यन्त्रसंघटितानीव सुवृत्तान्युज्ज्वलानि च ॥ ४९ ॥
 नवनीरसुकान्तानि मौक्तिकानि वराणि च ।
 शुक्तिगर्भसुमुक्तानि कुम्भिकुम्भोद्भवानि च ॥ १०५० ॥
 वंशरन्ध्रप्रभूतानि मेघधारिभवानि च ।
 सिंहलद्वीपजातानि रत्नाकरभवानि च ॥ ५१ ॥
 दाडिमीबीजकान्तानि शक्रगोपनिभानि च ।
 रक्तपद्मसरार्गाणि बालसूर्यप्रभाणि च ॥ ५२ ॥
 माणिकयान्यतिरिभ्याणि स्थूलानि विविधानि च ।
 अतसीपुष्पसङ्काशं हरिकान्त(न्ति)समप्रभम् ॥ ५३ ॥
 हरकण्ठसमच्छायमिन्द्रनीलं प्रभायुतम् ।
 रोहिणाद्रिसमुद्भूत(तं)तृणग्राहि मनोहरम् ॥ ५४ ॥
 मसृणं चातिशौभाढ्यमिन्द्रनीलं सुपीवरम् ।
 इन्द्रायुधान्तग(र्ग)र्भेण हरितेन समप्रभम् ॥ ५५ ॥
 कीरपक्षसदृशं गरुडोद्गिरसम्भवम् ।
 श्लक्ष्णं मरकतं कान्तं नलिका(ना)भं दलोपमम् ॥ ५६ ॥
 विषघ्नं दुर्लभं रत्नं बहुमूल्यं मनोहरम् ।
 सितं ब्राह्मणजातीयं रक्तं क्षत्रियजातिकम् ॥ ५७ ॥

वैश्यजातीयकं पीतं कृष्णं वृषलजातिकम् ।
 षट्कोणसिद्धं दीप्तं च फलकेषु समं लघु ॥ ५८ ॥
 वैराकरभवं वज्रं विप्रजातीयमुत्तमम् ।
 एतानि रत्नमुख्यानि कथितानीह लक्ष्मंतः ॥ ५९ ॥
 गोमूत्रवर्णं निर्णीतं रक्तं गोमेदकं भवेत् ।
 ईषत् कृष्णं सिताभं च वैदूर्यकमुदाहृतम् ॥ १०६० ॥
 ईषत्पीतं च वज्राभं पुष्परंगं प्रचक्षते ।
 पक्वविम्बफलाभासं शुक्चञ्चुसमप्रभम् ॥ ६१ ॥
 काकतुन्डीसमच्छायं प्रवालमभिधायते ।
 तपनस्यै करस्पर्शादुद्गिरत्यनलं हि यः ॥ ६२ ॥
 सूर्यकान्तं विजानीयात्स्फटिकं रत्नमुत्तमम् ।
 अमृतांशुकरस्पर्शाद्यः स्रवत्यमृतोदकम् ॥ ६३ ॥
 दुर्लभं तन्महारत्नं चन्द्रकान्तं विदुर्बुधाः ।
 श्वेताभ्रकसमं वर्णं हिमाद्रिशिखरोद्भवम् ॥ ६४ ॥
 निर्मलं च प्रभायुक्तं स्फटिकं परिकीर्तितम् ।
 सर्वेषामेव रत्नानां लक्षणं समुदाहृतम् ॥ ६५ ॥
 निजवर्णसमुत्कर्षात्कान्तिमत्त्वान्महार्घता ।
 स्थूलमुक्ताफलैः कार्या कण्ठे त्वेकावली वरा ॥ ६६ ॥
 मध्यमुक्ताफलैः कुर्यात्त्रिसरं सुविचक्षणः ।
 तथा पञ्चसरं कुर्यान्नवसप्तसरं तथा ॥ ६७ ॥
 उपान्ते नीलमाणिक्यमिश्रितं सुमनोहरम् ।
 काञ्चनीभिर्मृणालीभिः पङ्क्तिस्थाभिः सुशोभितान् ॥ ६८ ॥
 क्रमशो हीयमानाश्च सरान्कुर्यान्मनोहरान् ।
 गुच्छीकृतमृणाला(ली)भिर्हारे सर्वान्सरान् समान् ॥ ६९ ॥

नीलमाणिक्यसंयुक्तान्पूर्वं त(वव)त्परिकल्पयेत् ।
नीलैर्मु(यु)क्तास्तथासुक्ता मध्ये सिद्धन्तिकायुताः ॥ १०७० ॥

नीललैम्बणिकाः ख्याता हरिन्माणिक्यजास्तथा ।
नीलमाणिक्यसंयुक्ता सुक्ताः पूर्वक्रमेण च ॥ ७१ ॥

कृतो वर्णसरो नाम दर्शनीयो मनोहरः ।
एत एव सरो(रा)हीना मृणालीभिः सुसंहताः ॥ ७२ ॥

आनाभिलम्बिता भूषा ब्रह्मसूत्रमितीरिता ।
सुवर्णोपरिविन्यस्तरत्नरौजिसमन्वितम् ॥ ७३ ॥

हरिन्माणिक्यनीलेन बृहता नायकेन च ।
मध्यदेशनिर्विष्टेन मणिना परिशोभितम् ॥ ७४ ॥

पदकं रुचिरं रम्यं वक्षःस्थलविभूषणम् ।
नानारत्नविचित्रं च मध्यनायकसंयुतम् ॥ ७५ ॥

सरलै(कै)र्लम्बितं रम्यं पदकं बन्धुरं विदुः ।
सिंहरत्न(वक्त्र)समाकारं नानारत्नविचित्रितम् ॥ ७६ ॥

सूसकैर्लम्बनैर्युक्तं केयूरं बाहुभूषणम् ।
सुवर्णमणिविन्यस्तमुक्ताजालकमङ्गदम् ॥ ७७ ॥

पेक्षकापिच्छसंयुक्तं बाहुसन्धिविभूषणम् ।
सुवर्णोपरिविन्यस्तनानारत्नविराजितम् ॥ ७८ ॥

हस्तस्य कटकं रम्यं स्वप्रभापरिशोभितम् ।
वज्रद्वितयमध्यस्थं हरिन्माणिक्यनीलकम् ॥ ७९ ॥

द्विहीरकमितिख्यातमङ्गुलीयकमुत्तमम् ।
अरंकोणनिविष्टैश्च पविभिः परिशोभितम् ॥ १०८० ॥

मध्ये रत्नसमायुक्तमंत्रै (मन्त)वज्रमितीरितम् ।
वृत्ताकारैर्निविष्टैश्च कुलिसैरपि वेष्टितम् ॥ ८१ ॥

मध्ये च मणिना युक्तं रविमण्डलमीरितम् ।
 ऋज्वायतचतुष्कोणक्रमोन्नतनिवेशिभिः ॥ ८२ ॥
 वज्रैर्मध्यगमाणिक्यैर्नन्द्यावर्तङ्गुलीयकम् ।
 माणिक्येन सुरङ्गेण मौक्तिकेन सुशोभिना ॥ ८३ ॥
 प्रवालानाभिरम्येण तथा मरकतेन च ।
 पुष्परामेण वज्रेण नीलेन परिशोभिना ॥ ८४ ॥
 गोमेदकेन रत्नेन वैडूर्येण विनिर्मितम् ।
 रत्नैर्नवग्रहच्छायैर्नवभिः परिकल्पितम् ॥ ८५ ॥
 नवग्रहमिति ख्यातमङ्गुलीयकमुत्तमम् ।
 अङ्गुलीवेष्टकं वज्रैर्वेष्टितं वज्रवेष्टकम् ॥ ८६ ॥
 अन्यै रत्नैश्च यत्त्वेवं तद्वेष्टकमुच्यते ।
 हीरयोरुभयोर्मध्ये कीलितं हीरमुत्तमम् ॥ ८७ ॥
 त्रिहीरकमिति ख्यातमङ्गुलीयकमुत्तमम् ।
 यत्तु नागफणाकारं वा(ब)हुरत्नविभूषितम् ॥ ८८ ॥
 अङ्गुलीवलये(यं) वज्रैर्वेष्टिते(तं) शक्तिमुद्रिका ।
 अन्यैश्च विविधै रत्नैः सन्निवेशविशेषतः ॥ ८९ ॥
 नानारूपोभिधानैश्च कल्पिता मुद्रिकाः(ः)शुभाः ।
 केवलैर्मौक्तिकैरेव तु(व)लये तु निशेविता(वेशितैः) ॥ ९० ॥
 मुक्ताताडकसंज्ञं तत्कर्णभूषणमुत्तमम् ।
 वलयद्वयविन्यस्तमुक्ताफलविराजितम् ॥ ९१ ॥
 मध्ये नीलेन संयुक्तं द्विराजित(क)मुदाहृतम् ।
 एवं त्रिराजिकं प्रोक्तं पूर्णमध्यं च मौक्तिकैः ॥ ९२ ॥
 तत्पूर्णमध्यमाख्यातं मुक्ताफलविभूषणम् ।
 मौक्तिकानि बहिः पन्तौ तदत (त्न) णलकं ततः ॥ ९३ ॥

वज्राणि च ततोऽप्यन्तर्वज्रगर्भमितारितम् ।
एवं बहिस्थमुक्तं यन्मध्यवज्रैश्च पुरितम् ॥ ९४ ॥

मध्ये माणिक्यसंयुक्तं भुवि मण्डनमुच्यते ।
नीलैर्भरकतैश्चैव माणिक्यैश्च करम्बितम् ॥ ९५ ॥

यद्रूपं (पै)रचितैर्म(तम)ध्ये तत्तत्संज्ञकमुच्यते ।
सोपानक्रमविन्यस्तवज्रपङ्क्तिविराजितम् ॥ ९६ ॥

षडष्टनेमिभिः कान्तं कुण्डलं तत्प्रचक्षते ।
शोधितेन सुवर्णेन सुचिरेणातिकान्तिना ॥ ९७ ॥

शृङ्खला विविधाः कार्या स्ताटङ्ककटकानि च ।
स्त्रीपुंसयोः समानानि भूषणान्यत्र विस्तरात् ॥ ९८ ॥

कथितान्यथ वक्ष्यामि स्त्रीणां पुंसां पृथक् पृथक् ।
अन्वथपत्रसङ्काशं सुवर्णेन विमिश्रितम् ॥ ९९ ॥

माणिक्यवज्रखचितमायतैर्मौक्तिकैर्युतम् ।
तत्र मुक्ताफलैः पार्श्वे मूसकाभ्यां विराजितम् ॥ ११०० ॥

ताभ्यां बहिर्मराळाभं नानारत्नैः प्रकल्पयेत् ।
तदूर्ध्वं वज्रमाणिक्यमौक्तिकैः कृतबन्धनम् ॥ १ ॥

तदिदं हंसतिलकं योषित्सीमन्तभूषणम् ।
कैनत्काञ्चनपट्टेन पिनद्धं वलयाकृतिः(ति) ॥ २ ॥

मुक्ताजालं तदूर्ध्वं च कूर्तं तद् दण्डकं भवेत् ।
क्रमशो वर्धमानं तच्चूर्द्धामण्डनमुत्तमम् ॥ ३ ॥

केतकीदलसङ्काशं कनत्काञ्चनकल्पितम् ।
दण्डकस्योर्ध्वभागस्य भूषणं तदुदाहृतम् ॥ ४ ॥

सौवर्णकल्पितं पद्मं नानारत्नविराजितम् ।
चूडिकापरभागस्य भूषणं परिकीर्तितम् ॥ ५ ॥

सौवर्णकुसुमैः कृतं मुक्तासरसमन्वितम् ।
 बृहन्माणिक्यनीलैश्च लम्बनं चूडिभूषणम् ॥ ६ ॥
 पिचुमन्दफलाकारैर्मौक्तिकैर्नीलकैः कृतम् ।
 माणिक्यैर्गारुडैर्हीरैर्मुकुलं कर्णभूषणम् ॥ ७ ॥
 तस्या बहिश्च संलग्ना लम्बनी नीलनिर्मिता ।
 नवभिर्देशभिर्वापि स्थूलमुक्ताफलैः कृता ॥ ८ ॥
 कण्ठप्रमाणरचिता सरिका गलभूषणम् ।
 ततो बहिश्च संलग्ना वज्रसङ्कुलका शुभा ॥ ९ ॥
 सिंहवक्रसमाकारौ स्वर्णरत्नविनिर्मितौ ।
 मुक्तौसूक्तसंयुक्तौ नीलमाणिक्यलम्बनौ ॥ १११० ॥
 कञ्चुके कीलितौ कार्या भुजभूषणकौ वरौ ।
 नामतो बाहुवल्यौ पुंसि यावद्गन्दाभिधौ ॥ ११ ॥
 काञ्चनीभिः शलाकाभिः सुसूक्ष्माभिर्विनिर्मितौ ।
 मणिवन्धमितादूर्ध्वं वलयैर्वर्धितैः क्रमात् ॥ १२ ॥
 प्रादेशमार्त्तिकं दैर्घ्यं विस्तारे बाहुवेष्टनम् ।
 द्विधा विभज्य कर्तव्यं ग्रथितं कीलकेन तु ॥ १३ ॥
 अनेनैव प्रकारेण वज्रमाणिक्यमौक्तिकैः ।
 चूडकं मण्डनं स्त्रीणां प्रकोष्ठस्य विभूषणम् ॥ १४ ॥
 अनेनैव प्रकारेण तदर्धेन विनिर्मितम् ।
 अर्धचूडमिति^१ ख्यातं स्त्रीणां प्रियतमं सदा ॥ १५ ॥
 चतुरङ्कुलविस्तारं जघनाभोगवेष्टितम् ।
 सौवर्णरत्नरचितं सूर्ज(स)कैर्लम्बनैर्युतम् ॥ १६ ॥
 हेमघर्घरघण्डाभिनिर्मितं रवसंयुतम् ।
 काञ्चीदामेति विख्यातं कटिभूषणमुत्तमम् ॥ १७ ॥

१ D F गैः । २ F ना । ३ C F लि । ४ A क्ताष्ट । ५ A शक । ६ D मणिक । ७ F ज ।
 ८ D लि । ९ A ना । १० A पूरै । ११ A त्रि । १२ A द्वि । १३ A च । १४ D लि । १५
 A दं । १६ A त ।

हस्तचूडकवज्रस्य जङ्घाकाण्डप्रमाणकौ ।
 नानारत्नैश्च खचितौ विख्यातौ पादचूडकौ ॥ १८ ॥
 सुवर्णरचितौ कार्यौ त्रिभागे कृतखण्डनौ ।
 सन्धिदेशे सुसंश्लिष्टौ कीलकेन च कीलितौ ॥ १९ ॥
 चतुरस्रौ षडस्रौ वा तथाष्टास्रौ च कारयेत् ।
 सौवर्णैर्वहुदै रम्यैः पङ्क्तिस्थैर्वा विराजितौ ॥ ११२० ॥
 श्लक्ष्णौ वा कान्तिसंयुक्तौ नादवन्तावथापि वा ।
 रत्नैर्वा विविधैर्युक्तौ कटकौ पादभूषणौ ॥ २१ ॥
 त्रिपञ्चभृङ्गलाकृतौ नानारत्नशतैः कृतौ ।
 कीलकाहिनै(त)संधी तौ पादपादा(ला)वितीरितौ ॥ २२ ॥
 किङ्किण्यः स्वर्णरचिता गुणगुम्फितविग्रहाः ।
 नादवर्त्यैः सुरम्यास्ताः पादघर्घरिकाभिधाः ॥ २३ ॥
 ईदृग्रूपसमाकारा नानारत्नैर्विनिर्मिताः ।
 ध्वनिहीनाः सुशोभाढ्याः राहकाः परिकीर्तिताः ॥ २४ ॥
 आयताश्च सुवर्काश्च कटकाकारानिर्मिताः ।
 अन्दुका इति विख्याता योषिता पादभूषणम् ॥ २५ ॥
 पादतर्जनिमानेन कनत्काञ्चननिर्मिता ।
 स्त्रुलाश्च ध्वनिसंयुक्ता यमला मुद्रिका वरा ॥ २६ ॥
 शिखरैः शोभितं यच्च शेखरं तद्विदुर्बुधाः ।
 मुकुलार्धं भवेद्यस्तु मुकुलं तत्प्रकीर्तितम् ॥ २७ ॥
 केवलं सरकैर्यत्तच्छिरोवेष्टनमुच्यते ।
 एवं विरचितं रत्नै राज्ञां मस्तकभूषणम् ॥ २८ ॥
 दलकं हेमरचितं व्याघ्रपुच्छं(च्छ) विनिर्मितम् ।
 मुक्तामाणिक्यखचितं पुरुषाणां विभूषणम् ॥ २९ ॥
 शुचिना भूषणं धार्य दिव्यरत्नविनिर्मितम् ।
 रत्नाधिदेवतास्तुष्टा यच्छन्ति महतीं श्रियम् ॥ ११३० ॥

यथारुचि यथाशोभं प्रेयस्याश्रित्तसम्मतम् ।
 धत्ते यद्भूषणं राजा भूषाभोगः प्रकीर्तितः ॥ ३१ ॥
 भूषाभोगोऽयमाख्यातः सोमेश्वरमहीश्रुजा ।
 इति भूषोपभोगः ॥ ८ ॥
 सम्प्रत्यासनभोगश्च कथ्यते राजवल्लभः ॥ ३२ ॥
 चम्पकाग्रमधूकानां पनसौदुम्बरस्य च ।
 पीठानि सुविशालानि चतुष्पदयुतानि च ॥ ३३ ॥
 आयतं चतुरस्रं च काञ्चनेनोपशोभितम् ।
 श्लक्ष्णं मनोहरं पीठं मङ्गलासनमुत्तमम् ॥ ३४ ॥
 श्रीपैर्णारिचितं रम्यं हस्तमात्रायु(य)तं शुभम् ।
 अरत्निविस्तृतं पीठं पवित्रासनमुच्यते ॥ ३५ ॥
 शाकदारुमयं भव्यं दृढं श्लक्ष्णं सुविस्तृतम् ।
 चतुःपादयुतं पीठं मज्जनासनमीरितम् ॥ ३६ ॥
 इष्टैकानिमित्तं पीठं पृष्ठधारणं संयुतम् ।
 सुधाकुट्टिमशोभाढ्यं मज्जने पीठमीरितम् ॥ ३७ ॥
 कार्पासपूरितं दृढं छागीपट्टवैगुण्ठितम् ।
 हंसपिच्छश्रुतं वापि गदि(दि)कारव्यं सुखासनम् ॥ ३८ ॥
 छागचर्ममयं रक्तमूर्णगर्भं सुविस्तृतम् ।
 नानावर्णविचित्रं तदासनं पद्मद्विका ॥ ३९ ॥
 तस्योपरि च विन्यस्तं हंसपिच्छैः सुपूरितम् ।
 सितपट्टपिनद्धं च श्वेतप्रच्छदसंयुतम् ॥ ११४० ॥
 सङ्गीतकप्रसङ्गे च गजवाजिविनोदने ।
 सर्वदा सुखसंवासे भूषय्यासनमुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 पञ्चभिः सप्तभिर्वापि नवभिर्लौहजैः पदैः ।
 लोहपट्टकृताधारैर्लोहजालकमूर्धनि ॥ ४२ ॥

छटि(दि)कापट्टगर्भस्थं कार्पासेन विमिश्रितम् ।
 लोहासनमिदं श्रोक्तमुपरिष्ठात्सुकीलितम् ॥ ४३ ॥
 शाकदारुविनिर्माणं दन्तिदन्तमुचित्रितम् ।
 नानावर्णशताकारं मृत्त्वैकफल(पृष्ठैकफल)संयुतम् ॥ ४४ ॥
 चतुष्पादकृताधारं सार्धहस्तं सुविस्तृतम् ।
 ईषत्समुन्नतं राज्ञां पृष्ठाधारासनं स्मृतम् ॥ ४५ ॥
 रुचिरेण सुवर्णेन निर्मितं तत्र रञ्जितम् ।
 अष्टाभिः स्फाटिकैः सिंहैर्मूर्धभिः सुविधारितम् ॥ ४६ ॥
 अधः काञ्चनविन्यस्तरत्नबोदित्रयान्वितम् ।
 आस्थानमण्डनं राज्ञां सिंह्रासनमिदं परम् ॥ ४७ ॥
 पूतासनं देवकार्ये सुखीयां(य)मङ्गलासनम् ।
 स्वैरमन्यानि पीठानि सैहमास्थानमण्डपे ॥ ४८ ॥
 एतानि पीठान्यध्यास्ते राजा विभवभूषितः ।
 यदासनोपभोगोऽयमभिज्ञैः परिभाषितः ॥ ४९ ॥
 सैप्र(सम्प्र)त्यासनभोगश्च कथितं(तः) लक्षणान्वितम्(तः) ।
 एवमासनभोगश्च कथितः सोमभूभुजा ॥ ११५० ॥
 इत्यासनोपभोगः ॥ ९ ॥
 चारुचामरभोगोऽयं कथ्यतेऽमरवल्लभः ।
 आस्थानमण्डपे रम्ये विशाले सुखशीतले ॥ ५१ ॥
 विन्यस्तरत्नशोभाढ्ये हेमस्तम्भविभूषिते ।
 चित्रभित्तिमनोरम्ये नानावर्णवितानके ॥ ५२ ॥
 सुधाकुट्टिमके दिव्ये सिंहपीठे भवेन्नृपः ।
 शरच्छशाङ्कः सङ्कनशैर्यशःपुञ्जनिभैः सितैः ॥ ५३ ॥
 मण्डितैर्ह्रस्वदण्डैश्च रत्नकान्तिविचित्रितैः ।
 मयूरपिच्छसम्भूतैश्चमरीपुच्छसम्भवैः ॥ ५४ ॥

१ A लम् । २ F Omits this line । ३ A D शेषा । ४ D या । ५ A तत् । ६ F
 Omits this line । ७ D नानावर्णवितानके । ८ D F वसे ।

चामरैर्हस्तविन्यस्तैर्वीजयन्ति वराङ्गनाः ।
 सहस्राक्षमुखाभासैर्विह्वलविनिर्मितैः ॥ ५५ ॥
 कूर्चकैर्वीजयन्तीह श्यामलाः कुन्तलाङ्गनाः ।
 बालकव्यजनै रम्यैः सौरभ्येण मनोहरैः ॥ ५६ ॥
 वीजयन्ति महीपालं कामिन्यः कामदेवताः ।
 चन्द्रमण्डलसङ्काशैर्नानापट्टविनिर्मितैः ॥ ५७ ॥
 वीजयन्ति धरानाथं वीजनैर्मृगलोचनाः ।
 तालपत्रसमुद्भूतै रत्नकालंकृतैः शुभैः ॥ ५८ ॥
 वीजनैश्चतुरस्रैश्च वीजयन्ति सुमध्यमाः ।
 शोभार्थं विभवार्थं च स्वेदापनयनाय च ॥ ५९ ॥
 चामरैर्वीजनं यत्तु स भोगश्चामराभिधः ।
 एवं चामरभोगोऽयं भाषितः सोमभुमुजा ॥ ११६० ॥
 इति चामरभोगः ॥ १० ॥
 अधुनाऽऽस्थानभोगोऽयं कथ्यते जनवल्लभः ।
 चामरैर्व्यजनैरेवं वीज्यमानो महीपतिः ॥ ६१ ॥
 आस्थानमण्डपन्यस्तवरसिंहासनस्थितः ।
 समाहूय प्रतीहारं सर्वाङ्गानं समादिशेत् ॥ ६२ ॥
 ततो दौवारिकाहूता विशन्ति नृपमन्दिरम् ।
 पट्टीपिनद्धदोलान्तःस्थिताः शुद्धान्तयोषिताः ॥ ६३ ॥
 विचित्रछत्रसञ्जलायाश्चामरवीजिताः ।
 सौविदल्लकर्चल्लन्दवेत्रदण्डनिवारणैः ॥ ६४ ॥
 अपसर्पापसर्पेति गच्छ गच्छेति तर्जनैः ।
 सुदूरोत्सारिताशेषमार्गस्थजनवर्जिताः ॥ ६५ ॥
 प्रविशेयुर्नृपस्थानं सर्वाभरणभूषिताः ।
 नानारत्नमयैर्विव्यैश्चूडामण्डनदण्डकैः ॥ ६६ ॥

सीमन्तस्यान्तरे हंसैतिलकेन विराजिताः ।

मुक्तामरकताकीर्णैर्नीलमाणिक्यलम्बनैः ॥ ६७ ॥

कर्णावतंसमुकुलैः कुण्डलैर्मणिमण्डितैः ।

अलकाभरणैः पुष्पैः कनत्काञ्चननिर्मितैः ॥ ६८ ॥

कण्ठभूषणकैर्दिव्यैर्मुक्तामाणिक्यसम्भवैः ।

पदकैरत्नशोभाढ्यैर्दिव्यरत्नयुतैः सरैः ॥ ६९ ॥

हारैर्मुक्तामयैः शुभ्रैः स्तनस्थलविभूषणैः ।

विचित्ररत्नरचितैरङ्गदैर्वाहुभूषणैः ॥ ११७० ॥

साचिभूषणकैर्दिव्यैश्चङ्काकैरत्नराजितैः ।

कर्टकै रत्नरचितैर्नारत्नाङ्गुलीयकैः ॥ ७१ ॥

रत्नकाञ्चीकलापैश्च जङ्घाभूषणचूडकैः ।

नूपुरैः पादकटकैर्दिव्यरत्नविभूषितैः ॥ ७२ ॥

पादैः(दैः)पदकराजीभिः किङ्किणीजालकैरपि ।

अङ्घ्रिशाखाविभूषाभिः कण्ठनीभिः पदे पदे ॥ ७३ ॥

मुद्रिकाभिर्विचित्राभिर्भूषिता नृपयोषिताः ।

दिव्यवस्त्रपरीधानाः पदकञ्चुकशोभिताः ॥ ७४ ॥

शौमकार्पासकैर्युक्ता गन्धमाल्यविभूषिताः ।

श्रीखण्डक्षोदशुभ्राङ्गयः कुङ्कुमद्रवरञ्जिताः ॥ ७५ ॥

सान्द्रकस्तूरिकापत्रवल्लीभिः समलङ्कृताः ।

तिलकैर्विविधैर्भव्यैर्नानावर्णैर्मनोहरैः ॥ ७६ ॥

मनोरमारमण्यस्तास्तरुण्यः सुखभूमयः ।

यथायोग्यं यथास्थानं यथाप्रभं यथासनम् ॥ ७७ ॥

समन्तान्वृषमावेक्ष्य निविष्टाः पर्युपासते ।

काथिचुरङ्गमारूढाः काथिदश्वतरास्थिताः ॥ ७८ ॥

काश्चिचरणसञ्चाराश्चालयन्त्यो मनो नृणाम् ।
 काश्चित्कनकभूषाढ्याः काश्चिद्रत्नविभूषिताः ॥ ७९ ॥
 काश्चिन्मुक्तामयैर्हारैर्मण्डितस्तनमण्डलाः ।
 काश्चिच्छङ्खमयैः शृङ्गैर्नानारूपविनिर्मितैः ॥ ११८० ॥
 मणिभिर्भूषिताः काश्चिन्नयनानन्दचन्द्रिकाः ।
 काश्चित्सुरक्तवस्त्रैश्च रञ्जयन्त्यो मनो नृणाम् ॥ ८१ ॥
 हरितैर्वसनैः काश्चिद्धरन्त्यो हृदयं नृणाम् ।
 नीलाम्बरधरैः काश्चिन्निगिरन्त्यो दृशो नृणाम् ॥ ८२ ॥
 मल्लिकामालिकाः काश्चित्काश्चिच्चम्पकमालिकाः ।
 मालतीमालिकाः काश्चित्काश्चिदुत्पलमालिकाः ॥ ८३ ॥
 काश्चिदुत्पलमालाभिर्भूषिताश्चोत्पल्लेक्षणाः ।
 काश्चित्सुरभिमालाभिर्भ्रूजिता भ्रमराकुलाः ॥ ८४ ॥
 काश्चित्कुण्ड(न्त)लकामिन्यः कुण्डिलीकृतकुण्ड(त)लाः ।
 काश्चिद्भ्रूविडकामिन्यः प्रकाशितपयोधराः ॥ ८५ ॥
 काश्चिल्ललाटलटभाः सिन्दूरारुणमस्तकाः ।
 महाराष्ट्रस्त्रियः काश्चिल्लम्बकोपक(ल)भूषिताः ॥ ८६ ॥
 आन्ध्रनार्यो वराः काश्चिदपसव्योत्तरीयकाः ।
 गुर्जर्यो वनिताः काश्चिदापाणिकृतकञ्चुकाः ॥ ८७ ॥
 अम्भोजलपनाः काश्चित्काश्चिच्चन्द्रसमाननाः ।
 काश्चित्प्रहासवदनाः काश्चिद्रम्यमुखश्रियः ॥ ८८ ॥
 सुनीलमूर्धजाः काश्चित्काश्चिच्चन्द्रार्धमालिकाः ।
 सुशोभश्रवणाः काश्चित्काश्चित्स्वच्छकपोलकाः ॥ ८९ ॥
 भ्रूभङ्गविभ्रमाः काश्चित्काश्चिद्दीर्घविलोचनाः ।
 रम्यनासापुटाः काश्चित्काश्चिद्वाडिमदन्तिकाः ॥ ११९० ॥

पक्वविम्बाधराः काश्चित्काश्चित्कम्बुशिरोधराः ।
 वृत्तबाहुलताः काश्चित्काश्चित्कोमलपाणयः ॥ ९१ ॥
 केतकीनखराः काश्चित्काश्चित्पीनपयोधराः ।
 कृशोदर्यस्तथा काश्चित्काश्चित्स्थूलनितम्बकाः ॥ ९२ ॥
 रम्भोरुयुगला काश्चित्काश्चित्जङ्घामनोहराः ।
 मृदुपादतलाः काश्चित्काश्चित्चञ्चलखत्विषः ॥ ९३ ॥
 खड्गश्यामाङ्गनाः काश्चित्काश्चित्स्वर्णसमप्रभाः ।
 वंशश्यामाः स्त्रियः काश्चित्काश्चित्चम्पकसत्विषः ॥ ९४ ॥
 यूनां हृदयहारिण्यो गौरश्यामाश्च काश्चन ।
 चित्तवृत्तिहरा नृणां कङ्कुश्यामाश्च काश्चन ॥ ९५ ॥
 काश्चिदुत्पलवर्णेन समन्वेनाभिवर्णिताः ।
 काश्चिद्धमरपक्षाभाः स्निग्धकान्तिमनोहराः ॥ ९६ ॥
 काश्चिन्मरालगामिन्यः काश्चिन्मृगविलोचनः ।
 कलकण्ठरवौः काश्चित्काश्चित्सर्वगुणान्विताः ॥ ९७ ॥
 अवला योषितः काश्चित् काश्चिन्मृग्या वरस्त्रियैः ।
 मध्ये मनोहराः काश्चित्काश्चित्पौढविचक्षणाः ॥ ९८ ॥
 आस्थानभूषणाः सर्वैः समागत्य नृपालयम् ।
 प्रवेश्योभयपार्श्वे च पृष्ठभागे च संस्थिताः ॥ ९९ ॥
 उपान्तध्रमराक्रान्तकेतकीपत्रसन्निभैः ।
 कटाक्षैर्वीक्ष्य राजानं हर्षयन्ति मृदुमुहुः ॥ १०० ॥
 कान्तदन्तविनिर्मुक्तचन्द्रिकासृतनिर्भेदरैः ।
 सिञ्चन्त्य इव भूपालं हसितेन वराङ्गनाः ॥ १ ॥
 प्रतिरूपगुणाकारैरलङ्कारैरलङ्कुताः ।
 कुमारा विनयोपेताः प्रणम्य जनकं नृपम् ॥ २ ॥
 आसने च यथोद्दिष्टे यथाहं पृथिवीश्रुजौ ।
 उपविष्टाः पुरोभागे नातिदूरे मनस्विनः ॥ ३ ॥

पुरोधाः शुभ्रवसनो रत्नकुण्डलमण्डितः ।
 कुमाराभ्यास(श)देशे च निवसेत शुभासने ॥ ४ ॥
 अमात्यमन्त्रिसचिर्वा द्वितीयाङ्गवि(नि)योजिताः ।
 निविशेयुर्यथास्थानं नृपादिष्टासने क्रमात् ॥ ५ ॥
 मण्डलाधीश्वराः शूराः सामन्तामात्यका अपि ।
 वामदक्षिणपङ्क्तिस्थाः पुरोभागे महीशुजः ॥ ६ ॥
 संविशेयुर्यथास्थानमासनेषु नृपाङ्गया ।
 देशाधिकारिणः केचित्केचिद्वामाधिकारिणः ॥ ७ ॥
 धर्माधिकारिणः केचित्केचिदर्याधिकारिणः ।
 कामाधिकारिणः केचित्केचित्कोशाधिकारिणः ॥ ८ ॥
 बलाधिकारिणः केचित्केचिदुर्गाधिकारिणः ।
 र्वस्त्राधिकारिणः केचित्केचिद्व्याधिकारिणः ॥ ९ ॥
 निष्काधिकारिणः केचित्केचिद्वर्णाधिकारिणः ।
 तुलाधिकारिणः केचित्केचिन्मुद्राधिकारिणः ॥ १० ॥
 मूल्याधिकारिणः केचित्केचिदर्याधिकारिणः ।
 दूताधिकारिणः केचित्केचिद्विष्ठाधिकारिणः ॥ ११ ॥
 तीर्याधिकारिणः केचित्केचिन्वावाधिकारिणः ।
 मार्गाधिकारिणः केचित्केचिद्वाराधिकारिणः ॥ १२ ॥
 भाराधिकारिणः केचित्केचिद्वीपाधिकारिणः ।
 द्वास्थाधिकारिणः केचित्केचिन्मल्लाधिकारिणः ॥ १३ ॥
 अङ्गनाधिकारिणः केचित्केचिद्योषाधिकारिणः ।
 देवाधिकारिणः केचित्केचिच्छास्त्राधिकारिणः ॥ १४ ॥
 दानाधिकारिणः केचित्केचिद्विष्ठाधिकारिणः ।
 गजाधिकारिणः केचित्केचिदम्बाधिकारिणः ॥ १५ ॥

१ D वान् । २ F तान् । ३ C F मा । ४ D मध्य । ५ A C F द्वर्णा । F omits these
 two lines । ७ D कु । ८ C D add these two lines.

- रथाधिकारिणः केचित्केचित्प्राणाधिकारिणः ।
 शस्त्राधिकारिणः केचित्केचिच्चापाधिकारिणः ॥ १६ ॥
 मृगाधिकारिणः केचित्केचित्पक्षाधिकारिणः ।
 स्नानाधिकारिणः केचित्केचित्सूदाधिकारिणः ॥ १७ ॥
 तोयाधिकारिणः केचित्केचिच्छत्राधिकारिणः ।
 दीपाधिकारिणः केचित्केचिचैलाधिकारिणः ॥ १८ ॥
 गवाधिकारिणः केचित्केचिद्वासाधिकारिणः ।
 क्षीराधिकारिणः केचित्केचित्कर्माधिकारिणः ॥ १९ ॥
 शय्याधिकारिणः केचित्केचित्कान्ताधिकारिणः ।
 पुत्राधिकारिणः केचित्केचिद्विद्याधिकारिणः ॥ २० ॥
 वाद्याधिकारिणः केचित्केचिद्वेयाधिकारिणः ।
 वृत्ताधिकारिणः केचित्केचिच्चित्राधिकारिणः ॥ २१ ॥
 पर्णाधिकारिणः केचित्केचित्वन्यधिकारिणः ।
 शुल्काधिकारिणः केचित्केचिद्धान्याधिकारिणः ॥ २२ ॥
 सुधाधिकारिणः केचित्केचिद्वस्त्राधिकारिणः ।
 अश्माधिकारिणः केचित्केचिन्मुद्राधिकारिणः ॥ २३ ॥
 पटीपट्टाङ्गिकाश्चिन्ना दीर्घबाहुविनिर्मिताः ।
 धारयन्तः सुखोष्णीषं हेमाभरणभूषिताः ॥ २४ ॥
 निविशेयुर्यथास्थानं भक्तिनम्रा वृषभ्वरे ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे मुखालोकनतत्पराः ॥ २५ ॥
 ताम्बूलधारिणो भक्ता विश्वस्ताः खड्गधारिणः ।
 राक्षः समीपे तिष्ठेयुः सावधाना जितेन्द्रियाः ॥ २६ ॥
 कवयो गणकाश्चैव वादिनो वाग्मिनस्तथा ।
 पार्श्वकाः कथका भट्टाः सूतमागधवन्दिनः ॥ २७ ॥
 वाग्गेयकारार्थतुरा गाथ(य)का वांशिका अपि ।
 वैणिका वाद्यकाराश्च नर्तकाश्चाराणा नटाः ॥ २८ ॥

वैतालिकाश्चाटुकाराः प्रहासचतुरा नराः ।
 अङ्गमल्लोश्च योधाश्च तथान्ये विविधा नराः ॥ २९ ॥
 विचित्रवस्त्रैः सौवर्णैर्भूषणैर्भूषिता नराः ।
 दिव्यपद्मांशुकोष्णीषभ्रांजिता भव्यमूर्तयः ॥ १२३० ॥
 शौर्योदायैस्तथा युक्ता नृपचित्तानुरञ्जकाः ।
 वारं वारं समन्तात् जय जीवेतिवादिनः ॥ ३१ ॥
 उपासीरन्तृपश्रेष्ठं सेवाधर्मविशारदाः ।
 तच्चित्तवेदिनः सर्वे विनयानतमस्तकाः ॥ ३२ ॥
 आस्थानमण्डपान्तस्थैः सर्वैः सेवागतैर्नृपम् ।
 वीक्ष्यमाणैर्नरैर्भव्य(व्यं) नव(वं)चन्द्रमिवोदितम् ॥ ३३ ॥
 नानादेशाधिपान्भूपान्स्वात्मरक्षार्थमागतान् ।
 प्रवेशय प्रतीहारेत्यादिश्रेत्पृथिवीपतिः ॥ ३४ ॥
 प्रवेशितान् प्रतीहारैः प्रणतान् दण्डवद्भुवि ।
 सम्रसादमिति ब्रूयादुत्तिष्ठत निषीदत ॥ ३५ ॥
 नृपाणामासनं योग्यं दापयेन्मानपूर्वकम् ।
 आसनेषूपविष्टानां दृष्ट्या सन्तोषमावहेत् ॥ ३६ ॥
 वचनेन महाप्रीतिं जनयित्वा गतकृमान् ।
 दिव्यैर्वस्त्रैः पटीपट्टैर्विचित्रैः स्वर्णभूषणैः ॥ ३७ ॥
 सुरतनाभरणैर्भव्यैर्वाजिभिर्वरवारणैः ।
 ग्रामैः पुरैस्तथा देशैस्तोषयेत्पार्थिवान् नृपः ॥ ३८ ॥
 विसर्जयेच्च तान् सर्वान्बहुमानपुरःसरम् ।
 आवासेषु सुरैर्म्येषु स्थापयेत्पृथिवीपतिः ॥ ३९ ॥
 कांश्चित्प्रसन्नया दृष्ट्या कांश्चिन्मधुरभाषितैः ।
 कांश्चित्प्रभृतदानेन कांश्चिन्मानेन^३ हर्षयेत् ॥ १२४० ॥

कुमारान्मन्त्रिणोऽभात्यान्सचिवान्मण्डलाधिपान् ।
 सुभटान्सेवकान्दक्षान्सर्वानप्यधिकारिणः ॥ ४१ ॥
 विद्याप्रसादपात्राणि हास्यपात्राणि कानि च ।
 तोषयित्वा यथायोग्यं सर्वास्तान्निजमन्दिरम् ॥ ४२ ॥
 पुरन्दरनिभो राजा प्रविशेत्केलिकेतनम् ।
 क्रीडते स्त्रीजनैः सार्धं तोषयेत्तश्च पूर्ववत् ॥ ४३ ॥
 करोत्यास्थानमित्थं यः पार्थिवः प्रथितोन्नतिः ।
 आस्थानभोग इत्येष कथितः सोमभूञ्जना ॥ ४४ ॥

इत्यास्थानभोगः ॥ १० ॥

पुत्राणामुपभोगोऽयं सद्यः संपरिकीर्त्यते ।
 ऋतुकालमनुलङ्घ्य पुत्रार्थी सङ्गमाचरेत् ॥ ४५ ॥
 सवर्णासु विशेषेण सतां धर्ममनुस्मरन् ।
 रजोदिनात्समारभ्य यावत्षोडशवासरान् ॥ ४६ ॥
 ऋतुस्तावद्भवेत्स्त्रीणां प्रजापतिविनिर्मितः ।
 तिर्यिं द्वितीयां यत्नेन चतुर्थीं च विवर्जयेत् ॥ ४७ ॥
 पुष्टा भार्याभूयात्कन्यां तस्मात्कुर्वीत तां कृशाम् ।
 रक्ताधिक्याद्भवेत्कन्या शुक्राधिक्ये भवेत्सुतः ॥ ४८ ॥
 तस्माच्छुक्रविशुद्धयर्थं वृष्यं भुङ्गीत भोजनम् ।
 जाते गर्भे भवेत्स्त्रीणां पाण्डुरं गण्डमण्डलम् ॥ ४९ ॥
 कुचयोश्चूचुकं कृष्णं जठरं किञ्चिदुन्नतम् ।
 तृतीये मासि सम्प्राप्ते कुर्यात्पुंसवर्नं नृपः ॥ १२५० ॥
 श्रवणे मृगशीर्षे च हस्ते पुष्ये पुनर्वसौ ।
 मूले पुंसंज्ञिते धिष्ण्ये वरिर्का(कांडा)रवृहस्पतेः ॥ ५१ ॥
 माषद्वितयमध्यस्थं यवं घृतसमन्वितम् ।
 प्राशयेन्तृपतिः पत्नीं वेदमन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५२ ॥

एतत्पुंसवनं ख्यातं गर्भस्थः पुरुषो भवेत् ।
 अष्टमे मासि षष्ठे वा धिष्ण्यैः पुत्रामभिर्नृपः ॥ ५३ ॥
 सीमन्तोन्नयनं कुर्यादष्टमङ्गलसंज्ञितम् ।
 उदुम्बरफलैः क्लृप्तं कुर्यात्कण्ठविभूषणम् ॥ ५४ ॥
 शललीपुच्छसम्भूतकण्ठकाग्रेण मूर्धनि ।
 सीमन्तोन्नयनं कुर्याद्भार्यायाः पृथिवीपतिः ॥ ५५ ॥
 वैणिकैर्वादयश्चिश्च सोमराग(गं)मनोहरम् ।
 उच्चारयेत्सुविषेषु साममन्त्रान्शुभाक्षरान् ॥ ५६ ॥
 पटहादिभिरन्यैश्च तूर्यपञ्चमहास्वनैः ।
 अष्टमङ्गलनामानं कुर्यादुत्सवमूर्जितम् ॥ ५७ ॥
 तोषयेद्विजमुख्यांश्च गोभूस्वर्णाम्बरादिभिः ।
 सम्पूर्णं नवमे मासि जाते पुत्रे मनोहरे ॥ ५८ ॥
 जातकर्म प्रकुर्वीत स्वशृङ्खलेन कर्मणा ।
 सौवर्णमुद्रिकालिप्ते प्राशयेन्मधुसार्पिणी ॥ ५९ ॥
 बालकं च ततो मातुः पाययेच्च पयोधरम् ।
 तन्नाभ्युदयिकं श्राद्धं हेम्ना कुर्वीत भूपतिः ॥ १२६० ॥
 प्रातःसन्ध्यासु सायाह्ने रात्रावपि शुभावहम् ।
 दिवसाद्वादशादूर्ध्वमुत्तरात्रितये मृगे ॥ ६१ ॥
 चित्रानुराधाहस्तेषु श्रवणादित्रयेऽपि च ।
 अश्विन्यां रोहिणीस्वात्यो रेवत्यां पुष्यमूलयोः ॥ ६२ ॥
 शुभे वारे तिथौ लग्ने पुत्रराश्यनुरूपतः ।
 विख्यातं राजवंश्यानां नाम कुर्यान्महीपतिः ॥ ६३ ॥
 सिंहं मल्लं तथा बाहुं पालं वर्म पराक्रमम् ।
 सेनं चन्द्रं तथा दिव्यसत्त्वं^३ केसरिणं रथम् ॥ ६४ ॥
 अनीकं च पदं^४ प्रान्ते कुर्यान्नाम्नो^५ यथारुचि ।
 षष्ठे मासि शिशोः कार्यमन्नप्राशनमुत्तमम् ॥ ६५ ॥

रेवतीरोहिणीहस्तपुष्यश्रवणयुगमकैः ।
 उत्तरात्रितयेनापि वारे चेन्दोर्वृहस्पतेः ॥ ६६ ॥
 बुधभार्गवयोश्चैव शस्ते लग्ने शुभे तिथौ ।
 बालकानां स्वकीयानामव्यक्तं शृणुयाद्वचः ॥ ६७ ॥
 अर्धार्धभाषितं तेषां गालिदानं मनोहरम् ।
 जानुच मणं पश्येत्स्खलितं च पदक्रमम् ॥ ६८ ॥
 मातृहस्तावलम्बेन ललितं गमनं शनैः ।
 फलप्रदर्शनाद्बालमानीतं मातुरङ्कृतः ॥ ६९ ॥
 अङ्कमारोपयेद्बालमुरस्कन्धतलं तथा ।
 रक्षामन्त्राक्षरैः पत्रैर्लाक्षया परिवेष्टितैः ॥ १२७० ॥
 शार्दूलनखसंयुक्तं प्रबालाङ्कुरशोभितम् ।
 कपदेकेन चित्रेण शङ्खेन च विराजितम् ॥ ७१ ॥
 अजरामरसम्मिश्रं विभ्राणं कण्ठसूत्रकम् ।
 पञ्चलोहसुकुम्भैश्च बलयैर्भूषिताङ्घ्रिकम् ॥ ७२ ॥
 पादयोः कटिदेशे च हेमघर्वेरिकायुतम् ।
 स्वर्णकुण्डलिकाः प्रान्त(कापोत) कर्णपालीविराजितम् ॥ ७३ ॥
 अश्वत्थपत्रसङ्कुशं(श) मूर्धभूषाङ्कितालकम् ।
 मातरं पितरं दृष्ट्वा धावमानमितस्ततः ॥ ७४ ॥
 कुमारं सुकुमाराङ्गमालिङ्गेदवनीपतिः ।
 कर्णं कूर्चं च कर्षन्तं त(व)र्षन्तं हर्षमात्मनि ॥ ७५ ॥
 चुम्बन्तं वदनं भूपः परिष्वज्य सुखीभवेत् ।
 योगीन्द्रमिव सानन्दं दिग्बस्त्रमपरिग्रहम् ॥ ७६ ॥
 जटिलं भूतिभूषाढ्यं गङ्गाधरमिवात्मजम् ।
 विष्णुरुद्रसमाभोसं नैरकत्राणकारणम् ॥ ७७ ॥
 पुत्रं गात्रात्समुत्पन्नमीक्षन्ते पुण्यभागिनः ।
 एकद्विवत्सरस्यान्ते कारयेत्कर्णवेधनम् ॥ ७८ ॥

पुनर्वसुधनिष्ठायां रेवत्यां श्रवणे मृगे ।

उत्तरात्रितये हस्ते चित्रायां मैत्रेपुष्ययोः ॥ ७९ ॥

अश्विन्यां शोभने वारे तिथौ लग्ने च शोभने ।

वत्सरद्वितयादूर्ध्वं चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२८० ॥

अश्विनीरेवतीमूलज्येष्ठासु श्रवणत्रये ।

हस्तत्रये च पुष्ये च तथैवादितिदैवते ॥ ८१ ॥

शस्ते वारे शुभे लग्ने तिथौ च शुभशंसिनि ।

अन्नप्राशनधिष्ण्येषु ध्रुवनक्षत्रवर्जिते ॥ ८२ ॥

भौमे सौम्ये गुरौ शुके कुर्यान्माञ्जरीनिबन्धनम् ।

वर्षे गर्भाष्टमे वापि गर्भैकादशकेऽपि वा ॥ ८३ ॥

व्रतबन्धं प्रकुर्वीत क्षत्रियस्य यथोचितम् ।

आर्द्रायां श्रवणे स्वात्यां चित्रायां हस्तमूलयोः ॥ ८४ ॥

पूर्वात्रये च रेवत्यामाश्लेषायां पुनर्वसौ ।

मृगशीर्षे धनिष्ठायामश्विनीपुष्ययोरपि ॥ ८५ ॥

वारे बुधे गुरौ शुके विद्यारम्भं च कारयेत् ।

वेदमध्यापयेत्पुत्रं (त्रान्) शस्त्रविद्यां च शिक्षयेत् ॥ ८६ ॥

गजाश्वरोहणे तज्ज्ञं (ज्ज्ञान्) रथयानं विशारदम् (दान्) ।

शस्त्रशास्त्रकृताभ्यासान् गजैरोहे सुशिक्षितान् ॥ ८७ ॥

अश्वर्वाहसुनिष्णातान्सद्विद्यैस्तान्परीक्षयेत् ।

एकैकं क्रमैः पुत्रं परीक्षेत विचक्षणः ॥ ८८ ॥

पाटवं च बलं प्रज्ञां कलाकौशलमेव च ।

श्रुतौ तर्के तथा धर्मे कान्ये व्याकरणेऽपि च ॥ ८९ ॥

धनुर्वेदे भूमिवले स्वरशास्त्रे कलास्वपि ।

दृढघाते दूरपाते लघुसन्धानमोक्षणे ॥ १२९० ॥

१ F omits these two lines. २ A सौ. ३ D मि. ४ A णा. ५ A ज्ञान्. ६ D शा. ७ A ज्ञान्. १॥ ८ D न. ९ A दान्. १० D प्रवीणान् सर्वकर्मिणः. ११ A बाहु.

विचित्रव्यधने लक्ष्ये चापविद्यां परीक्षयेत् ।
 दूरे दृढं चले लक्ष्यं लाघवं बाणमोक्षणे ॥ ९१ ॥
 विद्योत्कर्षं परीक्षेत बल(लं)कोदण्डकर्षणे ।
 गात्रेषु सौष्ठवं पादसञ्चारे लाघवं तथा ॥ ९२ ॥
 हस्ते निष्ठुरतां दृष्टौ शौर्यं स्थैर्यं च चेतासि ।
 वितस्तिविचतुःपञ्चभेदाः ख्याताऽसिधेनुषु ॥ ९३ ॥
 खड्गं कुन्तं गदां शक्तिं चक्रं शूलपरश्वधे ।
 परप्रयुक्तघातेषु वञ्चनात्मौहिरिष्यते ॥ ९४ ॥
 क्षुरिकायां तथा लक्ष्म्यां बन्धचातुर्यमीक्षते ।
 परस्य बाहुसंरोधौ (धो) वीक्ष्यन्ते (ते) पाणिपाद(त)तः ॥ ९५ ॥
 एवमस्त्रप्रकर्षं तु कुमाराणां मनस्विनाम् ।
 कृतास्त्राणां परीक्षेत तज्ज्ञैः सह महीपतिः ॥ ९६ ॥
 गजाश्वारोहणैः तेषां प्राविण्यं पृथिवीश्वरः ।
 कुमाराणां परीक्षेत लक्ष्यैर्लक्षणकोविदः ॥ ९७ ॥
 तेषामुत्कर्षमन्विच्छेत्स्वस्मादप्यवनीपतिः ।
 गुणाधिकतराः पुत्राः प्राप्यन्ते सुकृताधिकैः ॥ ९८ ॥
 विनीताः श्रुतसम्पन्नाः शास्त्रेषु च कृतश्रमाः ।
 गजाश्वारोहणे दक्षा लभ्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ ९९ ॥
 धर्मज्ञाः शुचयो धीराः पितृशुश्रूषणे रताः ।
 रूपौदार्यगुणोपेता दृश्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ १०० ॥
 एवं गुणाधिकान् पुत्रान् दृष्ट्वा रोमाञ्चकञ्चुकः ।
 आलिङ्ग्य मूर्ध्न्युपाधाय चाशीर्भिरभिनन्दयेत् ॥ १ ॥
 पुत्राणां दर्शनं चन्द्रदर्शनादपि सौख्यदम् ।
 पुत्रगात्रपरिष्वङ्गश्चन्दनादपि शीतलः ॥ २ ॥

इति ब्रुवन् महीपालो वाग्भिरानन्ध पुत्रकान् ।
 गजान्धरत्नभूषाभिस्तोषयित्वा सुखी भवेत् ॥ ३ ॥
 उपाध्यायेषु सर्वेषु ग्रामपट्टनखेटकम् ।
 वस्त्राणि काञ्चनं भूमिं मानपूर्वकमर्पयेत् ॥ ४ ॥
 सम्प्राप्तयौवनान्पुत्रान्कृतगोदानमङ्गलान् ।
 समावर्तनसम्पन्नान्कामभोगसुखोचितान् ॥ ५ ॥
 रूपलावण्यवर्णाढ्यां लक्षणैः समलङ्कृतैः ।
 महाकुलसमुत्पन्नैः समजातिनिरूपितैः ॥ ६ ॥
 विवाहविधिना राजा रत्नभूषणभूषितान् ।
 कुमारान्मापयेत्कन्यां (न्या) धर्मार्थं सुखमन्दिहम् ॥ ७ ॥
 पापा(पां)स्त्रिपष्टलाभस्था(स्थां)स्त्यक्त्वां मङ्गलमष्टमम् ।
 शुक्लपक्षे त्रिथौ शस्ते शोभनग्रहवासरे ॥ ८ ॥
 कुर्याद्विवाहं भूपालः पुत्रस्यामित्रकर्षिणम् ।
 शोभने सुविशाले च मध्यवेदीविराजिते ॥ ९ ॥
 पटीपट्टवितानेन स्तम्भैः पट्टैर्विगुण्डितैः ।
 तोरणालङ्कृतद्वारे गोमयालिप्तभूमिके ॥ १३१० ॥
 पुष्पप्रकरशोभाढ्ये मण्डपे सुमनोहरे ।
 कृत्वा नान्दीमुखं श्राद्धं संपूज्य कुलदेवताः ॥ ११ ॥
 पुण्याहवाचनं कृत्वा मुहूर्ते गणकोदिते ।
 मधुपर्केण सम्मान्यं सितवस्त्रैर्विभूषितम् ॥ १२ ॥
 मुद्रिकालङ्कृतं पुत्रं वेदीमारोपयेच्छनैः ।
 तण्डुलैः कारयेत्पुञ्जौ पूर्वापरसमौस्थितौ ॥ १३ ॥
 सितं दुकूलं तन्मध्ये कल्पयेद्वावधायकम् ।
 पुत्रं माचीमुखं कृत्वा तण्डुलोपरिवर्तिनम् ॥ १४ ॥

पश्चिमाशामुखीं कन्यां पुञ्जस्योपरिवर्तिनीम् ।
उभाभ्यां करयोर्दत्त्वा तण्डुलान् जीरकादिकान् ॥ १५ ॥

जाते लघ्ने तु मध्यस्थं पट्युत्सारयेत्ततः ।
हस्तस्थांस्तण्डुलान्कन्याकुमारौ क्षिपतौ मिथः ॥ १६ ॥

परस्परमुखाम्भोजविनिवेशितलोचनौ ।
कन्याया दक्षिणं पाणिं कुमारकरमध्यगम् ॥ १७ ॥

कृत्वा कन्यापिता कन्यां धारापूर्वं समर्पयेत् ।
कुमारं च तथा कन्यां वेष्टयेत् पञ्चतन्तुभिः ॥ १८ ॥

प्रादक्षिण्यात्पञ्चवारान् कृतं सूत्रं समाचरेत् ।
निष्कासितं प्रयत्नेन उभाभ्यां पादयोरधः ॥ १९ ॥

कुङ्कुमेन समालिप्य कङ्कणं तद्विधीयते ।
अनेनैव प्रकारेण कन्यायाः कङ्कणं न्यसेत् ॥ १३२० ॥

ततो होमं प्रकुर्वीत यथोक्तविधिना द्विजः ।
कनिष्ठामङ्गुलीं धृत्वा पत्युः पत्नी व्रजेदनु ॥ २१ ॥

प्रदक्षिणक्रमेणैव कृते होमे यथाविधि ।
वारत्रयं भ्रमित्वा तु सप्ततण्डुलपुञ्जकान् ॥ २२ ॥

आक्रमेत्पदविन्यासैस्ततः पट्टासने विशेत् ।
वामे पार्श्वे विधातव्या पत्युः पत्नी शुभानना ॥ २३ ॥

ततो वस्त्राणि रम्याणि रत्नानि भूषणानि च ।
गजाश्वमहिषीर्गाश्च दासीदासान्धनं बहु ॥ २४ ॥

दद्यात्पुत्राय तत्पत्न्यै विवाहोत्सवमङ्गले ।
विप्रांश्च तोषयेत्तत्र वस्त्रकाञ्चनभूषणैः ॥ २५ ॥

यथार्हं तोषयेदन्यान्वस्त्रैः स्वर्णैश्च भूषणैः ।
वादित्राणां महानादैः शोभनैः शङ्खनिःस्वनैः ॥ २६ ॥

गीतैर्मङ्गलवाक्यैश्च वेदमन्त्रैः शुभार्थकैः ।
वैन्दिभिः पठ्यमानैश्च जयमालाशुभाक्षरैः ॥ २७ ॥

पूरयेद्वचोम सर्वत्र दिशश्च विदिशस्तथा ।
तोषयेदन्नपानैश्च ताम्बूलैरितरान्जनान् ॥ २८ ॥

हर्षयेदासवैर्मद्यैः कान्तावृन्दं मनोहरम् ।
गोकुलं वासदानैश्च परितोषं नयेन्नुपः ॥ २९ ॥

एवं निरन्तरं कार्यं विवाहेऽह्नां चतुष्टयम् ।
चतुर्थे वासरे रात्रौ कुर्याच्छृङ्गारमूर्जितम् ॥ १३३० ॥

वरवध्वोर्यथाशोभं लोकलोचनहारकम् ।
आहूय करिणां वृन्दं हेमघण्टानिनादितम् ॥ ३१ ॥

कर्णचामरशोभाढ्यं सिन्दूरारुणमस्तकम् ।
पुष्पकैः शोभितं दान्तं महामालाभियोजितम् ॥ ३२ ॥

आरोहार्थं कुमारस्य तत्सेवकजनस्य च ।
उद्दीप्य हस्तदीपांश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३३ ॥

तारालोकमिवातन्वन् मेदिन्यां मेदिनीपतिः ।
कुमारं कृतशृङ्गारं तद्वधूं कृतमण्डनाम् ॥ ३४ ॥

आरोप्य करिणीं यत्नान्मुक्तौपुष्पकधारिणीम् ।
आरोपयेद्देशैवेक्ष्याः कान्तावृन्दमनिन्दितम् ॥ ३५ ॥

इन्दुवक्त्रसलावण्यमिन्दीवरदलेक्षणम् ।
ततः पञ्चमहाशब्दैर्वीद्यमानैर्व्रजेद्वरः ॥ ३६ ॥

पुरवीथ्यां पुरन्ध्रीभिः पूजितः पुरवासिनाम् ।
वरयात्रां विनिर्वर्त्य समागत्य नृपालयम् ॥ ३७ ॥

अवतीर्य वशापृष्ठात्पणमेज्जनकं निजम् ।
एवं विवाहिताः पुत्राः रमन्ते रमणीयुताः ॥ ३८ ॥

लभन्ते च प्रजाः श्रेष्ठा रूपशीलगुणान्विताः ।
तेषां पुत्रांश्च कन्याश्च स्वाङ्गमारोप्य लालयन् ॥ ३९ ॥

निर्भरानन्दसन्दोहः पुत्रभोगमवाप्नुयात् ।
एवं शिशुलालयित्वा शिशयित्वा विवाह्य च ॥ १३४० ॥

तत्प्रजाः पालयेद्यत्तु पुत्रभोगः प्रकीर्तितः ।
कथितः पुत्रभोगोऽयं सौमेश्वरमहीश्रुजा ॥ ४१ ॥

इति पुत्रभोगः ॥ १२ ॥

अन्नभोगोऽयमधुना द्वयोरन्यो निगद्यते ।
बान्धवान्मण्डपाधीशान्सामन्तान् मान्यकान् भटान् ॥ ४२ ॥

आश्रितान् सुहृदो भृत्यान् गीतवाद्यविशारदान् ।
आहूय स्वोचिते स्थाने निर्वि(वे)श्याग्रे तु भोजयेत् ॥ ४३ ॥

पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रैश्च सह भुञ्जीत पार्थिवः ।
भोज्यं भक्ष्यं तथा पेयं लेह्यं चोष्यं तथैव च ॥ ४४ ॥

इति पञ्चविधं हृद्यं पथ्यं भुञ्जीत भूपतिः ।
रक्तशालिर्महाशालिर्मन्त्रशालिः कलिङ्गकः ॥ ४५ ॥

मुण्डशालिः स्थूलशालिः सूक्ष्मशालिः सषष्टिकः ।
रक्तत्वय(त्वाद्र)क्तशालिः स्यान्महाशालिर्महाकृतिः ॥ ४६ ॥

सुगन्धिर्गन्धशालिः स्यात्कलिङ्गेत्यथः कलिङ्गकः ।
शुकशून्यो मुण्डशालिः स्थूलशालिस्तदाकृतिः ॥ ४७ ॥

सौक्ष्म्यात्तु सूक्ष्मशालिः स्याद्विमासः षष्टिकः स्मृतः ।
एतान् शालीन् पृथक् सर्वान्भुसलैर्वितुपीकृतान् ॥ ४८ ॥

निक्षिप्य तण्डुलान् पट्टे विसृजेत्कणकांस्ततः ।
पाषाणमृत्तिकाशालीतृणपर्णं तुषं तथा ॥ ४९ ॥

यत्नाद्विकृष्यापनयेद्वासीभिस्तण्डुलैस्त्रितान् ।
अखण्डान् शोधितानेव क्षालितान् बहुशो जलैः ॥ १३५० ॥

तण्डुलान् कुन्दसङ्काशास्तोयान्तर्धारितांश्चिरम् ।
 स्थाल्यां ताम्रकृतायां वा मृज्जातायामथापि वा ॥ ५१ ॥
 तण्डुलत्रिगुणं तोयं निक्षिपेच्च पिषापयेत् ।
 वाससा शशिशुभ्रेण धौतेन च घनेन च ॥ ५२ ॥
 चुल्यां निधाय निर्धूमे वन्हौ तत् काथयेज्जलम् ।
 सुतप्ते बुद्बुदोपेते स्वल्पबाष्पसमन्विते ॥ ५३ ॥
 तण्डुलानावपेत्स्थाल्यां^१ द्रव्यां च परिघट्टयेत् ।
 सिक्थं विमर्द्य वीक्षेत वारं वारं विचक्षणः ॥ ५४ ॥
 मृदु(द्रु)भूते च तत्सिक्ते^२ (कथे) किञ्चिद्वा कणगर्भिते ।
 तत्र^३ दुग्धं घृतं वापि निक्षिप्योच्चारयेत्ततः ॥ ५५ ॥
 स्थाल्यास्ये पिटकं दत्वा मण्डं तं स्नावयेद्गुणः(णी) ।
 ईषदुद्ध(र्व)रितं मण्डमूष्मणा परिशोषयेत् ॥ ५६ ॥
 एवं भक्तं सुपकं यद्राजयोग्यं तदुत्तमम् ।
 राजमुद्रास्तथा पीता निर्घ्वा(ष्णा)वाश्चणका अपि ॥ ५७ ॥
 कृष्णाढक्यस्तथा माषा मसूरा राजमाषकाः ।
 सूपकर्मणि सप्तैते नियोज्याः सूपकारकैः ॥ ५८ ॥
 दलितान्दलितान्श्चैते पचनीया यथारुचि ।
 चणका राजमाषाश्च मसूरा राजमुद्रकाः ॥ ५९ ॥
 घर्^{११}द^{११}दलितः कार्याः पार्कार्थं हि विचक्षणैः ।
 किञ्चिद्गुणस्तथाढक्यो यन्त्रावर्त^{३२}दिध्याकृताः ॥ १३६० ॥
 विदली च कृताः सम्यक् शूर्पकैर्वितुषीकृताः ।
 स्थाल्यां शीतोदकं क्षिप्त्वा विदलैः सममानतः ॥ ६१ ॥
 आवपेद्विदलान्पश्चाच्चुल्यामारोपयेत्ततः ।
 मूत्रभिपच्यमानेऽन्तर्हिङ्कुतोयं विनिक्षिपेत् ॥ ६२ ॥

१ A तवे । २ A ल्याह । ३ A क्तं च्छ । ४ D मृध । ५ D ह्ते । ६ D क । ७ D मण्डमालावये
 गुणः । ८ F ल्या A लो । ९ D माष । १० A डैः । ११ F लिः । १२ D तै । १३ D omits these
 two lines ।

वर्णार्थं रंजनीचूर्णमीषत्तत्र नियोजयेत् ।
 मुहुर्मुहुर्क्षिपेत्तोयं यावत्पाकस्य पूर्णता ॥ ६३ ॥
 सुश्लक्ष्णं सैन्धवं कृत्वा विंशत्यंशेन निक्षिपेत् ।
 वर्णतः स्वादुता (स्वादतः) गन्धान्मादवाह्याघवादपि ॥ ६४ ॥
 एवं विदलपाकस्य सम्यक्सिद्धिरुदाहृता ।
 निष्पावा मेचकाढक्यो हिङ्गुना परिवर्जिताः ॥ ६५ ॥
 अभिन्नाः पूर्ववत् पाक्या (च्या) हरिद्राचूर्णकं विना ।
 मसूरमाषपाकेषु हिङ्गुतोयं विनिक्षिपेत् ॥ ६६ ॥
 इतरः पूर्ववत् कार्यः पाकः पाकविचक्षणैः ।
 प्रक्षालितान्वरान्मुद्गान् समर्तोये विनिक्षिपेत् ॥ ६७ ॥
 चुल्यां मुद्गशिना पाकः कर्तव्यः सूपकारकैः ।
 पच्यमानेषु मुद्गेषु हिङ्गुचारि विनिक्षिपेत् ॥ ६८ ॥
 आर्द्रकस्य च खण्डानि सूक्ष्माणि च विनिक्षिपेत् ।
 वाताकं पाटितं तैलं भृ (लभृ) णं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ ६९ ॥
 तैलभृष्टा मृदूभृताः क्षिपेद्वा विसचक्रिकाः ।
 बीर्जानि वा मियालस्य क्षिप्त्वा दर्व्या विवर्तयेत् ॥ १३७० ॥
 पुनः पुनः क्षिपेत्तोयं स्तोकं स्तोकं विचक्षणः ।
 केचिदिच्छन्ति रुच्यर्थं भेषमांसस्य खण्डकान् ॥ ७१ ॥
 वृक्षांश्चापि द्विधा भिन्नान्मेदंसः शकलानि वा ।
 मुहुः सूत्रे सुनिष्पन्ने चूर्णितं मरिचं क्षिपेत् ॥ ७२ ॥
 उत्तार्य नागरं चूर्णं क्षिप्त्वा दर्व्या विघट्टयेत् ।
 श्यामाककङ्कुनीवारगन्धशालिसुतण्डुलैः ॥ ७३ ॥
 सरंवेष्टिक(त)सेर्वाकैर्दिवसैर्लघुविस्तृतैः ।
 चिरप्रसूतमहिषीपयसा पौयसं^{१०} पचेत् ॥ ७४ ॥

पायसं लेहने योग्यं स्वादुगन्धं मनोहरम् ।
 गोधूमाः क्षालिता शुभ्राः शोषिता रविरग्निमभिः ॥ ७५ ॥
 घट्टैश्चूर्णिताः श्लक्ष्णाश्चालन्या वितुषीकृताः ।
 गोधूमचूर्णकं श्लक्ष्णं किञ्चित्घृतविमिश्रितम् ॥ ७६ ॥
 लवणेन च संयुक्तं क्षीरनीरेण पिण्डितम् ।
 सुमहत्यां काष्ठपात्र्यां करास्फालैर्विमर्दयेत् ॥ ७७ ॥
 मर्दितं चिकणीभूतं गोलकान्परिकल्पयेत् ।
 स्नेहाभ्यक्तैः करतलैः शालिचूर्णैर्विरुक्षितान् ॥ ७८ ॥
 प्रसारयेत्गोलकांस्तान् करसञ्चारवर्तनैः ।
 विस्तृता मण्डकाः श्लक्ष्णाः सितपट्टसमप्रभाः ॥ ७९ ॥
 प्रयत्नान्निक्षिपेत्तज्जस्तप्तवर्परमस्तके ।
 पक्वांश्चापनयेच्छीघ्रं यावत्कार्णव्यं न जायते ॥ १३८० ॥
 चतस्रश्च चतस्रश्च घटितौ मण्डका वराः ।
 गोलान्प्रसारितान्पाणावङ्गोरेषु विनिक्षिपेत् ॥ ८१ ॥
 अङ्गारपोलिकाः शस्ताः किञ्चित्कृष्णत्वमागताः ।
 गोलकान्पिष्टकालिप्तान् पेषण्या तान्प्रसारयेत् ॥ ८२ ॥
 सुतप्ततापनिक्षिप्तानीषत्पक्वान्विवर्तयेत् ।
 कर्परेपि पचेदेवं पोलिकानामयं क्रमः ॥ ८३ ॥
 तैलपूर्णकटोहं तु सुतप्ते सोहलां पचेत् ।
 उत्तानपाकसंसिद्धाः कठिनाः सोहला रमताः ॥ ८४ ॥
 तैलमग्नाः पीतवर्णा मृद्वः (द्याः) पाहलिकाः स्मृताः ।
 तनुप्रसारितान्गोलान्ताप्यां स्नेहेन पीचितान् ॥ ८५ ॥
 उपर्युपरि निक्षिप्ताः पत्रिका विपचेत्सुधीः ।
 गोधूमचूर्णादुद्धृत्य शूर्पेणाभ्याहतान् कणान् ॥ ८६ ॥

दुग्धाक्तान् घृतपक्वांश्च सितया च विमिश्रितान् ।
 एलामरिचचूर्णेन युक्तान्कोसारसंज्ञितान् ॥ ८७ ॥
 गोलकेन समावेष्ट्य तैलेनोदुम्बरान्पचेत् ।
 उत्काथ्य विदलान् पिष्ट्वा चणकप्रभृतीन् शुभान् ॥ ८८ ॥
 हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तान् शर्करापारिमिश्रितान् ।
 मरिचैलाविचूर्णेन युक्तान्गोलकवेष्टितान् ॥ ८९ ॥
 किञ्चित्पसारितै तैले पूरिका विपचेच्छुभाः ।
 एवं ताप्यां पचेदन्याः पूरिकाश्च विचक्षणः ॥ १३९० ॥
 हरिमन्थस्य विदलं हिङ्गुजीरकमिश्रितम् ।
 लवणेन च संयुक्तमाद्रेकेण समन्वितम् ॥ ९१ ॥
 वेष्टयित्वा गोलकेन वेष्टिका खर्परे पचेत् ।
 विदलं चणकस्यैव पूर्वसम्भारसंस्कृतम् ॥ ९२ ॥
 ताप्यां तैले (ल) विलिप्तायां धोसकान्विपचेद्बुधः ।
 माषस्य राजमाषस्य वट्टाणस्य च धोसकान् ॥ ९३ ॥
 अनेनैव प्रकारेण विपचेत्पाकतत्त्ववित् ।
 वट्टाणकस्य विदलं विदलं चणकस्य च ॥ ९४ ॥
 चूर्णितं वारिणा सार्धं सर्पिषा परिभावितम् ।
 सैन्धवेन च संयुक्तं कण्डुना परिघटितम् ॥ ९५ ॥
 निष्पावचूर्णसंयुक्तं पेषण्यां च प्रसारितम् ।
 कटाहं तैलसंपूर्णं कटकणान्प्रपाचयेत् ॥ ९६ ॥
 यावद्बुद्बुदसंकाशा भवन्ति कनकत्विषः ।
 माषस्य विदलान् किन्नाभिस्तुपान्दहस्तलोडनैः ॥ ९७ ॥
 ततः सम्पेक्ष्य पेषण्यां सम्भारेण विमिश्रितान् ।
 स्थाल्यां विमर्द्य बहुशः स्थापयेत्तदहस्ततः ॥ ९८ ॥
 आम्लीभूतं माषपिष्टं वटिकासु विनिसिपेत् ।
 वस्त्रगर्भाभिरन्याभिः पिधाय परिपाचयेत् ॥ ९९ ॥
 अवतार्यात्र मरिचं चूर्णितं विकिरेद्देनु ।
 घृताक्तान् हिङ्गुसर्पिभ्यां जीरकेण च धूपयेत् ॥ १४०० ॥

सुशीता धवलाः(ः) श्लक्ष्णा एता इडेरिका वराः ।
तस्यैव माषैपिष्टस्य गोलकान्विस्तृतान्यनान् ॥ १ ॥

पञ्चभिः सप्तभिर्वापि छिद्रैश्च परिशोभितान् ।
तर्प्तैले पचेद्यावल्लौहित्यं तेषु जायते ॥ २ ॥

घारिकासंज्ञया ख्याता भक्ष्येषु सुमनोहराः ।
निर्च्छिद्रा घारिका(काः)पक्वा मथिते शर्करायुते ॥ ३ ॥

एलामरिचसंयुक्ते निक्षिप्ता वटि(ट)काभिधाः ।
त एव वटकाः क्षिप्ताः काञ्चिके काञ्जिकाभिधाः ॥ ४ ॥

यत्र यत्र द्रवद्रव्ये तन्नाम्ना वटकास्तु ते ।
आरनालेन सान्द्रेण दध्ना सुमथितेन च ॥ ५ ॥

सैन्धवार्द्रकधान्याकजीरकं च विमिश्रयेत् ।
मरिचानि द्विधा कृत्वा क्षिपेत्तत्र तु पाकवित् ॥ ६ ॥

दन्या विधट्टयन्सर्वं पचेद्यावदधनीभवेत् ।
उत्तार्य वटकान्क्षिप्त्वा विकिरेन्मरिचं रजः ॥ ७ ॥

हिङ्गुना धूपयेत्सम्यग् वटकास्ते मनोभिधाः ।
दुग्धमुत्काश्य तन्मध्ये तक्रममलं विनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥

हित्वा तोयं घनीभूतं वस्त्रबद्धं पृथक्कृतम् ।
शालितण्डुलपिष्टेन मिश्रितं परिपेषितम् ॥ ९ ॥

नानाकारैः सुघटितं सर्पिषा परिपाचितम् ।
पक्कशर्करया सिक्तमेलाचूर्णेन वासितम् ॥ १४१० ॥

क्षीरप्रकारनामेदं भक्ष्यं मृष्टं मनोहरम् ।
शर्करा वारिसंयुक्तां ताम्रपात्रे विपाचयेत् ॥ ११ ॥

कालखण्डं तथा वृद्धो गुदान्नं च तथान्नैकम् ।
 अक्षिणी रसनाकर्णावृषो वृषणकर्णकम् ॥ २५ ॥
 पशु(शु)कायां स(सु)संलग्नं वपामष्टिस्क(म्मास्तिष्क)मैर्ज(माज)कम् ।
 पादाः शृङ्गखुरास्त्वक् च श्रेष्ठमेतत्पलं मतम् ॥ २६ ॥
 एतेषु मांसवर्गेषु केषाश्चित्किंचिदुत्तमम् ।
 वराहं सितवस्त्रेण प्रच्छाद्योत्फुल्लवारिणा ॥ २७ ॥
 गण्डकेन सदण्डेन तावत्सिञ्चेन्मुहुर्मुहुः ।
 यावत्तज्जातरोमाणि प्रोन्मूल्यन्ते सुखं करैः ॥ २८ ॥
 पश्चात्त्रिकया रोमाण्युद्धृष्टाण्यपसारयेत् ।
 अथवा कर्दमालिप्तं दहेत्तृणवह्निना ॥ २९ ॥
 सुखोत्पाद्यानि रोमाणि पूर्ववच्चापसारयेत् ।
 आजानुसन्धिर्मूलाङ्घ्रि तृणैः प्रच्छाद्य तं दहेत् ॥ १४३० ॥
 कठिनत्वग्रुपायातं क्षालयेन्निर्मलैर्जलैः ।
 पाण्डुरं विससङ्काशं समं संस्थापितं कटे^{१०} ॥ ३१ ॥
 आमूर्धं प्रस्थापयति^{११} कर्त्रिकापरिपाटितम् ।
 सारीफलकरेखाभ्यां चिर्त्तं (वच्च त) स्यायामसुण्डिकां (शुण्डकान्) ॥ ३२ ॥
 चतुरस्त्रीकृतान्वण्डान्मूलप्रोतान्मताप्येत् ।
 अङ्गारेषु प्रभूतेषु घृतविन्दुस्रवावधि ॥ ३३ ॥
 पश्चान्मरिचचूर्णेन विकिरेत्सैन्यव^{१२} ततः ।
 अथर्वैल्लपरिस्विन्नौ^{१३} पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ३४ ॥
 अथवा दारितान्कृत्वा त्वक्शेषान्लवणान्वितान् ।
 भुज्ये^{१४} (ज्जे)दङ्गारपुञ्जेषु शुण्डकान्मृतोपमान् ॥ ३५ ॥
 स्विन्नानां शुण्डकानां च मधोभागं प्रगृह्य च ।
 ताडपत्रसमाकाराः कृत्वा चकैलिकाः शुभाः ॥ ३६ ॥
 मथिते शर्करायुक्ते दधन्येलाविमिश्रिते ।
 कर्पूरवासिते तत्र रुच्याश्चकैलिकाः क्षिपेत् ॥ ३७ ॥

१ A अ। २ A दः दू। ३ D मृ। ४ A मूर्धे। ५ D जै। ६ D गुरुणा A ण्डवौ। ७ D तस।
 ८ A मृगङ्गि। ९ A हेतु। १० D डे। ११ D त्ति। १२ D तैयो। १३ D च। १४ A त। १५ D फ।
 १६ F पत। १७ A वेतत्र। १८ D F तान् परितः स्वि। १९ A ग्रान्। २० D जे। २१ F मोदा।
 २२ क। २३ A क।

मांसमेदोर्मैयान्शुण्डान् पूर्ववच्छकलीकृतान् ।
मथिते राजिकायुक्ते मातुलिङ्गककेसरे ॥ ३८ ॥

धूपिते हिङ्गुना सम्यक् दक्षि चैकलिकाः क्षिपेत् ।
घृते वा चकलीं शृष्ट्वा किरदेला सशर्कराम् ॥ ३९ ॥

अथवा मातुलिङ्गस्य सुपकस्य च केसरैः ।
सूक्ष्मैराद्रिकखण्डैश्च केसरामै (म्लै)र्मनोहरैः ॥ १४४० ॥

चूर्णितं मरिचं राजिसैन्धवैर्मिश्रयेत्ततः ।
हिङ्गुना धूपिताः साम्ला हृद्याश्चैकलिका वराः ॥ ४१ ॥

दध्ना विमिश्रयेच्चिञ्चां किंवा दाडिमसारकम् ।
अथवामलकं पिष्टं मेलयेद्दाम्लवेतसम् ॥ ४२ ॥

रसं वा मातुलिङ्गस्य रसं दन्तशठस्य च ।
मिश्रयेद्वा रसानेतान्द्वित्रान्वाऽपि यथारुचि ॥ ४३ ॥

गन्धार्थं धान्यकं हिङ्गु जीरकं तत्र निक्षिपेत् ।
हरिद्रां चैव वर्णार्थं सुसूक्ष्मं च तथार्द्रकम् ॥ ४४ ॥

रुच्यर्थं विश्वमारिचं सैन्धवं च विनिक्षिपेत् ।
गालयेत्सितवस्त्रेण किञ्चित्चैलं विमिश्रयेत् ॥ ४५ ॥

मृदः स्थाल्यां विनिक्षिप्य दर्बीघट्टनपूर्वकम् ।
प्रलेहकं मृदावग्नौ पचेत्पाकविशारदः ॥ ४६ ॥

प्रक्षिप्य शुण्डकांस्तत्र मृदु कुर्याच्च पाकतः ।
भावितांश्च रसैः सर्वैः सिद्धानुचारयेद्बुधैः ॥ ४७ ॥

धूपयेद्धिङ्गुना वापि नखधूपेन वा पुनः ।
धूपेन जीरकस्यापि शशिधूपेन कोविदः ॥ ४८ ॥

चणकस्य समान्वण्डान्कल्पयित्वा विचक्षणः ।
निशाजीरकतीक्ष्णार्थैः शुण्ठीधान्यकहिङ्गुभिः ॥ ४९ ॥

चूर्णितैर्मेलयित्वा तांस्तप्तैर्ले विनिक्षिपेत् ।

समानार्द्रकखण्डांश्च चणकान्दरितानपि ॥ १४५० ॥

श्लक्ष्णमांसैः क्षिपेत्कोलं निष्पावोन्कोमलानपि ।

पलाण्डुशकलान्वाऽपि लघुनं वाऽपि निक्षिपेत् ॥ ५१ ॥

एवं पूर्वोदितं स्रुदः प्रयुज्जीत यथारुचि ।

शोषितेऽम्लरसे पश्चात्सिद्धमुच्चार्य धूपयेत् ॥ ५२ ॥

बदराकारकान्खण्डान् पूर्ववच्चूर्णमिश्रितान् ।

आर्द्रकांस्तत्प्रमाणांश्च पक्वैरेले विपाचयेत् ॥ ५३ ॥

वार्ताकशकलैश्चैव मूलकस्य च खण्डकान् ।

पलाण्डुार्द्रकसम्भूतान्मुद्रा(द्रा)ङ्कुरविनिर्मितान् ॥ ५४ ॥

वटकान्निक्षिपेत्तत्र मेषकस्य च चूर्णकम् ।

कासमर्देन संयुक्तं पलान्यन्यानि कानिचित् ॥ ५५ ॥

सुसिद्धं वासयेद्दूपैर्नानारसविमिश्रितम् ।

नानाद्रव्यसंभेता सा कवचन्दी भवेच्छुभा ॥ ५६ ॥

स्थूलामलकसङ्काशान् शुद्धमांसस्य खण्डकान् ।

काथयेद्राजिकातोयैर्नागरार्द्रकसंयुतैः ॥ ५७ ॥

औं(स्था)पयेत्तज्जलं 'धोटै'(पात्रे)रिक्तैर(क्तेवा)म्लैर्विपाचयेत् ।

तत्समाञ्जुण्ठकान्निषदा सैन्धवं तत्र योजयेत् ॥ ५८ ॥

मेथीकचूर्णकं तत्र धान्याकस्य च शूलिकाम् ।

निक्षिप्यान्तारयेत्सूदो घृते(ते) वान्यत्र तापयेत् ॥ ५९ ॥

सुतप्ते च घृते पश्चाल्लघुनं हिङ्गुना सह ।

प्रक्षिप्य संस्कृतं मांसं तस्यां स्थाल्यां प्रवेशयेत् ॥ १४६० ॥

पिहितं च ततः कुर्यात्किञ्चित्कालं प्रतीक्ष्य च ।

उच्चारयेत्ततः सिद्धं पुन्यैर्लोख्यमिदं वरम् ॥ ६१ ॥

१ D तैलेन । २ A काकोव । ३ A ण्ड । ४ A ला । ५ A एलाद्रा । ६ F मु । ७ D कः । ८ C व । ९ D समोपेता । १० D का थ । ११ D पे । १२ D वा A वा । १३ A शु । १४ F ल्या C ख । १५

स्तोकावशेषपाकेस्मिन्न्यस्तं रक्तं विनिक्षिपेत् ।
 पूर्णे पाके समुत्तार्य धूपयेद्दिङ्गुजीरकैः ॥ ७४ ॥
 कर्पूरचूर्णकं तस्मिन् प्लाचूर्णेन संयुतम् ।
 विकिरेन्मरिचैर्युक्तं कृष्णपाकमिदं वरम् ॥ ७५ ॥
 अङ्गारभृष्टकं मांसं शुद्धे पट्टे निधापयेत् ।
 कर्च(ते)र्या तिलशः कृत्वा मातुलिङ्गस्य केसरैः ॥ ७६ ॥
 आर्द्रकैः केसरालै(म्लै)श्च गृञ्जनैस्तत्प्रमाणकैः ।
 जीरकैर्मरिचैः पिष्टैर्हिङ्गुसैन्धवचूर्णकैः ॥ ७७ ॥
 मिश्रयित्वा तु तन्मांसं हिङ्गुधूपेन वासयेत् ।
 आमं मांसं च पेपण्यां हिङ्गुतोयेन संचितम् ॥ ७८ ॥
 लवणेन च चूर्णेन संहितं पेपयेदुधुः ।
 पिष्टवच्चिकणं कृत्वा गोलकानि प्रकल्पयेत् ॥ ७९ ॥
 चूर्णांकृतं तु यन्मांसं गोलकैस्तद्विवेष्टयेत् ।
 चूर्णगर्भाश्च वटकान्मांसिपेदाणके शुभे ॥ १४८० ॥
 ख्यातास्ते मांसवटका रुच्या दृश्या मनोहराः ।
 त एव वटकास्तैले पकाः स्युर्भूषिकौभिधाः ॥ ८१ ॥
 तदेव चूर्णितं मांसं कणिकापरिवेष्टितम् ।
 अङ्गारेषु तथा भृष्टं कोशलीति निगद्यते ॥ ८२ ॥
 वार्ताकं वृन्तदेशस्य समीपे कृतरन्ध्रकम् ।
 निष्कासितेषु बीजेषु तेन मांसेन पूरितम् ॥ ८३ ॥
 तैलेन पाचितं किञ्चिदाणके परिपाचयेत् ।
 पूरभट्टाकसंज्ञं तत्स्वादुना परिपाचयेत् ॥ ८४ ॥
 कोशातकीफलेऽप्येवं मूलकस्य च कन्दके ।
 पूरिते चूर्णमांसेन तत्तन्नाम्ना तु कथ्यते ॥ ८५ ॥

आपं मांसं सुपिष्टं तु केसरदिविमिश्रितम् ।
 वटकीकृत्य तैलेन तप्तेन परिपाचयेत् ॥ ८६ ॥
 आणके च^१ क्षिपेत्तद्गस्तापयेद्वा विभावसौ ।
 नौमना वट्टिमकं तच्च त्रिः (त्रि) प्रकारमुदीरितम् ॥ ८७ ॥
 अन्त्राणि खण्डशः कृत्वा कालखण्डं तथा कृतम् ।
 धारिप्रक्षालितं कृत्वा खण्डिताः (तान्) समरूपतः ॥ ८८ ॥
 मेदसः शकलास्तद्गन्मांसखण्डांस्तथैव च ।
 राजिकाकल्कदिग्धांस्तांस्तोयमिश्रान्विपाचयेत् ॥ ८९ ॥
 आर्द्रकस्य रसं स्तोकं अम्लमल्पं विमिश्रयेत् ।
 प्रमाणाल्लवणं क्षिप्त्वा हिङ्गुतोयं च मेलयेत् ॥ १४९० ॥
 किञ्चिच्छेषं द्रवं तच्च समुत्तार्य विधूपयेत् ।
 पञ्चवर्णाति विख्याता नानारूपरसावहा ॥ ९१ ॥
 अन्त्राणि जलधौतानि शूलयष्ट्यां विवेष्टयेत् ।
 तापयेच्च तथाऽङ्गनरैर्योवत्कठिनतां ययुः ॥ ९२ ॥
 पश्चाद्विचूर्णितं श्लक्ष्णं सैन्धवं तेषु योजयेत् ।
 अन्त्रशुण्ठकमाख्यातं चर्वणे मर्मरारवम् ॥ ९३ ॥
 पूर्ववच्छोषिते रक्ते बीजपूरस्य केसरम् ।
 रसमार्द्रकसंभूतं रसं दन्तशठस्य च ॥ ९४ ॥
 जीरकं हिङ्गुमरिचं धान्यकं सैन्धवं क्षिपेत् ।
 मेदसः श्लक्ष्णखण्डानि क्षिप्त्वा सर्वं विलोडयेत् ॥ ९५ ॥
 अन्नं प्रक्षालितं यत्नात्तेन रक्तेन पूरितम् ।
 पेटकाकृतियुक्तासु कज्रासु परिषेष्टयेत् ॥ ९६ ॥
 कज्रामुखानि बध्नीयात् केवलैरन्नकैस्तथा ।
 तैरेव रज्जुसङ्काशैर्दृहीत्वोपरि तापयेत् ॥ ९७ ॥

अङ्गनरैः किंशुकाकारैर्यावत्काठिन्यमानुयुः ।

मण्डलीयं समाख्याता राजद्वक्षफलोपमां ॥ ९८ ॥

पञ्चाङ्गपट्टवद्वेष्ट्य वत्सिबद्धोज्ज्वला वपा ।

अङ्गुलद्वयमानेन खण्डांस्तस्याः प्रकल्पयेत् ॥ ९९ ॥

खण्डानि कालखण्डस्य तत्प्रमाणानि चान्तरा ।

शूलप्रोतानि कृत्वा तान्यङ्गरेषु प्रतापयेत् ॥ १०० ॥

सैन्धवं विकिरेत्तत्र सुश्लक्ष्णं मरिचान्वितम् ।

वर्णशुण्डकनामेदं वर्णितं सोमभूभुजा ॥ १ ॥

अङ्गनरेषु तथा भृष्ट्वा कालखण्डं विकृत्य च ।

पूमीफलप्रमाणेन खण्डान्कृत्वा विचक्षणः ॥ २ ॥

तैलेनाभ्यज्य तान्सर्वान्मरिचाजसैन्धवैः ।

चूर्णितैर्विकिरेत्पश्चाद्विङ्गुधूपेन धूपयेत् ॥ ३ ॥

अनेन विधिना भृष्ट्वा राजिकाकल्पलेपितम् (तान्) ।

कालखण्डान्मकुर्वीत दध्नां राजिकयाऽथवा ॥ ४ ॥

भृष्टस्य कालखण्डस्य कृत्वा चक(क)लिकाः शुभाः ।

केसैरैर्मातुलिङ्गस्य सैन्धवाद्यैश्च मिश्रयेत् ॥ ५ ॥

समेदस्कौ द्विधा भक्तौ कृत्वा लवणमिश्रितौ ।

आम्लकैर्भावयित्वा तौ तैलेन परिपाचयेत् ॥ ६ ॥

कोहदेशोद्भवं मांसमंश्रा सह विखण्डितम् ।

अंसकीकससंयुक्तं पार्श्वकुल्या समन्वितम् ॥ ७ ॥

मुद्गाण्डे स्थाल्य(ल)वक्त्रे तन्निशिप्य बहलोदके ।

हिङ्गुना चार्द्रकेणापि सैन्धवेन च संयुतम् ॥ ८ ॥

काथयेत्सुचिरं कालं यावत्तन्मार्दवं भजेत् ।

उत्क्रांथितमिदं स्तूपं ख्यातं शास्त्रविशारदैः ॥ ९ ॥

विशैस्तस्य च मेषस्य जठरं पाटयेदनु ।
 आन्तरं सर्वमुत्सार्य बध्नीयादपराङ्मिकौ ॥ १५१० ॥
 शिरश्च रज्ज्वा दृढया ज्वालायां परितापयेत् ।
 यावद्रोमाणि गच्छन्ति यावत्कृष्णत्वमेति च ॥ ११ ॥
 ततः प्रक्षाल्य तोयेन शेषं क्रोडवदाचरेत् ।
 अन्येषां श्वापदानां च शेषं मेषवदाचरेत् ॥ १२ ॥
 समेदस्कानि मांसानि कृत्वा दीर्घाणि कर्तनैः ।
 हिङ्गुतोयेन संसिच्य लवणेन विलोडयेत् ॥ १३ ॥
 छायायां तानि खण्डानि वास्तु(यु)ना परिशोषयेत् ।
 एकद्वित्रिदिनान्तेषु भृष्टान्यङ्गारपुञ्जके ॥ १४ ॥
 स्थूलीकृतानि यावच्च स्वादुरुच्यानि यन्त्रेणाम् ।
 उपष(स्व)ण्डकनामानि सर्वशाकोत्तमानि च ॥ १५ ॥
 हरिणस्य तथा खण्डान् चकैलीपरिकल्पितान् ।
 सम्भारसहितान्माज्यलवणेन विमिश्रितान् ॥ १६ ॥
 शोषितानपि चात्यर्थमग्निना परिभर्जितान् ।
 हृद्यान्यैथा(पथ्या)न्सुगन्धांश्च कल्पयेदुपस्वण्डकान् ॥ १७ ॥
 रुरुशम्बरसारङ्ग-छागस्य नलकं पृथु ।
 अग्नौ भृष्ट्वा शिलाघातैः स्फोटयित्वा प्रयत्नतः ॥ १८ ॥
 मज्जानं तु ततो हत्वा लवणाम्लेन हिङ्गुना ।
 मरिचाज्जाजिचूर्णेन पचेत्स्थाल्यां विचक्षणः ॥ १९ ॥
 यस्य कस्यापि मेषादेः शिरो भृष्ट्वा विभिद्य च ।
 आददीत च मस्तिष्कं काङ्क्षिकेन विपाचयेत् ॥ १५२० ॥
 आणके तैलमध्ये वा यथारुचि पुनः पचेत् ।
 चूर्णैः संयोज्य तत्पश्चाद्विङ्गुधूपेन धूपयेत् ॥ २१ ॥
 पक्षिणामपि सर्वेषां पिच्छानुत्सार्य सर्वतः ।
 चञ्चुपादं पृथक्कृत्वा पाटयित्वा ततो(थो)दरम् ॥ २२ ॥

निष्कृष्यान्नादिकं सर्वं पूर्ववत्परिपाचयेत् ।
 यथा सूकरमेपाणां क्रियाः प्रोक्ता विपाचने ॥ २३ ॥
 सशल्कानां च मत्स्यानां शल्कं स्फे(स्फो)ड्यं प्रयत्नतः ।
 स्थूलश्चेत्खण्डशः कार्या लघवश्चेत्सरूपतः ॥ २४ ॥
 मत्स्यानां छेदयेत्शीर्षं पुच्छं तेषां च पक्षिणाम् ।
 विपाच्य जठरं तस्मादैन्यकाण्यपसारयेत् ॥ २५ ॥
 कर्हो(करोष्ट) वडिश दग्धा खवल चाचुकैः ? ।
 पाठीनैश्च तथैतेषां पृथक् कृत्वा शिरः पचेत् ? ॥ २६ ॥
 मत्स्यानां वर्षणं कार्यं तैलेन लवणेन च ।
 यावात्पिच्छलतां याति मत्स्यगन्धश्च नश्यति ॥ २७ ॥
 क्षालयेदुदकैः पश्चाद्विद्राक्कल्मशितैः ।
 वस्त्रे बध्वा निपीडयेत्तान् स्नायेत्सङ्गतं जलम् ॥ २८ ॥
 क्षिपेत्पूर्वप्रसिद्धेषु प्रपक्वेष्वानकेषु तान् ।
 स्वल्पे काले गते सूदः स्थालीमुत्तार्य धूपयेत् ॥ २९ ॥
 मत्स्यखण्डानि धौतानि चिञ्चास्तेन विपाचयेत् ।
 ततो गोधूमचूर्णं तु विकिरेत्तेषु सर्वतः ॥ १५३० ॥
 तप्ततैले क्षिपेत्तानि पिङ्गान्युत्तारयेत्ततः ।
 एलामरिचचूर्णेन सैन्धवेन च भावयेत् ॥ ३१ ॥
 आणके वा तथा तैले बह्वौ वा धूमवजिते ।
 पूर्वोक्तविधिना मत्स्यान् यथारुचि विपाचयेत् ॥ ३२ ॥
 मत्स्याश्च खण्डशः कृत्वा चतुरङ्गुलसम्मितान् ।
 लवणेन समायुक्तान् कुम्भेषु परिपूरयेत् ॥ ३३ ॥
 खूर्खण्डा इति ख्याताश्चिरकालं वसन्ति ते ।
 भोजनावसरे सूदो वह्निना परिभर्जयेत् ॥ ३४ ॥
 मत्स्याण्डकोशावादाय वह्निना परिभर्जयेत् ।
 दृढीभूते(तौ) ततः पश्चात् खण्डशः परिकल्पयेत् ॥ ३५ ॥

विपच्य तप्ततैले तान्येलामरिचकादिभिः ।
 विकीर्य सैन्धवेनापि दिङ्मुत्ता परिधूपयेत् ॥ ३६ ॥
 कच्छपान् वल्किना भृङ्गा पादांश्छल्कांश्च मोचयेत् ।
 शिरश्चैव पृथक्कृत्वा पकरम्भाफलोपमान् ॥ ३७ ॥
 अम्लकैश्च विपच्याथ तैलेनाज्येन वा पुनः ।
 पाचयेच्च सुसिद्धांस्तान् चूर्णकैरवचूर्णयेत् ॥ ३८ ॥
 आणके वा पचेत्तज्ज्ञो निर्धूमे वा हुताशने ।
 नन्यावर्ता इति ख्याता मृदुरुच्या मनाहेराः ॥ ३९ ॥
 कर्कटास्तु लघून्स्थूलान् हस्तपादवियोजितान् ।
 रुक्षे ताम्रमये पात्रे सुतप्ते तान्वि(भ)वर्जयेत् ॥ १५४० ॥
 स्फोटिते खर्परे तांस्तु मृदो^३ भाण्डे विनिक्षिपेत् ।
 विपचेष्टवणाम्लैश्च पुनः सर्पिषि पाचयेत् ॥ ४१ ॥
 जीरकं लवणं तीक्ष्णं चूर्णितं तेषु^४ निक्षिपेत् ।
 वृष्या^५ बलकरा हृद्या मृष्टास्ते धृतकर्कटाः ॥ ४२ ॥
 मूल(ष)काः क्षेत्रसंभूता नदीकूलेषु संस्थिताः ।
 स्थूलाः श्यामास्तथा पुष्टा जात्या ते मयिगाः स्मृताः ॥ ४३ ॥
 प्रतप्ते सलिले तांस्तु निक्षिपेत्पुच्छधारणात् ।
 उद्धृत्य तस्मात्सलिलाद्रोमाण्युत्पाटयेत्ततः ॥ ४४ ॥
 विभेद्य जठरं तेषां स्फोटयेदन्त्रकाणि तु ।
 सम्भारसहितैरम्लैः पचेच्च लवणान्वितैः ॥ ४५ ॥
 शूलप्रोतांस्ततः कृत्वा तानङ्गारैः प्रतापयेत् ।
 यावद्बहिस्त्वचस्तेषां शोषमायान्ति तापनात् ॥ ४६ ॥
 सुपकेषु तथा तेषु मूल(ष)केषु किरिदनु ।
 लवणं मरिचं शुण्ठी जीरकं च विचूर्णितम् ॥ ४७ ॥
 फलशार्कं पत्रशार्कं कन्दशार्कं^६ च मूलकम् ।
 पुष्पशार्कं^७ शिम्बिशार्कं^८ पक्वापक्वविभेदतः ॥ ४८ ॥

कल्पयेद्विविधैः शार्कैर्मसवत् पाककोविदः ।
वटकान् पर्पटान् हृद्यानङ्गारैः परिभर्जयेत् ॥ ४९ ॥

आम्राम्रातकजम्बूश्च बीजपूराग्निमन्थकैः ।
भल्लातागस्त्यकौर्पासद्राक्षाभृङ्गकसलकैः ॥ ५० ॥

पुनर्नवा मरी तीक्ष्णा अतसी सुरसाद्वयम् ।
मरुकं तालपर्णी च भिण्डुकी मुण्डंका तथा ॥ ५१ ॥

ब्राह्मी चैवाम्लपत्री च कोकिलाक्षी कुसुम्भकम् ।
अञ्जनं पद्मकोशश्च शेढकं च तथापरं ॥ ५२ ॥

सङ्गृह्य पल्लवानेषामैम्ल(म्ल)काम्लेन मिश्रयेत् ।
जम्बीराम्लेन दध्ना वा लवणेन च संयुतान् ॥ ५३ ॥

श्रीफलं केतकं चिञ्चा मेषशृङ्गी सुगन्धिजम् ।
कुटजं मरिचं पथ्या विषमुष्टिकशिम्बिजम् ॥ ५४ ॥

एलारामठनीवारमेधिकापर्पटं तथा ।
अगस्त्यं नन्दनं राजमातुलिङ्गकपादलि^१ ॥ ५५ ॥

कटं मटं कर्कटं च करीरं टेण्डुकं तथा ।
वेत्रकारीफलं चैव लवणाम्भसि निक्षिपेत् ॥ ५६ ॥

चूतमाम्रातकं घात्री कुँहिरी कर्कटी तथा ।
कृष्माण्डं त्रपुसं द्राक्षा कर्कटी बृहतीद्वयम् ॥ ५७ ॥

कोशातकीबीजपूरं निष्पावं कर्ममृदकम् ।
जम्बीरबिम्बवार्ताकर्मरं लवणाम्भसि ॥ ५८ ॥

अथवा राजिकाचूर्णे सतैले लवणान्विते ।
प्रक्षाल्य द्रुतसहितं^२ फलं चूतदिकं न्यसेत् ॥ ५९ ॥

कारवेष्टुं सपनसं कदलीफलमेव च ।
सतैले राजिकाचूर्णे निक्षिपेष्टुलवणान्विते ॥ १५६० ॥

१ A खे । २ A क । ३ D ऋ । ४ D F C णि । ५ D मल्लिका । ६ D लि । ७ D कू गी ।
४ A ति । ९ A वन्दरं । १० C ते F ते ।

वंशाङ्कुरं लघुं चैक्रीं शतावय्यास्तथैव च ।
 पातालटेण्डुकानां च प्ररोहान्क्षालितान्मुदून् ॥ ६१ ॥
 सलिले लवणोपेते तैले वाऽपि सराजिके ।
 लवणेन समायुक्ते प्रक्षिपेदङ्कुरानिमान् ॥ ६२ ॥
 मागिणीमार्द्रकं पण्डुं कंचोरं वनमागिणीम् ।
 कर्पूरमागिणीमूलं तथैवाम्लहरिद्रका ॥ ६३ ॥
 मूरणं मधुशिशुं च तथा शैबलकन्दकम् ।
 एतानि पूर्ववत्कृत्वा तैले वापि विनिक्षिपेत् ॥ ६४ ॥
 गव्यं वा माहिषं वाऽपि क्षीरं नीरविवर्जितम् ।
 पचेत्स्थाल्यां मृदावग्नौ दर्वीघट्टनसंयुतम् ॥ ६५ ॥
 अर्धवशेषं कुर्वीत त्रिभागेनावशेषितम् ।
 षड्भागशेषितं वाऽपि कुर्यादष्टावशेषिकम् ॥ ६६ ॥
 अर्धवशिष्टं पाने स्यात्त्रिभागं लेहकं भवेत् ।
 षड्भागं पिण्डतामेति शर्करा स्यादथाष्टमे ॥ ६७ ॥
 अर्धवशेषिते दुग्धे तक्रमीषद् विनिक्षिपेत् ।
 नवस्थाल्यां न्यसेत्तुं निवाते स्थापयेच्च तैम् ॥ ६८ ॥
 शर्करामिश्रितं वापि फैलैर्वापि विमिश्रयेत् ।
 यामषट्कोषितं क्षीरमम्लतां घनतां भजेत् ॥ ६९ ॥
 दधीति नाम प्राप्नोति पथ्यं मृष्टं मनोहरम् ।
 हीनकाले तथा पथ्यं चिरकालेऽम्लता बहु ॥ १५७० ॥
 मन्थानेन मथित्वा तन्नवनीतमथो हरेत् ।
 निर्जलं मथितं प्रोक्तमुदस्वित्त्वीं (न्विच्च) जलार्धकम् ॥ ७१ ॥
 पादाम्बु तक्रमुद्दिष्टं धूपितं हिङ्गुजीरकैः ।
 आर्द्रकेण समायुक्तमेलसैन्धवचूर्णितम् ॥ ७२ ॥

१ D व । २ D ताले । ३ A तल आदी । ४ A ण्ड । ५ F ये । ६ D रो । ७ D वण्ड । ८ A आदी ।
 ९ A प । १० A आदी । ११ A छ । १२ A आदी । १३ D तनु । १४ D तम् । १५ F क ।
 १६ D द । १७ A ल्याद । १८ A दि ।

मथितं शर्करायुक्तमेलान्नूर्णविमिश्रितम् ।
 कर्पूरधूपितं नाम्ना मज्जिकेत्यभिधीयते ॥ ७३ ॥
 निष्पीड्य दधि वस्त्रेण स्नावयेत्तद्द्रुतं जलम् ।
 शर्करैलासमायुक्ता मूदैः शिखरिणी मता ॥ ७४ ॥
 स्नावितं यद्द्रुतं तोयं जीरकार्द्रकसैन्धवैः ।
 संयुक्तं हिङ्गुधूपेन धूपितं मस्तु कीर्तितम् ॥ ७५ ॥
 नवनीतं नवं धौतं नीरलेशविजितम् ।
 तापयेदग्निना सम्यक् मृदुना घृतभाण्डके ॥ ७६ ॥
 पाके संपूर्णतां याते क्षिपेद्भूमवीजकम् ।
 क्षिपेत्ताम्बूलपत्रं च पश्चादुच्चारयेद्भुतम् ॥ ७७ ॥
 तण्डुलक्षालितं तोयं चिञ्चाम्लेन विमिश्रितम् ।
 ईषत्क्षेत्रेण संयुक्तं सितया सह योजितम् ॥ ७८ ॥
 एलाचूर्णसमायुक्तमार्द्रकस्य रसेन च ।
 धूपितं हिङ्गुना सम्यक् व्यञ्जनं परिकीर्तितम् ॥ ७९ ॥
 सौवीरनिर्मलं साम्लं लवणेन च संयुतम् ।
 हिङ्गुना जीरकेणापि धूपितं धूपकाञ्जिकम् ॥ १५८० ॥
 शङ्खुद्रुयं समास्थार्ष्यं वधीयादुज्ज्वलाम्बरम् ।
 प्रसार्य ष(य)ष्टिभिः किञ्चित्क्षीरमम्लेन भेदितम् ॥ ८१ ॥
 सितया च समायुक्तमेलान्नूर्णविमिश्रितम् ।
 क्षिपेत्प्रसारिते वस्त्रे स्नावयेत्पेषयेत्समम् ॥ ८२ ॥
 पुनः पुनः क्षिपेत्तत्र यावन्निर्मलतां ब्रजेत् ।
 पक्वचिञ्चाफलं भृष्टं वर्णार्थं तत्र निक्षिपेत् ॥ ८३ ॥
 यस्य कस्य फलस्यापि रसेन परिमिश्रयेत् ।
 तत्तन्नामसमाख्यातं पानकं पेयैश्चुत्तमम् ॥ ८४ ॥
 सौवर्णे राजते पात्रे रीतिर्येन्त्रविधारिते ।
 भोजयेन्मण्डलशदीन्यथायोग्यप्रदेशतः ॥ ८५ ॥

विशाले काञ्चने पात्रे स्पर्णकचोर्लसंयुते ।
 लोहगङ्गालकैर्युक्ते स्वमर्पिगालकैर्वृते ॥ ८६ ॥
 भर्मशुक्तिसमोपेते कनकस्थालसंयुते ।
 जलप्रक्षालिते सम्यक् सितवस्त्रप्रमार्जिते ॥ ८७ ॥
 वर्धयेत्पूर्वकथितमन्नपक्वान्नपानकम् ।
 ऊरुनाभिप्रदेशान्तं सञ्छाद्य सितवाससा ॥ ८८ ॥
 गदिकायां समासीनः पूर्वाशासम्मुखो नृपः ।
 अन्नं मुद्गरसमोपेतं भुञ्जीतोष्णं घृतलुतम् ॥ ८९ ॥
 प्राचीमुखस्तु भुञ्जान आयुश्च लभते बहु ।
 यश्च लभतेऽन्यर्थमश्वन्दक्षिणादिङ्मुखः ॥ १५९० ॥
 श्रियं तु लभते पुष्टां भुञ्जानः पश्चिमाननः ।
 सत्यवाक्यफलं प्राप्नोत्यश्वन् धनददिङ्मुखः ॥ ९१ ॥
 श्लक्ष्णमांससमायुक्तं विदलैर्वा विमिश्रितम् ।
 लेहैश्च विविधैर्हृद्यैर्लेपितं वा तथोदनम् ॥ ९२ ॥
 मांसप्रकारकैर्मृष्टैरम्लमिश्रैश्च च प्लवैः ।
 नानाविधैस्तथा शाकैः फलपत्रसमुद्भवैः ॥ ९३ ॥
 वटकैः पर्पटैर्हृद्यैः खारखण्डोर्पखण्डकैः ।
 यथारुचि यथासात्म्यं सुखं भुञ्जीत भूपतिः ॥ ९४ ॥
 पक्वान्नं पायसं मध्ये शर्कराघृतमिश्रितम् ।
 ततः फलानि भुञ्जीत मधुराम्लरसानि च ॥ ९५ ॥
 पिबेच्च पानकं हृद्यं लिङ्गाच्छिखरिणीमपि ।
 चूपेत माज्जिकां पश्चादधि चांद्याऽन्ततो घनम् ॥ ९६ ॥
 ततस्तक्रार्भैर्मश्रीयात् सैन्धवेन च संयुतम् ।
 क्षीरं वाऽपि पिबेत्पश्चात् पिबेद्वा काञ्जिकं वैरम् ॥ ९७ ॥

मांसमम्लेन शुद्धीत दुग्धं वा शर्करायुतम् ।
लवणेन तथा चाम्लं क्षारं कटुकषायकैः ॥ १८ ॥

वसन्ते कटु चाश्रीयाद्वीष्मे मधुरशीतलम् ।
वर्षासु च तथा क्षारं मधुरं शरदि स्मृतम् ॥ १९ ॥

हेमन्ते स्निग्धमुष्णं च शिशिरेऽप्युष्णमम्लकम् ।
एवं शुद्धीत यद्भूषो अन्नभोगः स कथ्यते ॥ १६०० ॥

अन्नभोगः समाख्यातः सोमेश्वरमहीशुजा ।

॥ इत्यन्नभोगः ॥ १३ ॥

हृद्यः पानीयभोगोऽयमिदानीमभिधीयते ॥ १ ॥

मध्ये मध्ये पिबेद्वारि स्तोकं स्तोकं सुशीतलम् ।
भोजनस्य च रुच्यर्थं पाकार्थमशनस्य च ॥ २ ॥

पिपासायां च जातायां स्वेच्छया पीयते जलम् ।
नियमो नात्र कालस्य तृषावेगो न धार्यते ॥ ३ ॥

असवः प्राणिनामापो जीवितं यत्तदाश्रितम् ।
मूर्च्छिता अपि जीवन्ति यतस्तोयेन सिञ्चिताः ॥ ४ ॥

दिव्य(व्या)न्तरिक्षं नादेयं नैर्जरं सारसं जलम् ।
भौमं चौण्डं च ताडैकमौद्भिदं नवमं स्मृतम् ॥ ५ ॥

स्वात्स्यां पयोदनिर्मुक्तं सूर्यरश्मिविमिश्रितम् ।
सर्वदोषापहं स्वादु दिव्यमित्युच्यते जलम् ॥ ६ ॥

प्राट्प्रातर्जलदनिर्मुक्तमव्यक्तं स्वादुल्लक्षणम् ।
वारि स्फटिकसङ्काशमान्तरिक्षमिति स्मृतम् ॥ ७ ॥

नद्यां शैलप्रसूतायामिन्द्रनीलसमप्रभम् ।
प्रशस्तभूमिभागस्थं नीरं नादेयमुच्यते ॥ ८ ॥

वालुकामु करैर्गर्तं कृत्वा यत्प्राप्यते जलम् ।
उत्क्षेपणेन नैर्मल्यं याति निष्प(ष्य)न्दजं हि तत् ॥ ९ ॥

नद्याः शैलवराद्वाऽपि सृतमेकत्र संस्थितम् ।
कुमुदाम्भोजसञ्छन्नं तोयं सारसमुच्यते ॥ १६१० ॥

वापीकूपसमुत्पन्नं नीलोत्पलदलप्रभम् ।
विमलं मधुरास्वादं भौममम्भोऽभिधीयते ॥ ११ ॥

स्वयं दीर्घशिलाश्वश्रेष्ठैतसीपुष्पसन्निभम् ।
निर्मलं मधुरं पथ्यं सलिलं चौण्डमुच्यते ॥ १२ ॥

पालिवन्धेन संरुद्ध(द्धः)कुल्यापूरागतो रसः ।
प्रतिवर्षं वना(नवा)म्भोभिमि(मिं)श्रस्ताडाक उच्यते ॥ १३ ॥

निर्मलं लघु पानीयमुत्तानं स्वादु शीतलम् ।
शैलसानुसमुद्भेदाच्चैर्न्नरं परिकीर्तितम् ॥ १४ ॥

दशमं केचिदिच्छन्ति वार्षं जीवनमुत्तमम् ।
नारिकेलसमुद्भूतं स्वादु वृध्यं मनोहरम् ॥ १५ ॥

हंसोदकं तथा चान्वत् क्रियासंस्कारसंस्कृतम् ।
दिवा सूर्याशुसन्तप्तं रात्रौ चन्द्राशुशीतलम् ॥ १६ ॥

सकदर्पं सशैवालं पल्वलोत्थं सपल्लवम् ।
वर्जयेदूषरोद्भूतं गन्धवर्णैश्च दूषितम् ॥ १७ ॥

अशोकपल्लवप्रख्यं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।
नीलोत्पलदलश्यामं कषायमधुरं वरम् ॥ १८ ॥

कणाशुस्तकसंयुक्तमेलोशीरकचन्दनैः ।
मूर्द्धितं मृत्तिकापिण्डं खदिराङ्गनरपाचितम् ॥ १९ ॥

निक्षिपेन्निर्मले तोये सर्वदोषहरे शुभे ।
कथितः पिण्डवासोऽयं सलिलेषु विचक्षणैः ॥ १६२० ॥

१ A ले । २ A क । ३ D अ । ४ C F ड । ५ A प्रतिवन्धेन यतोयं तत्ताडानं समुच्यते ।
६ D च्यते । ७ C ह । ८ D मुदि ।

सहकारसेनापि पाटलोत्पलचम्पकैः ।

वासयेच्च यथाकालं पुष्पवासोऽयमीरितः ॥ २१ ॥

लवङ्गेशीरकर्पूरकान्तानलदचन्दनैः ।

सलिलामयकङ्कणेलपथ्याकचूरसंयुतैः ॥ २२ ॥

विचूर्णितैः समैरेभिः सुशीतामलवारिणौ ।

चूर्णाधिवासिनः प्राह श्रीमत्सोमेश्वरो नृपः ॥ २३ ॥

करकैर्मृण्मयैः श्लक्ष्णैः प्रवालारुणकान्तिभिः ।

चर्मपात्रैः सुरम्यैर्वा त्रिफलो(ला)परिशोधितैः ॥ २४ ॥

नालैश्च सुबहुच्छिद्रैः रौप्यस्फटिकाश्चनैः ।

सहितैस्तैः शुभकरैः सितवस्त्रावगुण्ठितैः ॥ २५ ॥

भूतं सुशीतलं तोयं निर्मलं मृदु धीजितम् ।

पिबत्सौर्वर्णचषकैः शुक्तिभिर्वा विसैरपि ॥ २६ ॥

दिव्यं शरादि पानीयं हेमन्ते सरिदुद्भवम् ।

शिशिरे वारि ताडागं वसन्ते सारसं पयः ॥ २७ ॥

निदाघे^{३१} नैर्झरं तोयं भौमं प्रावृषि पीयते ।

हंसोदकं सैदा पथ्यं वार्क्षं पेयं यथारुचि ॥ २८ ॥

सहजं निर्मलं वाऽपि संस्कृतं गन्धवासनैः ।

पीयते सलिलं यच्च पानभोगः स कीर्तितः ॥ २९ ॥

॥ इति पानीयभोगः ॥ १४ ॥

प्रोक्तः पानीयभोगोऽयं सोमेश्वरमहीश्रुजा ।

पादाभ्यङ्गोपभोगोऽयमधुना परिकीर्त्यते ॥ १६३० ॥

वामपार्श्वे शयानः सन्पादावभ्यञ्जयेत्सुखी ।

सर्पिषा शतधौतेन नवनीतेन वा नृपः ॥ ३१ ॥

दध्ना तैलेन पयसा तक्रेणापि^{३४} युतेन वा ।

श्रीखण्डक्षोदनीरेण बदर्याः फेनकेन वा ॥ ३२ ॥

१ A व । २ A काका । ३ A गः । ४ A नि । ५ C मान् । ६ D न्यै । ७ D F स्का ।
८ A जीवि । ९ A व । १० F स्तु । ११ A धेनि । १२ A तथा । १३ A त्येते । १४ F मि ।

पादसंवाहदक्षाणां कामिनीनां मनोहरैः ।
 अशोकपल्लवप्रख्यैर्हस्तैरत्यन्तपेशलैः ॥ ३३ ॥
 वसन्ते सर्पिषा दक्षा शीतेन पयसाऽपि वा ।
 निदाघे नवनीतेन काञ्चिकेन सफेनकैः ॥ ३४ ॥
 वर्षासु वसयाभ्यङ्ग्यौ पादौ तन्त्रेण वा पुनः ।
 शतधौतेन शरदि सर्पिषा चन्दनोदकैः ॥ ३५ ॥
 हेमन्ते शिशिरे चैव तैलेनाभ्यञ्जयेत्पदे ।
 पश्चात्प्रक्षालयेत्पादौ सुखस्पर्शेन पाय(थ)सा ॥ ३६ ॥
 मसूरयवपिष्टैश्च हरिद्राचूर्णमिश्रितैः ।
 उद्धृ(ट्ट)त्य च पुनः पादौ क्षालयेत्सुखवारिणा ॥ ३७ ॥
 एवं यः कारयेद्वाजा भोजनादूर्ध्वमन्वहम् ।
 पादाभ्यङ्गोपभोगोऽयं वर्णितः सोमभूभुजा ॥ ३८ ॥
 इति पादाभ्यङ्गोपभोगः ॥ १९ ॥
 इदानीं सुखदोऽत्यर्थं यानभोगो निरूप्यते ।
 दोला सुखासनं हस्ती करिण्यश्वतरी हयः ॥ ३९ ॥
 रथो नौः पुष्पकश्चेति नवधा यानमुच्यते ।
 सुवक्रया वेणुजया हेमरत्ननिबद्धया ॥ १६४० ॥
 स्वर्णशृङ्गलवटपट्टन्यस्तशय्योपधानया ।
 दिव्यपट्टप्रच्छदया वीर्वधद्वयबा(वा)हया ॥ ४१ ॥
 एकदण्डिकया यानं दोलायानं तदुच्यते ।
 दन्दिदन्तविनिर्माणं हेमरत्नविभूषितम् ॥ ४२ ॥
 शार्दूलचर्मसन्नद्धं दण्डिकाद्वयधारि च ।
 चतुर्भिर्विधैर्बा(वी)वधैर्बा(वा)हं हंसशय्यासमन्वितम् ॥ ४३ ॥
 पृथ्व्याधिारेण संयुक्तं सुखासनमिति स्मृतम् ।
 समग्रं विपुलस्कन्धं मृदुसञ्चारसंयुतम् ॥ ४४ ॥

१ C D F स्तलेभ्यञ्जयेच्छनैः । २ A सा । ३ C F काञ्चिकैः परिकीर्तितः D काञ्चिकैः कोल ।
 ४ A ह्यौ । ५ D निर्णौ । ६ A का । ७ D विवि । ८ A ध्वौ ।

जवने त्वरितं नागं याने शंसन्ति कोविदाः ।
 सौवर्णस्तम्भयुक्तेन मुक्तादामविराजिना ॥ ४५ ॥
 काञ्चनैः कलशैः श्लक्ष्णैरुपरिष्ठाद्विराजिना ।
 मयूरपिच्छपुच्छैर्वा प्रच्छन्नेन सुशोभिना ॥ ४६ ॥
 चारुचामीकरच्छन्नपुष्पकेणोपशोभिता ।
 करिणी लघुसञ्चारा वेशदेश(शे) त्वकम्पना ॥ ४७ ॥
 उपवेशे स्थिरा धीरौ गमने च जवाधिका ।
 गतौ तु सलिला रम्या सर्वतस्त्रासवर्जिता ॥ ४८ ॥
 चारुचामीकरच्छन्नपुष्पकेणोपशोभिता ।
 अस्खलन्ती पदन्यासे यानेष्वश्वतरी वरा ॥ ४९ ॥
 मयूरगतिको बा(वा)ह्यस्तिचिरीगतिसन्निभः ।
 मरालगमनो वाऽपि चतुष्कगतिशोभितः ॥ १६५० ॥
 गच्छतः कम्पतेऽश्वस्य पुच्छं^१ग्रीवं^२ विशेषतः ।
 त्वरिता गतिरित्यर्थं मायूरीति निगद्यते ॥ ५१ ॥
 शीघ्रं पदानि कुरुते यत्र पुच्छं न कम्पते ।
 सा गतिस्तैचिरी ज्ञेया हयवाहनकोविदैः ॥ ५२ ॥
 पार्श्वार्भ्यां दोलनं यत्र हंसवद्गच्छतो हरेः ।
 शिरोऽपि म(विधु)नुते तद्वन्मरालीगतिरीदृशी ॥ ५३ ॥
 पादैश्चतुर्भिः सञ्चारे ललितं यत्र गच्छति ।
 चतुष्कगतिराख्याताऽनुत्तमा सुखदायिनी ॥ ५४ ॥
 अश्वैश्चतुर्भिर्द्वार्भ्यां वा युक्तश्चक्रयुगान्वितः ।
 मत्तवारणकैर्भव्यैश्चित्रितैः परिशोभितः ॥ ५५ ॥
 नानावर्णपताकामिभ्राजितः सुदृढाक्षकः ।
 उत्तमः स्यन्दनो याने नृपाणामेव निर्मितः ॥ ५६ ॥
 शाकजैः फलकैः^३लङ्का यौ च बल्कलवेष्टिता ।
 आयता सुदृढा नीरै^४ सा नौर्याने प्रशस्यते ॥ ५७ ॥

^१ This line is repeated below in 49। २ D देश। ३ D धारा। ४ D अनन्त। ५ D छं।
 ६ D वा। ७ D र। ८ D ज। ९ A उ। १० A तम्। ११ D छि। १२ A यो। १३ A र।

वेणुकर्त्राभिरन्योन्यं गुम्फितौ वर्तुलाकृतिः ।
 पिनद्धश्वर्षणा बाह्वे प्लवकोऽयं जलेचरः ॥ ५८ ॥
 एतैर्यनैर्यथायोग्यं याति यः पृथिवीपतिः ।
 यानोपभोगः कथितः सोमेश्वरमहीश्रुजा ॥ ५९ ॥

इति यानोपभोगः ॥ १६ ॥

इदानीं छत्रभोगोऽयं कथ्यते राजवल्लभः ।
 हेमपट्टनिबद्धेन दण्डेनोपरि धारितम् ॥ १६६० ॥

नानावर्णसुसूत्राभिः कम्पाभिः कृतपञ्जरम् ।
 श्वेतवस्त्रेण सञ्चल्यं मुक्तादामसुसूत्रकम् ॥ ६१ ॥
 नीलविद्रुममुक्ताभं लम्बनैः परिशोभितम् ।
 चञ्चत्काञ्चनजातिन कलशेन विराजितम् ॥ ६२ ॥

पुण्डरीकसितच्छत्रं राजयोग्यमनुत्तमम् ।
 नीलपट्टनिबद्धानि रौप्यदण्डश्रुतानि च ॥ ६३ ॥

नानावर्णविचित्राणि झल्लरीभिर्युतानि च ।
 मेघदम्बरनामानि चामरोत्तंसितानि च ॥ ६४ ॥
 छत्राणि विलसत्कान्तिर्मणिभिर्जडितानि च ।
 सैसौवर्णकलापस्थं (स्थ) चन्द्रकैः परिकल्पितम् ॥ ६५ ॥

सुवर्णदन्ती(न्ति)दण्डेन रस्तेन परिमण्डितम् ।
 कलशेन तदुत्थेन शुश्रेण परिशोभितम् ॥ ६६ ॥

पिच्छलत्रमिदं प्राहुः सांगिरीति विचक्षणाः ।
 रोहितैः पिञ्जरैश्चित्रैर्नानावर्णैर्नृपोत्तमः ॥ ६७ ॥
 आतपत्रैरसंख्यातैः वारियन्नातपं चरेत् ।
 एतेषां शीतलां छायामाश्रितः पृथिवीपतिः ॥ ६८ ॥

मुखेन मोदते यत्तु छत्रभोगः प्रकीर्तितः ।
 छत्रभोगोऽयमुद्दिष्टः सोमेश्वरमहीश्रुजा ॥ ६९ ॥

१ D पा । २ F मण्डितानि वराणि च । ३ A सौवर्णक । ४ A दंतप्रकल्पेन दंतिदण्डेन परिकल्पितं ।
 ५ D सिग । ६ A वरि ।

॥ इति छत्रभोगः ॥ १७ ॥

शय्याभोगोऽयमधुना वर्ण्यते सुखदायकः ।

हंसपिच्छमयी काचिच्छाल्मलीतूलजा परा ॥ १६७० ॥

कार्पासरचिता चान्या केसरैरितरा कृता ।

पल्लवैः कल्पिता काचित् काचित्कुसुमनिर्मिता ॥ ७१ ॥

पानीयपूरिता काचिच्छय्येयं सप्तधा स्मृता ।

दन्ताङ्घ्रि (१) लोहचरणः (२) साष्टापदपदस्तथा ॥ ७२ ॥

वैर (रव)श्च वलनं चैव वेग्निरैः (त्रिकः) पट्टिकामयः ।

दोलाक्षश्चेति कथिता मञ्चा विद्वद्भिरष्टधा ॥ ७३ ॥

शय्यानां लक्षणं वक्ष्ये मञ्चकानां तथैव च ।

मरालजठरोद्भूतैर्मण्डु (मृदु)भिः पु (पि)च्छगुच्छकैः ॥ ७४ ॥

श्लक्ष्णेन चर्मणा नद्धैः शय्या हंसमयी शुभा ।

शाल्मलीफलगर्भोत्थैः तूलैर्वीजिविवर्जितैः ॥ ७५ ॥

धनेन वासनां (सा) नद्धैः शाल्मलीतूलिका भवेत् ।

कार्पासपिण्डकं यत्नाद्भोजं संस्फेद्यै (स्फोट्य) पट्टके ॥ ७६ ॥

अयःशलाकया पश्चादनुषा तं विवेचयेत् ।

दृढेन वाससाऽऽसीर्व्यं विशालपरिशोभिना ॥ ७७ ॥

या शय्या क्रियते मृद्वी सा तु कार्पासजा मता ।

केसरैः पद्मसम्भूतैर्नागपुष्पसमुद्भवैः ॥ ७८ ॥

सुरभीकुसुमोत्थैश्च तथा कुकुमसम्भवैः ।

पटीपट्टेन चित्रेण गुम्फितैश्चारु शिल्पिभिः ॥ ७९ ॥

शय्या केसरजाऽऽख्याता सुगन्धिः पृथिवीशुजाम् ।

कैमलोत्पलकल्हाररम्भाकङ्कोलिपल्लवैः ॥ १६८० ॥

कोमलैः कल्पिता शय्या शीतला पल्लवाभिधा ।

मल्लिकापाटलीपुष्पैः कुसुमैश्चम्पकस्य च ॥ ८१ ॥

अन्यैः सुगन्धिभिः पुष्पैरपवृन्तैः कृता तु या ।
 शय्या कुसुमजा नाम कामकेलिसुखावहा ॥ ८२ ॥
 चर्मजा वारिणा पूर्णा तोयशय्या प्रकीर्तिता ।
 द्विपदन्तकृतैः पादैश्चतुर्भिरुपशोभितैः ॥ ८३ ॥
 दन्ताङ्गिना(र्ना)म मञ्चोऽयम् सर्वदन्तमयः शुभः ।
 ताम्रारकूटघटितश्चरणैस्तन्मयैः शुभैः ॥ ८४ ॥
 लोहमञ्चकनामाऽयं सुदृढः परिकीर्तितः ।
 चारुचामीकरानद्धो रचनापरिरञ्जितः ॥ ८५ ॥
 अष्टापदमयः प्रोक्तो मञ्चकोऽयं चतुष्पदः ।
 यैन्त्रिपत्रकृतैर्नादैरानन्दं तनुते नदन् ॥ ८६ ॥
 वैर(रव)मञ्चः समाख्यातो रतिकेलिषु कामुकैः ।
 उपवेशनमात्रेण गच्छत्यूर्ध्वमधश्च यः ॥ ८७ ॥
 द्वाङ्गिश्चारुरूपश्च लव(वल)मञ्चः प्रकीर्तितः ।
 त्वग्निर्वेत्रस्य बाह्याभिस्तनुभिर्गुम्फितो घनम् ॥ ८८ ॥
 कुटिलैश्चरणैर्युक्तो वेत्रमञ्चः प्रकीर्तितः ।
 कार्पासगुणकफाभिः पट्टिकाभिः सुगुम्फितः ॥ ८९ ॥
 दीर्घाभिश्चित्रवर्णाभिर्मञ्चोऽयं पट्टिकाभिधः ।
 श्रीखण्डदारुघटितः कनत्काञ्चनभूषितः ॥ ९० ॥
 खचितो दिव्यरत्नैश्च मत्तवारणशोभितः ।
 सौवर्णशृङ्खलाबद्धो लम्बमानः सदोलनः ॥ ९१ ॥
 किञ्जल्कशय्यामा(यया)युक्तो दोलामञ्चः सुखप्रदः ।
 वसन्ते हंसजा शय्या क्रीडायां पुष्पपत्रजा ॥ ९२ ॥
 निदाघे तूलजा शय्या मध्याह्ने तोयजा शुभा ।
 हेमन्ते शिशिरे चैव वर्षासु च विचक्षणः ॥ ९३ ॥
 भजेत शय्यां कार्पासीं नृपः शीतापनुत्तये ।
 शरत्काले तु कैञ्जल्कीं दोलामञ्चसमाश्रिताम् ॥ ९४ ॥

अधितिष्ठेन्महीपालो भोगार्थं सुविचक्षणः ।
 एवंविधेषु मञ्जेषु शय्यास्वेवंविधासु च ॥ ९५ ॥
 शेते विशाम्पतिर्यत्तु शय्याभोगः प्रकीर्तितः ।
 शय्याभोगोऽयमाख्यातः सोमेश्वरमहीश्रुजा ॥ ९६ ॥
 ॥ इति शय्याभोगः ॥ १८ ॥

अधुना धूपभोगोऽयं वर्ण्यते सौरभोत्कटैः ।
 लाक्षागुग्गुलकपूररालकुण्डूरुसिलहकं ॥ ९७ ॥
 श्रीखण्डं दारु सैरलं लघुकोष्ठं च वालकैः ।
 मांसीकुङ्कुमपथ्या च(श्च) कस्तूरीपूतिवीजकैः ॥ ९८ ॥
 शङ्खनाभिनखैश्चैव सितामधुघृतं गुडः ।
 समान्येतानि चूर्णानि द्रवद्रव्यं विहाय च ॥ ९९ ॥
 द्विगुणं लघुकर्पूरं चूर्णधूपोऽयमुत्तमः ।
 एतान्येव हि सिलहेन मिश्रयेन्मधुसर्पिषा ॥ १०० ॥
 गुडेन पिण्डयेत्पश्चात् पिण्डधूपो वरो मतः ।
 द्रव्याण्येतानि तोयेन पिष्टानि मधुसर्पिषा ॥ १ ॥
 वर्त्तिरूपाणि शुष्काणि वर्त्तिधूपो मनोहरः ।
 रीतिरूपमयो वापि सुवर्णघटितोऽथवा ॥ २ ॥
 खगो वाऽपि मृगो वाऽपि सैरन्ध्रः सम्पुटात्मकः ।
 अङ्गनरगर्भिते(तो) पिण्डेनान्वितो धूपमुद्दिरेत् ॥ ३ ॥
 मुखकर्णादिभिश्चिद्रैः पिण्डधूपे त्वयं क्रमः ।
 अङ्गनरगर्भिते पात्रे चक्रदण्डेन संयुते ॥ ४ ॥
 विकिरेद्दूषचूर्णं तद्दारवारमिति क्रमः ।
 दन्तेन रचिते श्लक्ष्णे सुपात्रे बहुदण्डकैः ॥ ५ ॥
 दण्डेन वा समायुक्ते धूर्पेन सूचिसंयुते ।
 सूचिकाग्रे विनिलिप्य वर्त्ति सन्धुक्ष्य वह्निना ॥ ६ ॥

स्थगयेत्सम्प(म्पु)टेनाथ रन्ध्रैर्धूपो विनिःसरत् ।
 करण्डं दण्डसंयुक्तं पाणिना परिवर्त्तयेत् ॥ ७ ॥
 आत्मनोऽपि मुखं क्वापि प्रेयसीवदनेषु वा ।
 करण्डकमदण्डं तु धूपवर्त्तिसमन्वितम् ॥ ८ ॥
 अंशुकान्तं क्षिपेद्वाऽपि खोम्पके वाऽपि निक्षिपेत् ।
 धूपयेत् शुभां शय्यां वसनेनावगुण्ठिताम् ॥ ९ ॥
 पञ्जसैर्धौतवासांसि पिण्डकैश्चूर्णकैरपि ।
 गृहं च पिहितद्वारं निरोधितगवाक्षकम् ॥ १० ॥
 धूपयेद्ब्रह्मैर्धूपैः पिण्डधूमसमुद्भवैः ।
 विलासचतुराणां हि नृपाणां च विनोदिनाम् ॥ ११ ॥
 धूपभोगोऽयमाख्यातः सोमेश्वरमहीशुजा ।
 भूलोकमल्लदेवेन धूपभोगोऽयमीरितः ॥ १२ ॥
 इति धूपभोगः ॥ १२ ॥
 योषितामुपभोगोऽयं कथ्यते स्मरदीपनः ।
 अचापल्यं भयं लज्जा दाक्षिण्यमनुकूलता ॥ १३ ॥
 मधुरस्वरता दाक्ष्यं पटुत्वं मियवादिता ।
 मौनः शुचित्वं दाक्षिण्यं गुरुशुश्रूषणे रतिः ॥ १४ ॥
 धर्मज्ञतार्जवं सत्यं कौशलं सर्वकर्मसु ।
 हृष्टता स्मितहासित्वं पतिदोषनिगूहनम् ॥ १५ ॥
 व्ययवैमुख्यमित्येते योषितां प्रवरा गुणाः ।
 स्त्रीणां रूपवती श्रेष्ठा सुरूपास्तु सयौवना ॥ १६ ॥
 सयौवनास्तु गीतज्ञा गीतज्ञास्वपि नर्तकी ।
 उत्तरोत्तरमेतासु श्रेष्ठ्यं पूर्वगुणैः सह ॥ १७ ॥
 एतैः सर्वगुणैर्युक्ता दुर्लभा रमणी शुवि ।
 मृगी च पद्मिनी चैव चित्रिणी वडवा तथा ॥ १८ ॥

हस्तिनी शङ्खिनी चेति षड्विधा जातिरिष्यते ।
 आद्ये द्वे उत्तमे तत्र मध्यमे मध्यसंस्थिते ॥ १९ ॥
 अन्त्यस्थिते कनिष्ठे च त्रिधा जात्या प्रकीर्तिताः ।
 मध्यमोत्तमजातीया भोगयोग्या वरस्त्रियः ॥ १७२० ॥
 हस्तिनी शङ्खिनी चेमे भोगाय परिवर्जयेत् ॥
 पादौ कोकनदच्छायौ गूढगुल्फोपशोभिनी ॥ २१ ॥
 अनुपूर्वेण वृत्ते च जङ्घे ऊरू सकान्तिकौ ॥
 पीवरं जघनं गुह्यमध्वत्थदलसन्निभम् ॥ २२ ॥
 तनु वृत्तं तथा मध्यं वर्जुलानुन्नतौ स्तनौ ॥
 कोमलं बाहुयुगैलं शिरीषकुसुमोपमम् ॥ २३ ॥
 कङ्क्रेलैपल्लवाकारौ कराट्वज्जुलीयुतौ ।
 आताम्रनखरौ ग्रीवा पूगीकण्ठोपमा मता ॥ २४ ॥
 प्रवालमणिसैन्दवंश(दृशं) दशनच्छदसम्पुटम् ।
 दाडिमीबीजसङ्काशा रदनाः सुमनोहराः ॥ २५ ॥
 समौ तनुकपोलौ च श्रवणौ शुक्तिसन्निभौ ।
 उन्नता सरलस्रोता नासिका लक्षणांविता ॥ २६ ॥
 पक्ष्मले चक्षुषी दीर्घे त्रस्यन्मृगविलोकने ।
 वक्रे दीर्घे भ्रुवौ भालमष्टमीचन्द्रसन्निभम् ॥ २७ ॥
 भालानुरूपं शीर्षं च सतरङ्गाः शिरोरूढाः ।
 सुप्रमाणा गलनि(ङ्गलति)का गतिर्मृगजोपमा ॥ २८ ॥
 क्षणे रोषः क्षणे तोषो बहुरीष्याकुलेक्षणा ।
 ऋतुप्रमाणसम्प्रीतिर्लालसा रतिकर्मणि ॥ २९ ॥
 पद्मसौरभ्यसङ्काशमच्छं निधुवनोदकम् ।
 चित्ते चञ्चलता दाढर्यमनुरागे प्रियं वचः ॥ १७३० ॥

एतैर्गुणैः समायुक्ता मृगीजात्योपलक्षिता ।

मधुवर्णाः सुकान्ताश्च नखराश्चरणोद्भवाः ॥ ३१ ॥

अङ्गुल्यः संहता रूढ्यः (ऋज्व्यः) परिपाट्या समाः शुभाः ।

रक्तपङ्कजसङ्काशौ समौ पादतलौ शुभौ ॥ ३२ ॥

गूढौ गुल्फौ सुवृत्तौ च जङ्घे पादानुरूपके ।

रम्भास्तम्भानिभावूरु विशालं जघनं तथा ॥ ३३ ॥

ईषद्विकसिताम्भोजसदृशं स्मरमन्दिरम् ।

वलित्रितयशोभाढ्यं मुष्टिग्राह्यं च मध्यमम् ॥ ३४ ॥

स्थूलश्रीर्फलसङ्काशौ स्तनावीरिलौ समौ ।

वर्तुले बाहुशिखरे बाहू सुललितावपि ॥ ३५ ॥

सुकुमारतरौ हस्तौ तले पल्लवकोमले ।

मुद्रशिम्बिसमाकाराः करशाखा मनोरमाः ॥ ३६ ॥

पद्मपत्रसमच्छांयमधुराः करजा वराः ।

नातिस्थूला नातिदीर्घा न ह्रस्वा सुस(ष)मा शुभा ॥ ३७ ॥

ग्रीवा रेखात्रयोपेता बिम्बीभागनिभोऽधरः ।

पक्वदाडिमबीजाभा दन्ताः कान्तिमनोहराः ॥ ३८ ॥

तिलपुष्पसमाकारा नासिका सुमनोहरा ।

नीलोत्पलस्य नालेन समे श्रवणगे(षा)लिके ॥ ३९ ॥

शोभने श्रवसी गण्डौ समानुज्वलकान्तिकौ ।

कुन्दपत्रोदरासीनिशुभ्रभ्रमरसन्निभे ॥ १७४० ॥

लोचने प्रान्तसरक्ते घनश्यामलपक्ष्मणी ।

सन्त्रस्तब(वा)लसारङ्गभङ्गीचञ्चलमीक्षणम् ॥ ४१ ॥

अधिज्यकामकोदण्डकुटिले सन्नते भ्रुवौ ।

अष्टमीचन्द्रसङ्काशं ललाटं सुमनोहरम् ॥ ४२ ॥

बहवः श्यामलाः सूक्ष्मा मृदुदीर्घाः शिरोरुहाः ।
नववंशसमच्छाया (यो) वर्णः कान्तिमनोरमः ॥ ४३ ॥

गतिर्मत्तेभसदृशी शिरीषमृदुलं वपुः ।
पद्मसौरभसङ्काशो वपुःपरिमलः शुभः ॥ ४४ ॥

अम्भोजगर्भसंस्पर्धिगन्धं निधुवनोदकम् ।
कोकिलालापमधुरो ध्वनिः श्रुतिमुखावहः ॥ ४५ ॥

रम्यस्त्रीभावसंसर्गः शुचि चाल्यं च भोजनम् ॥
अल्पभूषणसम्प्रीतिः श्वेतपुष्पाम्बरे रतिः ॥ ४६ ॥

मानः सौतिशयो लज्जा भूषणं परमं मतम् ॥
गुरुदेवार्चनासक्तिः सम्भोगे त्यक्तलज्जता ॥ ४७ ॥

दाक्षिण्यं दानशीलत्वं बन्धुप्रीतिमितं वचः ॥
सत्यवार्त्तत्वं दृढा प्रीतिः शोभा भृषां विनाऽपि च ॥ ४८ ॥

एतैर्गुणैः समायुक्ता पद्मिनी कीर्तिता बुधैः ।
लघुपादतले रम्ये तनुजङ्घैः सुशोभने ॥ ४९ ॥

किञ्चिद्वक्रौ शुभावूरु पृथुलं जघनस्थलम् ।
उन्नतः सुकुमारश्च सरसो मदनालयः ॥ १७५० ॥

त्रिवलीमध्यसङ्काशो मध्यभागो मनोहरः ।
पीनौ वृत्तौ सुरम्यौ च बर्धमानौ पयोधरौ ॥ ५१ ॥

वक्षःस्थलं विशालं स्यादानुपूर्व्या तनू भुजौ ।
सुकुमारं करतलमङ्गुल्यः सरलाः शुभाः ॥ ५२ ॥

कम्बुनाभिनिभः कण्ठः किञ्चिदभ्युन्नतोऽर्धरः ।
सुच्छाया दशना नासा नातिदीर्घा न वामना ॥ ५३ ॥

तनू कपोलफलकौ कर्णौ शोभासमन्वितौ ।
दीर्घे तीक्ष्णे च नयने निम्बपत्रार्धसन्निभे ॥ ५४ ॥

भ्रुवौ भालतलं रम्यं वक्राः कृष्णाः शिरोरुहाः ।
 सुप्रमाणं व संस्थानं लतावत्तनुविग्रहः ॥ ५५ ॥
 गीते वृत्ते च वाद्ये च रतिः सुललिता गतिः ।
 सुगन्धि रागसलिलं सुसूक्ष्मस्वरभाषणम् ॥ ५६ ॥
 कलाकौशलसम्प्रीतिः श्यामो वर्णो मनोहरः ।
 गौरः श्या(रुद्रया)मोऽथवावर्णश्चित्रभूषाम्बरस्पृहा ॥ ५७ ॥
 विचित्रे च रते प्रीतिश्चित्रिण्या लक्षणन्विदम् ।
 अलङ्कारससच्छाये शोभने पादयोस्तले ॥ ५८ ॥
 गुल्फौ सुसन्नतौ जङ्घे वृत्ते दीर्घे च मांसले ।
 ईषद्वक्राकृती ऊरू गम्भीरं नाभिमण्डलम् ॥ ५९ ॥
 उदरं तनु वृत्तं च स्तनावायतचूचुकौ ।
 उरो विशालं बाहू च वृत्तौ दीर्घौ च मांसलौ ॥ १७६० ॥
 रक्तपङ्कजसङ्काशौ कोमलौ करपल्लवौ ।
 अङ्गुल्यः कोमला वृत्ता दीर्घा स्थूला च कन्धरा ॥ ६१ ॥
 पीनौ रदच्छदौ रम्यौ दशनः स्थूलसंहताः ।
 तथा स्थूलायतौ कर्णौ नेत्रे नीलोत्पलप्रभे ॥ ६२ ॥
 स्थूले भ्रुवौ तथा वक्रे निर्मलं भालमथोन्नतम् ।
 स्थूला दीर्घा घनाः केशा बहुरीर्ष्या मृदुर्गतिः ॥ ६३ ॥
 गम्भीरमधुरा वाणी चलं चित्तं मृदुस्तनुः ।
 निद्रा बुधुक्षा सततं स्निग्धकामुककामिता ॥ ६४ ॥
 सम्भोगान्ते सरक्तत्वं मांसगन्धिर्द्रवोऽधिकः ।
 सुरताहवशूरत्वं नवाङ्गुलरतिस्तथा ॥ ६५ ॥
 इत्येतैर्लक्षणैर्युक्ता वडवौ परिकीर्तिता ।
 शङ्खिनी हस्तिनीशीलौ विंशालार्द्रभर्गाऽधमा ॥ ६६ ॥

दुर्गन्धा दुःस्वभावा च तस्माद्भोगे विवर्जिते ।
 सुरूपा कान्तिसंयुक्ताचपला भयवर्जिता ॥ ६७ ॥
 अस्वेदा च सुगन्धिश्च चिरकालनिमेषिणी ।
 स्थिरस्तनी मिताहारा वलीपलितवर्जिता ॥ ६८ ॥
 श्वेतभूषाम्बरप्रीता गौरश्यामोत्तमाप्रिया ।
 प्रसन्ना त्यागशीला च शौचाचारसमन्विता ॥ ६९ ॥
 ईषल्ल(दृग्ल)क्षणसम्पन्ना योषिद्वेवांशकोद्भवा ।
 सुसंस्थाना सुतन्वी च तरङ्गितशिरोरुहा ॥ १७७० ॥
 सहासवदनाम्भोजा पक्ष्मलाक्षी दृढस्तनी ।
 मितास्या तनुमध्या च दर्शनीयौ नितम्बिनी ॥ ७१ ॥
 सुकुमारकराङ्गिश्च सुभगा प्रियभाषिणी ।
 कलाविद्भङ्गिचतुरा सदा साहसिके रता ॥ ७२ ॥
 सदैवासत्यवचना सिद्धांशकसमुद्भवा ।
 सुरम्यनिम्नवदना शफरीचललोचना ॥ ७३ ॥
 मध्ये क्षामा कान्तिमती सपुष्पनखरावली ।
 नातिस्थूला न च कृशा गीतवाद्यप्रिया सदा ॥ ७४ ॥
 सुगन्धिकुसुमासक्ता भीतज्ञा चात्किामिनी ।
 अव्यवस्थाचलमान्ता स्वैरिणी पटुहासिनी ॥ ७५ ॥
 ईदृग् लक्षणसंयुक्ता गन्धर्वांशकसम्भवा ।
 सम्पूर्णचन्द्रवदना निम्ननासा कृशोदरी ॥ ७६ ॥
 उज्जुङ्गभाला वक्रा(क्र)भ्रूश्चञ्चलबिलोचना ।
 तन्वी च हरितश्यामा घनवृत्तलघुस्तनी ॥ ७७ ॥
 प्रमाणोत्सेधसंयुक्ता राजजघनमण्डला ।
 श्लक्ष्णोरुर्दृत्तजङ्गा च निर्लोमा स्वेदवर्जिता ॥ ७८ ॥

कृशाङ्गुली स्वल्पनखी^१ स्वेदेपि च ससौरभा ।
 गीतवृत्तकलादक्षा सम्भोगे चित्तहारिणी ॥ ७९ ॥
 मौग्ध्यवैदग्ध्यसंयुक्ता सानुरागाऽतिकङ्किणी ।
 विलासविभ्रमोपेता विचित्रवसना(न)प्रिया ॥ १७८० ॥
 सनर्महासचतुरा साऽप्सरोशकसम्भवा ।
 सहकारफलाकारवदना चारुहासिनी ॥ ८१ ॥
 समभालैतला सुभ्रूस्तीक्ष्णापाङ्गविलोकिनी ।
 स्वच्छगण्डस्थैलच्छाया वृत्तपीनपयोधरा ॥ ८२ ॥
 सकान्तिरदना रम्यरेखालङ्कृतकन्धरा ।
 तनुमध्या पृथुश्रोणी(णि) रुरुजङ्घा मनोहरा ॥ ८३ ॥
 माल्यमण्डनके दक्षा वृत्तज्ञा चपलाशया ।
 उद्वेजयति भर्तारं काङ्क्षन्ती द्रविणं बहु ॥ ८४ ॥
 पुनः सङ्घट्टते विद्याधराशकसमुद्भवा ।
 दीर्घानना निम्नघोणा लघुलोचनभामिनी ॥ ८५ ॥
 त्रिकोणभालफलका घननीलशिरोरुहा ।
 जङ्घाकाण्डे प्रकोष्ठे च सूक्ष्मरोमसमन्विता ॥ ८६ ॥
 विचूचुकुचाभोगौ मध्यभागे कृशा भृशम् ।
 विशालजघनोपेता सुप्रमाणा लसन्नखी ॥ ८७ ॥
 निगूहयित्री^२ गुह्यानि गुह्यकांशसमुद्भवा ।
 नात्यायतमुखी दीर्घलोचना समनासिका ॥ ८८ ॥
 तनुदन्तच्छदा दीर्घार्धिका पृथुलहस्तिनी ।
 विशालवक्षाः सुग्रीवा भृषणेषु रता सदा ॥ ८९ ॥
 मृदुबाहुः श्लक्ष्णकक्षा करकाटिन्यसंयुता ।
 तनुमध्या शुभतनुर्विशालजघनस्थला ॥ १७९० ॥

१ D ख। २ F मि। ३ A र। ४ D त। ५ A पु D रु रु। ६ A यो। ७ D यन्ती ।
 ८ D धिषका पृथुलस्तनी ।

ईषद्वक्त्रोरुजङ्घा च स्फुटिताङ्घ्रितला मनाक् ।
 चलचित्ता मिये लोला पुष्पमाल्यविलेपना ॥ ९१ ॥
 प्रस्थापयन्ती ताम्बूलं स्वीयं प्रियतमं प्रति ।
 अत्यन्तच्छविसंयुक्ता श्यामकर्ण(वर्णा) मनोरमा ॥ ९२ ॥
 एवं रूपगुणोपेता किन्नरांशकसम्भवा ।
 तन्वी गौरी लघुकुचा दीर्घनेत्रा कृशोदरी ॥ ९३ ॥
 लघुश्रोणी सदा भीरुरेवं धारयते दृढम् ।
 गन्धवद्रव्यमाल्येषु लब्धा शुद्धासनप्रिया ॥ ९४ ॥
 ज्योत्स्नार्धनिविहारेषु जलक्रीडासु लम्पटा ।
 गौरश्यामा वक्रमतिश्छिद्रान्वेषणतत्परा ॥ ९५ ॥
 एतल्लक्षणसंयुक्ता यक्षांशकसमुद्भवा ।
 तन्वी कान्तिमती किञ्चिद्रक्तपिङ्गललोचना ॥ ९६ ॥
 अच्छगण्डस्थला स्निग्धघननीलशीरोरुहा ।
 ईषद्विकृतजङ्घा च लीलाकुटिलगामिनी ॥ ९७ ॥
 गृहान्तर्वर्तिनी नित्यं क्षीरखण्डासवप्रिया ।
 सरवीः सङ्घट्टयत्याशु पुनर्विघटयत्यपि ॥ ९८ ॥
 गौरश्यामा च वर्णेन नागांशकसमुद्भवा ।
 वक्रालका कुन्तलिनी दीर्घभ्रूर्दीर्घलोचना ॥ ९९ ॥
 वृक्षस्तनी लघुतनुः कङ्कुश्यामा समोदरी ।
 उचुङ्खजघनाभोगा श्लक्ष्णजङ्घोरुशालिनी ॥ १०० ॥
 कोमलाङ्घ्रितलाऽताम्रनखरावलिरञ्जिता ।
 कातरा गृहसञ्चारा परवेश्माशनप्रिया ॥ १ ॥
 एवं रूपगुणोपेता पित्र्यंशकसमुद्भवा ।
 स्म(स्मे)रानना विशालाक्षी दृढस्तनमनोहरा ॥ २ ॥

मृदुबाहुः कृशा मध्ये सुसंस्थान(ना)नितम्बिनी ।

रम्यजङ्घोरुयुगला मृदुपादतला वरा ॥ ३ ॥

गौराङ्गी दृढचित्ता च दैवभक्ता पतिव्रता ।

ऋजुस्वभार्वा दान्ता च कोपना सुप्रसादिनी ॥ ४ ॥

स्वल्पाशैना च धर्मज्ञा ऋष्यंशकसमुद्भवा ।

ऋक्षवानरमार्जारदैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ५ ॥

पिशाचखरशार्ङ्गलमत्स्यसैरिभपोत्रिणाम् ।

सारमेयाञ्जुनकुलरुरुकाकगवामपि ॥ ६ ॥

क्रोष्टृश्चिकहंसानां नक्रकुक्कुटयोरपि ।

अन्यासामपि जातीनामंशकोद्भवयोषितः ॥ ७ ॥

रूपस्वभावगन्धाद्यैर्दूषिताः परिवर्जयेत् ।

क्षत्रियान्वयसम्भूता शीलाचारगुणान्विता ॥ ८ ॥

सुरूपा चानुक्ला च तरुणी शुभलक्षणा ।

मृगी वा पद्मिनी वापि चित्रिणी वडवा तथा ॥ ९ ॥

दैवाद्यंशकसम्भूता राज्ञी कार्या महीश्रुजा ।

वैश्यशूद्रकुलोत्पन्ना रूपयौवनसंयुताः(ः) ॥ १० ॥

गीतनृत्तकलादक्षां चि(श्चि)त्तज्ञाः प्रेमनिर्भराः ।

सम्भोगसुखसाम्राज्यसंवर्धनविचक्षणाः ॥ ११ ॥

अवरोधवधूः कान्ताः कुर्याद्भोगाय भूपतिः ।

रूपलावण्यसंयुक्ता युक्तास्तारुण्यसम्पदा ॥ १२ ॥

सविलासा विलासिन्यः कर्तव्याः पृथिवीश्रुजा ।

दिव्यरत्नविभूषाभिर्वस्त्रमाल्यादिलेपनैः ॥ १३ ॥

यानासनगृहैर्भव्यैर्माननीया यथाक्रमम् ।

ईक्षणैर्नर्मभिर्गोष्ठ्या हसितैः स्पर्शनैरपि ॥ १४ ॥

क्रीडाभिश्च प्रियालापैः सम्भोगैस्तांश्च रञ्जयेत् ।
वस्त्राभरणदानैश्च पानखादनतर्पणैः ॥ १५ ॥

प्रेमनिर्भरसंलापैर्विनादिक्रीडनैरपि ।
तोषयेद्योषितस्तास्तास्तुष्टा भोगाय कल्पयेत् ॥ १६ ॥

भोजने मज्जने कान्ता पादाभ्यङ्गेऽङ्गमर्दने ।
केशसंवाहने चैव दिव्यगन्धविलेपने ॥ १७ ॥

गीतवाद्यश्रुतौ वृत्तप्रेक्षणे चारुदर्शने ।
जलादिक्रीडने चैव योजयेत्ताः सुयोषितः ॥ १८ ॥

अतोऽयमुपभोग्यत्वाद्योषिद्भोगः कीर्तितः ।
राज्ञः सप्ताङ्गपूर्णस्य निःशेषीकृतवैरिणः ।
विंशतिः प्राह भोगानां श्रीमान् सोमेश्वरो नृपः ॥ १९ ॥

कन्दर्पोत्सवहेतुमद्भुतरसप्रोद्धामलीलास्पृशम्
विद्वन्मानसरञ्जनीं जनतया सत्कीर्तितां प्रत्यहम् ।
साश्चर्यामुपभोगविंशतिमिमां सोमेश्वरो भूषति—
वर्गिदेवीकुलनन्दनः कथितवान् प्रत्यर्थिभूपान्तकः ॥ १८२० ॥

इति श्री महाराजाधिराज—सत्याश्रयकुलतिलक—चालुक्याभरण—श्रीमद्भूलोकमल—
श्रीसोमेश्वरविरचिते मानसोल्लासे राज्योपभोगकथने
तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

इदानीं प्रमोदापादकविनोदाः कथ्यन्ते ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यन्ते विनोदा हर्षहेतवः ।
 विंशतिः सङ्ख्यया ते स्युर्लक्ष्यलक्षणसंयुताः ॥ १ ॥
 क्षुरिकाखङ्गकोदण्डचक्रकुन्तगदादिषु ।
 शस्त्रेषु विविधैर्न्यासैः शिक्षितश्च तिजश्रमः ॥ २ ॥
 तत्तद्विद्यान् समाहूय सेवकान्सर्चिवादिकान् ।
 कुमारान् मण्डलाधीशान् परमण्डलिकानपि ॥ ३ ॥
 पण्डितान् काव्यकर्तृश्च देशभाषाविशारदान् ।
 पाठैकान्गार्ह्यैश्चैव स्तुतमागधबैन्दिनः ॥ ४ ॥
 अन्तःपुरपुरन्त्रीश्च शुद्धान्तवरयोषितः ।
 विलासिनीर्मनःकान्ताः प्रसिद्धाः पण्ययोषितः ॥ ५ ॥
 अलङ्कृतास्तथा सर्वान्यथास्थानं निवेशयेत् ।
 ततः स्वयं समुत्थाय प्रमोदनमथाचरेत् ॥ ६ ॥
 घनं श्लक्ष्णं सितं वस्त्रं विलासपरिशोभितम् ।
 आजानुलम्बिनं वृत्तं वीरकच्छादिवेष्टितम् ॥ ७ ॥
 पञ्चवर्णैकपट्टैश्च चित्रपट्टैर्मनोहरैः ।
 समन्ततो यथाशोभं समानाञ्चलमानतः ॥ ८ ॥
 क्षुरिकागर्भितं भव्यं नत्काञ्चनकल्पितम् ।
 दलं प्रसृतिसङ्काशं दृढप(स)भादिवेष्टितम् ॥ ९ ॥
 तिलके पूर्णचन्द्राभे रचयेद्भुजमस्तके ।
 चन्दनं घुमृणोपेतं हेमपट्टसमाकृतिं ॥ १० ॥
 ललाटे तिलकं कुर्यान्मध्ये कज्जलरेखया ।
 तस्याः पार्श्वे च रेखाभ्यां सिताभ्यां परिभूषयेत् ॥ ११ ॥

शेषभोगोपमां चर्चा चन्दनेनोरसि न्यसेत् ।
 द्वीपिपुच्छजिनेनाथ कुर्याच्छिरसि शेखरम् ॥ १२ ॥
 चामीकरमयीं(यीं) कण्ठे चारुशृङ्खलिकां क्षिपेत् ।
 हस्तयोर्भर्मवल्लयौ कर्णयोः स्वर्णपत्रके ॥ १३ ॥
 एवं रचितशृङ्गारो वीरमूर्तिर्मनोहरः ।
 प्रविशेत्सुरलीं रम्यां प्रेक्षकैः परिशोभिताम् ॥ १४ ॥
 विहितोचितशृङ्गारो(रः) शस्त्रविद्याविशारदम् ।
 प्रतियोगिनमास्थार्य शस्त्रविद्यां विनोदयेत् ॥ १५ ॥
 वितस्तिमात्रिकाहीनं मध्यमं विहिनंस्ति च ।
 स्थापयित्वोत्तमां शस्त्रीं शृङ्खलाच्छिञ्चया नृपः ॥ १६ ॥
 अङ्गुष्ठपर्वमानेन माननीयासिधेनुका ।
 मुष्टिभागं परित्यज्य गणयेदंशपृष्ठतः ॥ १७ ॥
 आयुर्लक्ष्मीमृ(र्षे)तिं चे(श्रे)ति समुच्चार्य पुनः पुनः ।
 आयुर्लक्ष्म(क्ष्मी)म(प)दे शस्ता वज्या मृत्युपदे स्थितौ ॥ १८ ॥
 तीक्ष्णधारा दृढा लघ्वी तिर्यग्रेखाविवर्जितौ ।
 अभिन्नधारा नात्युच्चैर्नीचैस्तिष्ठेत्ससौष्ठवं ॥ १९ ॥
 वामं पादं तथा सव्यं प्रसृतं बाहुदण्डकम् ।
 पुरस्कृत्यावतिष्ठेत् सङ्क्रामेच्च परं प्रति ॥ २० ॥
 समुष्टिकं बाहुदण्डं दक्षिणं क्षुरिकान्वितम् ।
 शिरःसमं समुत्क्षिप्य भैरवं स्थानमाचरेत् ॥ २१ ॥
 दक्षिणं क्षुरिकाहस्तमपसौर्यं च पृष्ठतः ।
 वामदण्डं प्रसार्याग्रे पल्लीवालं प्रदर्शयेत् ॥ २२ ॥
 क्षुरिकाग्रे तथा दण्डं प्रसार्य पुरतः समम् ।
 पुरतो नम्रगात्रस्तु शुनकस्थानकं न्यसेत् ॥ २३ ॥

१ A यं । २ A र । ३ F झिल । ४ A कै । ५ A परं । ६ F omits these two lines. ७ D ज । ८ D व्य । ९ A तस्तिक्कम् । १० A दृ । ११ D करयो दृ । १२ D मेह । १३ D क्ष्मी । १४ D ति चेति । १५ D ते । १६ A धृ । १७ A ताः । १८ A वः । १९ A चा ।

प्रसार्य दक्षिणं बाहुमसिधेनुमधोमुखीम् ।
 उरसि न्यस्तदण्डस्तु स्थानकं नैकमाचरेत् ॥ २४ ॥
 क्षुरिकाग्रं समुन्नम्य नीचे तु मणिवन्धने ।
 दण्डं चोरसि संस्थाप्य विनूकं स्थानमाश्रयेत् ॥ २५ ॥
 वामे भागे सशस्त्रीकं करं सन्न्यस्य कम्पयन् ।
 दण्डैवत्सन्न्यसेद्वण्डं लुलितं स्थानकं भजेत् ॥ २६ ॥
 क्षुरिकाग्रं प्रसार्याग्रे दण्डं सङ्कोच्य वक्षसि ।
 नहयं स्थानकं कुर्याद्भूप(पः) सौष्ठवसंयुतम् ॥ २७ ॥
 असिधेनुमुखोदेशे कृत्वा दण्डं तर्दग्रतः ।
 नट्टकं नाम संस्थानं कुर्यात्सं रज्ज्वर्त्स(न्स)ताम् ॥ २८ ॥
 जानुनोर्भध्यभागे तु शस्त्र्यग्रेण स्पृशन्ध्रुवम् ।
 वामं प्रसार्य दोर्दण्डं स्थानं रोपितकं चरेत् ॥ २९ ॥
 दण्डकस्य शिरस्थाने^{३३} सौवि(सासि)धेनुं करं दधत् ।
 वामदण्डं क्षिपन्नग्रे स्थानं पोचाङ्गुलं भजेत् ॥ ३० ॥
 उत्क्षिप्य दक्षिणं बाहुं सासिधेनुं मृगारिवत् ।
 दण्डं नीचं तथा कृत्वा स्थानं व्याघ्रनखं श्रयेत् ॥ ३१ ॥
 वामदण्डस्थलस्याधः कुर्वन्मूर्मि(वीं)सशस्त्रिक(का)म् ।
 दक्षिणे च स्तने दण्डं भजेदधकपोलके ॥ ३२ ॥
 वामं पुरःस्थितं पादं दक्षिणेन स्पृशेन्नैतुं ।
 वामं पुनः क्षिपेदग्रे दक्षिणेन पुनः स्पृशेत् ॥ ३३ ॥
 तथैवोपन्यसेत्पादं दक्षिणं चरणेन तु ।
 गतागतैर्विनिर्गच्छन्पदैर्ग्राहं समाचरेत् ॥ ३४ ॥
 पुरःस्थितेन पादेन पार्श्व्वात्यं घट्टयेत्पुनः ।
 तदेवाग्रे क्षिपन्निच्छन् पदप्राप्तिं गतिं भजेत् ॥ ३५ ॥

१ D ह । २ A न्य । ३ A ण्डत्स । ४ A न्य । ५ A वेव । ६ D म । ७ D सं । ८ D थे ।
 ९ D ला । १० A ल । ११ A न । १२ D सासिधेनुकरं । १३ D योन् । १४ D दु । १५ D पा ।
 १६ D पश्चात् । १७ D पाद । १८ A लिग ।

न्यस्तौ च पादावुत्क्षिप्य प्रसर्पश्च शनैः शनैः ।
अनुक्षेपगतिं कुर्यात् सर्पणेन विस्पर्णः ॥ ३६ ॥

पादयोर्द्वैतसञ्चारैरीषदुत्सेपलक्षणैः ।
सर्पणं सर्पवत् कुर्यात्सर्पिकां गतिमाचरेत् ॥ ३७ ॥

आकुञ्चितैस्तथा पादैर्लीलाचङ्क्रमणाञ्चितैः ।
मत्तवारणवद्दृच्छन्मत्तेभगतिमाचरेत् ॥ ३८ ॥

जिघृक्षया द्वैतं गत्वा यदुत्प्लुत्यापसर्पति ।
तां गतिं वायसीं विभ्रद्विचरेच्छस्त्रकोविदः ॥ ३९ ॥

आकुञ्चिताभ्यां पादाभ्यामङ्गुल्यग्रैः (ः) स्पृशन्महीम् ।
वाकोदीं गतिमास्थाय सञ्चरेत्क्षुरिकाकरः ॥ ४० ॥

गात्रसङ्गेचनं कृत्वा सिंहवलङ्घयन्शुवम् ।
पञ्चाननगतिं कुर्वन्दर्शयेत्पाणिलाघवम् ॥ ४१ ॥

किञ्चिदाकुञ्चयन् शस्त्रौ किञ्चिदालोलयन्शुजम् ।
आवर्तैः परिवर्तैश्च तैश्च सव्यापसव्यकैः ॥ ४२ ॥

भ्रामयेत् क्षुरिकामूर्ध्वं पृष्ठे पादे तथाऽग्रतः ।
कक्षयोः कण्ठदेशे च पादसञ्चारसंयुतः ॥ ४३ ॥

विर्धुत्पञ्जरमध्यस्थमिवात्मानं प्रदर्शयेत् ।
चारणे धारणे चैव धारणे मारणे तथा ॥ ४४ ॥

अमोर्धीं दर्शयेदाशां दुर्निवारो भयङ्करः ।
शस्त्रां प्रदर्शयेदेवं दुष्टाशयविभीषणीम् ॥ ४५ ॥

प्रेयसीं मानसोल्लासां विद्वज्जनविनोदिनीम् ।
चतुर्विंशतिं शस्त्रीमादाय नृपतिस्ततः ॥ ४६ ॥

दक्षिणाङ्गिं पुरस्कृत्य दण्डं धृत्वा तथोरसि ।
पूर्ववद्भ्रामयेदेनां करतालसमन्विताम् ॥ ४७ ॥

१ D नातिसर्पणे । २ A भू । ३ A हु । ४ A इ । ५ A लि । ६ A सव्याश्च व्य F सव्यैश्च ।
७ D श्रीर्ष । ८ A य । ९ A ध । १० A धा ।

सम्भारैः कथितैः पूर्वं दर्शयेत्पादलाघवम् ।
 धारापू(घा)तो विधिस्तस्याः कथितः पूर्वसूरिभिः ॥ ४८ ॥
 खोच्छ(श्च)नं च तथा चान्ये प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 मतद्वयानुसारेण धाराघातैश्च खोश्चनैः ॥ ४९ ॥
 चतुर्वितस्तिकाशस्या विद्योत्कर्षं प्रदर्शयेत् ।
 आदाय च ततः शर्खीं दीर्घां पञ्चवितस्तिकाम् ॥ ५० ॥
 कर्णोपान्ते तु विन्यस्य मुष्टिं परजयोजिताम् ।
 वामं बाहुं प्रसार्याथ करशाखाभुखैः स्पृशन् ॥ ५१ ॥
 शस्त्रीमुखं ततः पादैरुत्प्लवेत चरेदपि ।
 निषीदेत्कूर्मसंस्थाने लाघवेन तथोत्पतेत् ॥ ५२ ॥
 खोश्चयेदग्रघातेन दीर्घशस्त्र्याम(स्व)यं मृषेः(घे) ।
 दीर्घासिधेनुके चिन्मं(काचित्रं) दर्शयित्वेति पार्थिवः ॥ ५३ ॥
 ततः खड्गविनोदेन रञ्जयेत्प्रेक्षकान् भृशम् ।
 क्षुरिकोक्तप्रमाणेन गणयेत् खड्गमुत्तमम् ॥ ५४ ॥
 पञ्चांशताडुलैः श्रेष्ठैः पञ्चत्रिं(विं)शतिकोऽवरः ।
 अनयोर्मध्यमानेन मध्यमः परिकीर्त्यते ॥ ५५ ॥
 अत्रणः पोगलो(रे)पेतस्तिर्यग्भेदविवर्जितः ।
 व्रणयुक्तोऽपि निस्त्रिंशो विल्वकुञ्जरकुण्डलैः ॥ ५६ ॥
 वर्धमानध्वजच्छत्रस्वस्तिकैश्च व्रणैः शुभैः(भ)ः ।
 मानहीनो विभिन्नश्च कुण्डितो ध्वनिवर्जितः ॥ ५७ ॥
 नेत्रचित्तविरोधी च वर्जनीयो दुरासदः ।
 असिर्मरकतश्यामः पोगलैः(रै)ः परिवर्जितः ॥ ५८ ॥
 बाणबाहुर्वैनच्छेदी बाणाय शार्ङ्गिणा धृतः ।
 कृपाणः शार्दूलश्यामस्तर्जुवद्दीर्घपोगरैः ॥ ५९ ॥

१ F खाचनं । २ D च । ३ D जि । ४ A छा । ५ A वि । ६ A का । ७ A ख ।
 ८ A घ । ९ A कथ्य । १० A प । ११ A तु । १२ A कुवि । १३ D वि । १४ A वि । १५ A नव ।
 १६ A न । १७ D लः ।

अच्छेद्यो रोहिणीवाहः पौलस्त्येन धृतः पुरा ।
 कुटिलैः पोगरैर्युक्तो वरस्क(रः के)सरसन्निभैः ॥ ६० ॥
 मत्कुणः करवालोऽयं लोहवर्णो न वर्ण्यते ।
 गोजिह्वापल्लवप्रख्यः पोगरो यत्र दृश्यते ॥ ६१ ॥
 असिर्निर्वहो नाम द्विषच्छेदकरः शुभः ।
 तरुणीकेशसङ्काशः सूक्ष्मपाण्डुरपोगरः ॥ ६२ ॥
 भद्राङ्गः करवालोऽयं भद्रकालीकरस्थितः ।
 राजजम्बूफलश्यामो वक्रपाण्डुरपोगरः ॥ ६३ ॥
 स्निग्धच्छायर्वपुः खङ्गः करवालोऽभिधीयते ।
 असिः प्रत्यग्रजीमूतशकलश्यामलच्छविः ॥ ६४ ॥
 पाठीनित्वक्समाकारपोगरोऽयं सुर्वाणकः ।
 केलिचन्द्रकसंकाशैः पोगरैर्निविडैः^{११} श्रितः ॥ ६५ ॥
 कच्छेल्लक इति ख्यातः खङ्गः^{१३} खङ्गभृतां वरैः ।
 तमालव्यालरोलम्बानिकुरुम्बसमच्छविः ॥ ६६ ॥
 कौर्क्षेयकः समीख्यातः पुरुषाकारपोगरः ।
 एरण्डबीजसङ्काशी(शः)पोगरस्तारपट्टकैः^{११} ॥ ६७ ॥
 रामारोमावलिश्यामो न नमन्नामितोऽप्यसिः ।
 नववारिधरः(रः) श्यामः पिङ्गाकुञ्चितपोगरः ॥ ६८ ॥
 खङ्गः षैटालको नाम विषवज्रभयापहः ।
 स्वर्णचञ्चुनिभैः सूक्ष्मैः पोगरैः स्वर्णपञ्जरः ॥ ६९ ॥
 मुक्ताचूर्णसमाकारैः ख्यातस्तित्तिरवज्जरः(जक्रः) ।
 पोगरैः कज्जलप्रख्यैः खङ्गः स्यात्कालवज्जरः(जक्रः) ॥ ७० ॥
 वियत्श्याम(च्छया)वपुःसारः स्वल्पपाण्डुरपोगरः ।
 सरोजिनीच्छदच्छायः कौङ्किः खङ्गोऽभिधीयते ॥ ७१ ॥

१ A पो । २ A गरि । ३ D गेन A नी । ४ A लीर । ५ D वत्र । ६ A पुरः ख । ७ A वेक्ति
 ८ A टी । ९ A रः । १० D वा । ११ A डै । १२ D बे । १३ A हं । १४ D F मतः
 १५ D निरुल F निरुल । १६ A छे । १७ A भीताख्यः । १८ D शाः । १९ D पोपराः । २० D काः ।
 २१ F पडा D वडा । २२ D चूर्ण । २३ A गा । २४ A ह्यै । २५ D कौ ।

कदलीशृङ्खला वापि यस्मिन्द्वायान्तरान्तरा ।
 वर्णपोगरभेदेन खङ्गजातिर्निरूपिता ॥ ७२ ॥
 सोमेश्वरनरेन्द्रेण शस्त्रशास्त्रकलाविदा ।
 कोशोत् खङ्गं समाकृष्य विलादाशीविषं यथा ॥ ७३ ॥
 चर्म वा फलकं वापि गृहीयाद्दामपाणिना ।
 पाणिना भ्रामयेत्खङ्गं चर्म वामेन चालयेत् ॥ ७४ ॥
 पूर्वोक्तपदसञ्चारैः सञ्चरेत् विचक्षणः ।
 शीर्षस्योपरि संस्थाप्य खङ्गचर्म तथोरसि ॥ ७५ ॥
 दक्षिणाङ्गं पुरस्कृत्य स्थानं शिखरकं श्रेयेत् ।
 वामं हस्तं प्रसार्याग्रे चर्मणा फलकेन वा ॥ ७६ ॥
 कर्णोपान्ते समासंज्य स्थानं कापौलकं भजेत् ।
 वक्षस्योसज्य फलकं खङ्गं तत्रैव बाह्यतः ॥ ७७ ॥
 परस्यान्तरमीक्षेत श्रीवत्सं स्थानमाश्रितः ।
 खङ्गं महीमुखं कृत्वा खङ्गाग्रं पुरतः समम् ॥ ७८ ॥
 वीक्ष्यमाणः परच्छिद्रं स्थानं भूमण्डलं भजेत् ।
 कुक्षिदेशे त्सरं कृत्वा फलं तिर्यक्तथोरसि ॥ ७९ ॥
 अग्रे प्रसार्य फलकं तीक्ष्णाग्रं स्थानकं न्यसेत् ।
 कङ्कणं चरणे विन्यादौलगां दक्षिणाङ्गजे(के) ॥ ८० ॥
 पोगरं वामभागे स्यात्कालवल्कं तु मस्तके ।
 आनाभि कण्ठपर्यन्तं खङ्गाग्रेण तु भेदनम् ॥ ८१ ॥
 मृनयन्नाम तत्प्रोक्तं कौशेयकविचक्षणैः ।
 वारणं हननं तेषु पञ्चघातेषु पाठवम् ॥ ८२ ॥
 दर्शयेद्द्रव्यघातं हस्तलाघवमाचरेत् ।
 फलके वा तथा चर्मण्यङ्गं सर्वं निगृह्य च ॥ ८३ ॥

१ A शख D F शादख । २ D F साव । ३ D यो । ४ D वे । ५ D F स्यासाय । ६ A व ।
 ७ D न्यसेत् । ८ D शस्थितम् । ९ D ग्य । १० A अग्र । ११ D हो । १२ D हननं । १३ D रमे ।

सञ्चरेत्परघातार्थं शून्यं पश्येत्पराङ्मकम् ।

पञ्चघातप्रयोगं च पञ्चघातनिवारणम् ॥ ८४ ॥

पादलाघवसंस्थानं चालनं स्वङ्गचर्मणौ ।

प्रदर्श्य रञ्जयेद्वाजा सर्वैश्च खुरलीगतान् ॥ ८५ ॥

वद्धगोधाङ्गुलीत्राणस्ततो गृहीत कार्मुकम् ।

पक्ववंशकृतं भव्यं गोलादरदरञ्जितम् ॥ ८६ ॥

लाक्षाविलिप्तं कान्तं च स्नायुभिः परिवेष्टितम् ।

स्वर्णपट्टनिबद्धं च नानारत्नविचित्रितम् ॥ ८७ ॥

सुप्रमाणं दृढं रम्यमुल्लो(च्छ)लगुणसंयुतम् ।

त्रिपर्व पञ्चपर्वपि सप्तपर्वं तथैव च ॥ ८८ ॥

नवपर्वं ज्यया युक्तमैकैवल्यकसमुत्थ(त्थ)या ।

मौर्व्या वा दृढ्या सम्यक् श्रृङ्गया समयापि च ॥ ८९ ॥

मस्तकेन कृतार्थारं मुष्टिसौख्यंविधाधिना ।

सैहस्रं सार्धसाहस्रं द्विसहस्रमिति क्रमात् ॥ ९० ॥

बौलानां सङ्ख्यया युक्तं मृदु मध्यं तथोत्तमम् ।

उत्तमेन दृढं हन्याद्भूरं मध्येन दर्शयेत् ॥ ९१ ॥

मृदुना च तथा लक्ष्यं लाघवं चित्रमेव च ।

उभावंसौ नतौ कार्यावुरश्च विततं तथा ॥ ९२ ॥

पूर्व(र्व) प्रसारितो^३ बाह्य(ह्ये) दृढमुष्टिरकम्पितः ।

मणिबन्धे मनागन्तै(न्तः) वक्रः कार्यः स्वकल्पशः ॥ ९३ ॥

मुष्टेरभिर्मुखं वक्रं अंसस्योपरिसंस्थितम् ।

चित्र(त्रु)कांश(स)स्य मध्यस्थमन्तरं चतुरङ्गुलम् ॥ ९४ ॥

पूर्वबाहुः समः कार्याण्यपरो ब(व)लिनो(तो) भुजः ।

दृष्टिलक्ष्यगता कार्या पार्श्वे च ऋजुसंस्थित(ते) ॥ ९५ ॥

१ A ग। २ गोः। ३ A बौ। ४ A ग। ५ A ह्या। ६ A वै। ७ A कं क (F च) D च।
८ A यां। ९ D रस्म। १० A ह्या। ११ A सहस्रं साहस्रं द्विसहस्रमिति क्रमात्। १२ D ब।
१३ D ते। १४ A बा। १५ A न्तु। १६ D म। १७ A क्ष।

पूरकेण समायुक्तं वायुना जठरं दृढम् ।
त्रिकं च सन्नतं कार्यं पादौ स्थानस्थितौ दृढौ ॥ ९६ ॥

एवं लक्षणसंयुक्तं दर्शयेत्सौष्ठवं नृपः ।
पूर्वमाकुञ्चितं पादं चापस्थानाङ्गयोजितम् ॥ ९७ ॥

तिर्यक्प्रसारितं कृत्वा पृष्ठं पादं तथाऽपरम् ।
अङ्गुष्ठः पूर्वपादस्य पश्चात्पादकनिष्ठिका ॥ ९८ ॥

वितस्तिपञ्चकं मध्यं तयोरालीढकं भवेत् ।
व्यत्यासं पादयोः कृत्वा प्रत्यालीढं प्रयोजयेत् ॥ ९९ ॥

वैशाखे तु समौ पादौ वितस्तित्रयमन्तरम् ।
वितस्त्यन्तरमात्रौ तु समौ पादौ प्रयोजयेत् ॥ १०० ॥

पूर्ववत्पादसंस्थानं समपादं प्रदर्शयेत् ।
चतुर्वितस्तिकं मध्यं तिर्यक् पादाबुभावपि ॥ १ ॥

अस्त्रादिवाहने शस्तं मण्डलं स्थानकं विदुः ।
पूर्वाङ्घ्रिपाष्णोरारभ्य पार्श्वाभ्यां (श्वात्या)ङ्गुष्ठावधि ॥ २ ॥

वितस्तिमात्रं मध्यं चेज्जातं जातं (स्थानं) प्रदर्शयेत् ।
जातस्य वैपरीत्येनाभिजातं नियोजयेत् ॥ ३ ॥

पेश्वात्याङ्घ्रि (पाश्वात्याङ्घ्रि) समुत्क्षिप्य हंसपादं प्रकाशयेत् ।
बाह्वे तौ वलितौ पादौ जानुनी च भुवि स्थिते ॥ ४ ॥

आसनं दारुणं कृत्वा प्रौढिं प्रकटयेन्नृपः ।
अथः पादतले कृत्वा पद्मासनमथाचरेत् ॥ ५ ॥

वामं जानु सितौ कृत्वा दक्षिणं पादमुत्कटम् ।
गरुडस्यासने स्थित्वा गारुडान्सर्पयकान्क्षिपेत् ॥ ६ ॥

दक्षिणं स्वस्तिकाकारं वामं दर्दुरवत्पदम् ।
आसनं मृगयायोग्यं कुर्यात्स्वस्तिकदर्दुरम् ॥ ७ ॥

आपीड्य भूमिं जानुभ्यामासनं जानुपीडनम् ।
 अनुत्तानेऽथवोत्ताने शयने शयनासनम् ॥ ८ ॥
 धृतचापस्य हस्तस्य तर्जनी प्रोन्नता यदि ।
 तुङ्गनै मुष्टिः समाख्यातः सत्युत्ताने शरासने ॥ ९ ॥
 दक्षिणाग्रं यदा चापं तिर्यक् प्रणिहितं भवेत् ।
 उन्नतायां कनिष्ठायां मुष्टिः स्यादुपतुङ्गकः ॥ ११० ॥
 अङ्गुष्ठमुन्नतं कुर्यान्मुष्टौ तं (ष्टिः सः) परिमण्डले (लः) ।
 गुलिकादिव्यचे (धे) तस्य विनियोगं प्रदर्शयेत् ॥ १११ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोरग्रे अन्योन्यं परिचुम्बतः ।
 मुष्टिः समधृतो नाम स्थूले धनुषि दृश्यते ॥ १२ ॥
 तलेनाक्रम्यते चापः दृढार्कषर्पकर्मणि ।
 मुष्टिस्तलाश्रयो नाम बलिनां सम्प्रदर्शयेत् ॥ १३ ॥
 अङ्गुल्यस्तु समाश्रापे यस्मिन्नङ्गुष्ठीपीडिताः ।
 सैममुष्टिः सै विज्ञेयो दृढघाते प्रशस्यते ॥ १४ ॥
 एवं प्रयोगभेदेन चापे मुष्टिं तु षड्विधाम् ।
 प्रयोजयेत्क्रियाकाले चापविद्याविशारदः ॥ १५ ॥
 अङ्गुष्ठीपीडितं कुर्यात्तर्जनीनखरं तले ।
 अङ्गुलीत्रितयं स्थाप्यं मुष्टिः स्यात्सिंहकर्णिका (कः) ॥ १६ ॥
 सिंहकर्णिकमुष्टौ च तर्जनी चेत्यसारिता ।
 पताको नाम मुष्टिः स्यान्नलिकास्थ (स्थू) लकाण्डके ॥ १७ ॥
 अङ्गुष्ठनखपृष्ठे च तर्जनीनखरो भवेत् ।
 अधोवर्तिर्भ (ती) भवेन्मुष्टिः शेषाङ्गुल्योऽत्र पूर्ववत् ॥ १८ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोरग्रे श्लिष्टे चेत्पूर्ववत्पुंरा (रः) ।
 मुचुटै (टी) सूक्ष्मनाराचर्व्वधे मुष्टिः प्रशस्यते ॥ १९ ॥

१ D डित । २ A ते । ३ A हा । ४ A छिः । ५ A ता । ६ D पा । ७ D ह । ८ A तौ ।
 ९ A मा । १० A क । ११ D अ । १२ A पाटि । १३ A स मुष्टिः । १४ A सम । १५ D ल ।
 १६ D त्परा । १७ D चडी । १८ D व्याध ।

तर्जन्यावेष्टिताङ्गुष्ठः) शेषाः पाणितले स्थिताः) ।
 वज्रमुष्टिरियं ख्याता दृढकर्मणि कोविदैः ॥ १२० ॥
 पुङ्खस्वस्यैर्ध्वमधः स्याच्चेत्तर्जनी^१ मध्यमा स्थिताः(ता) ।
 तथा पुङ्खमुखेऽङ्गुष्ठो^२ मुष्टिर्त्रैयम्बको मतः ॥ २१ ॥
 तर्जनीमध्यमामध्ये यत्र पुङ्खः प्रपीड्यते ।
 अनामिकासमायोगान्मुष्टिः स्यादेकलव्यकः ॥ २२ ॥
 त्र(त्रै)यम्बकैकलव्यौ द्वौ तिर्यकोदण्डमार्गणे ।
 एवं सप्तविधं मुष्टिं कुर्यान्नानाविधे व्यये ॥ २३ ॥
 आकृष्टसायकं मुष्टिं कर्णाग्रस्यैर्ध्वमङ्गुले ।
 विन्यस्य दर्शयन्सो(येत्सो)ऽयं कैशिकं नीचवेधने ॥ २४ ॥
 कर्णाग्रचुम्बितं मुष्टिं कृत्वा सायकपीडनम् ।
 सात्वतं दर्शयन्सो(येत्सो)ऽयं पूर्ववक्त्राच्चैलक्ष(क्ष्य)के ॥ २५ ॥
 कर्णनाभिसमं मुष्टिं कृत्वा मार्गणगर्भितम् ।
 वार्षगण्यं(वत्सकर्णं) प्रयुञ्जीत सोऽयं लक्ष्ये समं(मे) नृपः ॥ २६ ॥
 अधस्तात्कर्णरन्ध्रस्य मुष्टिमेकाङ्गुले स्थिरम् ।
 विन्यस्य भरतं सोयं समे लक्ष्ये प्रदर्शयेत् ॥ २७ ॥
 अपरे बाहुशिखरे मुष्टिं कृत्वा समार्गणम् ।
 उच्चैः दूरे तथा लक्ष्ये छन्दन्यायं(स्कन्धन्यासं) प्रदर्शयेत् ॥ २८ ॥
 उरःसमं समं लक्ष्यं मनुष्योत्सिधमानतः ।
 तदूर्ध्वमुच्चैः(च्चैः) लक्ष्यं स्यात्तदधो नीचमुच्यते ॥ २९ ॥
 शुष्कचर्मशतं गव्यमहोरात्रं जले स्थितम् ।
 षोडशाङ्गुलविस्तीर्णं दृढं बद्धं च रज्जुभिः ॥ १३० ॥
 इदं चर्म दृढं प्रोक्तं गजचर्मसमं बुधैः ।
 एवं विंशतिरूर्ध्वस्य चर्मण्यष्टौ नरस्य तु ॥ ३१ ॥

१ D स्याथ । २ A ता । ३ A छौ । ४ A न्त । ५ A न्त्र । ६ D व । ७ A ध्व । ८ A व
 ९ A प्रा । १० F व । ११ A इलो । १२ A ध्येत्सो D ध्येत्से । १३ A व । १४ A ध्व ।

एवं सर्वदृढानां हि गजवाजिनृणां क्रमः ।

कथितः सोमभूपेन जामदग्न्यमतानुगः ॥ ३२ ॥

षड्विंशदङ्गुलां भस्त्रां छागमांसेन पूरयेत् ।

एतन्मांसं दृढं विध्येद्वज्रकायप्रमाणकम् ॥ ३३ ॥

गैजरा(जाजा)श्वशुराघातैः समन्तात्परिशोषितः(तम्) ।

दृढमश्वशुरं नाम मध्ये मातङ्गमान(ज)कम् ॥ ३४ ॥

विषाणं सप्तवर्षस्य महिषस्य प्रशृङ्खं च ।

मूलाग्रवर्जितं मध्ये द्विपकायसमं दृढम् ॥ ३५ ॥

सूत्रं पञ्चाङ्गलोत्सेधं तिर्यग्गाम्(या)मकल्पितम् ।

निविडं चर्मणा बद्धं विध्येत्करिसमं दृढम् ॥ ३६ ॥

कूर्मपृष्ठकपालं तु हस्तविस्तारवर्तुलम् ।

विध्येदस्थि दृढं नाम कुञ्जराङ्गप्रमाणकम् ॥ ३७ ॥

षड्विंशदङ्गुलं स्थौल्याद्गालकजङ्घन(जाङ्गल) पिण्डितम् ।

रज्जुभिर्वेष्टितं विध्येदिभगात्रैसमं दृढम् ॥ ३८ ॥

अङ्गुलं दारुसारं तु षोडशाङ्गुलविस्तृतम् ।

इदं दारु दृढं विध्येद्वन्तिदेहसमं नृपः ॥ ३९ ॥

भ्रमत्कुलालचक्रस्थं मृदः पिण्डं नवाङ्गुलम् ।

दृढं प्रवाह(विहि)तं विध्येत्समं नागेन चर्मणा ॥ ४० ॥

कार्पासनिर्मितं पुञ्जमुत्सेधेन षडङ्गुलम् ।

चर्मनद्धं दृढं विध्येत्सिन्धुराङ्गसमं नृपः ॥ ४१ ॥

करीषधान्यपांसूनां पृथक्पर्णं तु कर्कट(श)म् ।

अष्टाङ्गुलं दृढं विध्येद्वारणाङ्गसमं नृपः ॥ ४२ ॥

द्यङ्गुलां मांसवर्णां च षोडशाङ्गुलविस्तृताम् ।

शिलां विध्येद्वृढं सम्यक् स्तम्भेरमसमं नृपः ॥ ४३ ॥

१ F दृष्टि । २ A जराजाश्वशुरोवातैः । ३ D शे । ४ A णां । ५ D हते । ६ D गुगमक ।
७ D दाहव । ८ A ण्ड । ९ F त्रे A त्रं । १० D न्धू A दू ।

षोडशाङ्गुलविस्तीर्णमुत्सेधे सर्षपास्त्रयः ।
 आयसं दृढमेतत्तु विध्येतसामजसन्निभम् ॥ ४४ ॥
 दृढान्येतानि वक्षीयात्स्तम्भशाखाद्वयान्तरे ।
 त्रिवारप्रमितेनैव नरवक्षःसमुन्नतौ ॥ ४५ ॥
 भित्त्वा तानि विनिर्गत्य निर्भिद्याग्रेण भूतलम् ।
 यथावत्तिष्ठते बाणस्तथाविध्येत्क्रियायुतः ॥ ४६ ॥
 अङ्गुष्ठभागपार्श्वे^३ तु तर्जन्यां सङ्गते शरे ।
 चापमुष्टौ समे पुङ्खे^४ समसन्धानमुच्यते ॥ ४७ ॥
 समसन्धो^५ रये ज्यायामथःसन्धानकं भवेत् ।
 तस्मादेवोर्ध्वतः सन्धादूर्ध्वसन्धानमिष्यते ॥ ४८ ॥
 ऊर्ध्वदूरस्थिते लक्ष्ये नीचसन्धानसङ्गतिः ।
 नीचलक्ष्ये तथा चोर्ध्वे^६ समलक्ष्ये समं भवेत् ॥ ४९ ॥
 षोडशाङ्गुलवृत्तं तु स्थूलं लक्ष्यमुदाहृतम् ।
 अङ्गुलद्वितयं सूक्ष्मं पञ्चगुञ्जांशिरोरुहम् ॥ १५० ॥
 शब्देनानुमितं^७ लक्ष्यं परापरमुदाहृतम् ।
 चैलं^८ पञ्चविधं लक्ष्यं दर्शयेत्तस्य वेधने (नम्) ॥ ५१ ॥
 तिर्यग्धावस्तथा गच्छन्भ्राम्यंश्चैव तथोत्पतन् ।
 आकाशे भूतले तोये तेषां स्थानमुदाहृतम् ॥ ५२ ॥
 उत्तमं द्विशतं प्रोक्तं शतं सार्धं तु मध्यमम् ।
 विंशं शतं कनिष्ठं स्याद्दूरे धर्म्बन्तरे क्षितौ ॥ ५३ ॥
 धर्षयेदुत्तमं दूरं चतुर्भिः सायकैः शनैः ।
 समपत्रैः स्थूलसूक्ष्मैः निःपत्रैश्चैव नागरैः ॥ ५४ ॥
 पाते त्वेकं करे त्वेकं गगने पञ्चसायकान् ।
 दर्शयेत्तु^९ धिवन्त्वेवं विध्यैल्लक्ष्यं महीपतिः ॥ ५५ ॥

१ D वेधे । २ D तेन । ३ A श्व । ४ D न्या । ५ D मं । ६ D न्यौ । ७ F दान्या । ८ A बोद्ध ।
 ९ A स्थ । १० A जाशिरोरुहं । ११ A छे । १२ D ते । १३ A व । १४ D व्या । १५ D पत्रैश्चैव च । १६ A म ।

चतस्रः सैम्पदस्त्वैता युद्धे शत्रुनिवर्हणे ।
 मृगयायां विनोदेन सोपयोगा महीपतेः ॥ ५६ ॥
 चित्रं कुंतुहलकरं प्रेक्षकाणां मनोहरम् ।
 दर्शयेत्तदपि प्रौढ्या विनोदाय महीपतिः ॥ ५७ ॥
 स्तम्भस्योपरिविन्ध्यस्तचक्रयन्त्रे सुकीलितम् ।
 वायुधेरितपत्रैस्तु भ्राम्यमाणं द्रुतं झ्वम् ॥ ५८ ॥
 पात्रमध्ये स्थिते तोये वीक्ष्य विध्यन्विलोचने ।
 प्रत्यालीढस्थितो राजा राधावेधं प्रदर्शयेत् ॥ ५९ ॥
 खर्जूरीसदृशाकारं कृत्वा दारुमयं तरुम् ।
 नाराचैः शतशो विध्येत्स्थाने कण्टकपत्रयोः ॥ १६० ॥
 पत्राणां(णि)कण्टकांश्चैव सायकैरेव कल्पयेत् ।
 खर्जूरीवेधनं चित्रं प्रेयसीनां प्रदर्शयेत् ॥ ६१ ॥
 वृषलं सम्पुर्वं कृत्वा पत्रं वक्षसि विन्यसेत् ।
 तदेव तिर्यग् मोक्षेण बाणपुङ्खेन धारयेत् ॥ ६२ ॥
 पत्रच्छेदमिदं चित्रं चित्तभ्रान्तिकरं नृणाम् ।
 रस^{१०} विस्मयमातन्वन्दर्शयेद्वेषमुत्तमम् ॥ ६३ ॥
 एकसन्धानयुक्ताभ्यां बाणाभ्यां लक्ष्ययुग्मकम् ।
 विध्यन्प्रदर्शयेच्चित्रं यमलार्जुनसंज्ञकम् ॥ ६४ ॥
 अत ऊर्ध्वं स्थितं लक्ष्यमेकमोक्षेण बाणयोः ।
 विकटार्जुनके(कं)चित्रं नृपो^{११} विध्यन् विनोदयेत् ॥ ६५ ॥
 अर्धचन्द्राकृतीं कृत्वा तर्जन्यकुष्ठकौ ततः ।
 तृणकाण्डं तयोरग्रे^{१२} धारितं चतुरङ्गलम् ॥ ६६ ॥
 अङ्गुल्यनुपपातेन तद्विध्यन्पृथिवीपतिः ।
 अर्धचन्द्राढ्यं चित्रं दर्शयेच्च सभासदाम् ॥ ६७ ॥

१ A १। २ A स्वे। ३ A त्र। ४ D कौतु। ५ D हस्ते। ६ A ह। ७ A मध्ये वीक्ष्यन्वि ।
 ८ D य। ९ D ट। १० D स। ११ D विविधं। १२ A क्षण। १३ A जै। १४ A पे। १५ A णे ।
 १६ D प्र। १७ A बा ।

सन्धतः सायकस्त्वेको द्वितीयः सम्मुखः स्थितः ।

द्वावेतावेकमोक्षेण पुरः पश्चाच्च गच्छतः ॥ ६८ ॥

पूर्वापरस्थितं लक्ष्यं प्रविध्यन्नवनीपतिः ।

मालाविद्याधरं चित्रं दर्शयेच्चित्रवेष्टितम् ॥ ६९ ॥

चतुर्भिरधिकाशीतिश्चित्राणामवनीश्रुजा ।

इत्थं प्रदर्शनीया स्योद्धौपश्चाच्च तु(दु)ष्करा ॥ १७० ॥

दृढलक्ष्ये तथा दूरे लाघवे चित्रकर्मणि ।

एवं लक्षणसंयुक्तां धनुर्विद्यां प्रदर्शयेत् ॥ ७१ ॥

ततोऽष्टारं समादाय चक्रं षडरमेव वा ।

मुष्टिभिः सिंहकर्णाद्यैर्लक्ष्यं हन्यान्महीपतिः ॥ ७२ ॥

ईषत्कुञ्चिततर्जन्यां भ्रामयेद्भ्रामदक्षिणम् ।

उत्क्षिप्योत्क्षिप्य वेगेन पञ्च सप्त प्रधारयेत् ॥ ७३ ॥

एवं प्रदर्शयेच्चित्रं चक्रचारविचक्षणः ।

ततः कुन्तं समादाय तदुत्कर्षं प्रदर्शयेत् ॥ ७४ ॥

सप्सारत्तिर्भवेद्भूमौ षडरत्तिस्तु बाजिनि ।

वौरणे च नवारत्तिः कुन्तदण्डास्त्रयः स्मृताः ॥ ७५ ॥

त्रिशूली जर्जरो जीर्णो व्रणकोशसमान्वितः ।

स्थूलग्रन्थिः कृशग्रन्थिर्दूरपर्वभिरायतः ॥ ७६ ॥

एवंविधेन दण्डेन युक्तं कुन्तं विवर्जयेत् ।

सदोषं विघ्नकारित्वात्कुन्तकर्मणि निन्दितम् ॥ ७७ ॥

निष्कोशः सैरणः शुद्धः पक्षवेणुः स(सु)भूमिजः ।

कुन्ते प्रशस्यते दण्डः सर्वकार्यस्य साधकः ॥ ७८ ॥

फलमग्रे भवेदेकविंशत्यङ्गुलमानतः ।

अङ्कुशेन फैलस्याधो युक्तः पृष्ठे च कर्तरी ॥ ७९ ॥

१ D न्वि F न्वे । २ A क्षेण । ३ A दर्शनीया । ४ D स्युः । ५ F द्वि । ६ A ण्ड । ७ F omits these two lines । ८ A न्यां । ९ F omits these two lines । १० D य । ११ A ह ।

अंशनिर्मूलदेशे स्यादायसो मुकुलाकृतिः ।
 ईदृक्षो वा(क्षः पा)तिकः कुन्तः फलमात्रस्तु वाजिनि ॥ १८० ॥
 पदातिकुन्तवत्कुन्तो दीर्घत्वेन विशेषतः ।
 गजारूढेन सन्धार्यः समराङ्गणमूर्धनि ॥ ८१ ॥
 भूमिकुन्तं समादाय दक्षिणेन च पाणिना ।
 अंशनेरग्रतो हस्तमात्रेऽनुत्तानमुष्टिना ॥ ८२ ॥
 वितस्तित्रितयं त्यक्त्वा वामेनोत्तानमुष्टिना ॥
 सङ्गृह्य कुन्तं जाते(न) स्थानकेन चरेल्लघु ॥ ८३ ॥
 चालयन्मणिवन्धेन कङ्कणावर्तमाचरेत् ।
 स्कन्धे चावर्तयन् कुन्तं कण्ठावर्तं प्रदर्शयेत् ॥ ८४ ॥
 पृष्ठे च भ्रामयेत् कुन्तं पृष्ठावर्तं निर्दर्शयेत् ।
 कक्षायां च तथावर्तं तर्जन्यां तु तदान्वयम् ॥ ८५ ॥
 यत्र यत्र प्रदेशे तु भ्रामयेत्कुन्तमुत्तमम् ।
 तत्तन्नाम्ना तमावर्तं दर्शयेत्कुन्तकोविदः ॥ ८६ ॥
 फलेन दर्शयेदांशं परवेधात्मिकां नृपः ।
 अङ्कुशेन विकर्पांशं कर्तार्या धारणात्मिकाम् ॥ ८७ ॥
 विर्ननाशा(नाशाशा)मशन्यां च दर्शयेत्कुन्तकोविदः ।
 इति कुन्तविनोदेन रञ्जयेत समागतान् ॥ ८८ ॥
 गर्दां लोहमयीं कुर्याद्धारसारमयीं तथा ।
 घनेन निर्मितां वापि रत्नकाञ्चनभूषिताम् ॥ ८९ ॥
 स्थूलोदरीं च स्थूलैर्ग्रां समदर्शयित्वा शुभाम् ।
 प्रैष्टुह्य मूलदेशे तु स्वङ्गवद्दृष्टुमुष्टिना ॥ १९० ॥
 भ्रामयेत्करगुग्मेन करेणैकेन वा पुनः ।
 विचरेन्मण्डलैश्चित्रैः सव्यैश्चैवापसव्यकैः ॥ ९१ ॥

१ A अं १२ A द ३ D अंशो च A अंशनेर । ४ D प्राणि । ५ D तेषां स्या A तेषा
 ६ A व ७ D प्रद । ८ F वृत्त । ९ D त्व । १० A तस्या । ११ D वन । १२ D श्च । १३ D तापरा ।
 १४ A यथा मूलप्र । १५ D ले चि ।

गतागतैश्च गोमुत्रैरुष्टुत्तुष्टु(प्रवचुत्तु) तैरपि ।
पातयन्परघातैश्च प्रहाराशाश्च दर्शयेत् ॥ ९२ ॥

उपन्यस्तैरप्यन्यस्तैरावर्तपरिवर्तनैः ।
दर्शयेत्तु गर्दोविद्यां विनोदाय महीपतिः ॥ ९३ ॥

नीराज्यमानो राज्ञीभिः स्तुयमानश्च बन्दिभिः ।
कविभिर्वर्ण्यमानश्च गीयमानश्च गायकैः ॥ ९४ ॥

आशीर्भिर्वर्धमानश्च जयजीवेतिवोदिभिः ।
पुरोर्ध्वःप्रभुलैर्विप्रैर्नन्दवर्धस्वभाषितैः ॥ ९५ ॥

प्रणम्यमानो भूपालैर्बद्धाञ्जलिपुटैर्नरैः ।
भजेत्पमोदं भूपालः शस्त्रविद्याविनोदनैः ॥ ९६ ॥

शस्त्रविद्याविनोदोऽयं कथितः सोमभूभुजा ।

इति शस्त्रविद्याविनोदः ॥ १ ॥

अथ शास्त्रविनोदोऽयं विविधः परिकीर्त्यते ॥ ९७ ॥

देवता विधिनाभ्यर्च्य विप्रान्सन्तोष्य दानतः ।
निव(र्व)र्त्य राजकार्याणि क्षुत्काले विहिताशनः ॥ ९८ ॥

सभामण्डपमध्यस्थः समासीनः शुभासने ।
विनोदाय कवीन्प्रौढान् गौयकान् वादिनस्तथा ॥ ९९ ॥

वाग्मिनः पण्डितान् प्राज्ञान् सर्वशास्त्रविशारदान् ।
समाहूय नृपस्तैस्तैरागतैः परिवेष्टितः ॥ १०० ॥

यथोचितासनासीनैराशीर्भिरभिनन्दितः ।
प्रसन्नकान्तया दृष्ट्या तान् सर्वानवलोक्य च ॥ १ ॥

तत्र शब्दकलादक्षाभिसर्गप्रतिभान्वितान् ।
रत्नत्रयकृताभ्यासान् सर्वव्यापारकोविदान् ॥ २ ॥

उत्पादकाश्च भावज्ञांश्छन्दोविचितिंपारगान् ।

मधुरान् काव्यतत्त्वज्ञानं सर्वभाषाविशारदान् ॥ ३ ॥

आज्ञापयेत्कवीन्नाजा कौव्यं पठत सुन्दरम् ।

पठ्यमाने ततः काव्ये गुणान् दोषान् विचारयेत् ॥ ४ ॥

शब्दाः शरीरं काव्यस्य प्राणोऽर्थः परिकीर्तितः ।

अलङ्कारास्तदोऽकारा(रः) रसा भावाश्च चेष्टिताः(तम्) ॥ ५ ॥

छन्दोऽस्य पदसञ्चारो नानाप्रकृतयस्तथा ।

शब्दविचार्य मर्मैतैः काव्यदेवस्य रम्यता ॥ ६ ॥

महाभाषाक्षरं श्लिष्टं मिथश्च श्लिष्टवर्णकम् ।

प्रसिद्धार्थिपदाख्यातं प्रसाद इति कथ्यते ॥ ७ ॥

प्रारब्धमार्गनिर्वाहः समता परिकीर्तिता ।

शब्दार्थौ कर्णमुखदौ माधुर्यं तत्प्रवैक्ष(स्य)ते ॥ ८ ॥

अक्षराणां च छालित्यं सौकुमार्यं विदुर्बुधाः ।

निरपेक्षार्थवाचित्वमर्थव्यक्तिरुदाहृता ॥ ९ ॥

शस्तैर्विशेषणैर्युक्तैरौदार्यमाभिधीयते ।

ओजः समासबाहुल्यं विकटाक्षरसन्धिर्वा ॥ २१० ॥

लोकानुसारि सम्भाव्यं कथनं कान्तिरिष्यते ।

समाधिरन्यधर्मश्चेदन्यत्र प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥

दोषलेषैरसंस्पृष्टा गुणैः सर्वैरलङ्कृता ।

वैदर्भी कथिता रीतिः श्रवणैश्चव्यकारिणी ॥ १२ ॥

समस्तैरुद्भूतैः शब्दैरोजःकान्तिगुणान्वितैः ।

गौडीया नाम सा प्रोक्ता रीतिः काव्यविचक्षणैः ॥ १३ ॥

— १ D न्दःशास्त्रविशारदान् + २ D तिपारगान् + ३ A स्वकाव्यं पठ्यतामसौ + ४ A था + ५ D वे ।
६ D न्तःशाख्यातः । ७ A छे । ८ F र्थे । ९ A च । १० D क्ते । ११ D F ल । १२ A व्य ।
१३ D तः । १४ A खैः । १५ A णाः । १६ A णः । १७ A यः । १८ A यु ।

ईषत्कैवैः (श्लथैः) पदैर्युक्तौ पुराणच्छायया युता ।

मधुरा सुकुमारा च पाञ्चाली^३ रीतिरिष्यते ॥ १४ ॥

विषमं चैव समं चैव तथैवार्धसमं भवेत् ।

एवं त्रिविधमाख्यातं वृत्तं छन्दोविशारदैः ॥ १५ ॥

एकाक्षरात्समारभ्य यावत्षड्विंशतिं गताः ।

एकैकाक्षरसंवृद्ध्या पादाः स्युर्छन्दसां विदुः ॥ १६ ॥

ऊर्ध्वं ततः समोदिष्टाश्चण्डह (वृ)ष्ट्यादिदण्डकाः ।

तच्छेषं कैथिता गाथाः पादैः षड्भिस्त्रिभिस्तथा ॥ १७ ॥

तत्रोक्ता प्रथमात्युक्ता द्वितीया मध्यमा ततः ।

प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा च गायत्र्युष्णिगनुष्टुभा(मः) ॥ १८ ॥

बृहती च तथापङ्क्तिस्त्रिष्टुप् च जगती परा ।

तथातिजगती^{११} शक्यन्यां स्यादतिशकरी ॥ १९ ॥

अष्टिरत्यष्टिरुद्दिष्टा धृतिश्चातिधृतिः स्मृता ।

कृतिश्च प्रकृतिश्चैवमाकृतिर्विकृतिर्मता ॥ २० ॥

सङ्कुट्यभि(ति)कृती स्यातामुत्कृतिश्चरमा भवेत् ।

इति संज्ञाः समाख्याताश्छन्दसां पूर्वसूरिभिः ॥ २१ ॥

मकारस्त्रिगुरुर्ज्ञेयो नकारस्त्रिलघुर्मतः ।

आदौ गुरुर्मकारैः स्यात्सकारे गुरुरन्ततः ॥ २२ ॥

मध्ये गुरुर्मकारः स्याद्रव्यैरो लघुमध्यकः ।

आदौ लघुर्मकारः स्यात्तकारोऽन्त्यैर्लघुर्मतः ॥ २३ ॥

प्रस्तारो नष्टमुद्दिष्टमेकद्यादिलघु(ग)क्रिया ।

संखड्या चैव तथा द्वाव(चैवाध्वयोगश्च)पत्ययाः षडुदाहृताः ॥ २४ ॥

१ D ल्लथैः । २ A कै । ३ A ल । ४ D समता । ५ A विति । ६ A थ । ७ A मुदि ।
८ A कविताद्यन्वाः । ९ A स्त्रिष्टुप् । १० A च जग । ११ A ता । १२ A न्य । १३ F वृ । १४ A
संख । १५ D रे A रे । १६ A को मध्यलघु (F छुः) स्मृतः । १७ A धैयकारे । १८ A न्य ।

एकदेशेन सादृश्यं बहुसादृश्यमेव वा ।
यत्र प्रतीयते कान्ये सोपमेति निगद्यते ॥ २५ ॥

सा चापि द्विविधा प्रोक्ता पदवाक्यार्थभेदतः ।
तत्रोदाहरणं वक्ष्ये पृथक् पृथगिदं यथा ॥ २६ ॥

पदार्थोपमा यथा ।

इन्दुबिम्बसमानेन वदनेन कृशोदरी ।
आह्लादयति^१ चित्तं मे कुम्भिकुम्भोन्नतस्तनी ॥ २७ ॥

वाक्यार्थोपमा यथा ।

वक्षः(क्षः)स्थले विलसता मुक्ताहारेण राजते^२ ।
सुमेरुरिव गाङ्गेन प्रवाहेण नराधिपः ॥ २८ ॥

उपमेयं(चे) समारोप्य कथ्यते यत्र वस्तुनि ।
उपमानं तदा ख्यातं रूपकं पूर्वसूरिभिः ॥ २९ ॥

पुष्पचापस्य तन्वङ्गी परमाह्वं जगज्जये ।
मनो हरति लोकस्य लावण्यरसदीर्घिका ॥ ३० ॥

समादाय च सादृश्यमन्यस्यान्यत्र भावनात् ।
उत्प्रेक्ष(क्ष्य)ते हि^३ यद्वस्तु तामुत्प्रेक्षां प्रचक्षते ॥ ३१ ॥

मधु(म)वैरि(री)विधुस्तन्वि त्वया वक्त्रेण निर्जितः ।
इतीव सेवते पादौ पद्मकान्ती मृगीदृशः ॥ ३२ ॥

वक्तुं किञ्चिदुपक्रम्य निषेध इव तर्स्य यः ।
उत्कर्षापादनायासावाक्षेपः कथितो बुधैः ॥ ३३ ॥

तस्याः(स्या)स्तव वियोगोत्थं तापं प्राणान्तकं^४ शृणु ।
न वक्ष्ये त्वं दयाहीनः परदुःखमुखी यतः ॥ ३४ ॥

गन्तुमिच्छसि चेद्वाढं गच्छ कान्त यथासुखम् ।
मम यद्भावि तद्भावि नामङ्गल्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ३५ ॥

१ F च । २ A से । ३ F सि । ४ F से । ५ A तथा । ६ D च । ७ A आ । ८ D इव ।
९ D तद् । १० A यदाहीनः । ११ A न्त ।

उद्धर्तयामि गौराङ्गि चन्दनेन किमाननम् ।
निसर्गमधुरस्यास्य मण्डनेयं विडम्बना ॥ ३६ ॥

रूपं शब्दश्च गन्धश्च रसः स्पर्शक्रियागुणाः ।
द्रव्यं च वर्ण्यते यत्तु स्वभावोक्तिरसौ मता ॥ ३७ ॥

सर्वाङ्गपाण्डुरैः पिच्छैश्चञ्च्वा च कनकत्विषा ।
हरिद्रापिञ्जरैः पादै राजहंसो विराजते ॥ ३८ ॥

इति रूपम् ।

अथ शब्दः

वीणाया निष्कलो नादो मधुरः श्रुतिशोभनः ।
कस्य नो हरते चेतो मृगीमपि वशं नयेत् ॥ ३९ ॥

इति शब्दः ।

अथ गन्धः

अन्येभगन्धमाघ्राय दिशो जिघ्रति वारणः ।
अत्यर्थं कैरर्मुत्क्षिप्य कोपारुणितलोचनः ॥ ४० ॥

इति गन्धः ।

अथ रसः

विशालायाः फलं रम्यं लोभादास्वाद्यं सत्वतः ।
व्यादाय वदनं मूढो धुनीते मर्कटः शिरैः ॥ ४१ ॥

इति रसः ।

अथ स्पर्शः

पीनवृत्तघनोत्तुङ्गस्तनस्पर्शं (शिं) करोत्पलम् ।
तन्वङ्गन्यां मानसं यूनां लज्जार्थैर्यविवर्जितम् ॥ ४२ ॥

इति स्पर्शः ।

अथ क्रिया

ऊर्ध्वरोमा श्लथंश्रोत्रः पुच्छं कुण्डलतां नयन् ।
कामुकः पृष्ठमारोहन् हरिणीमनुधावति ॥ ४३ ॥

इति क्रिया ।

अथ गुणः

घनगर्जितमाकर्ण्य घनदानविभूषितः ।
घनवारिमदस्त्रावी गजोऽयं मदगर्जनः ॥ ४४ ॥

इति गुणः ।

अथ द्रव्यम्

अतसीपुष्पसङ्काशः पद्मपत्रायतेक्षणः ।
शङ्खचक्रगदापाणिर्दृश्यते गरुडध्वजः ॥ ४५ ॥

इति द्रव्यम् ।

गुणजातिक्रियाद्रव्यवाच्येकैत्र स्थितं पदम् ।
सर्वैः सम्बध्यते वाक्यैर्दीपकं तत्प्रचक्षते ॥ ४६ ॥

श्वेतिमा दृश्यते शङ्खे क्षीराम्भोधौ सुधाकरे ।
दिग्दन्तिदशने कुन्दे यशःसु तव भूपते ॥ ४७ ॥

भद्रो नगेन्द्रः कुरुते स्वामिनो जयसम्पदम् ।
मदयत्यूर्जितं राज्यं रिपूनाभिभवत्यसौ ॥ ४८ ॥

कुरुते तव सङ्गीतं तद्विदां चित्तैरञ्जनम् ।
कामिन्या मन्मथोल्लासं सन्तापं च वियोगिनाम् ॥ ४९ ॥

विष्णुना निर्जिता दैत्याः सुरास्त्राता महात्मना ।
योगिनः प्रापिता मोक्षं जनो जगति मोहितः ॥ ५० ॥

दीपक(कं)श्लोकमध्ये तु श्लोकस्यान्ते च दीपकम् ।
गुणजातिक्रियाद्रव्यसंज्ञिज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ५१ ॥

पदमावर्तते यत्र भिन्नभिन्नार्थवाचि र्थम् ।
आवृत्तिर्नाम सा ज्ञेया वचो व्युत्पत्तिकारिणी ॥ ५२ ॥

१ A थः । २ A गर्जनी । ३ F च्यते । ४ A दाम् । ५ A चते । ६ A खु । ७ A य । ८ A त्र । ९ A यः । १० A ज्ञी । ११ A यन् । १२ D कैल्प ।

क्षीरेण नीरं घटते सद्भिः सन्तो मिलन्ति च ।
 चक्राह्वाश्रवकाकीभिः सङ्गच्छन्ते दिनागमे ॥ ५३ ॥
 पुष्पितां रचयत्येष वनमालां मधूत्सवः ।
 पुष्पितां कुरुते तन्वीं नवयौवनसङ्गमः ॥ ५४ ॥
 विधेयार्थस्य सिद्ध्यर्थं साम्यादन्यार्थभी(भा)षणम् ।
 सोऽयमर्थान्तरन्यासः काथितः सोमभूभुजा ॥ ५५ ॥
 पक्वाम्रकदलीद्राक्षाफलाढ्येऽपि वने वसेन् ।
 करमः कण्ठकान्वाञ्छत्यधमो ह्यधमप्रियः ॥ ५६ ॥
 उक्त्वा सादृश्यमन्योऽन्यमुपमानोपमेययोः ।
 उपमेयस्य भेदोक्तिर्व्यतिरेकः स्मृतो बुधैः ॥ ५७ ॥
 सुवंशजो गुणयुतो निर्जितारातिमण्डलः ।
 दत्तपृष्ठो रणे चापस्त्वं पुनः सम्मुखः सदा ॥ ५८ ॥
 प्रतीतकारणत्यागाद्यत्र कार्यमुद्दर्यते ।
 हेत्वन्तरात्त्वभावाद्वा सेयमुक्ता विभावना ॥ ५९ ॥
 दिग्वधूमुखमाभाति विना चन्दनचर्चया ।
 अतीवपाण्डुरच्छायं सान्द्रं चन्द्रमरीचिभिः ॥ ६० ॥
 दोषेष्वशिक्षितैः सद्भिः कदाचिन्न प्रदुष्यते ।
 कलुषं साधुवृत्तेषु तथापि खलु मानसम् ॥ ६१ ॥
 इष्टमर्थमनुक्ता(क्त्वा)भ्यैः साभिप्रायैर्विशेषतः (णैः) ।
 यदुच्यते समासेन सा समासोक्तिरिष्यते ॥ ६२ ॥
 ऋजुभिः सफलैः सौधैः(थैः)गुणसङ्गमशालिभिः ।
 पत्रिभिः सङ्गन्तो हन्ति वैक्रश्चापैः पुरस्थितम् ॥ ६३ ॥
 अर्थस्य प्रतिपाद्यस्य यः सम्भाव्यः प्रदर्शयते ।
 उत्कर्षोऽतिशयोक्तिः स्यात् सोऽलङ्कारः कविप्रियः ॥ ६४ ॥

१ A ली । २ A न्वी । ३ D द्वाधात । ४ D ध्यादन्यवभा । ५ D सेत् । ६ A क । ७ A गोष्प ।
 ८ A द्वा । ९ A वा । १० A खं । ११ A धर्मसु । १२ D साधैः । १३ F व । १४ A फ । १५
 A ध । १६ D दृश्य । १७ A तिस्त्वात् ।

मम प्रियावियोगोऽयं रसायनमिवाभवत् ।
नैयामि दिवसन्त्वेकं वर्षाणामयुतैः समम् ॥ ६५ ॥

स्थितयोरेकशय्यायां दम्पत्योर्मानिनो रुषा ।
वितस्तिमात्रमप्यासीदन्तरं शतयोजनम् ॥ ६६ ॥

विशेषणैर्हेतुभूतैर्विशेषो यत्र मन्यते ।
अलङ्कारः स कथितो हेतुर्नाम विचक्षणैः ॥ ६७ ॥

निःशेषितरिपोर्दातुर्धर्मज्ञस्य दयावतः ।
तवैवं रमणीनाथ जगत्येकस्य वीरता ॥ ६८ ॥

गृहेक्षितैः संज्ञया वा सूच्यतेऽर्थो हृदि स्थितः ।
अलङ्कारः स सूक्ष्मः स्याद्विदग्धैरेव लक्ष्यते ॥ ६९ ॥

हृदिस्थं कामुकं दृष्ट्वा वयस्यां वक्ति कामिनी ।
दन्तनिर्मितदम्पत्योर्विवाहं निशि कुर्वते ॥ ७० ॥

उद्दिष्टानां पदार्थानामनुद्दिष्टैर्याक्रमम् ।
सम्बन्धः कथ्यते योऽसौ यथासङ्ख्यं क्रमश्च सः ॥ ७१ ॥

शौर्येण काव्यबन्धेन रूपेण च नृप त्वया ।
रिपवः पण्डिता रामा निर्जिता निर्जिता हूताः ॥ ७२ ॥

गुरुदेवनृपादीनां मानने चार्दुभू(भा)षणम् ।
मेयो नाम स विज्ञेयः प्रीतेरुत्पादको यतः ॥ ७३ ॥

तव पादाम्बुजद्वन्द्वं ध्यायतः पुरुषोत्तम ।
समुद्भूता महाप्रीतिर्दुष्टं वक्तुं न पार्यते ॥ ७४ ॥

त्वत्पादप्रणतिप्राप्तप्रसादात् रिपवः प्रभो ।
रमन्ते सह कान्ताभिः सम्प्रत्युद्यानभूमिषु ॥ ७५ ॥

कृशाङ्गैर्विकृतैर्नम्रैर्मुखवाद्यपरैर्गणैः ।
नृत्यद्भिः स्मापिता गौरी नवोढा सुस्थिता य (भ)वं ॥ ७६ ॥

देव त्वद्वैरिकान्तानां स्नातानां नयनोदकैः ।
 प्रलापजपसक्तानां मुद्रालीके करस्थितिः ॥ ७७ ॥
 त्वत्कोप(पे)पावकः साक्षादसिस्तत्र नराधिपः(प) ।
 पतत्येष रिपौ यस्मिन् स भस्मं भवति क्षणात् ॥ ७८ ॥
 दृश्यते सेतुरद्यापि राघवेण कृतो महान् ।
 रावणो निहतः सङ्ख्ये सीता प्रत्याहृता यतः ॥ ७९ ॥
 रावणाज्जातसन्त्रासो मारीचिर्भृंगरूपधृक् ।
 लोभयन्स्वर्णशृङ्गयैर्विद्रो रामेण लीलया ॥ ८० ॥
 भिन्नां शूर्पनखानासां निर्यदुधिरसन्ततिम् ।
 दृष्ट्वा जुगुप्सितां सीतां जहास रघुनन्दनः ॥ ८१ ॥
 स वार्मनवपुर्देयार्द्रिवो निःश्रेयसं सताम् ।
 पद्भ्यां लोकत्रयं कामन् यश्चकाराद्भुतं मंहत् ॥ ८२ ॥
 अहङ्कारपरं वाक्यं वंशवीर्यश्रुतादिभिः ।
 बध्यते यत्तदूर्जस्वि कथितं कविभिः पुरा ॥ ८३ ॥
 कारागारे धृतः शक्रो बलान्निर्जित्य सङ्घे ।
 तस्य मे दशकण्ठस्य विहारादुत किं भयम् ॥ ८४ ॥
 तद्वाचकैः पदैः साक्षादनुक्त्वा तस्य सिद्धये ।
 भङ्ग्यन्तरेण कथनं पर्यायोक्तिरुदाहता ॥ ८५ ॥
 रिपवस्तस्य भूपालाः सदारारः पाणिसम्पुटैः ।
 पिवन्त्यैरण्यमासाद्य नित्यं नवनवं जलम् ॥ ८६ ॥
 कापि कार्ये प्रवृत्तस्य यदि दैवसहायता ।
 कथ्यते यत्र तत् ख्यातं समी(मा)हितमलङ्कृतम् ॥ ८७ ॥
 रुष्टा (ष्टा) प्रार्थयमानेन गौरीकण्ठग्रहो हठात् ।
 प्राप्तः^{१३} शिवेन कैलासकम्पाद्रावणनिर्मितात् ॥ ८८ ॥

१ A त्वा । २ A मुजालोके । ३ A क्षासिस्त । ४ A स्मसाद्र । ५ A ची । ६ A स ।
 ७ A राघवे । ८ A सह । ९ A यत्र दूर्जस्विः । १० A न्या रण । ११ A त्वे ।

समुद्धो^१(द्धेः) हेमरत्नानामाशयस्य समुन्नतेः ।
वर्णनं क्रियते यत्र तदुदात्तं प्रचक्षते ॥ ८९ ॥

त्वत्पादनतिमात्रेण समृद्धिर्जायते नृपे ।
पद्मरागमहानीलहेममौक्तिकशालिनी ॥ ९० ॥

यं पश्यति क्षमापाल भवद्वैष्टिः प्रसेदुषी ।
तेन स्पर्धा वितन्वन्ति शक्रवैश्रवणादयः ॥ ९१ ॥

दृष्टमर्थमपन्हुत्य व्याजेनान्यस्य कीर्तनम् ।
तदुत्कर्षवर्ती प्राहुःपन्हुतिमलङ्कृतिम् ॥ ९२ ॥

अयं न धरणीनाथ करं कौक्षेयकस्तव ।
त्वत्प्रतापानलस्येयमुद्रता धूमसन्ततिः ॥ ९३ ॥

अखण्डेषु सखण्डेषु नानार्थत्वं पदेषु यत् ।
गुम्फयते कविभिः काव्यैः श्लिष्टमिष्टं मनीषिणाम् ॥ ९४ ॥

हतवान् दानवान् क्रूरान्भक्तैश्चन्द्रावनमियः ।
पूज्यज्येष्ठबलः श्रीमान् भवान् कृष्णश्च भूपते ॥ ९५ ॥

सर्वहेतिभयात्त्वैतः शत्रवतन्मृगीदृषः ।
आसन्नविधवाकारास्त्वयि सङ्ग्रामसङ्गते ॥ ९६ ॥

क्रियाजातिगुणाशी(दी)नामुत्कर्षं वैकल्यमेकशः ।
उत्कर्षस्याभिधानं यत्सा विशेषोक्तिरिष्यते ॥ ९७ ॥

अनाकारगतिश्चन्द्रस्त्वमुखं कठिनस्तनि^२ ।
असागरसमुद्भूता सुधेयं वचनं तव ॥ ९८ ॥

उत्कृष्टैः सह निर्देशो व्यापारे यत्र कथ्यते ।
साम्ययोगः स विज्ञेयो विशेषोत्पादहेतवे ॥ ९९ ॥

भवान् शक्रश्च राजेन्द्र विशत्रो भुवनत्रयम् ।
त्वं धर्मचरणादेव मरुत्वान्दृष्टिसर्जनान् ॥ १०० ॥

१ F द्वौ । २ A पः । ३ A द्वि । ४ A यतो । ५ A र । ६ A व । ७ D पदार्थेषु । ८ D वाच्यैः
श्लिष्ट मनीषिणाम् । ९ A व । १० A क्तं । ११ A तू । १२ A ज्ञतो । १३ D क्व । १४ A नी, नं ।
१५ A ऊर्द्धे । १६ A व । १७ A न्द ।

अविरोध्यपि यद्वस्तु विरुद्धमिव भाष (स) ते ।
 यत्र सोऽयमलङ्कारो विरुद्ध इति कथ्यते ॥ १ ॥
 हारयोगेऽपि दारिद्र्यं न जहात्युदरं तव ।
 अवस्थमपि वामोरु गुरुतां जघनं गतम् ॥ २ ॥
 निर्वेदादथ सन्तोषादन्यदेव प्रशस्यते ।
 अप्रस्तुतप्रशंसेयमाख्याता कविभिः पुरा ॥ ३ ॥
 अपि वर्षसहस्राणि भ्रान्त्वा नो लभ्यते मरौ ।
 तरुच्छाया दलं मूलं फलं जलमनाविलम् ॥ ४ ॥
 अज्ञानाद्वा प्रसङ्गाद्वा बुद्धिपूर्वमथापि वा ।
 आमृष्टममृतं येन स भवत्यजरामरः ॥ ५ ॥
 निन्दाव्याजेन यत्किञ्चिच्छ्रूयते सविशेषणम् ।
 व्याजस्तुतिरिति ख्याता नागरोक्तिविशारदैः ॥ ६ ॥
 अधुनापि न शुष्यन्ति समुद्राः सप्त भूपते ।
 महतापि किमेतेन त्वत्प्रतापान्निना कृतम् ॥ ७ ॥
 अर्थेऽन्यस्मिन् प्रवृत्तेन किञ्चित्सदृशं फलम् ॥
 निर्दिश्यते प्रतीत्यर्थं तन्निर्दर्शनमुच्यते ॥ ८ ॥
 खलं खलु गुणाः प्राप्य भजन्ते दोषरूपताम् ।
 अहिवक्त्रं समासाद्य दुग्धं सम्पद्यते विषम् ॥ ९ ॥
 गुणानां कर्मणां वापि सहभावो निबध्यते ।
 यत्र काव्ये समाख्याता परिवृत्तिरियं बुधैः ॥ ११० ॥
 राजन्धर्मकरं स्तुत्यं सततं यत्सुखावहम् ।
 तद्वत्वा द्रविणं कीर्त्तिमग्रहीस्त्वमनन्धरीम् ॥ ११ ॥
 रणरङ्गाङ्गणे वीर शस्त्राणि पततां द्विषां ।
 प्राणमात्राभयं दत्त्वा सर्वं धर्मं त्वमग्रहीः ॥ १२ ॥

करशाखाग्रमादाय द्विषतां सङ्गतान्तरे ।
 भूवाजिगजसम्पन्ना दत्तां लक्ष्मीस्त्वया नृप ॥ १३ ॥
 अर्थस्याभीष्टभूतस्य यत्राशंसनमुच्यते ।
 प्रशस्तवाचकैः शब्दैः साक्षीरित्यभिधीयते ॥ १४ ॥
 लक्ष्मीलोचननीलाब्जविकासरजनीकरः ॥
 सुभगङ्करणो भूयाद्युष्माकं मधुसूदनः ॥ १५ ॥
 अलङ्क्रियाणां वल्हीनां द्वयोरपि निबन्धनम् ।
 क्रियते यत्र तत्स्थयातं सङ्कीर्णमिति कोविदैः ॥ १६ ॥
 यदि सा मृगशावाक्षी पाणिपल्लवशालिनी ।
 दैवाद्दृष्टिपथं यायाँत्तया(दा) मोदेतं मे मनः ॥ १७ ॥
 उरस्याङ्के करे बिभ्रत्कौस्तुभं श्रियमम्बुजम् ।
 हरिर्वः श्रेयसे भूयाल्लक्ष्मीवक्त्राब्जपट्पदः ॥ १८ ॥
 गुणः प्रबन्धविषयः कवेर्भाति (भाव)स्तु मानसः ।
 भाविकं नाम तत्प्राहुः काव्यालङ्कारकोविदाः ॥ १९ ॥
 सर्गबन्धो महाकाव्यं समीक्षेतास्यै लक्षणम् ।
 आशीर्वादो नमस्कारो वस्तुद्देशोऽपि तन्मुखः ॥ २० ॥
 पौराणिककथोद्भूतमितिहासकथाश्रितम् ।
 स्वबुद्धयुत्प्रेक्षितं प्राज्ञैर्विशिष्टपुरुषाश्रितम् ॥ २१ ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कथनैर्धत्समन्वितम् ।
 पुरसागरशैलर्तुसोमसूर्या (र्यो) दैर्यैरपि ॥ २२ ॥
 जलोद्यानमधुक्रीडासम्भोगोत्सववर्णनैः ।
 विवाहैर्विप्रलम्भैश्च पुत्रजन्मोपवर्णनैः ॥ २३ ॥
 द्यूतमन्त्रप्रयाणाजिनायकोत्कर्षकीर्तनैः ।
 एतैर्वर्णनैर्युक्तं न्यूनाधिक्येन दुष्यति ॥ २४ ॥

उच्छ्वासोन्मेषसर्गैर्वा काण्डस्तवैकसन्धिभिः ।
 आश्वासैर्वा तथाध्यायैः पद्धत्या च विराजितम् ॥ २५ ॥
 एतैरनतिविस्तीर्णैर्भव्यवृत्तैः सुसन्धिभिः ।
 रचितं रसभावाढ्यं काव्यं लक्षणसंयुतम् ॥ २६ ॥
 वृत्तस(ग)न्धि तथा चूर्णं समस्तपदबन्धुरम् ।
 त्रिःप्रकारमिदं गद्यं पूर्ववर्णनकैर्युतम् ॥ २७ ॥
 गद्यैः पद्यैः समायुक्तामेतद्वर्णनकैर्युताम् ।
 चम्पुनाम्ना समाख्यातां शुश्रूषेत महीपतिः ॥ २८ ॥
 रूपाणि नाटकादीनि दश वीक्षेत भूपतिः ।
 तत्रादौ नाटके वीजं स्वल्पोद्दिष्टं तु कारणम् ॥ २९ ॥
 अवान्तरार्थविच्छेदे^१ बिन्दुरच्छेदकारणम् ।
 कथामध्ये समुत्पन्नमासमाप्ते^२ पताकिर्का ॥ ३० ॥
 प्रादेशिकी स्यात्प्रकरी त्रिवर्गः कायमुच्यते ।
 एताः(ः) प्रकृतयः पञ्च प्रोक्ता नाटकवेदिभिः ॥ ३१ ॥
 पूर्वावस्थास्विहारम्भः साकल्यो^३ (सङ्कल्यो)मानसः स्मृतः ।
 प्रयत्नस्तु फलावाप्तिर्व्यापारोऽतित्वरायुतः ॥ ३२ ॥
 अंपायपतिका(को)पायैः^४ (?) प्राप्तिः सा (त्प्याशा) परिकीर्तिता ।
 प्रत्युहस्य प्रतीकारो नियताप्तिश्च निश्चिता ॥ ३३ ॥
 परिपूर्णफलावाप्तिः फलागम इति स्मृतः ।
 इत्यवस्थाः समाख्याताः पञ्च नाटकसंश्रयाः ॥ ३४ ॥
 बीजंप्रारम्भयोगेन मुखसन्धिरुदाहृतः ।
 बिन्दु यत्र (यत्न) समायोगे सन्धिः प्रतिमुखं मतम् ॥ ३५ ॥
 पताकाप्त्याशयोयोगे गर्भसन्धिरुदीरितः ।
 प्रकरीनियताप्तिभ्यां विमर्शः सन्धिरिष्यते ॥ ३६ ॥

कार्यात्फलागमोपेतात्सन्धिर्निर्वहणं भवेत् ।

इति प्रगदिताः पञ्च सन्धयः सन्धिकोविदैः ॥ ३७ ॥

गुणैः श्लाघ्यैः समायुक्तः ख्यातवंशश्च नाटकैः (के) ।

धीरोदात्तः प्रतापी च काव्ये वा नायको वृषः ॥ ३८ ॥

पुराट्टत्तानुकर्तव्या प्रशस्ता नाटके कथा ।

पञ्चाद्या दशपर्यन्तास्तस्मिन्नाङ्काः प्रकीर्तिताः ॥ ३९ ॥

एको रसोऽत्र मुख्यः स्याच्छृङ्गारो वीर एव वा ।

एवमन्ये रसाः सर्वे कुर्यान्निर्वहं (ह) णेऽद्भुतम् ॥ ४० ॥

देवद्विजनरेन्द्राणां लिङ्गिनां संस्कृतं वचः ।

भवेद्वाक्यं महादेव्या मन्त्रिजाव(वे)दययोः कचित् ॥ ४१ ॥

स्त्रीणां विदूषकस्यापि शूद्राणां प्राकृतं वचः ।

म्लेच्छान्त्यजपिशाचार्देः पैशाचं वापि मागधम् ॥ ४२ ॥

कार्य(ः)प्रकरणे नेताऽप्राप्तयो विप्रोऽथवा वणिक् ।

उत्प्रेक्ष्य स तथा कुर्याच्छेषं नाटकलक्षणम् ॥ ४३ ॥

यत्र वक्ता भवेदेकः स्वल्प(स्य)वृत्तं परस्परं वा ।

निपुणः पण्डितो धूर्त एकाङ्कः स तु भाणकः ॥ ४४ ॥

देवासुरकथावद्धस्यङ्के द्वादशनायकः ।

एवं समवकारः स्याच्छेषं नाटकवद्भवेत् ॥ ४५ ॥

ईहार्मुगस्त्वयं प्रोक्तो दिव्यप्रोद्धतनायकः ।

दिव्यस्त्रीहेतुसङ्ग्रामस्त्रीरोषकथनात्मकः ॥ ४६ ॥

शृङ्गारहास्यरहितै रसैः सर्वैः समन्वितैः ।

प्राप्तोऽयमुच्यते यत्र धीरोदात्तश्च नायकः ॥ ४७ ॥

मनुष्यनायकः ख्यातः स्वल्पस्त्रीजनसंयुतः ।

नियुद्धयुद्धसङ्घर्षैस्तर्जनेन च संयुतः ॥ ४८ ॥

एकाङ्कः स्त्रीविहीनो वा बहुभिः पुरुषैर्युतः ।
व्यायोगोऽयं समाख्यातो नात्र्यलक्षणकोविदैः ॥ ४९ ॥
ख्याताख्यातसमायुक्तः स्त्रीविलास(प)समन्वितः ।
वृत्तायको निर्वृत्ताजिः करुणोऽत्ररसो मतः ॥ १५० ॥
भारतीवृत्तिबहुला(लो) नान्या(ना)चाकुलवे(चे)ष्टितैः ।
उत्सृष्टिकाङ्कैः कथितो नाद्य(द्य)तत्त्वविचक्षणैः ॥ ५१ ॥
मुनिभिर्ब्राह्मणैः क(दु)ष्टनरैः प्राकृतसंस्कृतैः ।
वचोभिः क्रियते हास्यं शुद्धं प्रहसनं हि तत् ॥ ५२ ॥
वेश्या नपुंसकश्चेदो विदो धूर्तश्च वन्द्यकी^१ ।
वेषच^२ष्टोक्तिविकटा बहुदम्भसमन्विता ॥ ५३ ॥
नानारूपाणि यत्र स्युर्वीथ्यङ्गानि त्रयोदश ।
सङ्कीर्ण(र्ण)नाम तत्प्रोक्तमेतत्प्रहसनं बुधैः ॥ ५४ ॥
एकपात्रा द्विपात्रा वा रसैः सर्वैः समन्विता ।
वीथ्यङ्गयुक्ता चैकाङ्का वीथिका नाम रूपकम् ॥ ५५ ॥
सूक्ष्मार्थस्य पदस्यान्यपदेनार्थप्रकाशनम् ।
अङ्गमुद्धै(द्धा)त्यकं नाम वीथ्यङ्गं प्रथमं बुधैः ॥ ५६ ॥
यत्रान्यस्य समादेशात् कार्यमन्यत्प्रसाध्यते ।
तच्चावलगितं नाम विज्ञेयं नाट्यवेदिभिः ॥ ५७ ॥
प्रस्तुतार्थे तु कस्मिंश्चिच्छ्लुभे वाऽप्यथवाऽश्लुभे ।
कौशलादुच्यतेऽन्योऽर्थस्तदवस्पन्दितं मतम् ॥ ५८ ॥
उपहासेन संयुक्ता नालिका स्यात्प्रहेलिका ।
असत्प्रलापः स ज्ञेयो मूर्खेषु बुधभाषितम् ॥ ५९ ॥
एकत्रिभिर्बचना वैकिली कथ्यते बुधैः ।
असद्भूतं मिथ(ः)स्तोत्रं प्रपञ्चो हास्यकृन्मतः ॥ १६० ॥

१ A ताघ । २ A ता । ३ A सी । ४ A वृ । ५ D ता । ६ D कः । ७ A ब्र । ८ A कंचे ।
९ A का । १० A वे । ११ A स्यवी । १२ A दास्यान्य । १३ D द्वास्य । १४ A न्योन्य । १५ A क्ति ।
१६ D न । १७ A प्रति वचना । १८ D साक ।

दोषा गुणा गुणा दोषा यत्र स्युर्मृदवं हि तत् ।

उक्तिप्रत्युक्तिमुत्कृष्टश्रयोऽधिबलं विदुः ॥ ६१ ॥

श्रुतिसाम्यादनेकार्थयोजनं त्रिगतं भवेत् ।

व्याहारो हास्यलोभाढ्याच्छद्वाच्छलनाच्चुल्लं भवेत् ॥ ६२ ॥

संरम्भैश्चपतनविवाहपरिगुम्फितम् ।

बहुवाक्यापवादाभ्यां युतं गण्डं विदुर्वुधाः ॥ ६३ ॥

विभावैरनुभावैश्च सात्विकैर्व्यभिचारिभिः ।

आनीयमानः स्वादुत्वं स्थायी भावो रसो मतः ॥ ६४ ॥

ज्ञान(य)मानतया तत्र विभावो भावपोषैकृत् ।

अनुभावो विकारस्तु भावसंसूचनात्मकः ॥ ६५ ॥

अनुकूलमनोधर्माः सात्विकाः परिकीर्तिताः ।

विशेषादाभिमुख्येन चरन्तो व्यभिचारिणः ॥ ६६ ॥

रोमाञ्चः प्रलयः स्वेदः स्तम्भः कम्पो विवर्णता ।

वैश्वै(स्व)र्यमश्रु चेत्यष्टौ भावाः सत्वसमुद्भवाः ॥ ६७ ॥

निर्वेदावेगवैवर्ण्यचिन्तामूयादर्मं (मद) श्रमाः ।

स्वापो विबोधो निद्रा च दैन्यालस्यमपस्मृतिः ॥ ६८ ॥

शङ्कुं ग्लानिस्त्रपा मोहो गर्वश्चपलता मतिः ।

अवहित्योग्रतातर्कास्त्रासोन्मादौ विषण्णता ॥ ६९ ॥

अश्रु हर्षः स्मृतिर्जाड्यममर्षौ मरणं धृतिः ।

त्रिशदेते त्रिभिर्युक्ता भावाः स्युर्व्यभिचारिणः ॥ १७० ॥

हासः शोको रतिः क्रोधो जुगुप्साभयविस्मयाः ।

उत्साहश्चेति विज्ञेयाः स्थायिभावा रसाश्रयाः ॥ ७१ ॥

हास्यं करुणशृङ्गारौ रौद्रवीभत्ससंज्ञकौ ।

भयानकाद्भुतौ वीर इत्यष्टौ नाटके रसाः ॥ ७२ ॥

एवं काव्यकथाः श्रुत्वा विचार्य च गुणगुणौ ।
 ततस्तु तार्किकान् राजा कौतुकेन विवर्दयेत् ॥ ७३ ॥
 कुलेन विद्यया ख्यात्या समयोर्वाद इष्यते ।
 वादस्य विषयो गीतं नृत्तं वा वाद्यमेव वा ॥ ७४ ॥
 स्वपक्षे साधनं यत्र परपक्षे च दूषणम् ।
 सिद्धान्तेनाविरोधश्च सम्बन्धश्च प्रतिज्ञया ॥ ७५ ॥
 हेतुदृष्टान्तयोर्योगो निगमोपनयौ तथा ।
 पक्षस्य प्रतिपक्षस्य ग्रहो वादः स उच्यते ॥ ७६ ॥
 साध्यधर्मविशिष्टस्य धर्मिणो यत्तु कीर्तनम् ।
 प्रतिज्ञा नाम सा प्रोक्ता हेतुस्तत्साधनं विदुः ॥ ७७ ॥
 साध्यसाधनयोर्यत्रैविद्याभावः प्रदर्श्यते ।
 तदुदाहरणं प्रोक्तं निगमः पक्षनिर्णयः ॥ ७८ ॥
 दृष्टान्ते कथितव्याप्तेर्हेतोः पक्षोपसंहतिः ।
 स चाप्युपनये(यः)पक्षे(क्ष)धर्मख्यापनयोच्यते ॥ ७९ ॥
 उपनयः पक्षधर्मख्यापनायोपयुज्यते ।
 शिष्यस्य गुरुणा सार्धं सतीर्थानां परस्परम् ॥ १८० ॥
 वस्तुतत्वावबोधाय वादः कार्यो विमत्सरम् ।
 जातिभिर्निग्रहस्थानैश्छलैरपि समन्वितः ॥ ८१ ॥
 स एव वादो जल्पः स्यात् ख्यातिपूजादिहेतुकः ।
 स्थापनं प्रतिपक्षस्य जल्पे^१ यस्मिन्न विद्यते ॥ ८२ ॥
 वितण्डा नाम सा प्रोक्ता पूर्वोक्तफलसिद्धये ।
 स्थ(छ)लमस्य विकल्पेन परवाक्योपघातनम् ॥ ८३ ॥
 सार्मान्येनोपचारेण वचनेनेति तद्विधा ।
 प्रयुक्ते साधने सम्यगुत्तराप्रतिभासनात् ॥ ८४ ॥

१ A चर । २ A त्र । ३ D ता । ४ D adds this line । ५ A मो । ६ D स्तो ।
 ७ A वा । ८ A मे । ९ D भासना ।

समीकरणबुद्ध्या यः प्रसङ्गो जातिरित्यसौ ।
 प्रतिदृष्टान्तसरणं प्रतिज्ञाहानिरिष्यते ॥ ८५ ॥
 अर्थान्तरस्य निर्देशः प्रतिज्ञान्तरमुच्यते ।
 सै प्रतिज्ञाविरोधो यद्वैरं हेतुप्रतिज्ञयोः ॥ ८६ ॥
 प्रतिज्ञायाः परित्यागस्तत्सं(स सं)न्यासो विधीयते ।
 विशेषरहिते हेतौ दूषिते प्रतिवादिना ॥ ८७ ॥
 सविशेषस्य कथनं हेत्वन्तरमुदाहृतम् ।
 प्रकृतार्थपरित्यागात्तदसम्बद्धभाषणम् ॥ ८८ ॥
 अर्थान्तरमिति प्रोक्तं निग्रहस्थानसन्निधौ ।
 वारत्रितयमुक्तोऽपि पर्षदा प्रतिवादिना ॥ ८९ ॥
 यन्न वेत्ति परः सम्यगज्ञानाख्यं तदुच्यते ।
 प्रतिज्ञादेः क्रमं त्यक्त्वा क्रमव्यत्ययसङ्ग्रहः ॥ ९० ॥
 अप्राप्तकालं तत्प्रोक्तं निग्रहस्थानवेदिभिः ।
 केनाप्यवयवेनात्र हीनं तर्न्यूनमुच्यते ॥ ९१ ॥
 हेतूदाहरणाधिक्यादधिकं तद्विदुर्बुधाः ।
 अनुवादं परित्यज्य पुनस्तस्यैव भाषणम् ॥ ९२ ॥
 शब्दस्यार्थस्य तत्प्रोक्तं पुनरुक्तं मनीषिभिः ।
 विज्ञातस्य पदार्थस्य त्रीन्वारान् भाषितस्य च ॥ ९३ ॥
 नानुवादः परोक्तस्य भवेत्तद(दन)नुवादनम् ।
 उत्तरस्य यदज्ञानमुक्तं त्वप्रतिभा बुधैः ॥ ९४ ॥
 अन्यकार्यात्कथाभङ्गः कथाविशेष उच्यते ।
 अभ्युपेत्य निजं दोषं परदोषस्य भाषणम् ॥ ९५ ॥
 मतानुज्ञेति सा प्रोक्ता दोषोद्भावनवेदिभिः ।
 प्राप्तस्य निग्रहस्थानं तदनुद्भावनं चै यत् ॥ ९६ ॥

१ A व। २ A F सं। ३ A यं द्वैरं F A वै। ४ F सत्सं। ५ A तापा। ६ A ता। ७ D गृहानाख्यं
 च। ८ A तन्मू। ९ A स्यव। १० A.....नानुवादनं। ११ D प। १२ D क। १३ D येक। १४ D तु।

निग्राह्योपेक्षणं नाम निग्रहस्थानमुच्यते ।
 अनिग्रहे निग्रहस्य यदुद्भावनमुच्यते ॥ ९७ ॥
 अनिग्राह्यं तु योगोऽयं दूषणत्वेन कीर्तितः ।
 स्वसिद्धान्तं परित्यज्य यदुच्छृङ्खलभाषणम् ॥ ९८ ॥
 अपसिद्धान्तनामेदं निग्रहस्थानमुच्यते ।
 अपस्रग्धर्मो हेतुर्यः सोऽसिद्धः परिकीर्तितः ॥ ९९ ॥
 सौध्यधर्मविरुद्धो यः विरुद्धः परिकीर्तितः ।
 पक्षत्रितयगामी यः सोऽनैकान्तिक उच्यते ॥ १०० ॥
 कालात्ययापदिष्टोऽयं पक्षे योऽन्येन बाध्यते ।
 सन्देहेहेतुभूतेन बाध्या यः प्रतिहेतुना ॥ १ ॥
 हेत्वाभासः स विज्ञेयः समः प्रकरणेन सः ।
 ततो विवदमानेषु निग्रहस्थानवर्त्मनि ॥ २ ॥
 स्थितानामजयं ब्रूयादितरेषां जयं नृपः ।
 इति शास्त्रविनोदेन दिनशेषं नयेन्नृपः ॥ ३ ॥
 कवीनां तार्किकाणाञ्च प्रसादं भूरि दापयेत् ।
 उक्तः शास्त्रविनोदोऽयं सोमेश्वरमहीशुजा ॥ ४ ॥
 इति शास्त्रविनोदः ॥ २ ॥
 इदानीं गजवाह्यालीविनोदः परिकीर्त्यते ।
 गजैर्विनोदैर्नैनं कुर्याद्गोह्यालीं सङ्गतो नृपः ॥ ५ ॥
 सङ्ग्रामार्थं श्रमस्तेषां कार्यो यवनयोधने ।
 मदहीना न धावन्ति न युध्यन्ते मतङ्गजाः ॥ ६ ॥
 मद एव गुणस्तस्मात्तदर्थं यत्नमाचरेत् ।
 बृंहणैः कवलैर्वृष्यैस्तदासञ्चय(ञ्जन)कारणैः ॥ ७ ॥
 व्यस्तारकारकैश्चान्यैर्मुखवर्धनकैरपि ।
 करवृद्धिकरैर्योगैः कर्तुंशुद्धिकरैरपि ॥ ८ ॥

प्रभेदैर्नैर्वर्धनैश्च गन्धवर्णकरैस्तथा ।
दोषो(दोषो)त्पादनकैः पिण्डैर्जातिधास्वनुसारतः ॥ ९ ॥

गजानुपचरेद्राजा प्रयत्नादन्नपानकैः ।
तत्रादौ जातयो ज्ञेया त (स्त)स्माद्द्रक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २१० ॥

गात्रापरं नखा दन्ताः कोशो मध्यं करं गलः ।
तनून्येतानि दीर्घाणि शीर्षं पृष्ठं च बालधिः ॥ ११ ॥

तलानि चिबुकं चैव ह्रस्वानि च भवन्ति हि ।
समदौ च कटौ कुक्षिः कर्णौ च तनवो भृशम् ॥ १२ ॥

अङ्गुली हनुकेशं च वक्षः कुब्जं प्रदृश्यते ।
यस्य श्यामो भवेद्गर्णः कृष्णे स्थूले च लोचने ॥ १३ ॥

आकार ईदृशः प्रोक्तो वनचारस्तु कथ्यते ।
एकाकी न प्रयात्येष गोप्रचारं^१ च गच्छति ॥ १४ ॥

यथानुवर्ती भीरुश्च चलंचित्तो वने मृगः ।
धृतस्य कर्मकाले तु भवेदुत्तानवेदिता ॥ १५ ॥

दुःशीलता च चापल्यं लक्ष्मैतन्मृगदन्तिनः ।
उरो मुखं तथा कर्णौ विशालानि भवन्ति हि ॥ १६ ॥

गात्रापरं शिरो दन्ताः सगदे(दं) वैर्मकन्धरम् ।
केशा बालाश्च रोमाणि स्थूलानि च भवन्ति हि ॥ १७ ॥

बालधिः पृष्ठवंशश्च चिबुकं हस्त एव च ।
भवन्त्येतानि दीर्घाणि लम्बते मेढ्रकोशकम् ॥ १८ ॥

भेककुक्षिसमाकुक्षि लो(लो)चने कपिले शुभे ।
कृष्णमेर्धनिभो वर्णः सर्वाङ्गं^२ परिपीनता ॥ १९ ॥

जाड्यं च बलिबाहुल्यमाहुर्मन्दस्य लक्षणम् ।
वने तु वसतस्तस्य शशदिनं भयं भवेत् ॥ २२० ॥

न रुष्यति भवत्येको निद्रालुः सततं भवेत् ।
 शिक्षाकाले धृतस्यैतलक्षणं परिदृश्यते ॥ २१ ॥
 गम्भीरं वेदनं तस्य कर्म शीघ्रं न शिक्षति ।
 शिक्षितं विस्मरत्याशु मत्तः स्मरविशिक्षितः ॥ २२ ॥
 मन्दकोपो गतौ स्तब्धो (बधो) मन्दो मातङ्ग ईदृशः ।
 गात्रापरं करः पुच्छं न स्थूलं न कृशं समम् ॥ २३ ॥
 विशालमुन्नतं वक्षो धनुराकारवंशकः ।
 कुम्भौ च ना (वा) तकुम्भश्च कटौ चापि प्रवेश (छ) कौ ॥ २४ ॥
 स्थूल (ला) दन्ता भवन्तीह विपुलं श्रवणासनम् ।
 वैराहजघनश्चैव छागकुक्षिर्मनोहरः ॥ २५ ॥
 समस्निग्धा नखा दन्ता लोचने मधुपिङ्गले ।
 गौरवर्णोऽस्त्युदग्रश्च कृष्णविन्दुविराजितः ॥ २६ ॥
 आताम्रं तालुजिह्वोष्ठमेतद्भद्रस्य लक्षणम् ।
 वने यूथस्य पुरतो यात्याहारविहारयोः ॥ २७ ॥
 मेघभेरीस्वनाद्भीतिं नैति हृष्यत्यनाकुलः ।
 समानीतो वनात्कर्मकाले सो (ऽस्या) न्वर्थवेदना ॥ २८ ॥
 आशुग्राही सुशीलश्च न विस्मरति शिक्षितम् ।
 कर्मशूरः स्वयं शूरो रूपलक्षणसंयुतः ॥ २९ ॥
 ईदृशो भद्रजातिः स्यात्कुञ्जरो विजयावहः ।
 मिश्रस्तूभयसंयोगे सङ्कीर्णास्त्रिगुणो मतः ॥ २३० ॥
 भद्रमन्दो भद्रमृगो मन्दभद्रस्तथापरः ।
 मन्दमृगो मृगभद्रो मृगमन्दश्च मिश्रकः ॥ ३१ ॥
 भद्रमन्दमृगश्चैको भद्रो वा मृगमन्दयोः ।
 मन्दभद्रमृगश्चान्यो मन्दो वा मृगभद्रयोः ॥ ३२ ॥

गुणाधिक्येन नामैषां वर्णाद्वा मुखलक्षणात् ।
 मिश्रसङ्कीर्णजातीनां नामलक्षणमीदृशम् ॥ ३३ ॥
 मिश्राणां मिश्रचारस्तु सङ्कीर्णानां तथाह्वयः ।
 शुद्धं(द्ध) सङ्कीर्णमिश्राणां जातिभेद इतीरितः ॥ ३४ ॥
 एतेषामुत्तमो भद्रो मन्दो मध्यमलक्षणः ।
 मृगः कनिष्ठो मिश्राणां सङ्कीर्णानामयं क्रमः ॥ ३५ ॥
 श्लेष्मपित्तानिला ख्याता धातूनामपि जातिवत् ।
 शुद्धा मिश्राश्च सङ्कीर्णा भेदा ज्ञेया विचक्षणैः ॥ ३६ ॥
 सात्विकी कफतः पित्ताद्राजसी तामसी चलात् ।
 प्रकृतिर्मिश्रसङ्कीर्णा विज्ञेया पूर्ववद्बुधैः ॥ ३७ ॥
 मेघावी स्निग्धवर्णश्च दीप्ताग्निर्मितभोजनः ।
 अन्वर्थवेदी दीर्घायुः कामुकः सात्विको गजः ॥ ३८ ॥
 वेगवान् बहुशुक्ल शूरः प्रज्ञावाँश्चलमानसः ।
 उत्तानवेदी दुष्टश्च राजसोऽयमनेकपः ॥ ३९ ॥
 क्लेशेन कर्म शृङ्गाति शृङ्गीतं विस्मरत्यपि ।
 प्रत्यर्थवेदी निद्रालुस्तामसो द्विरदः स्मृतः ॥ ४० ॥
 वैल्लोचटा विदारी च गोक्षुरः शालमली वरी ।
 वाजिगन्धा तु गोक्षीरो (गाक्षीरी) गोहिन्वा भूमिशर्करा ॥ ४१ ॥
 हिंसा च कुटजं धात्री लिन्वा माषाश्च चूर्णिताः ।
 क्षीरेण सहितः पिण्डो गजानां बृहणो महत् ॥ ४२ ॥
 बलागोक्षुरकुष्माण्डमाषधात्रीशतावरी ।
 उच्चटकुटजां (जा) चूर्णं सम(भ)ये पयसान्वितः (तम्) ॥ ४३ ॥
 पैरुषांकोलहिंसाश्च लक्ष्मणा सिन्धुवल्किता ।
 चित्रर्कः सुरसा शिशुः काश्मीरी गिरिकर्णिका ॥ ४४ ॥

१ A मित्र । २ D यः । ३ D बालोचटा । ४ A हिस्ता । ५ D ने । ६ १) उच्चट
 कुंजरं चूर्णं समये F उच्चटकुटला । ७ D पुराणं कोलहिंसाश्च । ८ A कं ।

भूशर्कराऽग्निमन्थः शफ(म्ब)री च शतावरी ।
पूतिकः कर्णिकारश्च व्यस्तारान्तै(रतै)लमम्बुना ॥ ४५ ॥

भल्लातमूलमूर्वा च कदली च महार्गुणः(हा) ।
केतकी च कुमारी च विदारी रक्तसौरिका ॥ ४६ ॥

एतैः समैः कृतश्चूर्णो^१ दधिशीरघृतान्वितः ।
दत्तः प्रतिभये^२ पिण्डो गजानां मुखवर्धनः ॥ ४७ ॥

कृष्णा घोला(ण्टा)वर्ता(बला)गुञ्जा सुवहा गोक्षुरः सहो ।
शताव्हा मुँशली वेलु(ल्लं)प्रती(ची)बलविदारिका ॥ ४८ ॥

भूशर्करा शाल्मली च श्लक्ष्णाश्चूर्णीकृताः समाः ।
दध्ना पिण्डीकृता दत्ताः करीणां कटवर्धनः(नाः) ॥ ४९ ॥

एलाभियङ्गुकुटजहरितालं मनःशिला ।
त्रिमैतत्कृ(यामा कृ)ष्णधान्या(ना)श्च रामठं सर्पकञ्चुकः ॥ ४५० ॥

आखुविद्वेषि(ष्य)हिंसाश्च मुस्ताचित्रकसैन्धवाः ।
वीना(रा) रसनो धतूरास्त्रिवृत्ता(ता) च विचूर्णिता ॥ ५१ ॥

एतैर्वस्तै(तिं)स्तथा बस्तिः प्रलेपश्च कटे कृतः ।
मधुक्तोऽयं यथायोगं करीणां कटशोधकः ॥ ५२ ॥

पारापतशकृद्धिज्जुवर्तिनीं (तिंवा)परिवर्तयेत् ।
यवमध्यप्रमाणा च मुहूर्तस्थितिमर्हति ॥ ५३ ॥

चित्रकश्च तथा दूर्वा घोण्टामूलमग्रापि वा ।
चूतश्च तैः कृतश्चूर्णो भेदनो मधुतैलयुक् ॥ ५४ ॥

गुडस्तैलं पु(मु)रा शू(शु)ण्ठी कृष्णामधुव(क)संयुतम् ।
षडङ्गमेतद्वातव्यं मदभेदेनवर्धनम् ॥ ५५ ॥

अकशिथुरसोनाश्च कदम्बसैमुदायकः ।
पद्माट(क्ष)मुरसाह्वा(ब्बा)श्च गुडची च करञ्जकः ॥ ५६ ॥

चम्पकं च समैरेतैश्चूर्णितैर्दधिभिश्चितैः ।
 पिण्डोऽयं मददृढौ स्यादिक्षुक्षीरघृतानि च ॥ ५७ ॥
 केतकीशिग्रुसुरसावेतू(न्त)रमुक्षीरकम् ।
 सिद्धका(को)घृषि(थि)का रम्भा कवन्धो^१ मुस्तकं च तैः ॥ ५८ ॥
 चूर्णितैश्च समैः श्लक्ष्णैर्मधुतैलसमन्वितैः ।
 दत्तैः प्रवर्तते गन्धः सिन्धुराणां मदाम्भसि ॥ ५९ ॥
 पारिजातकपुष्पाणि किंशुकं किर्णिर्ह(र्ही)गुडः ।
 हरीतकी हस्तिकर्णी मधुना मधु(द)शौक्यकृत् ॥ ६० ॥
 शिलाजर्तुज(च) तक्रेण शालिपिष्टमजापयः ।
 यशः(यासः) काञ्ची च शौक्यस्य करणं करिणां मदे ॥ ६१ ॥
 अञ्जनस्य तरोर्मूलं नारीरसपरिप्लुतम् ।
 कुटजेन समायुक्तं नीलवर्णकरं मदे ॥ ६२ ॥
 तालकद्विगुणा दीर्घा रक्तवर्णकरी मदे ।
 हरिद्रा मधुसंयुक्ता पीतवर्णा महामदे ॥ ६३ ॥
 शयनावसरे दत्तां ग्रीसमध्ये मधुप्लुता ।
 श्यामं वर्णं करोत्याशु करिणां मदवारिणः ॥ ६४ ॥
 धात्रीफलानि नीली च मधुकं कृष्णवर्णव(क्ल)त् ।
 दूर्वा च मधुना दत्ता हरितं वर्णमावहेत् ॥ ६५ ॥
 बृहतीफलमूलानि शुण्ठी सैन्धवसंयुता ।
 मूत्रपञ्चकृते (तो) कोशे लेपोऽयं कोषदीपनः ॥ ६६ ॥
 कोष्ठे(कुष्ठे)वा दारुश्जनी तर्भेरं तैलसंयुतम् ।
 पायुलेपप्रयोगेण करिणां कोषवर्धनम् ॥ ६७ ॥
 पिप्पली मरिचं शुण्ठी मर्कटीफलमेव च ।
 तैलेन कटलेपोऽयं करिणः कोषयेद्भृशम् ॥ ६८ ॥

१ A शा । २ D न्वा । ३ A न्धू । ४ D ह । ५ D सर्वशेषहृत् । ६ A जुत । F तुत ।
 ७ D क्य । ८ D द । ९ A न्वा । १० D F कोशे । ११ A ती । १२ A स्त्रम् । १३ D न्वा ।

राजिका पीलुमूलं च फणिजं पिप्पली कणा ।
 नागरं बीजपूरेण पिण्डोऽयं कोपदीपनः ॥ ६९ ॥
 कोपदीपनयोगास्तु कथिता ये कटादिषु ।
 पूर्वद्युस्ते विधातव्या धावेच्चाहवकर्मणि ॥ ४७० ॥
 बृंहणैः बृंह(हि)तानां च सप्त शोभा भवन्ति हि ।
 वक्ष्यामि लक्षणं तासां क्रमशो नामसंयुतम् ॥ ७१ ॥
 करं कर्णौ च पुच्छं च तुच्छं चालयति द्विपः ।
 सङ्कणी तालु जिह्वा च स्तनयुग्मं विलोचने ॥ ७२ ॥
 ईषद्वयक्तिं समायति सोऽङ्गनं (सौजन्यं) वर्धते क्रमात् ।
 सुच्छया रक्तवृद्धिश्च सञ्जातरुधिरा मता ॥ ७३ ॥
 प्रतिमाने च कण्ठे च मणिबन्धे च वक्षसि ।
 कक्षयोर्मांसवृद्धिश्चेत्प्रतिच्छेदेति सा मता ॥ ७४ ॥
 सर्वसन्धिषु गात्रेषु वदने पक्षयोर्द्वयोः ।
 पीनता वलिनाश्च यत्रासौ पक्षलेपिनी ॥ ७५ ॥
 कक्षयोः कन्द(न्ध)रोद्देशे दन्तस्योभयपार्श्वयोः ।
 उच्छ्वनता भवेद्यत्र धातुसाम्यं सर्कामता ॥ ७६ ॥
 वरिष्ठा घै(घु)दियं शोभा चतुर्थी करिणां सदा ।
 युद्धेऽध्वनि विनोदे च सप्तकक्षा प्रशस्यते ॥ ७७ ॥
 वंशा(शो)ऽस्य सम्म(म)तां याति त्रिकं पक्षो यथा(दा)गजे ।
 निद्रालुर्मन्दगामी च दीर्घोच्छ्वसस्तथालसः ॥ ७८ ॥
 पञ्चमा(मी) सप्तकल्पेयं शोभा शोभाकरी भृशम् ।
 गा(ग)तौ च ल(ला)ति मांसानि षष्ठी सौ व्यतिकीर्णिका ॥ ७९ ॥
 निमग्नः पृष्ठवंश(शो)स्य कदल्युत्तानपत्रवत् ।
 यत्र सा द्रोणिका नाम शोभेयं सप्तमी मता ॥ ४८० ॥

१ A य । २ D साय । ३ D ज । ४ D छि । ५ A F ना । ६ D कर्मे । ७ D दि त्रयं ।
 *These two lines are omitted in D. ८ A सकल्पेयं । १० D गति । ११ A स्या । १२ D कर्णिका ।

ततः सञ्जातशोभस्य मन्दा(दा)वस्थातु(स्तु) दन्तिनः ।

अतः(अन्तः)पञ्च महे(दे) सप्त द्वादशेतित्व(स)मौरिताः ॥ ८१ ॥

पृष्ठं मेढ्रं समं तु स्यादीषद्रक्ते च लोचने ।

कान्तिमान् करिणीलुब्धो नभश्च परिजिघ्रति ॥ ८२ ॥

गजवीथ्यां पदं धत्ते द्विषेभ्यः परिकुप्यति ।

दर्शनीयो गजाघाती दन्ताभ्यां हन्ति भूरुहान् ॥ ८३ ॥

पांशुक्रीडनलोर्लः स्यात्पङ्कगलेपनतत्परः ।

प्रथमान्त(न्ता)मदावस्थां प्राप्तः सञ्चित उच्यते ॥ ८४ ॥

स्वल्पनिद्रो रुषायुक्तो जृम्भते यस्तु सन्ततम् ।

बहुकुर्द्धो रक्तनेत्रो कोपावस्था द्वितीयकी ॥ ८५ ॥

कुरुते हंहितं शश्वदन्नं च परिवर्तयेत् ।

आलानं नाशु भजते शय्यां न प्रतिपद्यते ॥ ८६ ॥

वृक्षशाखां समालम्ब्य प्रसारयति कन्धराम् ।

गमने पाठवं धत्ते तृतीये प्रसवे गजः ॥ ८७ ॥

उच्छ्वनः कटदेशस्तु मुखं च परिशोभितम् ।

ऊर्ध्व(र्षा)मूलस्य योगेन स्रोतसी विवृते तथा ॥ ८८ ॥

कटं चुम्बति हस्तेन तिर्यग्वीक्षणतत्परः ।

अपसर्पति पश्चाच्च क्रोधनः स्रक्लेहिनः ॥ ८९ ॥

अत्यासन्नमदो हृष्टो वारणः स्यात्प्रभेदने ।

दृश्यते तिलकप्रायं दानं यस्य कटद्वये ॥ ९० ॥

वाग्विभे(ग्विभा)ति यतस्तस्मै कुप्येत्तिलकितं हि तत् ।

वितस्तिमात्रं वदने दानं गण्डस्थलान्तरे ॥ ९१ ॥

पुष्करे सीकरस्त्रावी निर्भयोऽर्धकपोलिके ।

गच्छन्नापन्मदस्त्रावी दानतः प्रतिभूयसा ॥ ९२ ॥

१. A स्तुडि । २. A व । ३. D द्वी । ४. D सः । ५. D हा । ६. A जो स्वसौ सयः F दे कसो ।
७. A आषेद्वलस्य मलं च F ऊर्ध्व...मूलं च । ८. A सा । ९. D दौ । १०. D भी । ११. A को ।

दानप्रवाहौ^१ मिलितौ नेत्रयोर्दूषितामया(याः) ।

मेघवद्गर्जितं यस्य पूर्वलक्षणलक्षितः ॥ ९३ ॥

अधोऽर्जुबन्धिनी बाह्या तृतीया परिकीर्तिता ।

बहुगन्धिमर्दस्त्रावी समदक्षा(कक्षो) घनश्रिता(या) ॥ ९४ ॥

हर्षकोऽप्यधिको यत्र विना(नो)दायोधने क्षमः ।

सर्वसत्त्वजिघांसुः स्यादारूढस्य वशानुगः ॥ ९५ ॥

राजवाह्यो गजो यत्र सा भवेद्गन्धचौरिणी ।

सदा कलुषितस्वान्तो ग्रासद्वेषी^२ जिघांसनः ॥ ९६ ॥

कर्णयोस्तनयोरक्ष्णोः कटयोस्तालुपुष्करे ।

रोमहर्षेषु कोशेषु स्रवत्यैष्टासु सर्वदा ॥ ९७ ॥

आरोहस्रवसो(त्श्रवसी) यस्यामवस्था क्रोधनी तु सा ।

रात्रौ आम्रयति संरब्धः स्तम्भं नाश्रयते रुषा ॥ ९८ ॥

निद्रां बुद्ध्यां नो वेत्ति नेत्रकर्णावधिं श्रयेत् ।

अधो मर्दः(ः)प्रवाहेन(ण) भवेत्सो वांलितापरः ॥ ९९ ॥

अतिप्रवाहवापाभ्यां निर्मासश्चास्थिभूषणः ।

प्रणिधित्रितयो(या)लम्बी प्रतिबिम्बं हिनस्ति च ॥ ५०० ॥

एवं निरङ्कुशो यस्यामवस्था सातिवर्तिनी ।

न पश्यति न जानाति न शृणोति न तिष्ठति ॥ १ ॥

सम्भिन्नमदमर्यादो यस्यां सौम्यौ(क्षोण्यु)ग्रगन्धवान् ।

षष्ठ्यां निवर्तयेन्नागं सप्तमीं नैव लङ्घयेत् ॥ २ ॥

अन्त्यैधारा(तु)क्षैयाद्देही क्षिप्रमेव हि नश्यति ।

एवं मद्युतान्नागान् विनोदाय प्रकल्पयेत् ॥ ३ ॥

गजाध्यक्षं समाहूय दीपनायादिशेन्तृपः ।

वीरसूडाभिर्घं वाद्यं मृदङ्गमिवैवहर्षणम् ॥ ४ ॥

१. ३ A F दौ २ D तु ३ A दौ ४ A F ह्यौ ५ D वा ६ A F वा ७ A लुच्छ ८ D न्द ९ A वा १० A मी ११ D म्याः १२ A न्य १३ D क्षपदा १४ A F ध्वनि ।

ढका(क)या जयघण्टाभिर्वादयेति च निर्दिशेत् ।

रजन्याः प्रथमे यामे वीरसूडस्य बाह(द)ने ॥ ५ ॥

समन्ताद्भजमावेष्ट्य तिष्ठेयुः परिचारकाः ।

सिंहनादांश्च ते कुर्युर्भटानां रोमहर्षणान् ॥ ६ ॥

तेषां रवान्समाकर्ण्य समाहूय महीपतिः ।

पट्टानि पट्टिकाश्चैव घनं श्वेतं दुकूलकम् ॥ ७ ॥

शृङ्गारार्थं नृपो दद्यात्तेषां तेषां पृथक् पृथक् ।

मण्डनार्थं मदेभानां तैलं सिन्दूरमेव च ॥ ८ ॥

कौशुम्भं वीरकसार्यं कोपायोद्दीपपिण्डकान् ।

निद्वारम्भे च निद्रार्थं निद्रान्ते मद(भद्र)दन्तिनाम् ॥ ९ ॥

शृगाणां शयनान्ते च निद्रार्थं मद(न्द)दन्तिनाम् ।

उद्दीपनं ततः पिण्डान् प्रागुपात्तान् पृथक् पृथक् ॥ ५१० ॥

प्रकृत्याद्यनुरोधेन महामात्रैः प्रदापयेत् ।

स्थापयेदातपे मन्दान् भद्रान्छायातपे गजान् ॥ ११ ॥

शृगांश्छायासु बध्नीयान्महामात्रो विचक्षणैः ।

विनोददिवसे तेषामन्नपानं निवारयेत् ॥ १२ ॥

तैलेन जघनं लेप्यं सिन्दूरेण च मस्तकम् ।

वातकुम्भस्य मध्यं(ध्ये)तुं कुर्यात्तिलकमुत्तमम् ॥ १३ ॥

अलङ्कृतांस्तथा नागान् बाह्याल्यैर्भ्यास(श)देशतः ।

आलानेषु च बध्नीर्योद् दूरतस्तु परस्परम् ॥ १४ ॥

शतधन्वान्तरायामां विस्तारे षष्टिसंमिताम् ।

शङ्खगतदृषद्दीनां कण्टकादिविर्जिताम् ॥ १५ ॥

अपांसुलां समां श्लक्ष्णां पूर्वभागोन्नतां मनाक् ।

भुवं कुम्भावृतां कुर्यादैर्ध्वैर्द्वारद्वयाङ्किताम् ॥ १६ ॥

१ A दा । २ D टा आरेमहर्षणाः । ३ D वं स । ४ D यद्वन्ति । ५ A न । ६ A दद्यात् । ७ D म्मी ।
८ A वै F वै । ९ A त्र । १० A णाः । ११ D विचार । १२ D च । १३ A ल्य । १४ AF बाह् ।
१५ A म्म । १६ A ता । १७ A ध्वै ।

तोरणौ द्वौ प्रकुर्वीत द्वारयोः सुमनोहरौ ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो(खी) वापि बाह्यालीं परिकल्पयेत् ॥ १७ ॥
 पूर्वाभिमुखवाह्यालीर्दक्षिणं^१ मध्यभागतः ।
 उपान्ते वृत्तिसंश्लिष्टं^२ कुर्यादालोक्यमन्दिरम् ॥ १८ ॥
 उच्चाधिष्ठानैर्मूर्द्धस्थं^३ परिखौपरिवेष्टितम् ।
 विशालं च सुरम्यं च पृष्ठभित्तिसमन्वितम् ॥ १९ ॥
 सुधाधवलितंस्तम्भैः काञ्चनैः परिशोभितम् ।
 नानावर्णवितानाढ्यं काचकुट्टिमकल्पितम् ॥ ५२० ॥
 परिखायां परिन्यस्तैः फलकैः कृतमार्गकम् ।
 निःश्रेणीकल्पितारोहं वारणानां निवारणम् ॥ २१ ॥
 गेहमन्यं प्रकुर्वीत परिखायास्तु बाह्यतः ।
 ईषत्पश्चात्प्रदेशे तु दक्षिणं भागमाश्रितम् ॥ २२ ॥
 परिखावेष्टितं तुङ्गं चित्रभित्तिसमन्वितम् ।
 सुरम्यं सुविशालं^४ च परमण्डलिकाश्रयम् ॥ २३ ॥
 आलोकमन्दिस्याग्रे लालवेर्दी(जालवेर्दी) प्रकल्पयेत् ।
 निखातैरष्टभिः स्तम्भैः पार्श्वद्वयनिवेशितैः ॥ २४ ॥
 स्थूलदीर्घार्गलद्वन्द्वं^५ दृढकीलकधारिताम् ।
 द्विपवक्षःस्थलोत्सेधां पार्श्वयोर्गत(त)संयुताम् ॥ २५ ॥
 अन्यामीदृग्विधां कुर्याद्द्विनान्तोष(प)योगिना(नी)म् ।
 पूर्वद्वारसमीपे ताम्रचरां दिशमाश्रिताम् ॥ २६ ॥
 एवं लक्षणसंयुक्तां बाह्यालीं परिकल्प्य च ।
 महत्तरेण विज्ञप्तः कृतदेवार्चनक्रियः ॥ २७ ॥
 आघोर्भ्यं^६ डिण्डिमं राजा पुरवीथ्यां चतुष्पथे ।
 तुन्दिलैर्गर्भिणी(णी) द्वन्द्वैर्बालैः पादाङ्गकुण्डैः^७ तैः ॥ २८ ॥

१ A F ह्या । २ A F णा । ३ A र्धभागस्थं । ४ A घा । ५ D तैः । ६ D त्पश्चात् F पाश्चात्य ।
 ७ D लालं । ८ D ण्डी F द्विद्वाराः । ९ A न्दां । १० D धारितम् । ११ D वाचना । १२ D स्काल्य । १३ D
 तैः । १४ A कुण्डि ।

न यातव्यं न यातव्यं कौतुकादर्शनोत्सुकैः ।

विषमा मत्तमातङ्गा मारयन्ति कृतान्तवत् ॥ २९ ॥

अन्यां च घोषणां कुर्याद्यः कश्चित्पादवेगवान् ।

धनलुब्धो द्विपस्याग्रे स धावतु स धावतु ॥ ५३० ॥

ततो भुक्त्युत्तरं राजा प्रसाधनपरो भवेत् ।

कान्तानां च कुमारणां भूपार्थं वस्त्रभूषणम् ॥ ३१ ॥

प्रस्थापयेद्यथायोग्यं सामन्तामौत्तमन्त्रिणाम् ।

आह्वीर्य करिणो बाहान् स्वयं सम्भृतमण्डनः ॥ ३२ ॥

अलङ्कृतास्तथा राज्ञीस्तैथान्या भोगयोषितः ।

आरोहयेत्समायाताः करिणीः स्वर्णपुष्पाः ॥ ३३ ॥

मुक्तौजालसमाकीर्णां पुष्पिकाकिङ्किणीयुताम् ।

पार्श्वघण्टादयोपेतां सिन्दूरारुणमस्तकाम् ॥ ३४ ॥

चामरालङ्कृतश्रोत्रां वृत्तनक्षत्रमालिकाम् ।

ततः स्वयं समारोहेत् करिणीं मृदुचारिणीम् ॥ ३५ ॥

पश्चिमाशोन्मुखे सूर्ये किञ्चिद्विगलितातपे ।

शनैः शनैर्ब्रजन् गच्छेदिन्द्रभागे महीपतिः ॥ ३६ ॥

ततः सम्भाष्य बाह्यालीमुपवेश्य करेणुकाः ।

उच्चारयेत्ततः कान्ताः पुरस्ताच्च प्रवेशयेत् ॥ ३७ ॥

कुमारमण्डलाधीशसामन्तामात्यमान्यकान् ।

सेवकान्विविधानन्यानालोकेन प्रवेशयेत् ॥ ३८ ॥

ततः करेणोरुत्तीर्णः सुखासनमधिष्ठितः ।

विशेदवहितो राजा परिघासेतुमार्गतः ॥ ३९ ॥

निःश्रेण्याथ समारुह्य लीलयालोकमन्दिरम् ।

सिंहासनमथारोहेत्कान्ताभिः परिवारितः ॥ ५४० ॥

ततः प्रवेशितान्सर्वान्यथार्हपुपवेशयेत् ।
 वीरैस्सुडध्वनिं श्रुत्वा प्रहर्षोत्फुल्लमानसः ॥ ५४१ ॥
 गजाध्यक्षं समादिश्य परिकारान्समाह्वयेत् ।
 प्रच्छादनपटच्छन्ना अन्तर्विहितमण्डनाः ॥ ४२ ॥
 अहमहमिकाक्रान्ता विज्ञपेयुः पृथक् पृथक् ।
 परिपृच्छेत्ततो राजा तेषां धावनकारणम् ॥ ४३ ॥
 अ(आ)वां मत्सरिणो(णौ) देव वयं कनककाङ्क्षिणः ।
 मया द्विपासनं रुद्धमहं परिभवान्वितः ॥ ४४ ॥
 प्रतिज्ञातु(तुं) समारूढो जवतोऽहं नराधिप ।
 इति विज्ञाप्यमानस्तैर्यथायोग्यं समादिशेत् ॥ ४५ ॥
 उत्तमो मध्यमो हीनस्त्रिविधः परिकारकः ।
 एतेषां लक्षणं वक्ष्ये जवोत्कर्षात्पृथक् पृथक् ॥ ४६ ॥
 प्रथमा द्विपभूमिः स्यात्तमध्यमा नृपतेर्मही ।
 तृतीया परिकारस्य भूमिरेवं त्रिधा मता ॥ ४७ ॥
 प्रथमायां द्वितीयायां हस्तं निष्कासयन् भुवि ।
 तृतीयायां परित्यज्य यो धावति स तूत्तमः ॥ ४८ ॥
 मध्यमस्य च नागस्य विधिना प्रार्त्तनेन यः ।
 पुरो धावति स ज्ञेयो मध्यमः परिकारकः ॥ ४९ ॥
 कनिष्ठस्य तु नागस्य प्रागुक्तविधिना तु यः ।
 अग्रे धावति स ज्ञेयः कनिष्ठः परिकारकः ॥ ५० ॥
 अग्रिमस्य पदाङ्गस्य पाश्चात्त्यः पुरतो भवेत् ।
 ज्ञेयः स उत्तमजवो वाजिनामपि घातकः ॥ ५१ ॥
 दशधन्वा(न्व)न्तरस्थे(स्थं) वा पटी(रि)कारं जवाधिकम् ।
 पश्चादन्तरे हन्ति दन्त्यसावुत्तमो जवे ॥ ५२ ॥

१ A वार । २ D लोचनः । ३ A अहमहमिकाक्रान्ता । ४ D च्छद्यत । ५ A द्वीपा D द्विष्या । ६ D शतुमसौ ।
 ७ A तीयां । ८ D उ । ९ D कृते । १० A वि । ११ A वि । १२ D श्रौन्त्यः । १३ A तु ।
 २६

पौरस्त्यस्य पदाङ्कस्य पाश्चात्यो मध्यमो यदि ।

जवेन मध्यमो ज्ञेयो दन्ती गतिविशारदैः ॥ ५३ ॥

अष्टधन्वा(न्व)न्तरगतमशीत्या परिकारकम् ।

यो हन्ति दन्ती स ज्ञेयो मध्यमो जघवेदिभिः ॥ ५४ ॥

पूर्वस्य व(वा)रणाङ्कस्य भवेदथात्कु(वाक्वतु)पश्चिमः ।

स कनिष्ठजवो ज्ञेयो वारणो वारणावरः ॥ ५५ ॥

पञ्चधन्वन्तरगतं शतधन्वा(न्व)न्तरार्वाधि ।

परिकारं निहन्याधिः सदा हीनजवो गजः ॥ ५६ ॥

भूमित्रये भूद्वये च प्रथमार्या तथा भुवि ।

वेगयुक्ता गजाः सत्वश्रेष्ठमध्याधमाः क्रमात् ॥ ५७ ॥

आह्वाय स्थापयेद्वाहं (हो) तीव्रकोपपराङ्मुखम् ।

पाश्चात्यतोरणाभ्यर्णे मद(न्द)कोपं तु सम्मुखम् ॥ ५८ ॥

यावन्ती(ती)श्रुवमाघातो या सङ्ख्या हस्तकर्षणो(णी) ।

तथाधिकयाज्ज्योऽन्यस्य हीने हीनः समे समः ॥ ५९ ॥

गजेन मत्सरी धावन् प्रविश्य जघनान्तिकम् ।

तर्जयेन्निर्जहस्तेन युध्यमानः प्रधावति ॥ ६० ॥

भूमिद्वये तृतीयायां त्यक्त्वा गच्छति यो द्विपैम् ।

स जयी परिकारः स्याद्वारणस्तु पराजयी^३ ॥ ६१ ॥

तुम्बिकां वा परित्यज्य वीथिं हित्वाऽन्यतो व्रजेत् ।

सर्पवद्वापि र्यः सर्पश्च(पेद्घु)तो^३ वा सम्पराजितः ॥ ६२ ॥

परार्थं धावमानस्तु जयी चेद्देनमाप्नुयात् ।

पराजये धनं नास्ति कुञ्जरेण हतो हतः ॥ ६३ ॥

१ A स्त । २ D पाश्चात्यो । ३ D वारणो वारणोत्तमः । ४ These four lines are omitted in D । ५ A न्वा । ६ D धिपः । ७ A न्वा । ८ D न्त । ९ D श्रान्त्य । १० D पैणा । ११ D जेने । १२ D रोयावत् । १३ F दस्ति । १४ D पः । १५ D यम् । १६ D कुञ्चिताकां वा । १७ A F न्यतो । १८ A F थाः । १९ D वृत्तो । २० A दूत ।

जघने दन्तयोर्वापि कुर्याच्चूर्णेन लाञ्छनम् ।
 माष्टिं वा तत्कृते चान्यः प्रतिज्ञाधावनच्चिदम् ॥ ६४ ॥
 प्रतिज्ञापारगो यः स्याज्जयस्तस्य प्रकीर्तितः ।
 प्रतिज्ञापगमे वापि मारणे वा गजो जयी ॥ ६५ ॥
 नृपभूमौ लिखेद्रेखां विंशत्या कार्मुकैर्भुवि ।
 गजस्य धावतेश्चान्तस्तिर्यग्यायी जयी भवेत् ॥ ६६ ॥
 लङ्गश्च यन्निषेर्धाय धावको विजयी भवेत् ।
 तयोरन्यतरस्यापि मारणे वारणौ जयी ॥ ६७ ॥
 युगपद्भावतो पृष्ठे यस्य सीकरसङ्करः ।
 जयं तस्य विजानीयात्तद्वधे हस्तिनो जयम् ॥ ६८ ॥
 उत्तमो दन्तिनो भूमौ भूपभूमौ तु मध्यमः ।
 कनिष्ठो निजभूमौ च स्थापनीयो यथाक्रमम् ॥ ६९ ॥
 उत्तमो मध्यमं गच्छेन्मध्यमश्चाधमावधिम् ।
 अधमो निजभूम्यन्तं धारयेद्युगजं क्रमात् ॥ ७० ॥
 अनया परिपाटयैवं निजां भूमिं नयञ्जयी ।
 एवं कर्तुं न शक्नोति हतेऽस्मिन् वारणो जयी ॥ ७१ ॥
 बद्धहस्तो यदा चोरः पुरो धावति हस्तिनः ।
 गतापराधो जीवेच्चद्धतः पापात्प्रमुच्यते ॥ ७२ ॥
 जवाधिकस्य नागस्य वाजिनो धावनं पुरः ।
 सीकराः सादिनः पृष्ठे निर्गतौ सादिनो जयः ॥ ७३ ॥
 वैल्यं दन्तिनो दन्ती(न्ते) सादी क्षिपति दन्तिनः ।
 अन्यो हरति दण्डेन तत्राशक्तः पराजितः ॥ ७४ ॥
 धावभेदाः समारूपातास्तथा जयपराजयौ ।
 इदानीं तु प्रवक्ष्यामि गजारोहणलक्षणम् ॥ ७५ ॥

१ A वान्यः । २ D के छ । ३ D नं आ । ४ A लग F गल । ५ A ल । ६ A धावको ।
 ७ D ने । ८ A या । ९ D वदव्यापनः पृष्ठो A वदा । १० D च अ F चेह । ११ A कान्त । १२ D तम् ।
 १३ D घ । १४ D चलनं । १५ F दिती । १६ A मिः ।

निर्षादी त्रिविधो ज्ञेयो रेखायुक्तिबलैर्बुधः ।

अधमो मध्यमः श्रेष्ठः सर्वैस्तैरुत्तमोत्तमः ॥ ७६ ॥

गात्राभ्यामपराभ्यां च पार्श्वभ्यामपि रज्जुभिः ।

कणां धृत्वा मुखे प्रोक्तं दृष्टादिरधिरोहणम् ॥ ७७ ॥

एतान्येवावरोहे स्मुरापातः कर्णतो रैणम्(णे) ।

एवं दशविधं प्रोक्तमवरोहणलक्षणम् ॥ ७८ ॥

प्रविश्यासनमुत्कृष्टं मध्यं मध्यसमासनम् ।

पादोन्निपावकृष्टं स्यादासनं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ७९ ॥

मन्दादिजातौ युद्धे च प्रोक्तमुत्कृष्टमासनम् ।

भद्रादिजातौ धावे च मध्यमासनमिष्यते ॥ ८० ॥

अवाग्रे मृगजातौ तु शिरोविष्टतित्परि ।

अवकृष्टासनं शस्तं मातङ्गानां यथाक्रमम् ॥ ८१ ॥

समं दृढं च संलग्नं जानुसन्धिसमाहितम् ।

आसनत्रितयेऽप्येवं सौष्टवं परिकल्पयेत् ॥ ८२ ॥

गजस्य प्रेरणार्थं यत् पुरस्तादासनं वपुः ।

करोतु यन्ता प्रणिधेनां(धिनी)भ्नासौ(सा)वनतो मतः ॥ ८३ ॥

अङ्कुशेन त्वयो(धो) वाऽपि घातार्थं कुरुते वपुः ।

तिर्यग्बन्धं स विज्ञेयः पार्श्वन्नतसंज्ञकः ॥ ८४ ॥

आकृष्ट(व्य) पृष्ठतो नागमुच्चानं कुरुते वपुः ।

यत्र यन्ता स प्रणिधिः पृष्ठावनतनामकः ॥ ८५ ॥

गजस्य भयनाशार्थं कोपोपशमनाय च ।

सान्त्वनं क्रियते वाचा सां भवेदुपलाप(प)ना ॥ ८६ ॥

गजस्य शिक्षितं भावं क्रियया यत्प्रभाषते ।

प्रज्ञोपनाख्यः प्रणिधिः स ज्ञेयो गजशिक्षकैः ॥ ८७ ॥

१ A पाथो F धादी । २ D या । ३ A तरेण F तरेण । ४ D तः । ५ A नासौवनगतो F नासौ-
वनतो । ६ A नाखवा F नखावा । ७ A वक्तं । ८ D दृष्टं । ९ A ग । १० D स्याद्देद । ११ D ताम् ।
१२ D वान् । १३ A गायो । १४ A रुधा ।

वाचाभिर्भर्त्सनं यत्स्याच्छिक्षार्थं सामजन्मनः ।
 प्रणिधिस्तर्जनो नाम स प्रोक्तः सोमभूश्रुजा ॥ ८८ ॥
 सृणिः प्रसार्यतेऽग्रे यैदतिक्षिप्तः स कथ्यते ।
 पश्चादाकृष्यते यत्तु प्रतिक्षिप्तः स कथ्यते ॥ ८९ ॥
 अङ्कुशो वर्त्यते यत्र पार्श्वयोरुभयोरपि ।
 प्रहृतो नाम स ज्ञेय आरोहणविशारदैः ॥ ९० ॥
 उत्तिष्ठप्य भ्रामणं यत्तु सृणिः सूक्ष्मैः(क्ष्मः) स कथ्यते ।
 सृणेरधोमुखीभाव आदीर्णः प्रणिधिर्भवेत् ॥ ९१ ॥
 शिरसः(ः)स्पर्शमात्रं यदङ्कुशेन विधीयते ।
 ईषत्पृष्ठं(त्सृष्टः) स विज्ञेयो घातः प्रणिधिकोविदैः ॥ ९२ ॥
 अर्धाङ्गुलं निमग्नश्चेदङ्कुशः करिमस्तके ।
 प्रणिधानाभिधो घातो विधेयानां विधीयते ॥ ९३ ॥
 द्वित्र्यङ्गुलप्रमाणस्तु घातः पीडितको मतः ।
 द्वाभ्यां कराभ्यामुत्तिष्ठप्य स घातः क्षिप्तकः स्मृतः ॥ ९४ ॥
 सृणिपार्श्वेन घातोऽयं भवेच्चारितकाभिधः ।
 आराधातस्ततः प्रोक्तस्तोद इत्यभिधानतः ॥ ९५ ॥
 आरक्षा द्वादश प्रोक्ता सृणिघाताश्रया गजे ।
 कुम्भाग्रे बिन्दुसंज्ञे तु तदधश्च वितानकैः(कौ) ॥ ९६ ॥
 वितानयोर्वहिः पार्श्ववैवग्राहावुदाहतौ ।
 वितानयोस्ततश्चान्तर्निदानौ समुदाहतौ ॥ ९७ ॥
 कर्णाग्रशिरसः सन्धिः स्रोतःसन्धिरुदाहतः ।
 तदग्रे कर्णसन्धिस्तु तत्पश्चात्कर्णमूलके ॥ ९८ ॥
 पुरः सारयितुं नागमङ्कुशाग्रेण वेधनम् ।
 कर्णमूले तैदत्रोक्तं तौदनान्ना विचक्षणैः ॥ ९९ ॥

१ D भिर्भे । २ A ग्रयं D ग्रन्था । ३ D तै । ४ A F ह । ५ D यन् । ६ D omits these two lines । ७ D त्त । ८ A वेः । ९ D लनि । १० D प्र । ११ D धारघातस्तप्रोक्तस्तोदयत्यभि । १२ A राघातस्ततः प्रोक्तस्वेद इत्याधया । १३ A श्ववग्रा । १४ D पत । १५ A म्नी तु । १६ D यद । १७ D बुधे नाम ।

अवग्रहे विताने च पश्चात्सांधयितुं गजम् ।
 अङ्कुशाग्रेण यो घातः सौऽवकर्ष इति स्मृतः ॥ ६०० ॥
 तिर्यग्निवर्तनार्थं तु कर्णसन्धौ सृणेर्हतिः ।
 निवर्तेन इति ख्यातो गजारोहणकोविदैः ॥ १ ॥
 मुखोत्क्षेपाय यत्कुर्यान्निदानेऽङ्कुशघातनम् ।
 उत्कर्णकं इति^३ ख्यातः सृणिकर्मविचक्षणैः ॥ २ ॥
 पादयोः प्रणिधौ सङ्घौ कलापस्य निपीडनम् ।
 बहिर्मुखं च कर्तव्ये यन्तुः पादतले दृढे ॥ ३ ॥
 दृढं पूरयितुं गाढमङ्कुष्ठाभ्यां प्रपीडयेत् ।
 आकर्षणाय पाणिभ्यां स्थितं य(तम)नैर्निपीडनम् ॥ ४ ॥
 वामतः प्रेरणे^४ घातो^५ दक्षिणेन पुनर्भवेत् ।
 वामेनाङ्कुष्ठयोगेन दक्षिणेन निवर्तयेत् ॥ ५ ॥
 अधोमुखं विधातुं तं कुञ्जरं^६ यदि वाञ्छति ।
 निम्नाङ्कुष्ठौ विधातव्यौ ताभ्यामेव प्रपीडनम् ॥ ६ ॥
 ऊर्ध्वाननं गजं गर्तुं यन्ता प्रेषुर्भवेद्यादि ।
 उन्नताङ्कुष्ठयोगेन^७ प्रोन्नयेद् द्विरदाननम् ॥ ७ ॥
 अङ्कुशोत्क्षेपमात्रेण यो विधी^८दिङ्गितं गजः ।
 अन्त्यवेदी स विज्ञेयः सङ्कीर्णोऽयं मतङ्गजः ॥ ८ ॥
 अङ्कुशेन तु दण्डेन^९ चर्मणि स्मृत (स्पृष्ट) एव यः ।
 द्विरदो वेत्ति यः कृत्यं मृग उत्तानवेदि^{१०}तः ॥ ९ ॥
 असुकृसावे^{११} च हननं वेत्ति कृत्यं चिरेण यः ।
 गम्भीरवेदी विज्ञेयो मन्दो नाम मतङ्गजः ॥ १० ॥
 प्रहारस्यानु रूपेण यो जानाति वधावधम् ।
 अन्वर्थवेदी विज्ञेयो भद्रजातिर्वरो गजः ॥ ११ ॥

१ D त्सन्ध । २ D गेह । ३ DF विख्यातः । ४ A यः F न्वं । ५ A ग्रंथप्रा । ६ DF स्थिय ।
 ७ DF घ । ८ A गो । ९ F A तः । १० D रो । ११ A योचे । १२ D शक्ते । १३ D न्या । १४
 A F तो । १५ A F अत्य । १६ A व । १७ A F ता । १८ F A हनान्येति कृत्या ।

धृतो धावति चात्यर्थं प्रेरितस्तु न गच्छति ।

अत्यर्थवेदी विज्ञेयो व्यालो मिश्रगजो मतः ॥ १२ ॥

एकः प्रसारितः पादस्तदन्यो नतजानुकः ।

पार्श्वीत्यमासनं ज्ञेयमेकजान्वानतं बुधैः ॥ १३ ॥

प्रसारिताभ्यां पादाभ्यामातौभयजानुकम् ।

उत्कुण्डं (त्कट) उत्कटं ज्ञेयं पश्चिमं कुञ्जरासनम् ॥ १४ ॥

वंशस्योभयपार्श्वे यत्संहते नतजानुनी^१ ।

मण्डूकासनमेतत्स्यादूर्ध्वसङ्ग्रामकर्मणि ॥ १५ ॥

एकमुत्कटकं पादमन्यच्च नतजानुकम् ।

र्यत्करोति नरः(गजः) पृष्ठे तत्कूर्मासनमुच्यते ॥ १६ ॥

यो धू(यद्धू)तविधूतो (धुतौ) शस्तमुभयानतजानुकम् ।

एकजानुनतं चैकमासनं धावकर्मणि ॥ १७ ॥

कूर्ममुत्कटकं चैव लीलायान(ने)प्रशस्यते ।

आसनं तूर्ध्वसंज्ञं यत् सङ्ग्रामे तद्विधीयते ॥ १८ ॥

सन्निधिं^२ यावदायाति परिकारो गजस्य हि^३ ।

यन्त्रा तावन्न मोक्तव्यं सृणिं^४ पाणिनिबन्धनैः(नी) ॥ १९ ॥

गजं धावयते यस्तु परिकारस्य पृष्ठतः ।

दृष्ट्या तल्लक्षया भाव्यं लक्षयेच्च जवक्षयम् ॥ ६२० ॥

आकुलं र्यदवेक्षेत निम्नपृष्ठो^५ भवेदपि ।

जडपादगतिर्वापि ज्ञेयो^६ नष्टगजस्तथा ॥ २१ ॥

नष्टस्य चेष्टितं ज्ञात्वा त्रिकान्दोलनकैर्भृशम् ।

प्रेरयेद्धारणं यत्नोद्यथासौ हन्यते द्रुतम् ॥ २२ ॥

पौतितः परिकारश्चेत्करिणा करताडनैः ।

धारयेदङ्कुशकर्षधारणं मारणोद्यतम् ॥ २३ ॥

१ D स्तनु वाञ्छिती । २ D श्रान्त्य । ३ D न । ४ A ष्ठे सु । ५ A तु । ६ A F नि । ७ D र्यं ।
 ८ D omits these two lines । ९ A टित । १० D लयान । ११ A विगौ । १२ A प ।
 १३ D च । १४ D व्यः । १५ A नि पार्श्वेणि F श्रेणि । १६ D गजो । A गजं धावयतो । १७ A न्तुः ।
 १८ दिव्रीतेतं । १९ A F छे । २० A येज्ञो जव स्तथा । २१ A कोमु । २२ A यन्त्राद्य । २३ A F प ।

यदाङ्कुशं तिरस्कृत्य दन्ताभ्यां परिकारकम् ।

मारयेत्सिन्धुरस्तस्य जयो यन्तुः पराजयः ॥ २४ ॥

परिकारो नैखाग्रे चेत्परितो न्यस्तविग्रहः ।

उपायस्तत्र कर्तव्यो धावनीयो गजो भृशम् ॥ २५ ॥

धावतो वारणेन्द्रस्य भवेद्यदि^१ नखाहतिः ।

तदा पराजयो न स्यादशक्यत्वाच्चिर्पादिनः ॥ २६ ॥

परिवृत्य यथा नागः पादैर्मृद्व्राति भूतले^२ ।

पराजयस्तदा ज्ञेयो महामात्य(त्र)स्य निश्चितम् ॥ २७ ॥

व्यालं कूराशय(यं)प्राप्तमवस्थामतिवर्तिनी (नीम्) ।

परीक्षार्थं महीपालस्तं प्रयत्नात्समानयेत् ॥ २८ ॥

वाचाङ्कुशेन पादाभ्यां दुर्निवारो मतङ्गजः ।

आरूढकातिगो यस्मादनारूढगजो मतः ॥ २९ ॥

तस्मात्ताहृष्विधं नागं मुखपट्टावृत्तेक्षणम् ।

वस्त्रोदक(र)समाकीर्णा(र्ण)कर्णद्वितयरन्ध्रकम् ॥ ३० ॥

आरोहंस्ते(हैस्ते) हयारूढैः सादिभिः परिवेष्टितम् ।

कृतान्तमिव दुर्धर्षं बाह्यालीभूमिमानयेत्^३ ॥ ३१ ॥

वीरैरुत्तर(ड)रवं भूरि कारयेत्तस्य दूरतः ।

द्वारप्रवेशनात् पूर्वमादिशेत् परिकारकम् ॥ ३२ ॥

अपसार्य हयारोहानुत्सृजेत्कर्णकन्दुकौ ।

मुखपट्टं समुत्क्षिप्य परिकारं प्रदर्शयेत् ॥ ३३ ॥

उद्धाटितस्तव्यकर्णो^४ निपीड्य चिवुकस्थलम् ।

करं प्रसार्य पुरतः पुच्छमुन्नम्य कोपतः ॥ ३४ ॥

संरम्भेण जवाधिक्यात्परिकारमनुद्वेत् ।

स्वप्नेनै^५ इ(मान्तमि)व सम्प्राप्य जिघांसं(सु) परिकारकम् ॥ ३५ ॥

१ D मा १२ D ने ३ A ति ४ A F ख ५ A F मृद्व्राति ६ D लम् ७ A स्ता
८ A सहीस्ते ९ A हायते त १० A णे द्वि तय ११ A हास्ते D हास्ते F हस्ति १२ D यन्
१३ D omits this line १४ D ज्ञा १५ A चडि १६ D गौ १७ A त ।

अश्वसादिभिराक्रान्तस्त्यक्त्वा तं परिकारकम् ।

अश्वान्नभिद्रवन्नागः सर्वेषां भयकारकः ॥ ३६ ॥

निहत्याश्वं ततः सर्वान् प्रेक्षकान् समुपाद्रवन् ।

सम्प्राप्य च ततः पादैः काञ्चित्सम्परिषेधयेत् ॥ ३७ ॥

नखाघातैस्ततः काञ्चित्काञ्चिद्वन्ताभिहनैः ।

शुण्डाप्रहारणैः काञ्चित्काञ्चित्पापाण्यौतनैः ॥ ३८ ॥

वृक्षारूढांस्तथा काञ्चित्काञ्चिद्वन्ताभिहनैः ।

गर्तप्रविष्टकान् काञ्चिच्छुण्डयोस्त्विष्य मारयेत् ॥ ३९ ॥

संहारभैरैवप्रख्यो मृत्युर्मातङ्गविग्रहः ।

रैथानश्वान्नरानुष्टान् मारयेदवितन्द्रितः ॥ ४० ॥

एकतः करिणीयुधमन्यतो हयवृन्दकम् ।

नराणां युगलं तस्मिन् सङ्गन्तं नैव दृश्यते ॥ ४१ ॥

निर्भन्तुकं तदा जातं बाह्यालीभूमिमण्डलम् ।

कथञ्चिन्नयते कृच्छ्रात्सादिभिस्तोत्रपाणिभिः ॥ ४२ ॥

प्रवर्तयेत्ततो युद्धं गजानामनुरूपतः ।

कायेर्न घातनैः शक्त्या वयसा सत्त्वजातितः ॥ ४३ ॥

निष्ठम्भवैत्क(वान्क)मठवैद्वारकश्चादिकोलवत् ।

कर्मवन्वैपरित्यक्तो भीमवच्च बलाम्बितः ॥ ४४ ॥

चतुर्दशरदाघातैः परां परिणतिं गतः ।

युद्धकर्मप्रविष्टोऽयमजेयः प्रतिकुञ्जरैः ॥ ४५ ॥

तिर्यगुन्नतघातो यः परिलेखः स उच्यते ।

तल्लेखं तु विजानीयाद्रूर्ध्वघातं तु दण्डवत् ॥ ४६ ॥

स्वे(खे) दन्तद्वितयान्तस्थं वैदंनं प्रतिदन्तिनः ।

कृत्वा यः(यत्)पीडनं तस्य स र्घातः कर्तरी^{३०} मतः ॥ ४७ ॥

१ D तत्कान्त । २ D पेषणैः । ३ D दन्ताभिहननैस्तरोः । ४ D याकुष्य । ५ A भैरव । ६ D क्षथरत्नमुष्ट्ररत्नं । ७ D था । ८ A तथा । ९ A ल्या । १० A वा । ११ A द्वा । १२ A म्वा । १३ A याते परि । १४ A तु । १५ A वदनन्तिनः । १६ A था । १७ A रि ।

दन्तवेष्टतले घातस्तलघातः स कथ्यते ।

अधस्ताद्वन्तघातः स्यात्तस्माच्च तल्लघातनम् ॥ ४८ ॥

वदनं तिर्यगुन्नम्य प्रहारस्त्वजघातनम् ।

प्र(अ)जाघाते तु वदनाच्चि(नन्ति)र्यगुन्नम्य घातयेत् ॥ ४९ ॥

प्रतिमाने प्रतिमानं रदनं दन्तवेष्टयोः ।

विधाय लोडनं यत्तु दन्तघातः स उच्यते ॥ ६५० ॥

शिरस्तिर्यक् समाकृष्य दन्तेनैकेन हन्ति यत् ।

प्रतीद्वी(तिद्वि)पप्रती(ति)मानं सूचीघातः स उच्यते ॥ ५१ ॥

दन्ताभ्यां दन्तघातेन शकलानि पतन्ति यत् ।

ताडकाघात इत्येर्षं कथितो घातकोविदैः ॥ ५२ ॥

लीलावेलीं(लां) समारुह्य गात्राभ्यामतिकोपनः ।

हन्ति यत्सिंहवन्नागं स घातः सन्धिंतो मतः ॥ ५३ ॥

अपेत्य गर्त्रं सङ्कोच्य पश्चादुत्पत्य मेषवत् ।

हन्ति दन्ती प्रतीमं यत् स निर्घातः प्रकीर्तितः ॥ ५४ ॥

तथा कार्यो द्विषो^० यत्नाद्यथा न समपार्श्वकौ ।

भवेतां मत्तमातङ्गनै न स्याच्चिर्यग् यथै^०सु(सु)रै^०म् ॥ ५५ ॥

गर्जै(जं)सम्मुखमान(ना)य्य स्वगजाल्लो(जंलो)ठयेत्ततः ।

पश्चात्सै^०(सृष्ट)ते प्रतिगजे स्वगजं वात्र(चाप) कर्षयेत् ॥ ५६ ॥

गजाध्यक्षै^०महामात्रै^०परिकै^०र्यनिषादिनीं^०म् ।

वादिनां वि(वी)रसूडस्य धावतां हयसादिनाम् ॥ ५७ ॥

वासांसि काञ्चनं भूरि स्वर्णभूषणकान्यपि ।

प(पा)रितोष(धि)कदानेन कुर्यान्मुदितमानसान् ॥ ५८ ॥

कदाचित्स्वयमारोहेद्विधेयभटलक्षणो(णम्) ।

विनोदार्थं महीपालो जननेत्रोत्सवाय च ॥ ५९ ॥

१ A घ । २ A लघातम् । ३ A र-जघा । ४ D वधा । ५ A घाह । ६ D घः । ७ D डी ।
८ D त्रसङ्कोचं । ९ D औ । १० D पै । ११ A स्य । १२ A या । १३ A घ । १४ D त । १५ D
न्य । १६ D क्षं । १७ D त्रं । १८ D कृत्वा । १९ D नं । २० A वि ।

ततः समागतान् सर्वान्यथामानं विस्मृत्य च ।
 करेणुकां समारुह्य प्रविशेद्राजमन्दिरम् ॥ ६६० ॥
 उक्तोऽयं गजवाह्यालीविनोदः सोमभूशुजा ।
 ॥ इति गजवाह्यालीविनोदः ॥ ३ ॥
 साम्प्रतं वाजिवाह्यालीविनोदः प्रतिपद्यते ॥ ६१ ॥
 पूर्वं भूमिं परीक्षेत वाह्यालीहेतवे नृपः ।
 अकर्ममौमपाषाणां गर्तशङ्कुविवर्जिताम् ॥ ६२ ॥
 न मृद्वीं नातिकठिनां प्रागुदीचीर्लुवां शुभाम् ।
 विशालां सुस(ष)मां श्लक्ष्णां बाह्यालीं कारयेन्नृपः ॥ ६३ ॥
 शतधन्व(न्व)न्तरमितां चतुरस्रां समन्ततः ।
 वृत्तिसंवेष्टितां द्वारद्वितयेन समन्विताम् ॥ ६४ ॥
 उत्तरप्रान्तदेशे वा समीरस्यानुकूलतः ।
 दक्षिणप्रान्तदेशे वा कुर्याद्दर्शनमण्डपम् ॥ ६५ ॥
 रचयित्वा तु बाह्यालीं विज्ञप्तो गृहकार्कैः ।
 समाहूय हयाध्यक्षमश्वानयनमादिशेत् ॥ ६६ ॥
 समानीतास्ततो वाहानवलोक्य महीपतिः ।
 तेषां जातीः परीक्षेत देशनामविभेदतः ॥ ६७ ॥
 आवर्तवर्णसत्त्वानि छायागन्धगतिस्वराः ।
 आकारश्चाष्टधाऽश्वानां श्रेष्ठमध्यकनीयसाम् ॥ ६८ ॥
 काम्बोजयवर्नास्तेजी बाल्हीकाश्चार्तलास्तथा ।
 तोरुखरिकाः सकेकाणा एते सप्तात्तमोत्तमाः ॥ ६९ ॥
 पोद्दाराः कान्दलेयाश्च यौधेया वैजपेयकाः ।
 वैन्यायुजाः पारसीकाः षडेते चोत्तमा हयाः ॥ ७० ॥
 तैत्तिला वर्त्सकान्धारा वामतेया ससैन्धवाः ।
 सावित्राः पार्वतेयाश्च काश्मीराः सौम्वतीयकाः ॥ ७१ ॥

१ D स्रज्य । २ D तिकथ्यते । ३ A मापा । ४ A ची । ५ A कारयेद्वरणी । ६ AF राके । ७ A समाय ।
 ८ D न्धि । ९ D न । १० A ही । ११ D तु । १२ A कवा । १३ D योद्धारः । १४ D त्रा । १५ D
 वा । १६ A य । १७ A नावामेतेय । १८ A मथ्यमा हयाः ।

तेर्जीकुलजनीहारसारस्वततुष्टककाः ।
 चतुर्दशैते बाहेषु मध्यमाः परिकीर्तिताः ॥ ७२ ॥
 भेदका आर्जुनेयाश्च वैगर्ता गुर्जरास्तथा ।
 राजसार्वन्त्यसौराष्ट्राः पारियात्राः सहारकाः ॥ ७३ ॥
 दुग्धवाटाः स्तब्धवाटाः कनिष्ठा द्वादश स्मृताः ।
 तत्राप्येकोऽतिकष्टः स्यात्स्तब्धवादी(ट)समुद्भवः ॥ ७४ ॥
 षड्विंशतिविभेदाः स्युः राज्ञा ने(ज्ञे)यास्तुरङ्गमाः ।
 न जायन्ते कलौ यस्मात्तस्मान्न गणिता मया ॥ ७५ ॥
 जलावर्तवदावर्तो मुकुलो मुकुलाकृतिः ।
 शुक्तिः शुक्तिसमाकारो गोलीहा(जिन्हे)वावला(ली)ढकः ॥ ७६ ॥
 शतपद्मभिधा ज्ञेया शतपद्मा समाकृतिः ।
 पादुका पादुकाकारस्तदर्थस्त्वर्धपादुकाः(का) ॥ ७७ ॥
 बह्मवर्तसमायोगः सम्प्रातः परिकीर्तितः ।
 अष्टौ भेदाः समाख्याता आवर्तानां मनीषिभिः ॥ ७८ ॥
 द्वात्रिंशत् शिरस्यौ द्वौ द्वौ(द्वौ)रन्ध्रोपरन्ध्रयोः ।
 एको भाले प्रमाणेन(पाणे च)भ्रुवावर्ता दश स्मृताः ॥ ७९ ॥
 स्यान्निगाले देवमणिस्तर्द्धो रोचमानकः ।
 कर्णवर्तस्तयोर्मध्ये प्रशस्तार्स्ते विशेषतः ॥ ८० ॥
 ललाटे सृक्णोर्विन्हीस्त्वचि केशान्तयोस्तथा ।
 वक्षःस्थले कर्णमूले शुभावर्ताः प्रकीर्तिताः ॥ ८१ ॥
 श्वेतैः कृष्णोऽरुणः पीतः शुद्धाश्चत्वार एव हि ।
 मिश्रास्त्वनेकधा वर्णास्तेषां भेदः प्रवक्ष्यते ॥ ८२ ॥
 केशा वल्लिश्च रोमाणि वैर्म चैव खुरास्तथा ।
 श्वेतैरर्तैर्भवेदश्वः कर्का(कर्क)हो विप्रजातिजः ॥ ८३ ॥

१ A साम्बती । २ D चतुष्कलाः । ३ FA गू । ४ D स्पष्टका । ५ A आहाराः । ६ A टा... F यस्तथवायः ।
 ७ D adds this line । ८ D दुग्धि । ९ D लीहावाहावली । १० A परिकीर्तितः । ११ A वोहावर्त ।
 १२ A सथातः । १३ A तमि । १४ D वा । १५ A क्क । १६ D स्तब्ध । १७ D गौ । १८ A बर्हि ।
 १९ A त । २० D च । २१ A का । २२ D च । २३ D का ।

पूर्ववत्सर्वशुक्लाङ्गस्त्वचा कृष्णो भवेद्यदि ।
 वर्णनाम्ना स विज्ञेयः कत्तलोऽयं तुरङ्गमः ॥ ८४ ॥
 लोमभिः केशवालैश्च त्वचा कृष्णः गुरुरेव ।
 काल इत्युच्यते वाजी शूद्रः शौर्याधिकस्तथा ॥ ८५ ॥
 केशमभृतिवालान्तः(न्त)सर्वाङ्गे रोहितो यदि ।
 कर्पाह इति विख्यातः क्षत्रजातिस्तुरङ्गमः ॥ ८६ ॥
 केशैस्तनुसहैर्वालैर्काञ्चनाभैस्तुरङ्गमः ।
 सेराह इति विख्यातो वैश्यजातिसमुद्भवः ॥ ८७ ॥
 सितलोहितरोमाणि सर्वाङ्गे मिश्रितानि च ।
 मुखान्निवालकेशेषु लोहितश्चोर उच्यते ॥ ८८ ॥
 केशवालाङ्घ्रितुण्डे च मेचको रुरुसन्निभः ।
 नील इत्युच्यते वाजी सिंत्तकृष्णे तनूरुहे ॥ ८९ ॥
 पाटलीपुष्पसङ्कनशा(शो) नलकेषु सितेतरः ।
 कृष्णघ्नान्धिकाया(पा)होर्ध्वः सङ्ग्रामे विजयप्रदः ॥ ९० ॥
 मधूकवल्कलच्छायो मोह इत्युच्यते हयः ।
 पक्कजम्बुफलच्छायो जम्बू इत्यभिधीयते ॥ ९१ ॥
 केशैर्वालेषु पीतैर्ध्वं लोहितो हरितो मूतः ।
 उन्दुरेण समच्छायैः सैम(सि)रुन्दीर उच्यते ॥ ९२ ॥
 केशैर्केसरपुच्छे च जानुनोऽधश्च मेचकः ।
 सर्वाङ्गलोहितैः पीतैर्हराहः कथ्यते हयः ॥ ९३ ॥
 शेष(शोण)स्तेष्वेव देशेषु सर्वाङ्गे किञ्चिदुज्ज्वलः ।
 रक्तरैर्वाङ्घ्रितः पृष्ठे गौण्ड(मण्ड)वर्णस्तुरङ्गमः ॥ ९४ ॥
 येन केनापि वर्णेन मुखे पुच्छे च (पादेषु) पाण्डुरैः ।
 पञ्चकल्योणनार्माय भाषितः सोमभूखुजा ॥ ९५ ॥

१ A ण्ना । २ A एतन्ना । ३ A कृष्टः । ४ A ख । ५ A डैरा । ६ D वा । ७ A लक्षणं यस्तु ।
 ८ A सितण्णे । ९ A तु । १० A दि । ११ A न्धि । १२ D हेध । १३ D सयुद्धविजयावहः ।
 १४ A व । १५ A लोह । १६ A श्रेलो । १७ D सि । १८ A अदुम्बर । १९ A य । २० D स उन्दुर ।
 २१ D यः केसरसमः पुच्छे । २२ A स्तु । २३ D कहाहः । २४ A मेघोक्त । २५ A गवि F गठिक ।
 २६ D पु । २७ A ष । २८ A त्या-नामा । २९ D माच । ३० D सोमभूमेन भाषितः ।

केशेषु वदने पुच्छे वंशे पादेषु पाण्डुरः ।

अष्टमण्डा(ङ्ग)लनामा च सर्ववर्णेषु शस्यते ॥ ९६ ॥

श्वेतः सर्वेषु पादेषु पादयोर्वापि यो भवेत् ।

धौतपादः स विज्ञेयः प्रशस्तो मुखपुण्ड्रकः ॥ ९७ ॥

विशालैः पट्टकैः श्वेतैः स्थाने स्थाने विराजितः ।

येन केनापि वर्णेन हँलाह इति कथ्यते ॥ ९८ ॥

चित्रितः पार्श्वदेशे च श्वेतविन्दुकदम्बकैः ।

यो वा को वा भवेद्वर्णस्तरङ्गः कथ्यते हयः ॥ ९९ ॥

सितस्य विन्दवः कृष्णाः स्रुक्लाः सूक्ष्माः समन्ततः ।

दृश्यन्ते वाजिनो यस्य पिङ्गलः स निगद्यते ॥ १०० ॥

श्वेतस्य सर्वगात्रेषु श्यामला मण्डला यदि ।

एके तं बहुलं प्राहुरपरे मलिनं बुधाः ॥ १ ॥

अङ्गात्मकोपि(ऽति)प्रेषावी दिव्याचारो मिताशनः ।

अलङ्कारसहो गीतमानपूजाप्रियः सदा ॥ २ ॥

उत्क्षिप्य पादं प्रैद्रावी शुचिशय्यासनप्रियः ।

सोऽयमुत्तमसत्त्वः स्याच्छोभनाङ्गस्तुरङ्गमः ॥ ३ ॥

पारावतगलाभासः शक्रचापसमद्युतिः ।

छायेयं पार्थिवा ज्ञेया हयरोमसमाश्रिता ॥ ४ ॥

मुक्तास्फटिकसङ्काशा छायेयं वारिजा शुभा ।

बालार्कपद्मरागाभा छायेयं तैजसी स्मृता ॥ ५ ॥

क्षीरैः समासमा गन्धस्वेदादिषु शुभां हयैः ।

शुभद्वीपे च हंसे च शिखितित्तिरादिद्विभैः ॥ ६ ॥

गत्या सैमाना ये वाहा सैदिनान्ते सुखावहाः ।

बाहुमूले जानुसन्धौ गमने यस्य वक्रता ॥ ७ ॥

१ A च । २ A रा । ३ A मुद्रकः । ४ A omits this Pāda । ५ D ल्माकोप । ६ A चोक्षा ।
७ D प्रहा । ८ D जी । ९ A सो । १० A यः । ११ A शिरसि द्विणि । १२ A ससमाना ।
१३ A हादिनान्ते ।

प्रसारणं च पादानामुच्चाङ्घ्रिः स वरो रणे ।
 सन्धित्रयेऽपि^१ पादानां नतत्वं गमने यदि ॥ ८ ॥
 वक्रपादस्तुरङ्गोऽयं विनोदेषु प्रशस्यते ।
 द्रुतं क्षिपति पादश्चिद्वक्रपादस्तुरङ्गमः ॥ ९ ॥
 समपादो विनोदेषु प्रेक्षकाणां मनोहरः ।
 नातीवोच्चैर्नातिनम्रैः पादैर्याति तुरङ्गमः ॥ ७१० ॥
 मध्यपादः स विज्ञेयः प्रशस्तः समराङ्गणे ।
 वक्रता मणिबन्धेषु दृश्यते यस्य वाजिनः ॥ ११ ॥
 नीचपादः स विज्ञेयः प्रशस्तोऽध्वगतौ हयः ।
 पादानां दृश्यते यस्य स्तब्धता सर्वसन्धिषु ॥ १२ ॥
 अध्वन्येवोपयोग्योऽसौ स्तब्धपादस्तुरङ्गमः ।
 गम्भीरोऽस्त्रलितः स्निग्धो मधुरः श्रुतिकोमलः ॥ १३ ॥
 ध्वनिः प्रशस्यतेऽन्धानां स्वामिनो^२ विजयावहः ।
 निर्मासमायतं वक्रमक्ष्णोर्मध्ये समुन्नतम् ॥ १४ ॥
 निर्व्यलीकेन भावेन वाहानां शस्यते सुखम् ।
 श्वेते कृष्णे पिशङ्गे वा मल्लिकाकान्तिसन्निभे ॥ १५ ॥
 वैडूर्यस्फटिकच्छाये पुष्परामसमप्रभे ।
 एणोष्ट्रिदिट्टिभक्रौञ्चहंसलोचनसन्निभे ॥ १६ ॥
 प्रशस्ते^३ लोचने यस्य वाजिनस्ते शुभावहाः ।
 ओष्ठौ^४ सुखं स्रक्कणी च मूना प्रोथस्तुमुर्मुदुः ॥ १७ ॥
 स्तब्धावल्लोमशार्चन्तर्नागवल्लीदलोपमौ ।
 ह्रस्वौ कर्णौ शुभौ शीर्षं कपित्थफलसन्निभम् ॥ १८ ॥
 स्कन्धः^५ पीनो दृढः शस्तो ग्रीवा केकिगलोपमा ।
 वक्षो वृत्तं विशालं च स्थूलावंसौ^६ सुविस्तृतौ ॥ १९ ॥

१ A बाह्यादिनां । २ D अपि । ३ D नां । ४ A सु । ५ A त ५ D स्त । ७ D दो ।
 ८ D नां । ९ D शौ ।

कोडं सुनिविडं शस्तं बाहू वृत्तौ सुदीर्घकौ ।

समानं वर्तुलं जानुयुगलं गृदगुल्फकम् ॥ ७२० ॥

जङ्घे दीर्घे च निर्मासे तथा गृदशिरे मते ।

मणिवन्धौ तथा ह्रस्वौ स्तब्धौ चैव शुभावहौ ॥ २१ ॥

खुराः खैरखुराकारा रेखावलिविवर्जिताः ।

अन्तः कुहरसंयुक्ता अभिन्नाश्चैव कर्णिकाः ॥ २२ ॥

इषन्नम्रः पृष्ठवंशो ह्रस्वो मासैः सुल्लेपितः ।

पार्श्वे दीर्घे समे वृत्ते समुद्भूतं तथोदरम् ॥ २३ ॥

अरोमशैवेककणौ(वणौ)वृषणौ वतू(तु)लौ लघू ।

ह्रस्वं च मेहनं शस्तं सुसंलघौ तु पिण्डकौ ॥ २४ ॥

वृत्तं विशालं जघनं प्रच्छन्नं च गुदं वरम् ।

सुदीर्घैर्बाहुभिर्वालैः पुच्छं मग्नं प्रशस्यते ॥ २५ ॥

उपान्तौ विकटौ शस्तौ ऋजुपीने च सक्थिनी ।

ह्रस्वौ कूचौ स्मृतौ तेषां जङ्घाकाण्डौ च पूर्ववत् ॥ २६ ॥

कक्षायां पुल(लि)ने द्वार्लपा(द्रीपे) मध्यखण्डे तथोपरि ।

पञ्चस्वेतासु धारासु धावन्सत्त्वेन संयुतः ॥ २७ ॥

पञ्चम्यामपि धारायां लोहमास्यगतं ह्यः ।

अनवर्तुभ्य यो धावत्यसंखलंश्चलवौलिधिः(धिः) ॥ २८ ॥

अनुत्थुत्यावतिष्ठेत प्रियमार्णस्ततो भृशम् ।

स भवत्युत्तमप्राण इतरौ मध्यमाग(ध)मौ ॥ २९ ॥

रोमस्वपि मनाक् स्पर्शं पार्णिभ्यां सहते न च ।

ऊरुसंवलनं बाह्वोरुक्षे(त्क्षे)पं जैवि(व)नो ह्यः ॥ ७३० ॥

पार्णिसंस्पर्शमात्रेण रागार्सै(त्स)म्पीडनेन च ।

वैला(ल)या ज्ञापनेनैव धावन्नन्तरपैत्तिकैः ॥ ३१ ॥

१ A तौ. २ D व. ३ A खु. ४ D मेलि. ५ D सादकौ. ६ D वतुलौ च सदा लघु. ७ D वौ. ८ D न्द्रा. ९ A या. १० D दृष्ट. ११ A स्व. १२ A चा. १३ D ध्रु. १४ D गेत. १५ A मो. १६ A ड. १७ A पधि. १८ A सपी. १९ D वल. २० A वववा. २१ D लम्. ३

पाणिंसङ्घट्टनैर्गदैः कशाघातैः सुनिष्ठुरैः ।
 आराखाञ्चनकैर्गच्छन् अश्वो मँहः प्रकीर्तितः ॥ ३२ ॥
 धेन्वन्तरशतं गत्वा पुनरागच्छति द्रुतम् ।
 मात्रा षोडशकेनाश्वो भवेदुत्तमवेगवान् ॥ ३३ ॥
 चतुर्विंशतिमात्राभिर्मध्यवेगस्तुरङ्गमः ।
 द्वात्रिंशता तु मात्राभिर्हीनवेगस्तुरङ्गमः ॥ ३४ ॥
 वितस्तिस्मैकोत्सेधः खुरान्तात्कीकसावधिः ।
 परिणाहे तथा दैर्घ्यं दश सार्धा वितस्तयः ॥ ३५ ॥
 वक्रपुण्ड्राः छिन्नपुण्ड्राः कृष्णो(ष्णौ)ष्ठपुटतालुकाः ।
 लग्नयोथा दीर्घकर्णा ह्रस्वगण्डोत्तरो(रौ)ष्ठकाः ॥ ३६ ॥
 करालतीक्ष्णदंष्ट्राश्च गृध्रकाकविलोचनाः ।
 स्कन्धे बह्वुवलीकाश्च तथा हीनस्वरान्विताः ॥ ३७ ॥
 वक्रमेढ्राश्चित्रकर्णा लम्बमुष्कास्तुरङ्गमाः ।
 घनकुञ्चितवालाश्च विज्ञेयास्ते हि सू(श्र)कलाः ॥ ३८ ॥
 एवंविधस्वरूपा ये दुष्टचित्ता भवन्ति ते ।
 दन्तैः खान्ति निघ्नन्ति पादैर्भ्याश्चमागतैर्मु ॥ ३९ ॥
 पश्चाद्भागेन चोत्प्लुत्य पातयन्ति च सादिनम् ।
 पूर्वपादौ समुत्क्षिप्य पतन्ति सह सादिना ॥ ७४० ॥
 वैष्ठा(ल्ला)मौकृष्य गच्छन्ति सङ्कटेषु विशन्ति च ।
 सङ्ग(ङ्क)माश्रित्य तिष्ठन्ति न यान्त्यपि च ताडिताः ॥ ४१ ॥
 कुलालचक्रवर्तिर्यग्व(ग्न)मन्ति च लुठन्ति च ।
 एतैर्दोषैः समायुक्ता ज्ञेयास्ते दुष्टघोटकाः ॥ ४२ ॥
 दुष्टानां दम्भेन वक्ष्ये घोटकानां यथोचितम् ।
 उपायैर्विविधैर्यन्त्रैः(त्नैः)शिलां गृह्णन्ति ते र्यथा ॥ ४३ ॥

१ A ६ । २ A घौ । ३ D श्वरहः । ४ D तम् । ५ A धावन्तरशतं । ६ A पू, यू । ७ D री ।
 ८ A ह्र । ९ A ह्र । १० A ह्र । ११ A तः । १२ D स्तुरङ्गमाः । १३ D तान् । १४ D न ।
 १५ D ता । १६ A श्री । १७ A लक्षणं । १८ A त ।

धार्यमाणस्तु यस्तिर्यग् भवत्यश्वः पुनःपुनः ।
 बाह्नीं वलां(लां) समाकृष्य मण्डले साधयेत्तु तम् ॥ ४४ ॥
 अविलाणं विधायोर्ध्वं यस्तिष्ठति भयाद्धयः ।
 निपीड्य सृक्केणी(णीं) गाढं स रागा(पादा)भ्यां प्रपीड्यते ॥ ४५ ॥
 समुच्छलति यो वाजी तस्य वलां कृषेद् भृशम् ।
 पश्चात्स धार्यते गाढं वलां कर्षणयोगतः ॥ ४६ ॥
 वल्लामपाकरोत्यर्थं तित(ता)मादौ धारयेद् दृढम् ।
 पश्चार्चं शिथिलीं कर्षकु(न्कु)र्षाद्वलीं(लां) विचक्षणः ॥ ४७ ॥
 न मन्येत(ता)विळाणं यः कर्कशो वदने हयः ।
 सूत्रिकां निक्षिपेदास्ये तस्यां वलां कृषेद्भृशम् ॥ ४८ ॥
 अविळाणं गतां वलां कर्षेत्सूत्रिकया सह ।
 तथापि चेन्न मन्येत कृषेन्मस्तकपट्टिकाम् ॥ ४९ ॥
 उन्नामयति यः शीर्षं वारं वारं तुरङ्गमः ।
 वलीं(लां)माकृष्य तं वाहं पुलया वाहयेत्सुधीः ॥ ५० ॥
 ऊर्ध्वं यो लालिकां धत्ते मोक्षकर्षणतत्परः ।
 धारयं(यां) तं तुरीयायां तुरङ्गं वाहयेज्जवात् ॥ ५१ ॥
 एवं कृते च मुञ्चेच्च लालिकां घोटको भयात् ।
 कविकावर्तिकापार्श्वे कीलकैस्तां प्रकीलयेत् ॥ ५२ ॥
 उद्धाटयति यो वक्त्रं घोटको लघुहस्तकः ।
 तं पुलायां निमुञ्जीत वाजिवाहविशारदः ॥ ५३ ॥
 निष्कासयति यो जिह्वां वारं वारं तुरङ्गमः ।
 लालिकीपार्श्वतस्तस्य कारयेच्चीक्षणकण्टकान् ॥ ५४ ॥
 योऽधस्तात् कुरुते शीर्षं तस्योरस्त्राणपट्टिकाम् ।
 विधाय शिथिलामूर्ध्वं वलगये(यो)न्नमयेच्छिरः ॥ ५५ ॥

१ D हां । २ D कि । ३ A मब । ४ A लां । ५ A शे च्छनेः । ६ A ला । ७ D वल्लामपाक
 रोत्यर्थं यो वाजी, A स्रपां करोति । ८ A च्चा । ९ A लाकर्षतु । १० D लं । ११ A शे । १२ A वालां
 वलां । १३ D वला A बल । १४ D यन् । १५ A धीः । १६ A र्धं D च्छेपोलायि । १७ D धारया तं
 त्वरायुक्तं वाहयेत्तुरंगं जवात् । १८ A कांवा । १९ A च्छेवलये ।

निहन्यादासनं यस्तु पश्चाद्भागं निवेशयेत् ।

स पश्चात्पादतो नेयो नामयेत्तु त्रिकं ततः ॥ ५६ ॥

उत्पतो बा(तेद्वा)ह्यमानो यस्य(यस्तस्य) वक्त्रे विनिक्षिपेत् ।

शिष्टिका(लीकां)केशि(श) निर्माण(त्यं) न्यसेद्वा कडिया(वा)लिका(कम्) ॥ ५७ ॥

एणवत्पुवते यस्तु तं कशादर्शनं विना ।

वैल्गां प्रशिथिलां धृत्वा धाराक्रान्त्या पुलापयेत् ॥ ५८ ॥

असोढारोहणो वाजी तस्य ग्रीवां पराङ्मुखीम् ।

कृत्वा वैल्गां(ल्गां) दृढां धृत्वा वेगाद्वाह्यः स सादिना ॥ ५९ ॥

सर्पवद्वक्रगामी यस्तस्य पक्षद्वये हयौ ।

संयोज्य वाह्येद्यत्नात्ताडनौक्रमणोक्तिभिः ॥ ७६० ॥

आरोहन्तं निहन्याद्यः पश्चात्पादेन वाहकः ।

उरः प्रमाणके तोये समारोहेन्निधाय तम् ॥ ६१ ॥

अश्ववारेण यः सौकमारुढेन पतेद्भुवि ।

पर्याणकविहीनं तमन्यमारोप्य वाहयेत् ॥ ६२ ॥

आधाय सादिनं वाजी येन केनापि वर्त्मना ।

निःसरेत्तत्पथेनैव कशाघातैस्तु तं नयेत् ॥ ६३ ॥

यः पार्श्वर्धुस्त्रिपेद्वाहं गाढारंस्त्राणपीडितम् ।

कृत्वा धृत्वा तथा वैल्गां वाहयेत्तं स्थिरासनम् ॥ ६४ ॥

प्रेरितोऽपि न गच्छेद्यस्तमारुह्य तुरङ्गमम् ।

तिष्ठेच्च सुचिरं कालं यावद्यास्यति कुत्रचित् ॥ ६५ ॥

तथापि चेन्न गच्छेद्यः कशया ताडयेत्तु तम् ।

तथापि चेत्स्थिरस्तिष्ठेद्दुर्दमो वाहनाधमः ॥ ६६ ॥

मोचकस्य प्रकर्तव्यीः पार्ण्यन्ते लोहकण्टकाः ।

तैः कुक्षौ^{१०} ताडनीयोऽसौ धावनार्थं तुरङ्गमः ॥ ६७ ॥

एवं प्रमृद्यमानोऽपि पदमेकं न चेद्व्रजेत् ।

पश्चात्पादक्रमैर्नेयो भ्राम्यो वा चक्रवद्धयः ॥ ६८ ॥

एवं कृतेऽपि यो वाहः स्थाणुवत्तिष्ठति स्थिरः ।

पिधाय नेत्रे पट्टेन तूर्यादिस्वनमाचरेत् ॥ ६९ ॥

मण्डले बाह्यमानः सन्नन्तर्विंशति यो हयः ।

वर्णां बाह्यां समाकृष्य मण्डले तं प्रसारयेत् ॥ ७० ॥

बहिर्व्रजति यो वाजी मण्डले भ्रमणक्रमे ।

तस्यान्यस्तुरगो योऽप्यो बहिः पार्श्वेऽश्वसादिना ॥ ७१ ॥

एकया वर्णया यस्तु सम्यक् धावति घोटकः ।

तयैव वर्णया बाह्या यावन्निर्विण्णतां व्रजेत् ॥ ७२ ॥

प्रार्थ्य यस्तुतिस्तु ।

एवं कृते स निर्वेदाद्वर्णगामेनां परित्यजेत् ॥ ७३ ॥

अन्यया वर्णया सम्यक् धृतो धावति घोटकः ।

आश्रयं किमनुप्राप्य यस्तु तिष्ठति सू(शू)कलः ॥ ७४ ॥

अनाश्रये प्रदेशेऽसौ वाहनीयः प्रयत्नतः ।

एवं साध्या प्रयत्नेनै सू(शू)कला दुष्टचेतसः ॥ ७५ ॥

ततस्ते राजवाह्यत्वं भजन्ति तुरगोत्तमाः ।

शुभवर्णैः शुभावर्तैः शुभगन्धैः शुभस्वरैः ॥ ७६ ॥

शुभसन्धैः शुभौकारैर्युक्ता वाहाः शुभावहाः ।

मुखे पादेषु निर्मासास्त्रिके वक्षसि विस्तृताः ॥ ७७ ॥

जघने स्कन्धयोः पीना ह्रस्वाः पृष्ठे च कर्णयोः ।

कन्धरामध्ययोर्दृष्टाः शिवसारङ्गलोचनाः ॥ ७८ ॥

महाजवा महाप्राणा नृपाणामुचिता हयाः ।

एवं रूपगुणोपेतान् शिक्षितानिन्धवाहकैः ॥ ७९ ॥

तुङ्गस्कन्धोन्नतग्रीवान् लोहलालविमोक्षिणः ।
 नीचपाश्चात्यचरणान् वेणुं(ग)वन्मार्गगामिनः ॥ ७८० ॥
 मण्डले सर्वधारासु प्रोथसञ्चुम्बितासकान् ।
 वर्लयाकृष्य भागे तु क्षिपतस्तत्पदं पुरः ॥ ८१ ॥
 भ्रैरते(जे)धावतः शीघ्रं ग्रहणे तिष्ठतः सुखम् ।
 जयघण्टादिनादेभ्यो बहुवाहसुरारवान्(तु) ॥ ८२ ॥
 गजोष्ट्रसन्निधानाच्च त्रासो येषां न जायते ।
 तानेवं शिक्षितानश्वानादायात्यन्तमुत्तमान् ॥ ८३ ॥
 सज्जीकुर्याच्च पर्यागैर्दन्तिदन्तविनिर्मितैः ।
 सौवर्णपट्टभूषाद्यैर्मुक्तामाणिक्यज्ञोभितैः ॥ ८४ ॥
 द्वीपिचर्मपिनद्वैश्च पटीपट्टविराजितैः ।
 उरोबद्धैः पुच्छवद्धैर्नानावर्णैः सुशोभितैः ॥ ८५ ॥
 पादाधारैश्च सौवर्णैर्लम्बिभिः पार्श्वयोर्द्वयोः ।
 उष्ट्ररोमकृतैः पट्टैः सौवर्णकटकान्वितैः ॥ ८६ ॥
 आकर्षवर्धकैः श्लक्ष्णैर्मध्यभागनिपीडितैः ।
 हैमिभिः कण्ठिकाभिश्च संलग्नाभिर्मुखैः पुनः ॥ ८७ ॥
 मस्तकस्थेन पट्टेन वृत्तैर्भिर्गण्डवर्धकैः ।
 रौप्यनिर्मितलाली(ला)नां बद्धवर्णैर्भिरन्तयोः ॥ ८८ ॥
 रत्नकाञ्चनयुक्तेन मुक्ताजालैश्चितेन च ।
 निबन्धकेन पर्यन्ते व्याघ्रलाङ्गः(कु)लशोभिना ॥ ८९ ॥
 पेञ्चाकपुच्छपिच्छैश्च लोहितैर्भ्राजता भृशम् ।
 शङ्खैर्भ्रैर्गणभिर्द्वैतैः कू(क)णत्कनकशृङ्खलैः ॥ ९० ॥
 पदकैः पादुकाभिश्च हेमकिङ्किणिकान्वितैः ।
 ग्रीवासु मण्डितानश्वान् कुङ्कुमेनोपलेपितान् ॥ ९१ ॥

१ D हं । २ A क्ष । ३ D त्य । ४ A ण । ५ D गु । ६ A ल, लयः । ७ A ण । ८ A च ।
 ९ D नि । १० A ज्ञैः । ११ A कविभिः काचित्स । १२ A खैः खलैः । १३ D मुखैः । १४ D ता ।
 १५ D तैः । १६ A ल । १७ D लाभिः । १८ D यो । १९ A त्रै । २० A पद ।

छत्रचामरसंयुक्तान् पुरतः काहलान्वितान् ।
प्रस्थापयेच्च बाह्यालीं स्वयं यायात्ततो वृषः ॥ ९२ ॥

कृतप्रसार्धेनो वीरो बाह्विद्याविश्वरदः ।
चित्रपट्टकृतोष्णीषो धृतपीतोर्ध्वकञ्चुकः ॥ ९३ ॥

पटीपट्टं(टं)सर्वालश्च(श्च) धारयन् धृतकैश्च(ञ्चु)कः ।
चारुचामीकरमयीं शृङ्खलां वससा धरन् ॥ ९४ ॥

स्वर्णताटङ्कपत्राभ्यां भूषितश्रवणद्वयः ।
अन्यानपि हयारोहान् कृतविद्याञ् जितश्रमान् ॥ ९५ ॥

ज्ञाताश्वहृदयान् दक्षान् स्थिरहस्तान् दृढासनान् ।
वीथीमण्डलधाराम् सञ्चारचतुरान् वरान् ॥ ९६ ॥

पञ्च(सच) वेदिततत्त्वज्ञानैश्चान्त्रोहे(रोहा)न्मरेश्वरः ।
कृतानुरूपशृङ्गारान् विभजेच्च द्विर्भक्तान् ॥ ९७ ॥

स्वपक्षेः स्थापयेदष्टावष्टौ पक्षान्तरे क्षिपेत् ।
अन्तःपुरैः कुमारैश्च सचिवामात्यमन्त्रिभिः ॥ ९८ ॥

अन्यैर्बहुविधैः पात्रै राजयोग्यैः समन्वितः ।
सुखासनं समारुह्य वाजिनं प्रियया सह ॥ ९९ ॥

ततः प्रविश्य बाह्यालीं सहायातान् प्रवेश्य च ।
मण्डपे पूर्वसङ्कुप्ते यथास्थानं निवेशयेत् ॥ १०० ॥

ततः स्वयं समारोहेद्दिव्यं काम्बोजवाजिनम् ।
धन्वा(न्व)न्तरैत्रयादर्न्तैर्द्वारियोस्तोरणद्वयम् ॥ १ ॥

तोरणस्तम्भयोर्मध्यं चतुर्धन्वा(न्व)न्तरायतम् ।
कुर्यात् कन्दुकनिष्कासाञ् ज्ञातुं जयपराजयौ ॥ २ ॥

यैश्चकन्दुकनिष्कासः कृतस्तेषां जयो भवेत् ।
वक्रकुण्डलिताग्राः स्युर्वैत्रजा दृढबन्धनाः ॥ ३ ॥

१ A च । २ AD द । ३ D तार्ध । ४ A वल्गा । ५ A विभीतं । ६ A व । ७ D वती ।
८ A ये, यम् । ९ D विद्या । १० A हयान् । ११ A नू नत्वाऽरो । १२ A विद्या । १३ D त । १४ D द्वा ।

शोणेन चर्मणा नद्धा मुखे कृष्णेन गुण्डिताः ।
 पञ्चाङ्गुलीपरीणाहा गेर्दिकाश्चाट्टु(प)मात्रिकाः ॥ ४ ॥
 शोभिना हेमपट्टेन कचिद्रत्नविभूषिताः ।
 प्रशृङ्ख गेर्दिकाः सर्वे पक्षद्वितयसादिनः ॥ ५ ॥
 आरोहेयुर्वरान् वाहान् स्वतोरणसमीपगाः ।
 सुवृत्तं कन्दुकं क्लृप्तं पारिभद्रकदारुणं ॥ ६ ॥
 चर्मणा वेष्टितं भव्यं लोहितं दृष्टिरञ्जनम् ।
 दुवाल्या प्रेरयन्म्वं गेर्दिकाग्रेण भूतले ॥ ७ ॥
 कन्दुकं चालयेदेकः परतोरणसम्मुखम् ।
 तत्पक्षाश्चानुगच्छेयुः प्रतिपक्षाश्चसम्मुखम् ॥ ८ ॥
 आगच्छेत्तं ततस्त्वेकः कन्दुकं ताडयन् बलात् ।
 जवयुक्तेन वाहेन प्रतीपं कन्दुकं नयेत् ॥ ९ ॥
 प्रतिपक्षस्तथैवान्यः कन्दुकं परिवर्तयेत् ।
 एवमन्योन्यसङ्घर्षाद्यातायातैश्च कन्दुकम् ॥ ८१० ॥
 क्रीडन्तः प्रेरयेयुस्ते बहुर्वीरैरनेकशः ।
 पुरोघातेन तेष्वेकः पश्चाद्घातेन चापरः ॥ ११ ॥
 तिर्यग्घात(तै)स्तथा चान्यो बहिर्घात(तै)स्तथेतदः ।
 गेडि(दि)काग्रेण सङ्गृह्य नयेतान्यो विहायसा ॥ १२ ॥
 गगनस्थं परः सादी^{१३} ग्रेडि(दि)काग्रेण धारयेत् ।
 अपरश्चैश्ववारोऽपि तैमादायाम्बरान्नयेत् ॥ १३ ॥
 एवं सङ्गृह्यतेन कन्दुकं भुवि चाम्बरे ।
 नयन्तस्तोरणस्यान्तर्बहिर्निष्कास्य कन्दुकम् ॥ १४ ॥
 जयं लभन्ते तत्पक्षास्तूर्यनादविजृम्भितम् ।
 विनोद्य कन्दुकेनैवं जयमासाद्य भूपतिः ॥ १५ ॥

१ A शौ । २ A गण्डिता । ३ D डि । ४ D ड्ड । ५ A का । ६ D डि । ७ D णम् । ८ D डि
 ९ A श्व । १० D युः । ११ D वा । १२ A धायै । १३ A दि । १४ D श्व तथा सादी । १५ D आपातं
 गगनं नयेत् । १६ D ल ।

तस्मादवतरेदंश्वात्स्तूयमानश्च बन्दिभिः ।
 तोकारदेशसम्भूतं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ १६ ॥
 शिक्षितं जवसम्पन्नमारोहेतुरगोत्तमम् ।
 ततो मण्डलवारीषु(धारासु) धारयेत्तत्तु(न्तु)रङ्गमम् ॥ १७ ॥
 अन्तर्वर्त्तां समाकृष्य बहिर्वर्त्तां(लगा)कृताश्रयः ।
 दृढो(रु)श्चलजङ्घश्च स्थिरहस्तोऽश्लथासनः ॥ १८ ॥
 विस्तृतोरस्थलश्चैव बाह्यकर्णोऽग्रदन्तदृक् ।
 अङ्गुष्ठाग्रेण सम्पीड्य पादाधारयुगं दृढम् ॥ १९ ॥
 परतो मध्यर्पादेन पाणिर्भ्यां ताडयेद्वयम् ।
 विगत्या परिगच्छन्तं कशाघातेन ताडयेत् ॥ ८२० ॥
 बाग्भिः सन्तर्जयेदंश्चमूरुभ्यां परिपीडयेत् ।
 धारासु वर्धयेद्भ्रुवं क्रमेण च विवर्त्त(र्त)येत् ॥ २१ ॥
 कृपितं सात्वयेदेनं स्कन्धांस्फालनमाचरेत् ।
 सन्यापसव्यचारीषु तां^{१०} तां वर्त्तां समाकृशेत् ॥ २२ ॥
 वीथ्यामुत्पुवने धार्यं सम्यग् वर्त्तां^{११}द्वयं समम् ।
 एवं वाहनविद्यायामुत्कर्षं दर्शयेन्मृगः ॥ २३ ॥
 रञ्जयन् प्रेक्षकाँल्लोकानश्वविद्याविशारदान् ।
 अन्तःपुरपुरन्ध्रीभिः कृतनीराजनाविधिः ॥ २४ ॥
 स्वर्णवस्त्रैरलङ्कारैस्तोषयेदंश्चवाहकान् ।
 स्तूयमानो जनैः सर्वैर्गीयमानश्च गायकैः ॥ २५ ॥
 कविभिः पठ्यमानस्तु प्रविशेद्राजमन्दिरम् ।
 एवं तुरगवाह्यालीविनोदः कथितो मुदा ॥ २६ ॥
 भूलोकमल्लदेवेन जगदानन्ददायिना ।
 विनोदो वाजिर्वाह्यालीसङ्गन्तः प्रतिपादितः ॥ २७ ॥
 इति तुरगवाह्यालीविनोदः ॥ ४ ॥

१ D ततु । २ A लं, ला । ३ D ल । ४ A द । ५ A णेऽग्र । ६ A पदेन । ७ A नि ।
 * D सुधाह । ९ A न्वस्याला । १० D लम्बां वर्त्तां । ११ A वर्त्तां । १२ A ला । १३ A ततः ।
 १४ A पा । १५ D ह ।

अधुनाङ्कविनोदोऽयं वर्ण्यते सोमभूमुजा ।
 के(ये)न वा युध्यते सार्धमेकः खलकधामेनि ॥ २८ ॥
 समेनास्त्रेण यस्तज्जैरङ्कैः स परिकीर्तितः ।
 अङ्काश्च त्रिविधाः प्रोक्तास्तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २९ ॥
 अभिधानं नाम तेषां कारणैश्च पृथक् पृथक् ।
 गालिभिस्ताडनैर्मूर्धहननैर्दलबन्धनैः ॥ ८३० ॥
 आस्यताम्बूलघातैश्च केशानां छेदनैरपि ।
 एतैरन्यैश्च विविधैः कारणैर्योऽभिभूयते ॥ ३१ ॥
 परिभूताङ्क इत्येष विश्रुतो जनसंसदि ।
 एकवेश्यानिमित्तेन कामक्रोधविमोहितः ॥ ३२ ॥
 ईर्ष्या युध्यते यस्तु मत्सराङ्कः स उच्यते ।
 गृहक्षेत्रादिहरणात् सीमान्याजाच्च युध्यते ॥ ३३ ॥
 देशलाभनिमित्ताच्च भूम्यङ्को नामतो हि सः ।
 एकमुद्दिश्य सर्वान्वा विरुदं पठियेत्तु यः ॥ ३४ ॥
 गाययेद्गान्दयेद्वाऽपि कार्हीला वा मदोद्धतः ।
 आरुह्य महिषं दर्प(पाद्) दिवा दीपं प्रदीपयेत् ॥ ३५ ॥
 तृणानि विकिरन् वीथ्यां विरुदाङ्को निगद्यते ।
 शस्त्रविद्याबलेन युद्धवृत्त्या विजीविषुः ॥ ३६ ॥
 युध्यते यस्तु स ज्ञेयो विद्याङ्को नाम नामतः ।
 पित्रादिमारणोद्धूतं वैरं संस्पृश्य युध्यते ॥ ३७ ॥
 वैराङ्क इति नामास्य कृतवान् सोमभूपतिः ।
 कृतापराधकं राजा योधयेन्निग्रहाय यम् ॥ ३८ ॥
 तादृशेन द्वितीयेन द्रोहाङ्कः सोऽभिधीयते ।
 कृत्वा पापानि यो मोहाद्विरक्तोऽभ्येत्य भूपतिः(तिम्) ॥ ३९ ॥

१ A सुव्य । २ A गामनी, धामति । ३ A कृसाः । ४ A त्येता । ५ D वलाद् । ६ D द ।
 ७ A द्वा द । ८ D हा । ९ A यन् । १० A तम् ।

युध्येताद्य(घ)निवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्ताङ्कः उच्यते ।
एवं विवादसम्पन्नान् वारयेद्युद्धकर्मणः ॥ ८४० ॥

अशक्यत्वात्ततो पश्चाद्योधयेद्दार्मिको नृपः ।
ईदृशौष्ठविधानङ्कगन्योधयन् पृथिवीपतिः ॥ ४१ ॥

पापं नोप्नोति तेषां च व्याजपापं व्यपोहति ।
कारयेत्खलकं राजा तुङ्गं वृत्तं समं दृढम् ॥ ४२ ॥

द्व्यष्टहस्तसुविस्तीर्णं त्रिगुणं परिणाहृतः ।
द्वौत्रिंशन्मेढकैर्युक्तं द्वारेणैकेन संयुतम् ॥ ४३ ॥

निम्बपत्रैः पताकाभिर्मेढकाग्राणि भूषयेत् ।
द्वारं सोपानसंयुक्तं कुर्यात्तोरणमण्डितम् ॥ ४४ ॥

अधिष्ठितं दण्डधरैः खलकं लक्षणान्वितम् ।
खलकेन समोत्सेधे कुर्याद्दीर्क्षणमण्डपम् ॥ ४५ ॥

विशालं चतुरस्रं च सवितानं च साङ्गणम् ।
मध्ये वेदिकया युक्तं चित्रभित्तिसमन्वितम् ॥ ४६ ॥

सुधाधवलितं रम्यं श्लक्ष्णकुट्टिमशोभितम् ।
स्वर्णपट्टपिनदैश्च स्तम्भैः सुपरिमण्डितम् ॥ ४७ ॥

वारे शनैश्चरे सोऽयमङ्कगनाहूय योर्धयेत् ।
प्रतिज्ञां शृणुयाच्चेष्टां^{११} विविधां^{१२} शौर्यशालिनीम् ॥ ४८ ॥

प्रधावाम्यहमित्येको रुणधमीति तथापरः ।
खोश्चामीति तथा चैको धारयामीति चापरः ॥ ४९ ॥

अपसर्पामि^{१३} नेत्येकः च(श्च)सर्पामीति कश्चन ।
धारयाम्यहमित्येको अग्निरेऽहं नेति चापरः ॥ ८५० ॥

शस्त्र्याः शस्त्रिकया स्पर्शे हनिष्यामीति कश्चन ।
अस्त्रशस्त्रैः तवाङ्गानि दारयामीति चेतः ॥ ५१ ॥

१ A इत् । २ A ध । ३ D शो । ४ A न प्रा । ५ D द्वि । ६ A न्मण्ड । ७ D धा । ८ D दी ।
९ A नी । १० D वादे । ११ A के । १२ A धा । १३ A खा । १४ D मीतिनैक चसर्पामीतिकश्चन ।
A अपसर्पामिनेत्येकः सर्पप्रामीतिः चापरः । १५ A अस्त्रशस्त्रौ, आस्त्रौ ।

छिनबि पादं धावन्तं घ्नन्तं हस्तं निहन्म्यहम् ।
दण्डं छिनबि निक्षिप्तं गात्रं विद्या(ध्या)भ्युपागतम् ॥ ५२ ॥

ब्रुवतामेवमन्योन्यं प्रतिज्ञां लेखयेन्मृतपः ।
तेषां भूषाविशेषांश्च दत्त्वा कुर्याद्विसर्जनम् ॥ ५३ ॥

ततः प्रभाकरे वारे कृतपूर्वाह्निकक्रियैः ।
निवर्त्य भोजनं राजा भवेत्सम्भृतमण्डनः ॥ ५४ ॥

यामावशेषे दिवसे शुद्धान्तवनितायुतः ।
प्रसादचिचैर्भृत्यैश्च पुरैर्म(रम)ण्डलपालकैः ॥ ५५ ॥

परमण्डलभूपालैः सचिवामात्यमन्त्रिभिः ।
प्रविश्य वीक्षणाङ्गा(गा)रमधितिष्ठेन्नुपासनम् ॥ ५६ ॥

ततः समागतान् सर्वान्यथायोग्यं निवेशयेत् ।
अङ्कगस्ततः समायान्ति समारम्भं करेणुकाः ॥ ५७ ॥

मुदितास्तूर्यघोषेण कुर्वन्तः सिंहगर्जितम् ।
काहलां वादयन्तश्च विरुदाक्षरवादिनीम् ॥ ५८ ॥

हरिताङ्गरागकाः केचित्केचित्पीताङ्गरागिणः ।
कृष्णाङ्गरागिणः केचित्केचिच्छ्रेताङ्गरागिणः ॥ ५९ ॥

त्रिर्बिन्दु(न्दु) बिन्दुमाला च (लञ्च)त्रिशूलं मण्डलाकृतिः^(१)(ति) ।
पुत्रिकाकारमर्धेन्दुसदृशं तिलकं भवेत् ॥ ६० ॥

तिलकं भालदेशे तु नेत्रस्याधः कटस्थले ।
बाह्वोश्च शिखरे वरुसे दधाना जठरेऽपि च ॥ ६१ ॥

पञ्चवर्णकपट्टांश्च वसना जानुलम्बिनः ।
सौवर्णं दधतो रम्यं पट्टिकात्रेष्टितं दलम् ॥ ६२ ॥

शङ्खजैर्मणिभिः स्थूलैः कृतकण्ठविभूषणाः ।
पीतलोहितपट्टैश्च शोभिताश्चावलम्बने^{३०} ॥ ६३ ॥

१ D घ्नन्तं । २ A ण्ड । ३ A नक्षिप्रं । ४ A याः । ५ A वीस D वीक्षणाङ्गारं । ६ A विहं ।
७ D ति । ८ D शिरसे । ९ D वृत्ता A धृत्वा । १० D लम्बिनः ।

प्रविश्य खलकं सर्वे कृतकूर्मासनक्रियाः ।
प्रणमन्तो महीपालं विज्ञपेयुः पृथक् पृथक् ॥ ६४ ॥

क्षितीशः परिभूतेन योधयेत्परिभावकम् ।
स्त्रीमत्सरसमायुक्तं मत्सरेणैव योधयेत् ॥ ६५ ॥

सविरोधौ क्षितेरन्त्यर्थे योधनीयो (यौ) परस्परम् ।
विरुद्धं योधयेद्राजा विरुद्धप्रतिरोधिना ॥ ६६ ॥

विद्याङ्कः (ङ्कः) समविद्येन तद्विद्येनैव योधयेत् ।
वैराङ्कः (ङ्को) वैरिणा सार्धं योधनीयो महीशुजा ॥ ६७ ॥

द्रोहाङ्कः तादृशेनैव बन्धेन सह योधयेत् ।
पापिनां (नं) पापशुद्ध्यर्थं पापिना सह योधयेत् ॥ ६८ ॥

दण्डधारयुः (युः) दण्डमङ्कयोर्मध्यवर्तिनम् ।
अपनीयं ततो मृश्चेद् द्वावङ्कौ युद्धलालसौ ॥ ६९ ॥

निवारयन्तौ खोश्चन्तौ धावन्तावपसर्पिणौ ।
क्रोधरक्तेक्षणौ वीरौ सन्दष्टो (ष्टौ)ष्टपुटावपि ॥ ८७० ॥

मुञ्च मुञ्चेति जल्पन्तौ खोश्च खोश्चेति भाषिणौ ।
स्खलहतियुतौ वीरौ क्षिपन्तौ पुरतः सह ॥ ७१ ॥

रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ लम्बमानान्ध्रमालिकौ ।
क्षुरिकायां विभिन्नायां पतितायां करादपि ॥ ७२ ॥

विच्छिन्नशस्त्रबाहौ च चरणे परिखण्डिते ।
निवारणार्थं युद्धेस्य दण्डं मध्ये निवेशयेत् ॥ ७३ ॥

अपक्षगामी नृपतिर्धर्मयुद्धं प्रवर्तयेत् ।
निहन्तृणा जयो युद्धे दैवेनैव प्रवर्तते ॥ ७४ ॥

प्रतिज्ञापालकानां तु जयं दद्यान्नुपः स्वयम् ।
प्रसाददानकं भूरि वस्त्रकाञ्चनभूषणम् ॥ ७५ ॥

ब्रामान्वास्तथा निष्कान् वृत्तिं दत्वा तु जीवितम् ।

मृतानां बन्धुरसार्थं परलोकक्रियाकृते ॥ ७६ ॥

कृपादानं प्रदातव्यं काञ्चनं भूरि भूयुजा ।

एवमुक्तविनोदेन दिनशेषं समाप्य च ॥ ७७ ॥

विसर्ज्य च जनान् सर्वान्प्रविशेद्राजमन्दिरम् ।

एवमङ्कविनोदोऽयं कथितो सोमभूयुजाः ॥ ७८ ॥

इत्यङ्कविनोदः ॥ ९ ॥

अथ मल्लविनोदोऽपि कथ्यते राजवल्लभः ।

मल्लास्तु त्रिविधा ज्ञेया उत्तमो मध्यमोऽधमः ॥ ७९ ॥

उत्तमो ज्यैष्ठ्येष्ठिको नाम मध्यमोऽन्तरज्येष्ठिकः ।

कनिष्ठो गोवलो ज्ञेयः कार्यप्राणगुणोत्तरात् ॥ ८० ॥

आविंशतेर्वत्सरेभ्यो भविष्णुर्मल्ल उच्यते ।

तत ऊर्ध्वं त्रिंशदब्दात्मरूढः परिकीर्तितः ॥ ८१ ॥

ततः परं हीयमानो नियुद्धे त्वत्समो भवेत् ।

महाकायो महाप्राणो मल्लविद्याविशारदः ॥ ८२ ॥

ज्येष्ठिकः कथ्यते मल्लः प्राणविद्याधिकोऽपि वा ।

अर्थेन ज्येष्ठिमल्लस्य कार्यप्राणगुणैस्तु यः ८३ ॥

हीयमानो भवेन्मल्लो नाम्ना सोऽन्तरज्येष्ठिकः ।

ततोऽपि हीयमानश्चेदतैरेव गुणैस्तथा ॥ ८४ ॥

गोवलो नाम मल्लोऽसौ नियुद्धे वेगवान् वरः ।

वेगमल्लः सरलो दीर्घो भविष्णुः शैशवे भवेत् ॥ ८५ ॥

जङ्घाकाण्डे कोष्ठके च हनुदेशेऽस्थिसारवान् ।

द्वात्रिंशतां वत्सराणां पार्यंशौ(शे) देशविश्रुतः ॥ ८६ ॥

पूर्णासु तासु पालीषु वर्तयिष्ये नियोधनम् ।

एवं समादिशन्मल्लान् सर्वान् क्षोणिपतिः स्वयम् ॥ ८७ ॥

पोषार्थं द्रविणं तेभ्यो दत्त्वा पश्चाद्वि सर्प(र्ज)येत् ।
 भविष्णवः प्ररूढार्थं पोष्या बृंहणभोजनैः ॥ ८८ ॥
 माषैर्मसैस्तथा दध्ना पिष्टैः क्षीरविमिश्रितैः ।
 घृतेन सितया चैव विदार्या वाजिगन्धया ॥ ८९ ॥
 घृतेन भृष्टैः कुष्माण्डैश्चूर्णितैः सितयान्वितैः ।
 योषितां दर्शनात्पशोत्संल्ला(ला)पात्सङ्गमादपि ॥ ८९० ॥
 संरक्ष्यां यत्नतो मल्ला विशेषेण भविष्णवः ।
 एकान्तरे दिने कुर्युः श्रममश्रमहेतवे ॥ ९१ ॥
 पृथक् पृथक् स्वगोहेषु निजैर्गोवलकैः सह ।
 गोवैलैः सह कुर्वीत नियुद्धं प्राणवर्धनम् ॥ ९२ ॥
 संस्थानानि च चत्वारि कल्पयेयुर्द्वानि च ।
 विज्ञानानि च सर्वाणि तेभ्योर्सेयुरशेषतः ॥ ९३ ॥
 वक्ष्यामि स्थानकानाञ्च विज्ञानानां च लक्षणम् ।
 कक्षे पूर्वापरे घृत्वा प्रोत्तानपतितस्य हि ॥ ९४ ॥
 तत्कपोलं स्वपार्श्वेन सम्पीड्यार्धाङ्गकं भवेत् ।
 पुरः कक्षं^१ समादाय पूर्ववत्पतितः स हि ॥ ९५ ॥
 मूर्ध्नि कूर्मासनं बद्ध्वा भजेद्वाप्येकपादके(कम्) ।
 उत्तानप्रतिमल्लस्य निवार्य चरणद्वयम् ॥ ९६ ॥
 उदरस्योपरिस्थानं^२ स्थानं^३ करवैलं^४ स्मृतम् ।
 स्वयमुत्तानपतितो जठरागमनोद्यतम् ॥ ९७ ॥
 पादाभ्यां पीडयन् मध्ये जठरस्थानकं भवेत् ।
 पराङ्मुखस्य मल्लस्य स्थितस्य पतितस्य वा ॥ ९८ ॥
 कक्षार्माक्रम्य पार्श्वाभ्यां पृष्ठस्थानकमाचरेत् ।
 उक्तानि स्थानकान्येवं विज्ञानानि प्रचक्ष्महे ॥ ९९ ॥

१ D गोषा । २ A श्व । ३ प्रे । ४ A वृ । ५ A क्षयेत् । ६ A मल्लान्वि । ७ A वा । ८ A क्षेतु ।
 ९ A ल । १० A जेद । ११ A डो । १२ D प । १३ A नतंस्था । १४ A न । १५ A खलं, A खं ।
 १६ A च्छा ।

स्वरूपेण तथा नाम्ना विस्तरेण यथागमम् ।
 अर्धाङ्गस्थानकच्छे^१(स्थे)न मलेन स्थूलवर्ष्मणा ॥ ९०० ॥
 पीडनान्मुखदेशस्य विज्ञानं स्यात्तदेव तु ।
 स्थित्वैवार्धाङ्गके स्थाने पादस्याकर्षणं बहिः ॥ १ ॥
 बहिः पणमितिज्ञेयं विज्ञानं^२ पादमोटनम् ।
 शिरःस्थानकमास्थाय गृहीत्वैकेन मूर्धकम् ॥ २ ॥
 अन्येन तत्करस्याधः क्षिप्तेन स्वकरे धृते ।
 बहिर्भागे च वलिते विज्ञानं बाहुमोटनम् ॥ ३ ॥
 तस्यैव परिद(ह)त्तस्य मोटने बाहुसी भवेत् ।
 जङ्घाभ्यां च भुजाक्रान्तौ ताभ्यां शिरसि पीडिते ॥ ४ ॥
 पुरः कक्षां^३ समाकृष्य गुणालं प्राणघातकः (कम्) ।
 ग्रीवायाः सञ्जुजायाश्च पादेनाक्रमणे सति ॥ ५ ॥
 अन्यैजान्वैवबद्धेन कुर्यादुत्तरढोङ्कर्मम् ।
 शिरःस्थितेन मलेन विक्षेपायोद्यतं पदम् ॥ ६ ॥
 गृहीत्वा सक्थियुग्मेन कक्षे निक्षिप्य पार्ष्णिकम् ।
 उत्तानजालुदेशस्य कटियन्त्रेण पीडनम् ॥ ७ ॥
 पट्टिशं^४ नाम विज्ञानं जालुसन्धिप्रभञ्जनम् ।
 अनेनैव प्रकारेण बाहुसन्धिप्रपीडनम् ॥ ८ ॥
 डुङ्की नाम विज्ञानं ग्राह सोमेशभूपतिः ।
 अधो विधीय तद्ग्राहोः पूर्ववत्पीडनं यदि ॥ ९ ॥
 विज्ञानमन्तर्^५डुङ्की बाहुसन्धिप्रभञ्जनी^६ ।
 मैन्यां कक्षे विनिक्षिप्य भुजेनैकेन संयुताम् ॥ ११० ॥
 गलं प्रकोष्ठेनापीड्य तत्करेण करान्तरम् ।
 सन्धौ प्रगृह्य जठरं सक्थिभ्यां परिपीडयेत् ॥ १११ ॥

१ D क्षे । २ A छिन्नौ सार्धाङ्गिकौ । ३ A घ । ४ A न । ५ D व । ६ D बाहु A बापु ।
 ७ A च्छा । ८ A लो, लो । ९ A त्व । १० D न्यद् ज्ञात्वा च वहिन । ११ A त्व । १२ A रा ।
 १३ A काम् । १४ A दि । १५ D छण्ड A छड । १६ A घो । १७ A त्व । १८ D न्तो बुडकी ।
 १९ D सी । २० A क ? ।

ततस्तदं ढोङ्करं नाम विज्ञानं जीवघातनम् ।
 अर्धाङ्गस्थानके स्थित्वा बाहुभ्यां मध्यमुच्चयन् ॥ १२ ॥
 पार्श्वेन पीडयन् कण्ठं कक्षामूरं स्वजङ्घया ।
 तुर्यष्टिरिति विज्ञेयं विज्ञानं मध्यभञ्जनम् ॥ १३ ॥
 शिरस्थानकविज्ञानान्यमूनेकादशैव तु ।
 स्थाने करवैले स्थित्वा वक्त्रे क्षिप्त्वा निजोदरम् ॥ १४ ॥
 पाँदमुर्ध्ववदं नाम्ना विज्ञानं श्वासरोधनम् ।
 उरसा पीडनं तद्वद्विज्ञानं मुखपट्टकम् ॥ १५ ॥
 हस्तद्वयेन वक्त्रस्य पिधानं मुस्तिर्काह्वयम् ।
 स्थित्वा करवैले स्थाने मणिवन्धस्य मोटनम् ॥ १६ ॥
 क्रियते यत्र तत्प्रोक्तं कुट्टीनं करभञ्जनम् ।
 बाहुभ्यां मध्यमाक्रम्य जङ्घामाक्रम्य जङ्घया ॥ १७ ॥
 जानुसन्धिविभागार्थं भजेच्चरणपट्टिशम् ।
 परस्य जानुसन्धौ तु करं निक्षिप्य कञ्चनं ॥ १८ ॥
 जङ्घाभ्यामूरुमाक्रम्य विदध्यालोलपादकम् ।
 जठरस्थानके स्थित्वा बाहोर्यत्र निपीडनम् ॥ १९ ॥
 सैन्दशकृतिबाहुभ्यां सन्दंशं नाम तद्भवेत् ।
 जङ्घां विधाय मन्यायां जानुसन्धिनैपीडिता ॥ २० ॥
 चूडां वा पूर्वकश्लो(क्षां)वा कर्ष(वेन) ढोङ्कारमाचरेत् ।
 ऊरुभ्यां मध्यमाक्रम्य पादौ निक्षिप्य कक्षयोः ॥ २१ ॥
 आविध्य बाहुना जङ्घे^{३४} कुर्याज्जवलशङ्खकम् ।
 साम्याज्जवलशङ्खस्य पादस्यैकस्य पीडनात् ॥ २२ ॥

१ A स्वस्त, स्तत् । २ A ढाङ्करं । ३ A मञ्जनं । ४ A व । ५ D adds these two lines ।
 ६ A व । ७ A पो । ८ D ह्व, ह्व । ९ D कः । १० D सि । ११ A व । १२ D ययकं A दाकं ।
 १३ A म । १४ D नः । १५ A भ्यामह । १६ A न्न । १७ A सह । १८ D प्रपीडिताम् । १९ A ता ।
 २० D बा । २१ D वक्त्रच्छा । २२ A का । २३ D पाद । २४ A जङ्घे । २५ D वेन ।

उक्तं कक्षवदं^३ नाम विज्ञानं पादभञ्जनम् ।
 सर्वाङ्गं पीडयेद्यत्र मध्यमाक्रम्य तिष्ठतः ॥ २३ ॥
 सुमुखी नाम विज्ञानं सङ्कोचादङ्गसाधनम् ।
 ऊरुभ्यां मध्यमाक्रम्य मन्यां कक्षान्तरे क्षिपेत् ॥ २४ ॥
 ज्ञेयं गूढं गुं (ढाङ्कु) लिर्नाम विज्ञानं कण्ठमोर्दनम् ।
 पृष्ठस्थांत (न) कमास्थाय बाहू कक्षान्तनिर्गतौ ॥ २५ ॥
 मन्यार्यां सङ्गतौ कृत्वा करशाखानिवन्धनौ ।
 ताभ्यां सम्पीडयेन्मन्यां कुर्वश्चाधोमुखं शिरः ॥ २६ ॥
 ऊरुभ्यां मध्यमापीडय गुज्यां^३ द्विहृदपक्षकम् ।
 पृष्ठस्थैः प्रतिमल्लस्य पृष्ठपृष्ठे^{३३} भुजं बलात् ॥ २७ ॥
 आकृष्य वर्तयन्कुर्याद्विज्ञानं वेसर्णा^३ट्टु (ष्टनं बु)धः ।
 जानुसन्धौ क्षिपेज्जङ्घां पतितैः स्यादवाञ्छुग्वम् ॥ २८ ॥
 उरसा पीडयेत्पादं तदङ्गं^३ वलनं भवेत् ।
 मन्यां कक्षान्तरे कुर्याद्बाहुं गरुडपक्षवत् ॥ २९ ॥
 मध्यपीडनयोगेन भवेत्सं^३दुपवेदनम् ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलीं^३ मुक्त्वौ करशाखाचतुष्टयम् ॥ ३० ॥
 भज्यतेऽङ्गुष्ठवर्ज्यं तद्विज्ञानं चतुरङ्गुलम् ।
 बाहुना बाहुमाविध्य धृत्वा चान्येन मुर्द्धकम् ॥ ३१ ॥
 मोर्ध्यते तु शिरैस्तिथयविज्ञानं तद्वधा(दा)भिधम् ।
 हस्तौ पादौ च शीर्षं च पद्मयामावेष्ट्य पीडनात् ॥ ३२ ॥
 विज्ञानं तत्समाख्यातं डोकिं^३ सकुटुम्बकम् ।
 विज्ञानान्येवमुक्तानि वैन्धमोटनकारणम् ॥ ३३ ॥

१ A टं । २ A गुधि । ३ D मु । ४ I ड । ५ H यक । ६ D हु । ७ D रेक्षिपेत् । ८ D
 याः । ९ D न्मुष्टौ । १० D ज्ञ्या । ११ A लड । १२ A स्या । १३ D ङं । १४ A स्वा ।
 १५ A तैयः । धेय । १६ A णेडु । D नेडु । १७ D तस्यह । १८ D ल्व । १९ A न्म । २० A वै ।
 २१ A ली । २२ A क्ता । २३ A द्द । २४ A माय । २५ A रोति । २६ A थ । २७ A ल्हा ।
 २८ A वधमोड ।

वक्ष्यामि वञ्चनोपायान्विविचक्षास्त्रहृष्टः ।
छुडुक्क्यां तु प्रयुक्तायां भ्रमित्वा तां निषेधयेत् ॥ ३४ ॥

मुखस्योपरिजङ्घ्यां वा निक्षिप्य विनिवारयेत् ।
पट्टिशेन गृहीताङ्घ्रिस्त्रितृच्यापनयेन्नैतम् ॥ ३५ ॥

बाहुमोटनविज्ञानं हस्तौ संयोज्य वारयेत् ।
शिरस्थानगनं मल्लं बाहुभ्यामुत्तिपेक्षलात् ॥ ३६ ॥

पादाभ्यामवकर्षेद्वा देहं वा वर्तयेदवाक् ।
स्थितं करबले स्थाने जयेच्छूर्ध्वः प्रतिमल्लकम् ॥ ३७ ॥

पश्चात्कक्षान्तरं (र) न्यस्तपादाङ्गुष्ठेन कर्षयेत् ।
अशक्य(क्त)श्चेत्तथा कष्टमूर्ध्व्यां तस्य सक्थिकम् ॥ ३८ ॥

निपीड्य धारयेन्मल्लं यया(या)नान्यक्षमो भवेत् ।
जठरस्थानसंलग्नं (श्रां) पुरः कच्छीं विधाय च ॥ ३९ ॥

कूर्पराभ्यां निपीड्योर्ध्वं अवसृत्य विमोचयेत् ।
तथा मोचयमानस्य जङ्घे धृत्वा निजाङ्घ्रिणा ॥ ९४० ॥

नाभिदेशे विनुद्याथ पातयेद्धरणीतले ।
पात्यमानस्तथा मल्लः पादं पश्चात्प्रसार्य च ॥ ४१ ॥

तिष्ठेत्स्थैर्यमथालम्ब्य यथा न पतति क्षितौ ।
पालीदिने निमुद्धार्य श्रम एव निवेदितः ॥ ४२ ॥

स च प्रभाते कर्तव्यो विज्ञायो (नो) पायसिद्धितः ।
उ(स)पालीदिवसे प्रातर्वालुकाभृतगोणिकाः ॥ ४३ ॥

बाहुभ्यामुत्तिपेच्छकृत्या पादाभ्यां च मुहुर्मुहुः ।
भारं सोढुं स कर्तव्यो ज्येष्ठैर्मल्लैर्विशेषतः ॥ ४४ ॥

भारश्रमोऽयमाख्यातो गात्रप्राणविवर्धनः ।
भ्रमणार्थं ततो गच्छेत्क्रोशमेकं बहिः पुरात् ॥ ४५ ॥

१ A छुडुक्क्या ज्ञानभोगेन यामित्वा । २ A ह्वा । ३ D यान्वि । ४ A द्वा । ५ D व । ६ A यस्थ ।
७ A ह । ८ A श्व । ९ A यन्म । १० A छ । ११ D क्षा । १२ D ह । १३ A सपयेत् । १४ A व ।
१५ D व्योमिहायो । १६ A व्या ।

निवर्तेत तथा तूर्णं श्रमोऽयं भ्रमणाभिधः ।
 पुष्करिण्यां तडागे वा नद्यां च प्रविशेज्जलम् ॥ ४६ ॥
 कण्ठदघ्नं ततस्तोयं बाहुभ्यामवलोढयेत् ।
 जङ्घाबलावहः पूर्वः कथितो भ्रमणश्रमः ॥ ४७ ॥
 बाहुप्राणकरो ज्ञेयो द्वितीयः सलिलः(ल)ऽमः ।
 स्थितौ तुदेतामन्योन्यं कराभ्यां ब(वा)हुयुग्मकम् ॥ ४८ ॥
 सायङ्काले विधातव्यो बाहूपेक्षणकः श्रमः ।
 आश्लेषयोग्य(ग्यं) सुश्लक्ष्णमूर्ध्(ध्वं) बाहुतलौन्नतम् ॥ ४९ ॥
 दृढं निखानितं स्तम्भं चर्चितं चन्दनादिना ।
 उत्प्लुत्याक्रम्य सक्थिभ्यां बाहुभ्यां चैव वक्षसा ॥ ५० ॥
 दृढं सम्पीड्य तं स्तम्भं पद्भ्यामूर्ध्वं समाश्रयेत् ।
 बाहुभ्यां च ततोरुभ्यामावर्तनविवर्तनैः ॥ ५१ ॥
 अर्धश्चोर्ध्वं च संश्लेष्य स्तम्भेन श्रममाचरेत् ।
 एवं कृतश्रमा मल्लाः पुष्टा हृष्टाः समागताः ॥ ५२ ॥
 विज्ञपेयुर्महीपालं मल्लाध्यक्षपुरःसराः ।
 पाल्य(ल्यः) पूर्णा इहास्माकं पोषिता च निजा तनु(नुः) ॥ ५३ ॥
 जितश्रमा वयं जाता नियोधयं महीपते ।
 इति विज्ञाप्यमानस्तु गुणा(णां)स्तेषां विचारयेत् ॥ ५४ ॥
 भेदैर्द्वादशभिर्युक्तांन्मिथस्तेषां नियोधने ।
 महाकायस्तु यो मल्लो भौरी स परिकीर्तितः ॥ ५५ ॥
 बलाढ्यः कथ्यते प्राणी ऊर्जलश्च मुंशिक्षितः ।
 संस्थाननिरतो ज्ञेयो यः स्थाने सुस्थितासनः ॥ ५६ ॥
 श्रमं न याति यो युद्धे बहुयोधी स कथ्यते ।
 विज्ञानेन गृहीतोऽपि यो मुञ्चति न भाषते ॥ ५७ ॥
 नास्फालयति हस्तेन सम्बद्धः पतितो ह्यधः ।

१ D न । २ A तः । ३ D पति । ४ A त । ५ A ध्वं । ६ D adds this line । ७ A
 बाधाश्चार्धं । ८ D पाल्याः । ९ D स्वपुत्रवत् । १० A ज । ११ D त्ताः मि । १२ A भी । १३ D कर्षे
 A ऊर्जा । १४ A परी । १५ D न । १६ A न्वः । १७ A रधेः ।

वलनं सहते यस्तु स भवेद्वलनेसहः ॥ ५८ ॥

यो रक्षति हि विज्ञानं मल्लो रक्षणको ह(म)तः ।
आशुप्रयुक्ते विज्ञाने तदपाये परं द्रुतम् ॥ ५९ ॥

स मल्लो दकणो धन्यः शीघ्रविज्ञानकारकः ।
परमयुक्तं विज्ञानं पररन्ध्रं च पश्यति ॥ ६० ॥

दर्शनाख्यक्रियायोगान्मल्लो दर्शन उच्यते ।
उल्लुप्त्य यो लगेत्कण्ठे स मल्लो लङ्गनो भवेत् ॥ ६१ ॥

मर्यादापालको युद्धे नियतः परिकीर्तितः ।
एवंविधगुणान् मल्लान् समकायवयोवलान् ॥ ६२ ॥

नियुद्धे योज्येद्राजा करास्फालनपूर्वकम् ।
प्रतिज्ञां ते च जल्पन्ति शृणुयात्तां नराधिपः ॥ ६३ ॥

घटिकाभ्यन्तरे देव मोटयेत्प्र(प्र)तियोधिनम् ।
मल्लद्वयं मोटयामि जल्पत्येवं तथापरः ॥ ६४ ॥

मल्लत्रयं भिनन्तीति बदेदन्योऽपि ज्येष्ठकैः ।
विज्ञानेनाहमेकेन पातयामीति भाषते ॥ ६५ ॥

यस्मिन्नेव स्थित(तः)स्थाने तस्मिन्नेव निपातयेत्(ये) ।
एवं कृतप्रतिज्ञास्तान्विमर्शं च ततो निशि ॥ ६६ ॥

महत्तरं समाहूय महीपालः समादिशेत् ।
अलङ्कारुष्व वाक्याडं^१ त(चारुखाडव)द्देहं देवमण्डपम् ॥ ६७ ॥

इत्यादिष्टो नृपेन्द्रेण ततो ग्रा(ग्र)हमहत्तरः ।
स्तम्भैः षोडशभिर्धुक्तं गृहं कृत्वा समायतम् ॥ ६८ ॥

पश्चिमे तु दिशाभागे चतुरस्रां सुविस्तृताम् ।
सार्धहस्तसमुत्सेधां वेदिकां तत्र कारयेत् ॥ ६९ ॥

१ A ध्रु । २ D तदपाय । ३ D परम । ४ A न्या । ५ A क । ६ A अ । ७ A लगतो । ८ A ध ।
९ A अ । १० A कम् । ११ D व्ये ।

वेदिकाग्रेयकोणे तु कुर्याच्छ्रीकृष्णमण्डपम् ।
 वेदिकार्याः पुरोदेशे दशहस्तसुविस्तृता(त)म् ॥ ९७० ॥
 त्रिंशद्द्वस्तपरीणाहं वितस्तिद्वयघातवत् (खातकम्) ।
 पूरयेच्च ततः खातं ग्रामसञ्जातया मृदा ॥ ७१ ॥
 मृत्तिकां सेचयेत्तोर्यैः कुडालैश्च निखातयेत् ।
 चौर(ल)येच्चालिनीभिश्च दृषदादीन्विशोधयेत् ॥ ७२ ॥
 सुश्लक्ष्णां मृत्तिकामीषदर्द्रां शुद्धां च कारयेत् ।
 एवमक्खोडकं कृत्वा प्रातरागत्य भूपतिम् ॥ ७३ ॥
 विज्ञापयेद्ब्रह्मात्मनः सर्वं सम्पादितं मया ।
 ततः कौतुकसंयुक्तो^१ मल्लाध्यक्षं समादिशेत् ॥ ७४ ॥
 आवाहय्याखिलान् मल्लान् नियुद्वायेति भूपतिः ।
 मृहीतर्वचना(नो)ऽध्यक्षो विनयानतकन्धरः ॥ ७५ ॥
 निगत्य च तथा कुर्याद्यथादिष्टं महीशुजा ।
 ततः करेणुकाः सर्वाः प्रेषयेच्च पृथक् पृथक् ॥ ७६ ॥
 ज्यैष्ठिकानां च मल्लानां तूर्याणि च बहूनि च ।
 सौवर्णशृङ्खलास्तेषु नेत्रपट्टं पृथग्विधम् ॥ ७७ ॥
 शृङ्गनारार्थं यथायोग्यं दापयेच्च पृथक् पृथक् ।
 चन्दनालिप्तसर्वाङ्गाः स्वर्णशृङ्खलभूषिताः ॥ ७८ ॥
 दधिमण्डलभक्तांश्च शुक्यां स्वल्पं प्रसाध्य^२ च ।
 मृहीताक्षतदूर्वास्ते आरोहेयुः करेणुकाः ॥ ७९ ॥
 म(ग)व्हरीतूर्यनादेन समायाता नृपाङ्गणम् ।
 कृतभोजनशृङ्गारैः सायाह्ने सेवकैः सह ॥ ९८० ॥
 पुत्रमित्रकलत्रैश्च विशेषाखाडकं तदा ।
 भुजास्फालननादेन पूरयन्तो दिगन्तरम् ॥ ८१ ॥

१ A याम् । २ A ड । ३ A सा । ४ A दाद्यद्वां चापि । ५ A कावर्ण D खाडकं ६ । D क्तं ७

८ A व्याख्ये । ९ A वयतो । १० D पश्येत् । ११ A इ । १२ A रे ।

विज्ञपेयुस्ततो भूपं सर्वे मल्लाः समागताः ।
 पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वा च कृष्णे^१ कृष्ण(त)नमस्कृतिः ॥ ८२ ॥
 सिंहासनं समारुह्य सर्वान्स्थाने निवेशयेत् ।
 यस्य येन कृतं^२ पूर्वं युद्धाय कैरताडनम् ॥ ८३ ॥
 आहूय तानसौ मुक्ता योधयेत्पृथिवीपतिः ।
 चर्द्धणं परिघास्यं च दृढं^३ कच्छां विवेष्ट्य च ॥ ८४ ॥
 जूटकं बन्धयित्वा तु भुजावास्फाल्य सन्मुखौ ।
 नियुध्येतामुभौ मल्लौ रोधनैः प्रतिरोधनैः ॥ ८५ ॥
 प्रकोष्ठधारणैश्चैव मणिवन्धविमोचनैः ।
 कच्छधारणमोक्षाभ्यां पातनैरधरं(रव)पातनैः ॥ ८६ ॥
 बाहुसङ्घटनैश्चैव तथा पादैरघटनैः ।
 आश्लेषैः पीडनैश्चैव विश्लेषैरपसर्पणैः ॥ ८७ ॥
 उल्लुर्त्यै^४ लैगनैः कण्ठे जठरे पृष्ठतस्तथा ।
 भ्रूमणैर्भ्रूमणैश्चैव बलनैर्वर्तनैस्तथा ॥ ८८ ॥
 सन्निपातावधृतैश्च तालनैः स्फालनैस्तथा ।
 नानाविधैश्च विज्ञानैर्विविधैर्वन्धैर्मोचनैः ॥ ८९ ॥
 श्रान्ताश्चोत्तानपतिताः स्वेदादीकृतविग्रहाः ।
 कर्दमालिप्तसर्वाङ्गा मुकुलीकृतलोचनाः ॥ ९० ॥
 मुञ्चन्तः श्वासफुत्कारं दृश्यन्ते ते सैमाकुलाः ।
 द्वावप्येवंविधौ दृष्ट्वा समीकुर्यान्टुपेश्वरः ॥ ९१ ॥
 आ(अ)श्रमस्य जयं दद्यान्मोटनाच्च विशेषतः ।
 एवं नियोर्ध्यं तान् सर्वान् सजयान् भूरिकाञ्चनैः ॥ ९२ ॥
 वस्त्रैराभरणैर्यानिर्वाहैश्च परितोषयेत् ।
 विसर्ज्य च ततो मल्लान् सेवकान्तिरानपि ॥ ९३ ॥

१ A नमे । २ A सर्व । ३ A ल् । ४ A व । ५ A वि । ६ A तः । ७ D कृत । ८ A बलनैः ।
 ९ D द्वा । १० D धः । ११ A नेव । १२ D त्य च । १३ D लोद । १४ A नर्मणो । १५ A तेव ।
 १६ D द्वा । १७ D ते । १८ वनाकुलान् । १९ A ध । २० D अय । २१ A सज्य ।

मल्लयुद्धप्रकारन्तं ब्रुवाणः प्रमदान्वितः ।
 एवं मल्लविनोदेन नीत्वा वासरशेषकम् ॥ ९४ ॥
 सुखासनं समारुह्य प्रविशेद्वाजमन्दिरम् ।
 मल्लानां लक्षणं युद्धश्रमैश्च परिपोषणम् ॥ ९५ ॥
 कथितं सोमभूषेन सर्वमल्लोपकारकम् ।
 उक्तो मल्लविनोदोऽयं सोमेश्वरमहीश्रुजा ॥ ९६ ॥

इति मल्लविनोदः ॥ ६ ॥

ताम्रचूडविनोदस्तु साम्प्रतं परिकीर्त्यते ।
 कुक्कुटानां च सद्भिस्तु ज्ञातव्या जातयः पुरा ॥ ९७ ॥
 आकारः पोषणं चैव शुभं रूपं च शाकुनम् ।
 आयोधनप्रकारश्च व्यवस्थाश्च जयाजये ॥ ९८ ॥
 कुक्कुटानामिदं ज्ञात्वा पश्चात्कुर्यात्तदाहवम् ।
 पादौ सितौ सिते चार्षे नखराः पाण्डुराः शुभाः ॥ ९९ ॥
 लोचने च तथा शुक्ले शुक्रप्राणौ विशेषतः ।
 शङ्खध्वनिनिभो नादस्तीक्ष्णाग्रा पिच्छसन्ततिः ॥ १०० ॥
 कम्बुग्रन्थिनिभं शीर्षं यस्यासौ शङ्खजातिकैः ।
 चरणौ पाण्डुरच्छायौ दीर्घाश्चाङ्गुलयः कृशाः ॥ १ ॥
 दीर्घो देहस्तथा काश्यं वर्कौ दीर्घा च नासिका ।
 मृदुप्रहारसंयुक्तं मन्दयुद्धं भवेत्स्थिरम् ॥ २ ॥
 यस्यासौ स भवेज्जात्या कुक्कुटो गुरुसंज्ञकः ।
 उन्नतः सितवृत्ताङ्गिः पृथुवक्षस्थलो महान् ॥ ३ ॥
 आक्रम्य युध्यते शूर अंशुजातिः प्रकीर्तितः ।
 सूक्ष्मरैः शोणपादश्च सितशुक्तिसमन्वितः ॥ ४ ॥
 शुक्लाक्षो दीर्घशब्दश्च जात्या नारः प्रकीर्तितः ।
 हारिद्रौ चरणौ वर्णौ सितौ वा कृष्णबिन्दुकौ ॥ ५ ॥

१ A. रान्ते । २ A. दं । ३ A. माच । ४ D. तो । ५ A. हवमिच्छद्भिर्हा । ६ A. धृतं । ७ A. र ।
 ८ A. षड् । ९ A. ण । १० A. नि । ११ A. र्ष । १२ A. की । १३ A. र्ष । १४ A. क । १५ D. द्वय ।
 १६ A. क्षो । १७ A. रान्ते । १८ D. चा ।

कांस्यवर्णौ भवेतां वा प्रियङ्गुकणबिन्दुकौ ।
 कृष्णाश्च नखरा यस्य कृष्णो वा चित्रितोऽपि वा ॥ ६ ॥
 रक्ते^१ दृशौस्त(त)लस्तब्धो गृध्रजातिः स कुक्कुटः ।
 श्यामला शुक्लयो यस्य किञ्चित्पाण्डुरतां श्रितः ॥ ७ ॥
 कृष्णां रेखा वचौलम्भो जात्यैतिगोः स कथ्यते ।
 कृष्णवर्णोऽपि दीर्घाङ्गो वक्रतुण्डो रणे क्षमः ॥ ८ ॥
 बृहन्नाथो(दो)महाकायो जात्या श्रोणिः प्रकीर्तितः^२ ।
 कृष्णपादो मारनेत्रः कृष्णपक्ष्मातिदीर्घकः ॥ ९ ॥
 वैश्वयंश्च^३ शिरो युक्ते(द्धे) सर्पजातिः प्रकीर्तितः^४ ।
 चरणौ हरितच्छायौ धारे शुक्ले च लोचने ॥ १० ॥
 आकारो वर्तुलो यस्य तं विद्यात्कूर्मजातिकम् ।
 कन्धरादेशसञ्जातं पिच्छं केसरसंज्ञितम् ॥ ११ ॥
 त्रिकस्थानसमुद्भूतं बर्हमन्तरैकं^५ विदुः ।
 पुच्छे जातानि दीर्घाणि सक्थिस्थानि भुजानि तु ॥ १२ ॥
 शाखादयोऽपि कथ्यन्ते महिलापिच्छसंज्ञया ।
 तेषामूर्ध्वगते पिच्छे दीर्घेषु(पुं)पिच्छसंज्ञिते ॥ १३ ॥
 योषितिच्छवहिस्थानि वालञ्चान्यवृज्जनि तु ।
 निर्मासे (सो) पादतलकः ह्रस्वाच्च(श्च)रणशालिकाः ॥ १४ ॥
 आरे वृत्ते तथा जङ्घे संश्लिष्टसमशुक्तिके ।
 वैहीतीबीजसङ्काशा शुक्तयः कूर्पराश्रिताः १५ ॥
 क्रोडपश्चिमपादाभ्यां पादयोर्वक्रता भवेत् ।
 क्रोडदेशो विशालः स्याद् ग्रीवा दीर्घा च पीवरा ॥ १६ ॥
 स्थूलं शिरस्तथा वृत्तं गर्भस्थे लघुलोचने ।
 स्थूला कुब्जा तथा वासा पेशलं तनु वासरम् ॥ १७ ॥

१ A जो । २ A दो । ३ A वल । ४ A णले । ५ A A चो । ६ A त्यागोः । ७ A तो ।
 ८ A रण । ९ A णः । १० A ताः । ११ A च । १२ A यथ । १३ D ता । १४ A रोच । १५
 D सज्जि । १६ A रिक्ता । १७ A ये । १८ A ध । १९ D जंति । २० A सु । २१ A जहन्ती ।
 २२ A भोज ।

केसरं विशदं दीर्घं तथा मकरिका वरा ।

अंसौ समुन्नतौ शस्तौ ह्रस्वाह्रस्वविलम्बिनौ ॥ १८ ॥

कर्कशानि च पिच्छानि पृष्ठं कूर्मवदुन्नतम् ।

संलग्नः पुच्छसन्धिः स्यात्समं पुच्छं प्रशस्यते ॥ १९ ॥

दीर्घा वालधिका शस्ता महिलापिच्छकं लघु ।

पुपिच्छे वायसे (चायते) स्यातां पृष्ठभागोऽतिविस्मृ(स्तु)तः ॥ १०२० ॥

एवं लक्षणसंयुक्तान् सुभट्टान्कुक्कुटान् वरान् ।

धारयित्वा कुलाये च तज्ज्ञैस्तान् परितो(पो)षयेत् ॥ २१ ॥

रसोदनैर्घृतोपेतैर्दध्ना च परिमिश्रितैः ।

अङ्गुष्ठतर्जनीयोगान्निष्पीड्य शिखरं दृढम् ॥ २२ ॥

इतरैः कराशाखाग्रैर्वक्त्रं व्यादाय भोजयेत् ।

धात्रीफलप्रमाणांश्च शासान् यत्नेन भोजयेत् ॥ २३ ॥

पाययेच्छीतलं तोयं क्षालयेदुष्णवारिणा ।

मुखं सशेखरं लिम्पेन्मृदा लवणयुक्तया ॥ २४ ॥

निष्पावपत्रस्पर्शरसैर्निशया वा विलेपयेत् ।

चैङ्कामयेत्प्रनाक् पश्चाद्यामभेकमतन्द्रितः ॥ २५ ॥

खेलयेत्पांसुले स्थाने करीषे वा मुचूर्णिते ।

मध्यदिने कुलायेषु निक्षिपेत् कुक्कुटान् पृथक् ॥ २६ ॥

सायं पुनस्तथा भोज्यं^{३३}(ज्याः)तैलेनाभ्यज्य युक्तितः ।

शेखरं मुखदेशं च जङ्घां पादतलं तथा ॥ २७ ॥

उष्णाम्बुमुत्तवस्त्रं तु निष्पीड्य स्वेदयेच्छनैः ।

वासयति^{३४} समारोप्य शाययेन्निशि कुक्कुटान् ॥ २८ ॥

मार्जारादिभयाद्रक्षेत्प्रयत्नात्परिपालकः ।

एवं सम्पोष्य यत्नेन कुक्कुटान् युद्धकोविदान् ॥ २९ ॥

१ D राः । २ D ह्रस्वाह्रस्वविलम्बिनौ । ३ A पुष्पं । ४ A धं । ५ पुपि । ६ A गेऽतिविस्मृतः, गोविनिस्तत D गेतिविस्मृता । ७ A य । ८ A स । ९ A वाधि । १० A चक्रा । ११ A ज्य । १२ A छि ।

पात्रिकालम्बनं कृत्वा ध्वजदण्डं समुत्क्षिपेत् ।

ततः प्रसादचितैश्च कुक्कुटाहवलम्पटैः ॥ १०३० ॥

प्रतिपक्षीकृतं(तैः) सार्धं योधयेत्कुक्कुटान्नृपः ।

प्रत्यर्थिषु तथा मुख्यां विधाय प्राणवल्लभाम् ॥ ३१ ॥

तया सह प्रकुर्वीत कुक्कुटाहवमुत्तमम् ।

वारे शनैश्चरे राज्ञौ सम्मार्ज्यं धरणीतलम् ॥ ३२ ॥

सुलिप्ते मन्दिरस्यान्तरालिखेद्व्रतिमण्डलम् ।

ग्रन्थिभ्यां नियतं सूत्रं कृत्वैकादशमुष्टिकम् ॥ ३३ ॥

चतुरस्रं प्रकुर्वीत तेन मण्डलकं समम् ।

प्राक्प्रत्यगायते रेखे द्वे मध्ये दक्षिणोच्चरे ॥ ३४ ॥

एवं नवपदं क्षेत्रं समं यत्नात्प्रकल्पयेत् ।

मध्यमं ब्रह्मणः कोष्टं प्राच्यमिन्द्रस्य कोष्टकम् ॥ ३५ ॥

वन्हेराग्नेयकं कोष्टं दक्षिणं यमकोष्टकम् ।

नैऋ(ऋ)त्यं नैऋ(ऋ)तं कोष्टं पाश्चात्यं वरुणस्य च ॥ ३६ ॥

वायव्यं वायुसंज्ञं स्यात् कौबेरं भैरवास्पदम् ।

ईशानमीशकोष्टं स्यात् तत्प्राच्यां बहिरालिखेत् ॥ ३७ ॥

सूर्यमण्डलकं वृत्तमर्धमिन्द्रोश्च मण्डलम् ।

दक्षिणे दिङ्मुखे लेख्यं क्षुरिके शक्रकोष्टके ॥ ३८ ॥

उत्तराग्रा भवेत्पूर्वा दक्षिणा पश्चिमानना ।

इन्द्रगेहालिखेत्पूर्वं कोष्टकं तत्पमाणकम् ॥ ३९ ॥

तोरणालङ्कृतं कुर्याच्चिशूलत्रयभूषितम् ।

अग्निकोष्ठस्य तत्कोणे तुल्यविद्धिन्दुकात्रिकम् ॥ १०४० ॥

आलिखेद्यमकोष्ठस्यै याम्ये रेखासमाश्रिता(तम्) ।

मातृकागणमुद्दिश्य पङ्क्तिं विन्दुसप्तकम् ॥ ४१ ॥

१ A समर्थ । २ D नैऋ । ३ A न्वि । ४ A प्राच्या । ५ D नैऋत कोष्टे पाश्चात्यं क्षेत्रं तद्वरुणस्य च ।
६ A तेर । ७ D च्यामिन्द्रकोष्टकं । ८ A गोदङ्मुखं । ९ D ख्ये । १० A स्यागामे ।

त्रिकोणं^१ वारुणात्कोष्ठात्पश्चिमं^२ कोष्ठमालिखेत् ।
 तत्कोष्ठमध्ये विलिखेत्कुक्कुटस्य पदद्वयम् ॥ ४२ ॥
 आग्नेयं^३(य)शिरसं सर्पं^४ विलिखेद्वायुकोष्ठके ।
 कौबेरं^५भैरवो लेख्यो दक्षिणाशाशिरो(रा) महान् ॥ ४३ ॥
 कपालं^६ कर्त्रिका(कां) हस्त(हस्ते) त्रिशूल(लं)हमर्हं^७ दधत् ।
 शालिपिष्टस्य कल्केन शङ्खकल्केन वा बुधः ॥ ४४ ॥
 मण्डलं^८ रतिनामेदं शुचौ देशे समालिखेत् ।
 आचार्या मन्त्रगुह्यार्यं तत्तत्कोष्ठगतान्मुरान् ॥ ४५ ॥
 गैन्धिभिर्विविधैः पुष्पैस्ताम्बूलैर्धूपदीपकैः ।
 इङ्गिताकारतत्त्वज्ञैर्जयाजयविचक्षणैः ॥ ४६ ॥
 सेवाकारैश्च संवेष्ट्य समन्ताद्रतिमण्डलम् ।
 तत्रैको मोक्षको दक्षः पूर्वाभिमुखमास्थितः ॥ ४७ ॥
 त्रिकोणकोष्ठकस्यान्ते स्थापनीयो महीभुजा ।
 तत्रैकं शुभसंयुक्तं सम्प्राप्तविजयं पुरा ॥ ४८ ॥
 पाण्डुरं तु सिते पक्षे कृष्णं कृष्णे तु कुक्कुटम् ।
 मोक्षको त्रैहरेर्यानि कुक्कुटं गरुडं तथा ॥ ४९ ॥
 ध्यात्वा समाहितो भूत्वा मन्त्रगुह्यचारयेदिमम् ।
 ॐ गरुडानां सुवर्चा पैक्षपक्षित्विनंतैरं ग्रवत अमा याहि स्वाहा ॥१०५०॥
 पक्षौ वक्षः प्रयत्नेन त्रिकोणस्थपदस्थितम् ।
 जयत्युक्ता विमुञ्चेच्च^९ प्राङ्मुखं चरणायुधम् ॥ ५१ ॥
 विमुक्तस्ताम्रचूडस्तु यद्वर्णं कुसुमं स्पृशेत् ।
 चञ्चर्वीं^{१०} तद्वर्णमौंशसेत्कुक्कुटं प्रतियोषिनम् ॥ ५२ ॥
 ततोऽपसार्य पुष्पाणि वारिणा परिषिच्य च ।
 पुनस्तेनैव करुणं मोक्तव्यश्चरणायुधः ॥ ५३ ॥

१ A गव । ३ A को । ३ A सः । ४ D अ । ५ A र्थ । ६ A रु । ७ D ल । ८ A रु ।
 ९ A तत्कोष्ठे च । १० A न्वा । ११ D सग्नै । १२ A हरिसालानं । १३ A य । १४ A ता । १५ A
 न तस्मै । १६ A ताम् । १७ D तव । १८ A ब्रा । १९ D मास्थति । २० D वि ।

संलग्नपिच्छैः शीघ्रं चेतोरणाभिमुखं व्रजेत् ।
 ऊर्ध्वं दक्षिणनेत्रेण संविष्टो विजयं वदेत् ॥ ५४ ॥
 इन्द्रकोष्ठं समाविश्य क्षुरिकाभुञ्जिताननाम् ।
 मुष्टौ स्पृशन् जयं शंसेदितरां वाऽग्रदेशतः ॥ ५५ ॥
 तस्मिन्कोष्ठे समास्थाय घनवर्षमहीतले ।
 दक्षिणे वित्तवर्षे च जयं शंसत्यसंशयम् ॥ ५६ ॥
 तत्र थो^० यदि वीक्षेत पादयोरन्तरालकम् ।
 दक्षिणेन समावृत्य पश्यन्पृष्ठं जयं वदेत् ॥ ५७ ॥
 तत्रस्थं(स्थो) चरणाग्रेण दक्षिणेन शिखी स्पृशेत् ।
 नासां वा नखराग्रेण मस्तकं वा जयी भवेत् ॥ ५८ ॥
 परस्परसंमं स्पृष्टं पक्षयुग्मं समुत्क्षिपेत् ।
 तत्रस्थो जयमाशंसेत्कुञ्जन्वा दक्षिणं व्रजेत् ॥ ५९ ॥
 अनलस्य गृहे स्थित्वा स्थित्वा पिच्छनिभः सरन् ।
 पक्षावास्फालयन्वापि जयमाख्याति निश्चितम् ॥ १०६० ॥
 तत्रस्थः पश्चिमं बिन्दुं स्पृशन्स्था(शंश्वा)प्यग्रदक्षिणम् ।
 परिवृत्य व्रजन्शीघ्रं कुक्कुटो विजयी भवेत् ॥ ६१ ॥
 दक्षिणं कोष्ठमाविश्य कूटजं लग्नपिच्छगः ।
 प्रसार्य कन्धरादूर्ध्वं सम्पश्यन् जयमादिशेत् ॥ ६२ ॥
 तत्र प्रदक्षिणं कृत्वा घटयित्वा तु वर्तमानि ।
 दक्षिणे पुच्छमाधूय नेत्रं भित्त्वा जयी भवेत् ॥ ६३ ॥
 तत्रस्थान्बिन्दुकांश्चञ्च्वा विशमाने(नो) च संस्पृशेत् ।
 मूलं चादक्षिणी रा(या)यात्कुक्कुटो विजयी भवेत् ॥ ६४ ॥
 नैऋ(र्ऋ)त्यं कोष्ठमासाद्य विनिमील्य विष्टोचने ।
 शेते जठरमुन्नम्य जयैवांश्चरणायुधः ॥ ६५ ॥

१ D छे । २ D तु । ३ D स्पृश । ४ D वा । ५ A स्था । ६ A यः । ७ A स्था । ८ A तु ।
 ९ A स्व D ख । १० D म । A ११ लूजत्वा । १२ D यित्वा । १३ A न्दुस्पृशस्वच्छा F शंश्वास्था ।
 १४ A जंघी । १५ D सजयन् । १६ A स्थू । १७ D वा । १८ A णाराया । १९ D तं । २० A संवा ।

तत्रस्थानलकोणेन कृकवाङ्कुर्विनिर्गतः ।
 तद्गृहे मक्षिकां वापि कीटं वा खण्डयञ्जयी ॥ ६६ ॥
 पुच्छं प्रसार्य वा तत्र जानुभ्यां वा महीं स्पृशेत् ।
 निर्गत्य पुरुषं चञ्च्वा संस्पृशन् वा जयी भवेत् ॥ ६७ ॥
 जलेशस्य गृहे स्थित्वा दक्षिणं चरणं पुरः ।
 प्रसार्य चञ्च्वा भूदेवीं स्पृशन् विजयवान् भवेत् ॥ ६८ ॥
 तत्रस्थं दक्षिणं भ्रान्त्वा मुकुलीकृतपुच्छकम् ।
 व्याघ्रवचालेद्यस्तु स जयी कुक्कुटो मतः ॥ ६९ ॥
 विकीर्य पुच्छं तत्रस्थं चञ्च्वा पृष्ठं स्पृशन्नपि ।
 पादेन विलिखन् भूमिं जयमाप्नोति कुक्कुटः ॥ १०७० ॥
 तस्मादुद्धाद्य वदनं ग्रीवामूर्ध्वं प्रसार्य च ।
 जृम्भते यस्तु पक्षीशस्त्वरितं विजयी भवेत् ॥ ७१ ॥
 कुलायकोष्ठके तिष्ठन्नैत्रजनं घटयन् दृशौ ।
 शिशुवञ्जृम्भमाणस्तु विजयी चरणायुधः ॥ ७२ ॥
 आसाद्य कोष्ठकं वा(प्रा)च्यमुपविश्य महीतलम् ।
 चञ्च्वा स ताडयन् पक्षी विजयं ध्रुवमाप्नुयात् ॥ ७३ ॥
 तत्रत्यो रङ्गमूर्ध्नीं स्वादंश्चञ्च्वा जयी भवेत् ।
 साशं (सोऽश्नन्) दंष्ट्राङ्कुरं वापि कूर्जन्वाऽपि मुहुमुहुः ॥ ७४ ॥
 ऐशाने कोष्ठके स्थित्वा भैरवीयुधवाससी ।
 चक्षुर्वा संस्पृशञ्चञ्च्वा कुक्कुटो जयभाग् भवेत् ॥ ७५ ॥
 कुबेरभवने स्थित्वा निक्षिपेद्भजवत्पदम् ।
 चञ्चुना दक्षिणे भागे भूमौ घर्षञ्जयी भवेत् ॥ ७६ ॥
 जैत्तिपन्नपि पुष्पं च मोक्षं कर्षं (र्षं) जयी भवेत् ।
 निर्गत्य शाम्भवात्कोष्ठेत् अमित्वा च प्रदक्षिणम् ॥ ७७ ॥

१ A घन्वा । २ A दुग्ध्यम् । ३ D ल । ४ A न्न । ५ D घटयेद्दृशौ । ६ A नान्यो ।
 ७ D मी । ८ D दन्वापि । ९ A दृष्टाङ्कुरा । १० A जत्वा । ११ A तैर । १२ A जयवहम् ।
 १३ This line is omitted in D । १४ A छे ।

चञ्च्वा स्पृशन्नशानाथं जयमाप्नोति कर्मठः ।
 ब्रह्मणः कोष्ठके स्थित्वा चक्षुषीं विनिमीलयन् ॥ ७८ ॥
 उत्क्षिपन् वदनं स्थित्वा विजयी चरणायुधः ।
 तत्रस्थः कुक्कुटो गाढं ग्रसते गगनाङ्गणम् ॥ ७९ ॥
 उत्क्षिपन् दक्षिणं पक्षं समानं विजयी भवेत् ।
 रेखाद्वितीयसम्पाते कीलके वहते^१ यदि ॥ १०८० ॥
 कीलकं वापि चाक्रामेद्धन्याद्वा यदि घोणकम् ।
 मध्यमेन खुरेणाथ वामं कण्डूयते यदि ॥ ८१ ॥
 ध्रुनुते वामतः पुच्छं तस्य चक्षुर्विभिद्यते ।
 घर्षतो यदि चञ्चर्वग्रं नखस्योपरि संस्पृशेत् ॥ ८२ ॥
 सन्धिं वा जानुनस्तस्य लोचनं स्फुटति स्फुटम् ।
 वामेन चरणेनाथ स्पृशत्यङ्गं यथा निजम् ॥ ८३ ॥
 तदङ्गं भिद्यते तस्य नासां चञ्चवैव भज्यते ।
 चरणस्य बहिर्भागं चञ्चवग्रेण निहन्ति चेत् ॥ ८४ ॥
 पुच्छं प्रसार्य ध्रुनुते कुक्कुटः स पलायते ।
 पिच्छानि सर्वगात्रेषु विकीर्णानि समानि चेत् ॥ ८५ ॥
 दक्षिणं पादतलकं चञ्च्वा कोञ्चति चेत्स्वकम् ।
 नखं वामपदाक्रान्तगाढं यदि विकर्षति ॥ ८६ ॥
 भिन्दन्नक्षस्य नयनं कुक्कुटः समराङ्गणे ।
 दक्षिणेन पदेनाङ्गं संस्पृशन् परघातनः ॥ ८७ ॥
 दक्षिणे नैतचेष्टाभिरादिशेज्जयमात्मनः ।
 ग्रीवामाकुञ्च्य रसनां दर्शयन् यदि जृम्भते ॥ ८८ ॥
 उत्क्षिपेच्च मुहुः शीर्षं सङ्कुल्या^२ (कुल्ये) वा विषमे जयः ।
 दक्षिणं पादमुत्क्षिप्य मुष्टिं^३ बद्ध्वावतिष्ठते ॥ ८९ ॥

१ A अ । २ A पा । ३ D येव । ४ D पुव A F हव । ५ A चकोमेह । ६ A च्च्वा । ७ A सा ।
 ८ A च्च्वा । ९ These two lines are omitted in D । १० A द । ११ A णोस । १२ A च ।
 १३ A शिवदव ।

तूर्यनादेन संहृष्टाः कुर्वन्तः सिंहगर्जितम् ।
कल्पितान् कुक्कुटान् श्लिष्टान्संयोज्य च पुनः पुनः ॥ २ ॥

प्रहरत्रितयादूर्ध्वं गच्छेयुः खलकं पुरः ।
त्रिशङ्खस्तपरीणाहं सुवृत्तं वेदिकावृतम् ॥ ३ ॥

बहुभिर्महकैर्बद्धं समन्तान्मुदुभूमिकम् ।
पांसुकर्दमपाषाणैर्वर्जितं सुसमं दृढम् ॥ ४ ॥

पूर्वद्वारसमोपेतं पुष्पमण्डपिकायुतम् ।
प्रतीच्यां कल्पितास्तेऽपि पूर्ववृद्धायनोच्छ्रितम् ॥ ५ ॥

खलकं कारयेद्राजा मण्डपेन समन्वितम् ।
राज्ञः पक्षस्थिताः सर्वे विशेषैः खलकं पुरा ॥ ६ ॥

उत्तरे दक्षिणे वापि दिग्भागे खलकान्तैः ।
आच्छाद्य कुक्कुटान्स्त्रैस्तिष्ठेयुः पङ्क्तिस्तृ(स्तु)ते ॥ ७ ॥

प्रतिपक्षागमालोके^१ कारयेत्तत्पराजयः(यम्) ।
ततो राजा समभ्येत्य वेदिकां परिभूषयेत् ॥ ८ ॥

अन्तःपुरपुरन्ध्रीभिः प्राणवल्लभया युतैः ।
पूर्वोक्तेन प्रकारेण तदन्यां दिशमाश्रिताः ॥ ९ ॥

नृपपक्षस्थिताः सर्वे तिष्ठेयुर्गलगर्जनाः ।
ततः पूर्वं प्रविष्टौ ये चेष्टाविज्ञानकोविदाः ॥ १११० ॥

वीक्षे^१न्तव्यमुद्वाघन्कु(नन्तरुद्वाघ्य कु)क्कुटान्सवान्पृथक् पृथक्
तत्र यः शुभचेष्टाभिरन्वितस्तन्निर्वाधनम् ॥ ११ ॥

प्रकुर्युः कुक्कुटं तज्ज्ञा आरे चान्यो^१ऽस्य तेजयेत् ।
क्षुरिकाग्रेण संलेख्य पुत्रिकां धरणीतले ॥ १२ ॥

तन्नेत्रमृदमादाय दक्षिणारानने क्षिपेत् ।
यथा तैक्ष्ण्यं भजेदारा तथा कुर्वीत कोविदः ॥ १३ ॥

१ A छायुद्वायोभ्याश्च वा, श्लिष्टान् समस्तकिकवायुना । २ D बकैर्बद्धं सङ्गतान् । A बके तद्वत् । ३ A पूर्व । ४ A पा । ५ A त । ६ A त्रि । ७ A वय । ८ D खलकेतस्य । ९ D सभामेत्य । १० A प । ११ D त्रि । १२ D व । १३ A ति । १४ A श्ये । १५ खन्यमुद्वाघ्य कुक्कुटान् । १६ D न्योस्ति

आरै^१ सुनिशिते कृत्वा भूमिं^२ संसिच्यै^३ वारिणा ।
 तन्मृदा लेपयेत्पादावूर्ध्वं तालुं च शेखरम् ॥ १४ ॥
 अनेनैव प्रकारेण कुर्वीरन(वर्णः) प्रतिशस्यते ।
 मिश्रपादो जयेच्छेतं तं श्वेतो जयमेचकम् ॥ १५ ॥
 मिश्रपादो जयेत्कृष्णं^४ एवं पक्षान्तैः सह ।
 योधयेत्कुक्कुटौ^५ पश्चाद्दीरनीराजितावुभौ ॥ १६ ॥
 विकीर्णकैसरगतौ चञ्चुप्रान्तेर्न मस्तकम् ॥
 कृकाटीं^६ केसरारूढां चिबुकालम्बिकूर्चिकाम् ॥ १७ ॥
 पृष्ठं पुच्छं तथा धृत्वा धृत्वा पादप्रहारिणौ ।
 मुखदेशं विभिन्दन्तावारघातैः^७ परस्परम् ॥ १८ ॥
 वमन्तौ रुधिरं वक्रात्स्रवच्छोणितमस्तकौ ।
 मुहुर्मुहुर्धार्यमाणौ मार्जकैः पाय(द)तोदकैः^८ ॥ १९ ॥
 वाससा विभ्वं(ध्य)मानौ तौ^९ मुच्यमानौ पुनः पुनः ।
 धावन्तावनुगच्छन्तौ भ्रमन्तौ तौ^{१०}पि क्वचित् ॥ ११२० ॥
 सम्मुखौ पुनरायातौ गोपायन्तौ च मस्तकम् ।
 सैन्दृष्टचञ्चुकौ शान्तौ पाता(द)घातविवर्जितौ ॥ २१ ॥
 निश्वसन्तौ विकास्यास्यं शिथिलीकृतपक्षकौ ।
 श्लथं^{११}पुच्छौ स्तब्धपादौ तिष्ठन्तौ च संवेपथू(श्च) ॥ २२ ॥
 सन्दृष्टचञ्चुकौ शान्तौ पादाघातविवर्जितौ ।
 लिखिताविव तिष्ठन्तौ जङ्घान्तन्यस्तैर्मस्तकौ ॥ २३ ॥
 पक्षान्तस्थितवक्रौ च मिथः संश्लिष्टकन्धरौ ।
 घटिताविव तिष्ठन्तौ चेष्टांहीनौ च कुक्कुटौ ॥ २४ ॥
 न स्पृष्टव्यौ तथा भूमौ मार्जकैर्धर्मवर्तिभिः ।
 अन्यथा मार्जकैः स्थित्वा प्रोञ्छनीयमसृक् सृतम् ॥ २५ ॥

१ D रा । २ A मि । ३ A ध्य । ४ A ल । ५ A ण । ६ A दं । ७ D करगा चञ्चु । ८ D न
 निज । ९ A दो । १० A च । ११ A कृ । १२ D धाधवा । १३ A तं । १४ A के । १५ D विद्य ।
 १६ A तु । १७ D स्तावपिच । १८ D Omits this line । १९ A एण । २० D युथापक्क । २१ A गत ।
 २२ D छ । २३ D च्छा ।

आच्छाद्य वाससा वक्त्रं कुक्कुटस्योधिमारजकः ।
 स्वैदयेच्च (च्छ) सितैरुष्णैर्वारं वारं मुखोद्गतैः ॥ २६ ॥
 उद्धरेत्पतितं शीघ्रं वक्त्रं च रुक्मं जुतां नयेत् ।
 श्रमार्तं पाययेत्तत्र मार्जकानामयं विधिः ॥ २७ ॥
 कुक्कुटो यस्य पक्षस्थः प्रहरेच्च यदा यदा ।
 तदा तदा प्रकुर्वीरस्तत्पक्षा गलगर्जितम् ॥ २८ ॥
 मीलिते स्फुटिते चापि लोचने कुक्कुटस्य हि ।
 भग्रे तु चञ्चुपुटके श्रेमे वा रक्तनिर्गमात् ॥ २९ ॥
 स्त्रीकृत्यापजयं युद्धाद्वारणीयं स्वकुक्कुटः ।
 मृते पलायिते वापि दैर्वादेव पराजयः ॥ ११३० ॥
 पराजितानामारुह्य पृष्ठं स्कन्धं जयावहाः ।
 परिहार(स)परैर्वाक्यैर्लज्जयेयुः पराजितान् ॥ ३१ ॥
 परिहासपदार्थाभिर्मर्मभिभि(न्वि)तगालिभिः ।
 त्रिर्पदीभिः सरामा(गा)भिर्गोपयेयुः पराजितान् ॥ ३२ ॥
 पराजितानामौक्यं ध्वजयष्टि(ष्टि)बलात्ततः ।
 जयतुर्यनिनादैश्च नृत्यद्भिर्नर्तकैः पुनः ॥ ३३ ॥
 करेणुकां समारोप्य कुक्कुटं विजयोजितम् ।
 भ्रामयेत्पुरवीथीषु जयी भवनमानयेत् ॥ ३४ ॥
 दिवसत्रितयन्त्वेवं विनीतं पानीयसङ्घयया ।
 योधयेत्कुक्कुटान्श्रेष्ठान् जयावाधि महीपतिः ॥ ३५ ॥
 अवधिं युद्धयमानस्य ज्ञातुं नालीं प्रकल्पयेत् ।
 सौवर्णीं राजतीं वापि द्वाविंशत्यङ्गुलायताम् ॥ ३६ ॥
 मध्ये वक्रां सुसंश्लिष्टां स्रोतसीं लोकवाहिनीम् ।
 वदनेन पिधायार्यं तस्यै शून्यां (न्ये) तु वेदयेत् ॥ ३७ ॥

१ A सा । २ D स्व वि । ३ A खे । ४ D मि । ५ A जतां । ६ A आ । ७ A क्ताय ।
 ८ D वा । ९ यस्तु । १० D तस्यदैव । ११ D न्जितान् । १२ A ताः । १३ A मि म । १४ A ।
 १५ D नपा । १६ D नित्ता । १७ D हा । १८ D सो । १९ A नी । २० D स्याः । २१ D तु ।

जलपूर्णं (णी)तदन्येन वक्त्रेण विनिवेशयेत् ।
 तोयपूर्णं घटे तस्यै रन्ध्राङ्गिकासयेज्जलम् ॥ ३८ ॥
 ज्वा(ना)लायाः श्लक्ष्णभागस्तु भेयस्त्वङ्गुलमानतः ।
 एकद्वित्रिक्रमेणैवं यावत्स्याद्वादशाङ्गुलम् ॥ ३९ ॥
 ततोऽर्कवारे सम्प्राप्ते योधयेदग्रयोधिनम् ।
 सोमवारे तु धौरेयं कुक्कुटं जलसङ्घचया ॥ ११४० ॥
 सलिलस्याढकं यावन्नाडी रन्ध्रेण संश्रयेत् ।
 मुख्यं तु योधयेत्तावत्तदर्धेनाग्रयोधिनम् ॥ ४१ ॥
 द्वितीये सोमवारे स्यादाढकद्वितयं ततः ।
 योधयेदाढकन्त्वेकं द्वौ प्रस्थौ विनिवारयेत् ॥ ४२ ॥
 पुनः प्रस्थद्वयं यावद्योधयेत्कुक्कुटौ मिथः ।
 तद्वत्कुक्कुटमानार्थं योधयेदग्रयोधिनम् ॥ ४३ ॥
 तृतीये सोमवारे स्यादाढकत्रितयं जलम् ।
 योधयेदाढकं त्वेकं द्वौ प्रस्थौ विनिवारयेत् ॥ ४४ ॥
 पुनरप्याढकं युद्धं प्रस्थमेकं निवारयेत् ।
 अवशिष्टं पुनः प्रस्थं योधयेच्चरणायुधम् ॥ ४५ ॥
 एवं द्वादशरात्रेषु नीरमानं प्रकल्पयेत् ।
 ध्वजयष्टिं तु गृहीयुः सम्प्राप्तविजया बलात् ॥ ४६ ॥
 अनेनैव प्रकारेण पञ्च सोमस्य वासरान् ।
 योधयेत्कुक्कुटान् राजा पुंरयोधिभिरान्वितान् ॥ ४७ ॥
 षष्ठे वारे तु सम्प्राप्ते कुलायं परिमण्डयेत् ।
 वस्त्रैः काञ्चनपटैश्च पट्टिकामाल्यकैरपि ॥ ४८ ॥
 पराजितस्ततः पूर्वं वर्णमाख्याय निक्षिपेत् ।
 कुलाये कुक्कुटं प्रातरन्यैरप्राप्तदर्शनम् ॥ ४९ ॥

१. A न । २. A ण । ३. A स्या । ४. D मिथ । ५. A स्तो । ६. A च्छाद । ७. A ज्वला ।
 ८. A र्ध । ९. A जि । १०. A याव । ११. A ते । १२. D पुनस्त्वोभिभिरन्वितान् ।

बलवान्निक्षिपेत्पश्चात्कुटं जयशंसिनम् ।
 न विलम्बं प्रकुर्वीत मासौर्षादधिकं क्वचित् ॥ ११५० ॥
 निम्बपत्रमपामार्गं सूर्यपत्र(त्रं)ससर्षपम् ।
 बदरीवटपत्रं च ब्रह्मदण्डैः समन्वितम् ॥ ५१ ॥
 बन्धनीयं कुलायग्रे रक्षार्थं परिकर्मणे ।
 रजकावटतोयेन सेचनीयौ कुलायकौ ॥ ५२ ॥
 नानाविधफलैः पुष्पैर्नानापकान्नवल्लवैः ।
 मण्डयेत्तं यथाभागमासमन्तान्मनोहरम् ॥ ५३ ॥
 कुलाये मण्डिते सम्यक् करिणीमधिरोपयेत् ।
 उषिता नर्तकाः सर्वे नृत्यन्तो यान्ति ते पुरः ॥ ५४ ॥
 किरन्तः पुष्पवर्षाणि कुर्वन्तः सिंहगर्जितम् ।
 महता तूर्यघोषेण पूरयन्तो दिगन्तरम् ॥ ५५ ॥
 विभूत्या परया युक्ताः पक्षद्वितयवेदिनः ।
 प्रविशेयुः खलं सर्वे पराजितपुरःसरम्(राः) ॥ ५६ ॥
 ताम्बूलं चन्दनं पुष्पं वस्त्राण्याभरणानि च ।
 यथायोग्यं प्रयच्छन्तो मानयन्तः परस्परम् ॥ ५७ ॥
 नीडयोः स्थितयोः पूर्वं मण्डितौ तौ कुलार्थकौ ।
 न्यसेन्मृपतिशोभार्थं स्वे स्वे पक्षं(क्षे) निजं निजम् ॥ ५८ ॥
 पुरा जिताः कुलायस्या(स्याः) पैरिमार्ज्यं पुरोऽङ्गणम् ।
 पृष्ठतस्तूर्यनादेन समुत्पाद्यं(व्य)कुलायकम् ॥ ५९ ॥
 वीक्षेरन्कुक्कुटं तज्ज्ञा जयाय जयसूचकम् ।
 कुक्कुटाभिमुखो भूत्वा यदि तिष्ठति कुक्कुटः ॥ ११६० ॥
 न निस्सरति नीडादूर्ध्वं तिष्ठेद्वापि पराङ्मुखः ।
 भवेत्सङ्कुचितग्रीवो निर्दिशेत्स पराभवम् ॥ ६१ ॥

१ D नः । २ A साधोभि । ३ D णी । ४ A र । ५ A खलमण्डपिकां पुष्पैः फलैः । ६ A तां तथा
 ७ A नन्ता । ८ A D र । ९ D ले । D १० न्या । ११ A कैः । १२ D स्याः । १३ A परमार्जा ।
 १४ D ग । १५ A य । १६ A यस्ति ।

भूमिं विलिख्य तिष्ठेद्वा अखिलानाह्वयन्ति(येत) वा ।
 प्रदक्षिणमुपावृत्य निःसरन् विजयी भवेत् ॥ ६२ ॥
 कुक्कुटे निर्गते नीडाद्वा(दा)रे कुर्यात्सुतेजिते ।
 क्रमोऽयं प्रतिपक्षेऽपि शेषं कुर्वीत पूर्ववत् ॥ ६३ ॥
 योधयेत्पूर्ववच्चौ तु पूर्ववच्च जयाजयौ ।
 हसनं खेलनं गीतं सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६४ ॥
 युद्धेऽन्केन्दुकैः पुष्पैः पक्षिणोर्युध्यमानयोः ।
 हरिचन्दननीरैश्च सिञ्चेयुर्जलयन्त्रकैः ॥ ६५ ॥
 कुक्कुटाकौरमुद्राभिः कुङ्कुमाङ्कगभिरङ्कयेत् ।
 पराजितं जयोवेतो ललाटे दोष्णि वक्षसि ॥ ६६ ॥
 एकादशस्तथा वारो नान्दीमुख इति स्मृतः ।
 द्वादशैः कृत्तिकद्वारख्यस्तत्राप्येवं विभूतयः ॥ ६७ ॥
 तत ऊर्ध्वं न युद्धं स्यात्कुक्कुटानां कथञ्चन ।
 कुक्कुटानां विनोदोऽयं कथितः सोमभृशुजा ॥ ६८ ॥
 शृङ्गारवीररौद्राश्च कृता(करुणा)द्भुतभयानकाः ।
 बीभत्सहास्यसंयुक्ता रसाः स्युः कुक्कुटाहवे ॥ ६९ ॥
 कृकवाकुविनोदोऽयं वर्णितः सोमभृशुजा ।

इति कुक्कुटविनोदः ॥ ७ ॥

इदानीं कथ्यते कोऽपि विनोदो लावकाश्रयः ॥ ११७० ॥
 कच्छेलैः खारडीकश्च गोरञ्जो विगारैस्तथा ।
 पांमुल्लैश्च(लोवे)रसश्चैताः षट् स्युर्लावकाजातयः ॥ ७१ ॥
 कच्छेलमण्डलसम्भूता कच्छेलैः परिकीर्तिताः ।
 तद्द्रव्यास्तु गृहोत्पन्नाः खारडीका भवन्ति ते ॥ ७२ ॥
 विन्ध्यै सखे च सम्भूता लावकाः शोणमस्तकाः ।
 गेरञ्जा इति विख्याता युद्धकर्मणि मध्यमाः ॥ ७३ ॥

१ D महिलं च । २ A ल । ३ D पु । ४ A क्क, को । ५ D क्कादि । ६ A वा कृत्तिकादा । ७ D adds this line । ८ D छे । ९ D का । १० D लः । ११ A D लो श्वेतस्काश्च । १२ D छ । १३ D छे । १४ A द्वस्त्या । १५ A न्य । १६ D गौ ।

खारडीकेण संयुक्ता(क्ता) गेरञ्ज्या जायते तु यः ।
 विस(ग)रः स समाख्यातो मिश्रजातिरसन्ततिः ॥ ७४ ॥
 कच्छदेशं परित्यज्य येऽन्यदेशसमुद्भवौ ।
 अशोणमस्तकाः सर्वे लावकाः पाण्डु(पांमु)लाः मताः ॥ ७५ ॥
 खारपांसुलयोगाच्च लावः समुपजायते ।
 वेरसो नाम संज्ञेयः पांसुलानामयं बली ॥ ७६ ॥
 सर्वेषामुत्तमः प्रोक्तः खारडीविगरेस्तथा ।
 वेरसः पांसुलश्चैव मध्यमौ परिकीर्तितौ ॥ ७७ ॥
 पांसुलः पांसुलेनैव युद्धं कर्तुं भवेत्क्षमः ।
 गेरञ्जी लाविका श्रेष्ठा विगराणां प्रसूतये ॥ ७८ ॥
 युद्धकर्मसु गेरञ्जः कातरः परिकीर्तितः ।
 आम्बिनात्फाल्गुनं यावत् प्रसूयन्ते तु लावकाः ॥ ७९ ॥
 तिलपुष्पोद्गमे जाता अग्रजाः परिकीर्तिताः ।
 मधूकपुष्पपैते तु पाश्चात्या इति विश्रुताः ॥ ११८० ॥
 तस्मादाश्वयुजे तेषां यत्नं कुर्वीत सन्ततेः ।
 गेरञ्जी खारडी लावी महाकार्या सुलक्षणौ ॥ ८१ ॥
 पञ्जरेषु विनिक्षिप्य पोषयेच्च प्रयत्नतः ।
 गोघृमपिष्टसंयुक्तं मत्स्यमांसं सुचूर्णितम् ॥ ८२ ॥
 जलोष्पस्वेदितं तैलमृदितं करपल्लवैः ।
 अङ्गुष्ठतर्जनीयोगास्तेषां कुर्याद्यथाविधि ॥ ८३ ॥
 ताभिः सम्पोषयल्लावीर्यावनालाद्रिवीजकैः ।
 प्रियङ्गुतण्डुलैस्तद्वन्मुद्गानां विदलैरपि ॥ ८४ ॥
 त्रिकालं भोजयेदेताः पानीयं पाययेदपि ।
 करीषसार्ध(सान्द्र)चूर्णेन शृत्तिकामिश्रितेन च ॥ ८५ ॥

१ D वरार । २ A यो । ३ A वा । ४ A आ । ५ A कास्ते । ६ DS शुभावहाः । ७ A has
 विवित्रं यस्य सर्वोक्तं विगरो नामनामतः । ८ A चे ९ A य । १० D लः । ११ A व ल्ख । १२ A गो ।
 १३ D व । १४ D यातु । १५ A गो । १६ A ज्जीः । १७ A लोवीम । १८ A यः । १९ A णः ।
 २० D त्सवोः । २१ A यवाकुतीः ।

मियङ्गुधान्यमिश्रेण तद्विहारं प्रकल्पयेत् ।
 पूर्वाह्णे चापराह्णे च किञ्चिदातपमोचरे ॥ ८६ ॥
 मध्याह्णे शीतले स्थाने स्थापयेत्ताः प्रयत्नतः ।
 गैरञ्जीसङ्गमेच्छेत् सर्वे सुरतकाक्षिणः ॥ ८७ ॥
 प्रजने वीर्यसम्पन्नाः पोष्याः खारडिका वराः ।
 पुष्टासु तासु लावीषु विवृते स्मरमन्दिरे ॥ ८८ ॥
 गर्भाशये समुच्छ्राने मृदुस्पर्शे व्यवर्पयेत् ।
 गर्भाशये घनीभूते व्यक्तीभूते चा(तथा)ण्डके ॥ ८९ ॥
 न लगेद्वीर्यतो यस्मात्तस्मात्काले व्यवपयेत् ।
 वंशकाग्रशलाकाभिस्तालुदेशे परान्विताः (ताम्) ॥ ११९० ॥
 ऊर्ध्व(ध्वं)वस्त्रेण सन्नर्द्धां मध्ये कम्पा(प्रां) विभाजिताः (ताम्) ।
 पार्श्वद्व(द्वा)रैर्द्वयोपेता(तां) मध्यद्वारसमन्विताः (ताम्) ॥ ९१ ॥
 अर्न्तजलं(जालीं) विधायास्यां दम्पती विनिवेशयेत् ।
 एकस्मिन् कोष्ठके लावीमन्यस्मिन् लावकं क्षिपेत् ॥ ९२ ॥
 रते^{११} (पु)मेलयेत्तौ तु द्वारमुद्वाह्य मध्यमम् ।
 सम्भोगे विनिवृत्ते च पूर्ववत्पञ्चरे क्षिपेत् ॥ ९३ ॥
 अन्येद्युः प्रसवे प्राप्ते लै^{१२}घ्न्यां जाल्यां विनिक्षिपेत् ।
 गण्डकानि (काञ्चि) क्षिपेद्द्वारि पार्श्वद्वारसमन्वितौ^{१३}म् (न) । ९४ ॥
 गण्डकाभ्यन्तरे लावी प्रविश्याण्डं प्रसूयते ।
 एकान्तरे दिने प्राप्ते लावी सूते तथाण्डकम् ॥ ९५ ॥
 एवं क्रमेण सा सूते बहून्यण्डानि लाविका ।
 पश्चादाच्छाद्य पक्षाभ्यां विवर्त्सि^{१४}च्छिशुवरसला ॥ ९६ ॥
 त्रिसप्तवासराण्येवं रक्षत्यै^{१५}ण्डान्यहर्निशम् ।
 ततश्चाण्डानि निर्भिद्य निःसरन्ति च पिल्लिकाः ॥ ९७ ॥

१ A गो । २ A श्वत्स । ३ A जान । ४ A च । ५ A प । ६ these two lines are omitted in D । ७ D वदेशे । ८ A दामघ्य । ९ A या । १० A नर्जली । ११ D रतुर्मे A रते । १२ A ल । १३ A त्रत्यां । १४ D तम् । १५ A संशि । १६ A न्य ।

तदानीमेव धावन्ति मात्रा सह बुभुक्षिताः ।
 ततः पुनः क्षिपेज्जाल्यामेव वा सह पिष्टकान् ॥ ९८ ॥
 वैमिकीय(प्रकीटा)न्समादाय ग्रासार्थं तत्र निक्षिपेत् ।
 ततः क्रमात्पर्वत(र्ध)न्ते स्त्रीपुंसाकृत्यलक्षिताः ॥ ९९ ॥
 ऊर्ध्व(ध्वं)मासद्गयाद्व्यक्तिं यान्ति पिच्छैर्विशेषतः ।
 सितासिताभ्यां राजिभ्यामुपेतैः पिच्छकै रूर्जैः (चः) ॥ १०० ॥
 बिभ्राणस्ते पुमांसः स्युस्ताम्रवर्णैस्तु योषितः ।
 त्रिचतुर्मासैकादूर्ध्वं युध्यन्ते ते परस्परम् ॥ १ ॥
 पृथक् पृथक् प्रकर्तव्याः पञ्जरेषु विचक्षणैः ।
 ततः संवत्सरादूर्ध्वं युद्धयोग्या भवन्ति ते ॥ २ ॥
 अन्योऽन्यं न सहन्ते ते दर्पक्रोधसमन्विताः ।
 ततः श्रमं कारयेत् लावकान्युद्धसिद्धये ॥ ३ ॥
 लार्वा पञ्जरके कृत्वा दर्शयेल्लावकस्य ताम् ।
 आकृष्य पञ्जराल्लावं निक्षिपेत्तमवान्तरे (वस्तरे) ॥ ४ ॥
 वैभ्रीभिर्मुकुलाकारै र्निं(रेनि)र्मिते कलशान्विते ।
 अधस्ताच्च तथा चान्यं लावकं रक्षयेद्बुधः ॥ ५ ॥
 दर्शयेत्तस्य कोपार्थं लावकं दर्पकृजितम् ।
 वि(पि)धार्थं योधयेत्तन्तु वस्त्रवेण्या तु लावकम् ॥ ६ ॥
 अवस्तरे स्थितं लावं वस्त्रेणाच्छाद्य शिक्षकः ।
 लावकां धारणारज्ज्वा लम्बितं दर्शयेत्पुरः ॥ ७ ॥
 धौवयेत्त(त्तां) शनैस्तज्ज्वा लावकं चानुधावयेत् ।
 उत्क्षिपेच्च तथा चोर्ध्वं पक्षयोर्दार्ढ्यसिद्धये ॥ ८ ॥
 पोषयेच्च तथा लावं पोषितौ पितरौ यथा ।
 पुष्टं जितश्रमं शूरं योधयेत्प्रतियोधिना ॥ ९ ॥

१ A पे. ल्या । २ D नम्रकीडात् । ३ D छे । ४ D रः । ५ A णैस्त । ६ D सि । ७ A दु ।
 ८ D पौद्गल्य । ९ A रंज । १० D drops these lines । ११ D ये । १२ D वान्त । १३ A की ।
 १४ D जी । १५ A ता । १६ A यन्तु । १७ A आ । १८ वृहो । १९ A वा ।

धात्रीफलसमाकारं मस्तकं स्थूलकन्धरम् ।
 आपाण्डुरभ्रुवं ह्रस्वलोचनं कुञ्जचञ्चुकम् ॥ १२१० ॥
 स्व(ख)रालपिच्छसंयुक्तं स्थूलोर्ध्वं वृत्तजङ्घकम् ।
 विशालाङ्घ्रितलं दीर्घचरणाङ्गुलिसन्ततिम् ॥ ११ ॥
 पृथुत्रिकं महाकायं युद्धकर्मविशारदम् ।
 ज्येष्ठिकं तं प्रकुर्वीत लावकं वरलक्षणम् ॥ १२ ॥
 अन्तर्ज्येष्ठिं प्रकुर्वीत तनो न्यूनं च लावकम् ।
 ततोऽपि गुणतो हीनं विदधीती(ता)ग्रयोधिनम् ॥ १३ ॥
 मात्राशतेन विंशेन पूर्यते तोयधारया ।
 तावत्पात्रं प्रकुर्वीत सा नाडी कथिता बुधैः ॥ १४ ॥
 एकां च योधयेन्नाडीमेकां विश्रामयेत्तथा ।
 विश्रामनाडीः सन्त्यर्ज्य योधयेत्पञ्चनाडिकां ॥ १५ ॥
 एवं च योधयेत्सप्त नव चैव यथाक्रमम् ।
 हीनं मध्यं तथा ज्येष्ठं लावकं धरणीपतिः ॥ १६ ॥
 वितस्त्युत्सेधसंयुक्तं हस्तत्रितयविस्तृतम् ।
 किल्ल(लि)ङ्गं कारयेन्नीलं वस्त्रेण परिगुम्फितम् ॥ १७ ॥
 वृत्ताकारं तथादाय भूतले खलकाकृतिं ।
 अकृत्वा^{३४} नाम तज्ज्ञेयं लावौ तत्र तु योधयेत् ॥ १८ ॥
 खारही खारहीकेन विगरं विगरेण च ।
 चे(वे)रसञ्चे(संवे)रसेनैव कच्छलं कच्छलेन च ॥ १९ ॥
 प्रागेव लावयुद्धार्थं योधयेदग्रयोधिनम् ।
 अन्तर्ज्येष्ठि(ष्ठिं) तथा मध्ये ज्येष्ठि^{३५} तं (मन्ते) नियोधयेत् ॥ १२२० ॥
 उत्तिसप्तोऽर्धस्तरो येन निर्जलावकदर्पतः ।
 तस्य चेद्युध्यते लावो नवनाडीकृतावार्थं ॥ २१ ॥

१ A क । २ A स्वा । ३ A धै । ४ A ति । ५ A व्यै । ६ A तो । ७ डी । ८ A न्त ।
 ९ D ज । १० A काम । ११ D कनिष्ठ । १२ D कल । १३ D ति । १४ A ण्ड । १५ D मध्ये ।
 १६ D तथेत । १७ D बलवान् दर्पतः स्वयम् । १८ D धिः ।

नवनाल्यन्तरे लावो विजयेत परं यदि ।

विशेषेण जयस्तस्य तस्यैवावस्तरो चलः ॥ २२ ॥

नवनाहीकृतां सङ्ख्यां पूरयेद्यदि लावकः ।

तस्यैव विजयो ज्ञेयो येनावस्तर उच्छ्रितः ॥ २३ ॥

त(उ)च्छ्रितावस्तरस्यैव लावो यदि पलायते ।

नवनाल्यन्तरे तस्मात्तदन्यो जयमाप्नुयात् ॥ २४ ॥

अवस्तरं च गृह्णाति कृतं च पणमश्नुते ।

साम्ये पणो न लभ्येत समयाद्वा स लभ्यते ॥ २५ ॥

ततः प्रवर्तते(येद्) युद्धं लावकानां नरेश्वरः ।

युध्यमानास्ततो लावाश्चञ्चरा चर्वन्ति मस्तकम् ॥ २६ ॥

कृकाटिकां विधृत्वाऽथ चत्वारो(त्वरयो)त्प्लुत्य पक्षकैः ।

प्रहरन्ति मुहुः पादैर्भ्रमन्ति च विमुक्तये ॥ २७ ॥

ग्रीवोपुच्छं समुत्पाद्य(व्य) चञ्च्वा भिन्दन्ति कन्धराम् ।

सन्दशवत्तथा नासां दृष्ट्वा निघ्नन्ति पक्षकैः ॥ २८ ॥

रक्ताक्तशिरसः केचिद्भिन्नग्रीवास्तथापरे ।

पिच्छैर्वियोजिताः केचित्केचिल्लोहितग्रीवकाः ॥ २९ ॥

उत्खातनखराः केचित्केचित्पाटितवर्ष्मकाः ।

उत्प(त्स)न्नचञ्चवः केचित्केचिदुद्गान्तशोणिताः ॥ १२३० ॥

पुरः प्रसर्पिणः केचित्केचित्स्युरपसर्पिणः ।

आक्रान्तकन्धराः केचित् केचिदुर्न्मिताननाः ॥ ३१ ॥

स्रस्ताङ्गाः स्रस्तपक्षाश्च स्रस्तग्रीवा विलोचनाः ।

स्रस्तजङ्घोरुपादश्च स्रस्तसर्वाङ्गसन्धयः ॥ ३२ ॥

धैर्यमालम्ब्य तिष्ठन्ति व्यादायास्यं च (श्व) सन्ति च ।

तथाप्यमर्षा युध्यन्ते गात्रादभ्यधिकं मनः ॥ ३३ ॥

प्रागवस्थामतिक्रम्य त्वरितं प्रहरन्ति ये ।

गलर्गर्जश्च कुर्वन्तो नदन्ताश्च मुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥

लाविका ये न वीक्ष्ये(क्ष)न्ते ये च सङ्कोचिताङ्गकाः ।

पलायनपरा ज्ञेया लावकास्ते विचक्षणैः ॥ ३५ ॥

एवंविधान्परिज्ञाय पलायनपरायणान् ।

अन्येषु दुर्द्ध समामन्व्य युद्धदिनान्निवारयेत् ॥ ३६ ॥

एकस्य चञ्च्वां भग्यायां साम्यं कुर्याद्वयोरपि ।

अक्षमत्वेन वा साम्यं द्वयोः कुर्यान्महीपतिः ॥ ३७ ॥

शूरस्य विजयं दद्याद्विद्रुतस्य पराजयम् ।

इति लावकयुद्धेऽस्मिन् समयः परिकीर्तितः ॥ ३८ ॥

इति लावकयुद्धः (३५) ॥ < ॥

इदानीं मेषयुद्धस्य विनोदः परिकीर्त्यते ।

मेषास्तु त्रिविधा ज्ञेयाश्चोलिका जटिलास्तथा ॥ ३९ ॥

शोणवर्णास्तथा चान्ये सम्भवन्ति महीतले ।

भ्रुवौ पादाश्च जठरं पुच्छमास्यं श्रुतिद्वयम् ॥ १२४० ॥

इति यस्य भवेत्कृष्णं चोलिकः स उदाहतः ।

एतैरेव भवेच्छेत्तैः कृष्णश्चोत्साहचोलिकाः (कः) ॥ ४१ ॥

रोमाणि स्थूलदीर्घाणि तेषां कण्ठे स्तने तथा ।

येन केनापि वर्णेन यस्योर्णा सर्वगात्रजा ॥ ४२ ॥

मृदुला गुम्फिता श्लक्ष्णा जटिकः स प्रकीर्तितः ।

बन्धुर(रः)स्कन्धदेशे तु स्थूलसैङ्गतशृङ्गकः ॥ ४३ ॥

ह्रस्वाणि स्थूलरोगाणि सर्वाङ्गीणानि यस्य तु ।

लोहितो यश्च वर्णेन शोणः स परिकीर्तितः ॥ ४४ ॥

विभक्ताङ्गोऽस्मिन्सारश्च शूरश्चाक्षै(त) तुण्डकः ।

आवर्तः प्रोथदेशे स्याच्छतपद्या समाकृतिः ॥ ४५ ॥

१ A च । २ A च्छ । ३ A जेच । ४ A क्षये । ५ A न्ययु । ६ A दोऽय F दोत्य । ७ A त ।

८ D च्छा । ९ D नौ । १० D लास्ते । ११ D ताः । १२ A स्य । १३ A त्पङ्क । १४ A शौ । १५ D कृत ।

पुच्छेन मुकुलावर्तः सः शुभो लक्षणान्वितः ॥
 पराङ्मुखो य उत्पन्नो युद्धे न स पराजितः ॥ ४६ ॥
 कृष्णमस्तकमेषोऽपि शूरः स्यादिति निश्चितम् ।
 तेषां तु पोषणं कार्यं सूपकैश्चणकैरपि ॥ ४७ ॥
 तैलाक्तया कुरैरया दूर्वावेण्या तथाद्रिया ।
 सैन्धवं घृतसंयुक्तं सप्तमेऽहनि दापयेत् ॥ ४८ ॥
 दातव्यं पोषणार्थं तु तेन रोडो बली भवेत् ।
 पूर्वाह्णे चापराह्णे च भ्रममेव(येच्च) शनैः शनैः ॥ ४९ ॥
 निवर्त्य पाययेत्तोयं तेन चाप्यायितो भवेत् ।
 पत्ति(ट्टि)का(कां)लोहसम्भूता(तां) शृङ्गं विध्वास्य कीलयेत् ॥ १२५० ॥
 मुद्रिका(कां)बन्धनार्थं हि तत्रैव विनिवेशयेत् ।
 शुङ्गद्वयेऽपि वधीयात् मटकद्वितये ध्रुवम् ॥ ५१ ॥
 तिमिरे स्थापयेन्मेषं लशुनं चापि भोजयेत् ।
 आदित्यवारे युद्धार्थं कारयेल्लघुभोजनम् ॥ ५२ ॥
 मदार्थं पाययेन्मद्यं व्योषं वा भूर्ण(र्ज)पर्णकम् ।
 क्रोधार्थं निक्षिपेद्वक्त्रे तेन युध्येत निर्घुर्म् ॥ ५३ ॥
 योधयेच्च ततो मेषावन्योन्यं घोरघट्टनैः ।
 ततोऽपस्तृत्य सर्पन्तौ कुवन्तौ शीर्षताडनम् ॥ ५४ ॥
 कृकाटीमांसखण्डानि पातयन्तौ महीतले ।
 युध्येते मेषकौ^१ किञ्चिददस्त्यातिदूरकम् ॥ ५५ ॥
 केचि(काश्चि)च्छीघ्रमहारांश्च कुर्वन्तौ शतसङ्ख्यया ।
 उन्नयेत्पतितं योक्ता भैरवत्सै^{११} ततो नमेत् ॥ ५६ ॥
 पलायितस्तु यो मेषो न स शक्यः प्रयोजितुम् ।
 पणपूर्वं नियोद्ध्यास्ते ध्वजहेतोर्नियोधनम् ॥ ५७ ॥

१ D ध्वन्यन्त । २ A तु । ३ A श । ४ A भुज । ५ D कृ । ६ A रः । ७ A नौ ।
 ८ A युद्धयते । ९ A को । १० D किञ्चिच्छीघ्रं । ११ A पेत्य । १२ D भुज । १३ A त्सजयो ।
 १४ D adds these two lines.

पलार्थति ततो मेषे पणो ग्राहो यथोदितः ।
 एषं मेषविशेषाणां विनोदः कथितो भृशम् ॥ ५८ ॥
 कथ्यते सोमभूषेन विनोदो महिषाश्रयः ।
 भूलोकमलदेवेन कलासर्वस्ववेदिना ॥ ५९ ॥

इति मेषविनोदः ॥ ९ ॥

इदानीं कथ्यते कोऽपि विनोदो महिषाश्रयः ।
 वैदर्भाः कारहाटीश्च जालंधरसमुद्भवाः ॥ १२६० ॥
 सौराष्ट्रमध्यदेशा(श्या)श्च महिषा युद्धवेदिनः ।
 स्थूलस्कन्धा महाकाया विशालोरस्थलास्तथा ॥ ६१ ॥
 कुञ्जपौल(र)स्त्यैपादाश्च लाक्षापिङ्गलचक्षुषः ।
 हीनाः पश्चिमभागेषु क्षुण्णपक्षाः समोदराः ॥ ६२ ॥
 अस्रस्तमेढ्रकाश्चैव ह्रस्ववर्कविषाणकाः ।
 श्वेतकृष्णाः संपुण्ड्राश्च श्वेताङ्घ्रिश्चेतपुच्छकाः ॥ ६३ ॥
 ईदृशा महिषा ज्ञेया प्रशस्ता युद्धकर्मणि ।
 बालान्प्रियङ्गुपिष्टेन क्षीरमिश्रेण पोषयेत् ॥ ६४ ॥
 दध्रा समाषचूर्णेन बृंहयेत्तान् प्रयत्नतः ।
 ऊर्ध्वं संवत्सरात्तेषां नासावेधं समाचरेत् ॥ ६५ ॥
 नासायां निक्षिपेद्रज्जुं दृढां धारणहेतवे ।
 पिण्याकैः पू(कपू)र्णकुल्पापैर्विदलैश्चणकस्य च ॥ ६६ ॥
 कृशराभिः^१ सतैलाभिस्तर्कैर्लवणसंयुतैः ।
 तत्तत्कालसमुद्भूतैर्हरितैर्यवसैरपि ॥ ६७ ॥
 जलावगाहनैस्तेषां तुष्टिं पुष्टिं च कारयेत् ।
 वर्षाणां पञ्चकादूर्ध्वं दर्पवन्तो बलान्विताः ॥ ६८ ॥
 महाकाया विभक्ताङ्गा युद्धयोग्या भवन्ति ते ।
 महिषीष्टन्दमध्यस्थौ कर्दमालिप्तगात्रकौ ॥ ६९ ॥

निम्बपत्रकृतां मालां धारयन्तावुरःस्थले ॥
 विमुक्तनासिकाबन्धौ तुं(शू)लिकाप्रोतशृङ्गकौ ॥ १२७० ॥
 गोपानां करतालैश्च सिंहनादैः प्रहर्षितौ ।
 ऊर्ध्वमुत्क्षिप्य वदनं वीक्षमाणौ परस्परम् ॥ ७१ ॥
 कुञ्जराविव दुर्घर्षौ महिषौ योधयेन्मृपैः ।
 प्रहरन्तौ विषाणाग्रैः कोर्पन्मीलितमस्तकौ ॥ ७२ ॥
 नर्दन्तावि(व)वसर्पन्तौ भूतलन्यस्तजानुकौ ।
 उत्क्षिप्तपुच्छकौ क्रुद्धौ श्वसन्तौ वान्तफेनकौ ॥ ७३ ॥
 कीर्नास(नांश)लिप्तसर्वाङ्गौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
 तत्रैकैः पीड्यमानस्तु महिषेण बलीयसा ॥ ७४ ॥
 शृङ्गार्द्रदारितस्कन्धः भैरिभैः प्रपैलायते ।
 पाश्चात्यभागं शृङ्गभ्यां धारयन्ननुधावति ॥ ७५ ॥
 सम्प्राप्तविजयः क्रोधाव(द्ध)ली प्रेक्षकनाशनैः ।
 विनोदो महिषस्यैवं कथितः सोमभूभुजा ॥ ७६ ॥
 इति महिषविनोदः ॥ १० ॥
 पारिवतविनोदस्य वर्णनं क्रियतेऽधुना ।
 सिन्धुदेशे विशेषेण ब्राह्मणैः क्षत्रिया विशः ॥ ७७ ॥
 पारपताः प्रजायन्ते शूद्राः स्युर्यत्र कुत्रचित् ।
 सशिखा पादपिच्छाढ्यौश्चिरकणनशालिनः ॥ ७८ ॥
 ज्ञेयास्ते ब्राह्मणा जात्या पवित्राः शुभदर्शनाः ।
 पादपिच्छैः समायुक्ताः शैश्चत्कणनकोविदाः ॥ ७९ ॥
 पारापताः शिखाहीनाः ज्ञेया क्षत्रियजातयः ।
 अल्पकणसमायुक्ताः पादपिच्छविवर्जिताः ॥ १२८० ॥
 पारापतास्तु विशिखा विज्ञेया वैश्यजातयः ।
 श्वेताः कृष्णास्तथा शोणाः पीताश्च हरितास्तथा ॥ ८१ ॥

१ D शूलका शूलिनौ । २ A णौ । ३ A पाः । ४ A कुद्धौ स्वसन्तौ वान्तफेनकौ । ५ A कि । ६ A त्क ।
 ७ A क । ८ A मं । ९ A न्ध । १० A भ । ११ ब । १२ A रप । १३ A ण । १४ D परा । १५ A
 या । १६ A श्वित्रेक्षणविशालिनः । १७ D स ।

कर्बुराः पाटलाश्चिवा भवन्त्येतासु जातिषु ।
 हरिताङ्ग नीलकण्ठाः कृष्णराजिकपक्षकाः ॥ ८२ ॥
 रक्तलोचनपादाश्च शूद्राः पारापतास्तथा ।
 देवालये तथा सौधे शैलाग्रे च वसन्ति ते ॥ ८३ ॥
 न पोष्या ध्वनिहीनत्वाच्छूद्राः पारापताधमाः ।
 चण्डालान्त्यजजातीयाः कपोता विविधा पुनः ॥ ८४ ॥
 न स्पृश्या नैव सम्पोष्या गृहस्थेन कदाचन ।
 प्रमादाद्यस्य गेहान्तः प्रविष्टाश्चेत् कपोतकैः ॥ ८५ ॥
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत वेदोक्तविधिना बुधः ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव प्रशस्ता राजमन्दिरे ॥ ८६ ॥
 पौषणीयाः प्रयत्नेन यवगोधूमतण्डुलैः ।
 अन्यैरपि तथा धान्यैः शुक्लैरादिरथापि वा ॥ ८७ ॥
 पानीयपूरितं पश्चात्पानार्थं स्थापयेद्बुधः ।
 सौवर्णे राजते वापि पञ्जरे दारुनिर्भिते ॥ ८८ ॥
 स्थापयेद्दम्पतीं^{१०} राजा सदृशौ वर्णरूपतः ।
 पतिव्रता भवन्त्येताः पारापतकुलाङ्गनाः ॥ ८९ ॥
 पारापतश्च स्वगृहं प्रवेशयति नेतरम् ।
 गलघूर्णितनादेन कुल्लुङ्गुतगलेन च ॥ ९० ॥
 प्रसारितेन पुच्छेन प्रियां दृष्ट्वा प्रवृत्त्यति ।
 चुम्बति^{११} प्रेयसीं प्रित्या परिदृष्ट्य मुहुर्मुहुः ॥ ९१ ॥
 सङ्गमं च करोत्येष वारं वारं मुदान्वितः ।
 रक्षते(न्तौ) चाण्डके स्नेहात् यामं यामं पृथक् पृथक् ॥ ९२ ॥
 शावकान् पालयन्तौ तौ कण्ठस्थाहारदानतः ।
 पारापतं तथाभूतं शिक्षितं क्रमशः पथि ॥ ९३ ॥

१ A प्ठा । २ A द्रा । ३ A द्रा । ४ D चे । ५ D तिकाः । ६ A ततः । ७ A ओ । ८ A ये ।
 ९ D ये । १० A ति । ११ D रूपवर्णतः । १२ D रः । १३ A लि । १४ D स्ति । १५ D adds
 these two lines ।

तमेकं पञ्चरे कृत्वा नीत्वा दूरं समुत्सृजेत् ।
 लेखपत्रं समासंज्य कण्ठे तं मोचयेन्नरः ॥ ९४ ॥
 त्रिंशद्योजनपर्यन्तमह्ना याति स्मरन् प्रियाम् ।
 पवित्रा दर्शनीयाश्च राजकार्योपयोगिनः ॥ ९५ ॥
 अत एव महीपालैः संग्राह्यास्ते विशेषतः ।
 रतिकालेऽपि ते धार्या रागवर्धनहेतवे ॥ ९६ ॥
 गलघूर्णितनादेन हर्षमुत्पादयन्ति हि ।
 पारापतविनोदोऽयं धर्मकर्मार्थसिद्धये ॥ ९७ ॥

इति पारापतविनोदः ॥ ११ ॥

इदानीं कीर्त्यते सद्योविनोदः सरमाश्रुतः ।
 आभिराः सेवुणाश्चैव कल्लेह्राः पडियण्ड(र्यन्त) जाः ॥ ९८ ॥
 त्रैगर्ता दुग्धवाटाश्च तथा कर्णाटदेशजाः ।
 आन्ध्रदेशसमुत्पन्नास्तथा च्य(च)वनवासजाः ॥ ९९ ॥
 वैदर्भास्तालनीराश्च तापीतटसमुद्भवाः ।
 राष्ट्रष्वेतेषु सञ्जाताः शौर्यवीर्यबलान्विताः ॥ १३०० ॥
 सुंरावाः सारमेयीः स्युर्नानावर्णगुणान्विताः ।
 आभीरीस्तनुरोमाणः सेवुणाश्च तनुत्वचः ॥ १ ॥
 कल्लेह्राः स्वच्छरोमणिः पर्यन्तास्तनुपुच्छकाः ।
 त्रैगर्तास्तु महाकायाः दुग्धवाटाः कृशाङ्गकाः ॥ २ ॥
 कर्णाटदेशसम्भूताः कुब्जकेशाश्च कुक्कुराः ।
 आन्ध्रदेशसमुत्पन्नाः स्वल्पकाया महाबलाः ॥ ३ ॥
 रोमशी वनवासाः स्युर्वैदर्भा रम्यमूर्तयः ।
 स्ना(ता)लनीरसमुत्पन्नाः क्रान्तिमन्तोऽल्परोमकाः ॥ ४ ॥
 तापीतटसमुत्पन्नाः शुनकाः कोमलाङ्गकाः ।
 पाण्डुराः शोणवर्णाश्च पीतध्वेताश्च कर्बुराः ॥ ५ ॥

१ A साध । २ D वः । ३ D कथितः सोमभूषुजा । ४ A कथितः । ५ A सेतु D सेतु । ६ D ह्यो ।
 ७ D म । ८ A जः । ९ A अ । १० A शरास्ताः । ११ A या स्य । १२ D भी । १३ D तै
 १४ D ह्यो । १५ A ण । १६ A सा वा नवास ।

धूम्राङ्गाः पाटलाश्चैव तथा मेचकराजिकाः ।
 भ्रूनेत्रतुण्डधवलाः स(श)वलाः कृष्णरोहिताः ॥ ६ ॥
 श्वेतबिन्दुभिराकीर्णा नानावर्णास्तथापरे ।
 ऊर्ध्वकर्णाः श्लिष्टकर्णासा(स्त)थापतितकर्णकाः ॥ ७ ॥
 तथा स्रस्तैककर्णाश्च सारमेया भवन्ति ते ।
 शिरसि श्वेतकेशाश्च पुच्छाद्ये चैर्वै पाण्डुराः ॥ ८ ॥
 ध्रुवावर्तैर्विहीनाश्च न ग्राह्याः कुकुराधमाः ।
 रसोनवीजसङ्काशैर्दंष्ट्राङ्कुरविराजिताः ॥ ९ ॥
 चूतपल्लवसङ्काशरसनारञ्जिताननाः ।
 कर्णसारससमच्छायस्थूलोत्तुङ्गविलोचनाः ॥ १३१० ॥
 पतितभ्रूयुगैस्स्थूलमूर्धानो जठराननाः ।
 सर्जपत्रसमाकारा(ः)कणोपान्ते ध्रुवान्विताः ॥ ११ ॥
 स्थूलदीर्घनखग्रीवाः सुस्थविस्तीर्णवल्लसः ।
 तनुवर्तुलमध्याश्च विशालैश्च(स)फलस्थलाः ॥ १२ ॥
 निर्मासोरु(सोरु)रुजङ्गाश्च तथा वृत्ताङ्घ्रिसन्धयः ।
 खर्जूरवीजसङ्काशनखरप्रैष्ठ(स्पृष्ट)भूमयः ॥ १३ ॥
 हरिणहृत्समाकाराः पृष्ठप्रतनुपुच्छकाः ।
 कर्कशस्पर्शरोमाणः श्लक्ष्णविग्रहकान्तयः ॥ १४ ॥
 क्रोधशक्तिसमोपेताः प्रशस्ताः सरमासुताः ।
 एवंविधगुणोपेताः शक्तिर्मन्तो महाबलाः ॥ १५ ॥
 वराहपुण्डरीकार्धैर्धर्मैर्भेदकोविदाः ।
 दीर्घनिर्मासवदनाः कृशनासारपभोजनाः ॥ १६ ॥
 जिमि(ङ्गि)णीपत्रसङ्काशश्रवसस्तनुकन्धराः ।
 शशपृष्ठसदृक्पृष्ठाः कन्दुकाकारमस्तकाः ॥ १७ ॥

१ A स्वे । २ A ध्व । ३ A शाः । ४ J) निःकाश । ५ D सर्जपत्र । ६ A लास्तु । ७ A गा ।
 ८ A न्त । ९ A ता । १० A स्त । ११ D लाः । १२ A सव । १३ D रान्यु । १४ A द्रकुसनाकारप्रधा ।
 १५ A व । १६ A श्व । १७ D ल्हा । १८ D कृ । १९ D जे ।
 ३४

पिप्पिलीमध्यमध्याश्च पृथिवः समजङ्घिकाः ।

गोधूमसूक्ष्मनरवरौस्तुण्डीफलतलास्तथा ॥ १८ ॥

ऊर्ध्वसंलग्नवस्त्राश्च तनुत्वक्सूक्ष्मरोमकाः ।

लताललितपुच्छाश्च पूर्वापरमुशोभिताः ॥ १९ ॥

सकृद्विनिःस्त्रिः प्रसूताश्च वेगिन्यो गृहिणीर्युः (ग्राहिभिर्युः) ताः ।

शशकोङ्कटसारङ्गकुरङ्गहरिणैः (ण) कांन ॥ १३२० ॥

हन्तुमेताः प्रयोक्तव्यास्त्वरिताः कुकुराङ्गनाः ।

गोण्या मांसैर्वसैर्भः (साम) कर्त्तुर्निशि क्षीरेण तर्पिताः ॥ २१ ॥

प्रसूता मण्डपानेन दुग्धेनैव हि बालकाः ।

नीडस्थितान्वनस्थानान् शशान् हन्तुं विनोदवान् ॥ २२ ॥

सारमेयीद्वयं युञ्जेत् पणपूर्वं महीपतिः ।

यैतूनि (चछुनी) पूर्वमापत्ते शंसस्त (शशन्त) स्य भवेज्जयः ॥ २३ ॥

शूनीभ्यां युगपद्ग्राहे भवेत्साम्यं द्वयोरपि ।

सूकरस्य बह्वनुञ्चेत्सारमेयान् मँहावलान् ॥ २४ ॥

तेषु प्ररोधिनं क्रोडैर्भूर्ध्वकेशं रुषान्वितम् ।

सङ्कोचितसमस्ताङ्गं वमन्तं फेनपिण्डकम् ॥ २५ ॥

गैर्जन्तं घर्घरैर्नादैर्दृष्ट्वा सङ्कटप्रपीषणम् ।

तोमरैर्भल्लनाराचैर्निशितैस्तं प्रवेश (ध) येत् ॥ २६ ॥

ततः श्वार्नैः प्रगृह्णन्ति स्कन्धे कण्ठे च कर्णयोः ॥

पैश्चात्यसक्थिभागेषु द (द) शर्नैः खादयन्ति ते ॥ २७ ॥

ततः किलकिलामादं कुर्वन्माणैर्वियुज्यते ।

सारमेयविनोदोऽयं कथितः सोमभृशुजा ॥ २८ ॥

इति सारमेयविनोदः ॥ १२ ॥

१ A प्र १९ A रातु १३ A कट्टि १४ A गिच्छुता १५ A गोनका १६ A शे १७ A ता १८ A का ।
१९ A च २० A नाश ११ A य १२ D छुनी यं शशमापत्ते तस्य स्याज्जय एवं च १३ D विचक्षणान् ।
१४ A उग्र १५ A घ १६ A न १७ A प १८ A दशन्तः ।

सद्यः श्येनविनोदोऽयं कथ्यते कौतुकावहः ।
 शालिवा जावडा(ला) लङ्घु(शः) प्राजिको लङ्घर्णस्तथा ॥ २९ ॥
 सञ्चाणा वेसरा गृध्रास्तथा यै(ज)बलकण्ठि(ट्टि)काः ।
 चण्डी यावावहाः श्येनाः श्येनानां जातयास्त्विमाः ॥ १३३० ॥
 विनोदेषु प्रयुञ्जन्ते ततोऽन्ये जातिमात्रकाः ।
 कोणिकश्चेति विख्यातः पुमानल्पशरीरकः ॥ ३१ ॥
 अजडेति च विख्याता श्येनयोषीं बृहद्रुः ।
 श्येनजातिषु विख्याता विनोदेष्वजडा वरा ॥ ३२ ॥
 कोणिका स्वल्पकायत्वादधमा लघुमारकाः ।
 नवा इत्यभिधीयन्ते प्रथमे वत्सरे मताः ॥ ३३ ॥
 मुक्तमूर्द्धदपुच्छाश्च कुपुचौ इति विश्रुताः ।
 वर्षासु पुच्छं मुञ्चन्ति नवं शरदि बिभ्रति ॥ ३४ ॥
 प्रतिवर्षं भवत्येवं बलिनो वेगसंयुताः ।
 उपायैस्तैस्तु सङ्गाहार्थतुभिश्चतुरैर्नवैः ॥ ३५ ॥
 करैर्जालैश्च पाशैश्च चिकलेपैश्च युक्तितः ।
 सञ्चाणा वेसरा ग्राह्या नोडस्थाश्च करग्रहैः ॥ ३६ ॥
 अजातपक्षकाः शावा अलेजैश्च इति स्मृताः ।
 सार्धहस्तसुविस्तीर्णः(र्ण) हस्तत्रयसमन्वितम् ॥ ३७ ॥
 चतुर्भिरङ्गुलैः(ल) स्थूलैः सार्धहस्तप्रमाणकैः ।
 दण्डैर्विधारितं कृत्वा जालं भूमौ निवेशयेत् ॥ ३८ ॥
 जालकात्परतो बद्धाः स्थापनीयाः कपोतकाः ।
 वृक्षाग्राच्छिखरीद्वीपि गगनाद्वा निपात्य तैर्मू(तान्) ॥ ३९ ॥
 चतुर्भिरङ्गुलैः(ल) स्थूलैः सार्धहस्तप्रमाणकैः ।
 प्रहरन् बध्यते श्येनो जालेन परिगुम्फितः ॥ १३४० ॥

१ D लिखी । २ D गा । ३ D च जय F यमल । ४ F रुवेण्डी कायावहाः हावाः A रुवेण्डी-
 वहावा । ५ D पूष । ६ D द्रोणि A द्रोण । ७ A ताः । ८ A काः । ९ D जण्डे । १० A धा ।
 ११ A has श्येनजातिषु विख्यातः पुमानल्पशरीरकः before this line । १२ A दोष । १३ D क्षण
 F तोण । १४ A ह् । १५ F नतः । १६ A गु । १७ D खा । १८ D नीडस्थाश्च करग्रहैः । १९ D दा ।
 २० D जाल २१ D राग्राह्यापि । २२ A तः ।

क्रमांज्जालं विधायादौ चतुरस्रं समायतम् ।
 आपादमस्तकोत्सेधं हरित्पैल्लववेष्टितम् ॥ ४१ ॥
 वध्रं दण्डं तथालम्ब्य कण्ठेनावशुजेन वा ।
 तडिक्काल्यमवष्टभ्य यष्ट्यग्रैस्थितपाशतः ॥ ४२ ॥
 कण्ठे गृहीत्वा कर्षेत्तं स्वादन्तं वद्धपक्षिणम् ।
 शीघ्रं पाशैर्विमुञ्चेत यथा प्राणैर्न मुच्यते ॥ ४३ ॥
 अश्वत्थदुग्धमादाय शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ।
 यावच्चिकणतां याति किञ्चित्चैलेन मर्दयेत् ॥ ४४ ॥
 वद्धयष्टिस्तु(न्तु) चिकेन हस्तमात्रात्मं(स्म)लेपयेत् ।
 वद्धस्य पक्षिणः पार्श्वे समन्तात्तां प्ररोपयेत् ॥ ४५ ॥
 पतन्तं सहसा श्येनं पक्षिणं भोक्तुमुद्यतम् ।
 यष्ट्यस्ता निवध्नन्ति चिकालिमाः समन्ततः ॥ ४६ ॥
 तैलेन भस्मना चिकं स्फोटयेत्पक्षिपिच्छगम् ।
 एवं धृतांस्तु तान् श्येनान्मूते(स्य) पक्षपुटांस्ततः ॥ ४७ ॥
 तनुर्बन्धि(न्ध)वध्न(द्ध) पादान् हस्तमारोप्य यत्नतः ।
 तन्मुखं मांसखण्डेन स्पृष्टुं तद्भक्षयेद्यथा ॥ ४८ ॥
 वारं वारं स्पृशेद्धस्तैस्तस्य त्रासनिवृत्तये ।
 जागरं कारयेच्छयेनं रात्रौ स्थैर्योपपत्तये ॥ ४९ ॥
 ततस्त्र्यहं व्यतीते तु सायंसन्ध्यासमागमे ।
 तरुमूले स्वयं स्थित्वा मनागुद्धाटयेद्दृशौ ॥ १३५० ॥
 धारके तरुमूलस्थे सिद्धयत्येषां समुत्प्लवः ।
 समुत्प्लवस्य संसिद्धौ कुर्याद्धर्मविकासनम् ॥ ५१ ॥
 चैटकान् भक्षयेत्तांस्तु पोषणार्थं च धारकः ।
 प्रमाणेन परं दद्याद्यथा क्षुद्बर्धते शृगम् ॥ ५२ ॥

ग्रासशृङ्खुर्यदा श्येनस्तदा हस्तान्तरं नयेत् ।
 दर्शनात्कलविङ्कस्य प्रलोभ्य च शनैः शनैः ॥ ५३ ॥
 कुर्यात्सै(त्सु)वर्तुलं श्लक्ष्णं दोरं हस्तप्रमाणकम् ।
 एकतो मुद्रिकायुक्तमन्यतो वध्रसंयुतम् ॥ ५४ ॥
 तैन्मुद्रिकामध्यगतां रज्जुं दीर्घां प्रकल्पयेत् ।
 तदन्तं धारको धत्ते शिक्षकश्च तथा परम् ॥ ५५ ॥
 एहीति ध्वनिमाहूय चटकं दर्शयेत्पुरः ।
 आनयेत्स्वकराभ्याशमाराद्वैरात्क्रमात्क्रमात् ॥ ५६ ॥
 आह्वाने(नं) शिक्षिते श्येने दोरकं प्रतिमोचयेत् ।
 विमुक्तदोरकं श्येनं समान्मानमुशिक्षितम् ॥ ५७ ॥
 चटकं प्रोतनयनमुत्क्षिप्तं गगनान्तरम् ।
 निहन्तुं मोचयेच्छ्येनं मुष्टिमध्ये व्यवस्थितम् ॥ ५८ ॥
 मुष्टिनिर्गमसिद्धं तं स्थूलपैक्षिषु योजयेत् ।
 बृहत्कार्यास्तथा श्येनान्विना मुष्ट्यै(ष्टया) तु शिक्षयेत् ॥ ५९ ॥
 सैवा(श्वा)णं वेसरं चैव तथा रगणजातिकम् ।
 शिक्षयेन्मुष्ट्रियोगेन तदन्यान्मुष्ट्रिणा विना ॥ १३६० ॥
 विनैविष्टं(यष्टि) विना मुष्ट्रया शिक्षया जलव(वल)कट्टिकाः ।
 प्राञ्जी चै शृध्रजाती च शैशकेषु नियोजयेत् ॥ ६१ ॥
 जालिवं जावलं लघं शिक्षयेद्वचनक्रमात् ।
 वायसं करसंलघं दर्शयित्वा समाह्वयेत् ॥ ६२ ॥
 अम्बरैदागते श्येने काकं यत्नेन वञ्चयेत् ।
 वञ्चिते वायसे श्येनैः पुनर्गच्छति वेगवान् ॥ ६३ ॥
 शिक्षयेच्च प्रदर्शयैवमेहीति वचसाह्वयेत् ।
 बहुशो वञ्चितं श्येनं वायसेनैव तर्पयेत् ॥ ६४ ॥

१ A क । २ A भ्यं । ३ D त्सवर्तुलं रज्जुं A त्सं । ४ A ससु । ५ A कं । ६ D क्षित ।
 ७ A द् । ८ A न् । ९ A म । १० A यष्टिषु । ११ D द्ये । १२ D संवाणं वस । १३ D omits
 this line । १४ D व । १५ A शशाणे । १६ A रादि । A १७ ने ।

कङ्कादिषु विहङ्गेषु नभस्तैलविहारिषु ।
 मारणं शिक्षयेदेतान् बलिष्ठान् शालिवाटि(दि)कान् ॥ ६५ ॥
 विनोददिवसैत्पूर्वमर्धभोजननागरौ (जागरे) ।
 कारयेच्छिक्षितान् श्येनान् कोर्पस्यस्पर्ध(स्पर्द्धाधि)वृद्धये ॥ ६६ ॥
 मांसभोजनवेलायां गिलितं पुच्छंमुद्गिरन् ।
 श्वस्तने क्षुधितो ज्ञेयस्ततो मुञ्चेत् पक्षिषु ॥ ६७ ॥
 तृषेवाहं समारुह्य धारकैः श्येनपाणिभिः ।
 मोचकैर्मुष्टिगैः श्ये(गश्ये) नैर्वापिपाणिस्थयष्टिभिः ॥ ६८ ॥
 पार्श्वद्वितयपङ्क्तिस्थैर्वहुभिः परिवेष्टितः ।
 गच्छेद्बहुतृणां भूमिं स्वल्पवीरुत्समावृताम् ॥ ६९ ॥
 बलवजस्तर्ध्वसङ्कीर्णा बहुपक्षिभिराश्रिताम् ।
 यष्टिभिश्चौल्यन्धासं विटपाग्राणि ताडयेत् ॥ १३७० ॥
 ताडयेद्बुल्लमध्यानि त्रासयन्शशपक्षिणः ।
 उड्डीनेषु विहङ्गेषु मोचयेच्छयेनकं नृपः ॥ ७१ ॥
 कपिञ्जलेषु लावेषु वर्तकातिचिरीर्ष्वपि ।
 तथा तूष्णमयूरेषु छिट्तिभादिषु पक्षिषु ॥ ७२ ॥
 वेसरोल्ल(रौल्ल)गडान् श्येनान् पक्षिष्वेतेषु मोचयेत् ।
 क्रौञ्चसारसकङ्केषु शौलिवाख्यान विमोचयेत् ॥ ७३ ॥
 शशेषु मुँध्रजातीयान् क्रौद्धि(माजि)कानेणशावके^{३०} ।
 मोचयेद्भककाकेषु तथा ज्वलकट्टिर्भा(का)न् ॥ ७४ ॥
 वकेषु चक्रैवाकेषु तथा तूष्णमयूरके ।
 जौ(व)डा(लौ)ल्लगडाश्चै(डांश्चै)व मोचयेत्पृथिवीपतिः ॥ ७५ ॥

१ A स्थ । २ A डि । ३ A सापू । ४ A मं । ५ A लिखितान्ये । ६ D येन कोपो भवेद्भवम् ।
 ७ A छ । ८ A रम् । ९ A स्व । १० A योत । ११ A शत्रु । १२ A यो । १३ A कैत्ये । १४ D गैः ।
 १५ A नोवा । १६ A भोख । १७ A वृ । १८ D श्व । १९ A ध्व । २० A र्क । २१ A येचशि ।
 २२ A यष्टि । २३ D विष । २४ A प्र । २५ A राख्यतान् । २६ A क्रो । २७ A पा । २८ A वृद्ध ।
 २९ D ह्लादि । ३० A का । ३१ A डि । ३२ D का । ३३ A रा । ३४ A प्रण । ३५ D अण्डेषु च सर्वेषु ।

वैसरो रमणान्हन्ति सञ्चाणा मुष्टिशक्तितः ।

अम्बरस्थान् स्वगान् हन्तुं प्रभवन्ति स्ववेगतः ॥ ७६ ॥

कङ्कादीनपि दूरस्थानपि दृष्टेरगोचरान् ।

स्वपक्षबलसामर्थ्यात् ग्रहर्तुं शालिवा(वः) क्षमः ॥ ७७ ॥

द्रुमचर्मपिनद्धाङ्गाः स्वपक्षबलसामर्थ्यात् ग्रहर्तुं शालिवादनाः(वाः क्षमाः) ।

प्राजिंकाश्च तथा शृङ्गाः स्थूलान्नन्ति विहङ्गमान् ॥ ७८ ॥

अम्बरेणैव दूरस्थान्स्वपक्षबलमाश्रिताः ।

एवं श्येनविनोदोऽयं कैथितः सोमभूभुजा ॥ ७९ ॥

उक्तः सकृ(त्कृ)तविश्वेन सोमेश्वरमहीभुजा ।

उदितः सोमभूपेन विनोदः श्येनसम्भवः ॥ १३८० ॥

इति श्येनविनोदः ॥ १३ ॥

अग्रे मत्स्यविनोदोऽयं कीर्त्यते राजवल्लभैः ।

मत्स्याः स्युर्बहुजातीया गणनागोचरा न ते ॥ ८१ ॥

तथापि कियतो वक्ष्ये विनोदेषूपयोगिनः ।

ते च जात्या द्विधा ज्ञेयाश्चर्मजैः शलकजा इति ॥ ८२ ॥

प्रत्येकं ते द्विधा प्रोक्ताः स्थूलसूक्ष्मविभेदतः ।

द्रुमचर्मपिनद्धाङ्गाश्चर्मजाः शलकैर्वर्जिताः ॥ ८३ ॥

शलकशुक्तिपिनर्द्धाङ्गाः शलकजास्ते प्रकीर्तिताः ।

केचित्समुद्रसम्भूताः केचिन्नद्युद्भवा अपि ॥ ८४ ॥

तेषां नामानि वक्ष्यामि सङ्क्षेपेण निबोधत ।

सोरश्च शृङ्गसोरश्च चैविलोचो बलस्तथा ॥ ८५ ॥

कण्टकारः सङ्कुचकैश्चर्मजैः सागरोद्भवाः ।

कोवासकः खिरीडश्च पाँवीनः सिंहतुण्डकः ॥ ८६ ॥

१ A F वंश । २ A F ग । ३ A व । ४ D संता । ५ A मिष्टि । ६ D adds this line ।
 ७ D न्यक्षिणोगोचरास्तथा । ८ D adds this line । ९ A only has this line । १० D क्षि ।
 ११ D स्तान्ध । १२ A नैव । १३ A रोदितारातिषोष्ठिता । १४ A gives these two lines । १५ A स ।
 १६ A आ । १७ A क्र । १८ A दाये । १९ D व । २० D च । २१ D मि । २२ A का ।
 २३ A जी । २४ A रड्येव । २५ A पी । २६ A सी ।

एते मत्स्या महाकायाश्चर्मजा निम्नगोज्झवाः ।
 पाटलः(ल) पिच्छकस्त्वैकस्तथाऽन्यो दन्तपाटलः ॥ ८७ ॥
 मध्यकायाविमौ मत्स्यौ नदीजौ चर्मसम्भवौ ।
 गणधरो गोज्जलश्चैव विदुवश्च तथापरः ॥ ८८ ॥
 मत्स्यः कण्ठरयश्चेति स्वल्पकाया नदीज्झवाः ।
 पण्डिमानो महाकायः शल्कजौः सागरोद्भवौः ॥ ८९ ॥
 पल्लकस्तोमरश्चेति मध्यकायौ समुद्रजौ ।
 महाशीलैकल्लवैश्च नाडको वडिशस्तथा ॥ ९० ॥
 वैद्यगिश्च महाकायाः सशल्काः सरिदुद्भवाः ।
 रोहितः स्वर्णमीनैश्च तथा र्वण्डालिपोऽपरः ॥ ९१ ॥
 मध्यकायाः सशल्कास्ते बलवन्तो नदीचराः ।
 मरिलैस्तुम्बयो^०वाश्च शल्कजा मध्यविग्रहाः ॥ ९२ ॥
 एते त्रयो न खादन्ति पिष्टि(ष्ट)मामिषभोजिनः ।
 कौरै^३त्थश्च महानद्या सङ्गतस्यै^३ महीभृ^३तः ॥ ९३ ॥
 षट् सप्त योजने(नं) यावन्नदीमायाति^३ सागरात् ।
 गम्भीरेषु विशालेषु ह्रदेषु विलसन्ति ते ॥ ९४ ॥
 तेषां सङ्ग्रहणे स्थानमिदमेव न सागरः ।
 नद्यां कर्दमहीनायां सशिलैयां भवन्ति ते ॥ ९५ ॥
 कोवाकीर्यौ महाकायाः सशल्का मध्यजातयः ।
 शिलै^३सङ्घर्षै^३के स्थाने गम्भीरे कोरकार्दयः ॥ ९६ ॥
 बालुकाबहुलै^३ तोये गम्भीरे रोहितादयः ।
 सपङ्के च सु^३विस्तीर्णे प्रवाहै^३रहिते ह्रदे ॥ ९७ ॥
 पाठीनप्रमुखा मत्स्या निवसन्ति सकच्छै^३पाः ।
 पाषाणप्रान्तविवरे नाभिदग्धोदके तथा ॥ ९८ ॥

१ A स्त। २ A ल। ३ A दि। ४ D ग। ५ D ज। ६ A दु। ७ D य। ८ A दाभ।
 ९ A षी। १० D जः। ११ D वः। १२ D ला। १३ A शि। १४ D ह्रस्व। १५ A स्ता।
 १६ A पर। १७ D मा। १८ D षा। १९ D लि। २० D चो। २१ D कोल। २२ A अ।
 २३ A ता। २४ A ग्ति। २५ A सि। २६ A या। २७ D शी। २८ D कट। २९ A ल।
 ३० A के। ३१ A स्त। ३२ A हं। ३३ A त्सयी।

योग्यैरस्तुम्बैरो वामी निवसन्ति निजेच्छया ।
 हृदशीर्षे तथा चान्ते मध्ये वा सङ्कटस्थले ॥ ९९ ॥
 वक्रस्थले वा द्वीपे वा सायं प्रातश्च चारयेत् ।
 तिलानां पललं पिण्डी^६ लाजानां चूर्णमेव च ॥ १४०० ॥
 भर्जितं चणपिष्टं^६ च भक्तकेन समन्वितम् ।
 बिल्वमात्रां^६ कृत्तान् गोलीन् कलक(ह्म)वादींश्च चारयेत् ॥ १ ॥
 चूर्णकं सिच्छ(वथ)कैर्युक्तं जलमध्ये च लोडयेत् ।
 तिलानां पललैः^{३३} कण्वै रोदनेन विमिश्रितैः ॥ २ ॥
 बदरीमात्रकान् गोलीन् चारयेद्गोहितादिकान् ।
 शृष्टकौसुम्भचूर्णेन भक्तकैः सह सक्तुभिः ॥ ३ ॥
 चारयेद्भडिशान् मत्स्यान् पिण्डानाम्रफलाकृतीन् ।
 बिल्वपत्राणि सैङ्गशोद्य सक्तुकेन समन्वितम्(तान्) ॥ ४ ॥
 धात्रीफलमितान् पिण्डान् चारयेत्गिरन् (त्पकिरन्) बुधैः ।
 तिलीकाकालखण्डानि कौवकैश्चारयेत्सुधीः ॥ ५ ॥
 पूतिर्गन्धीनि मांसानि पाटीनानपि चारयेत् ।
 धिचकाश्चरियत्तैः^{३३} सिद्धतुण्डाभिधान्क्षेपान् ॥ ६ ॥
 मैरलीं चारयेद्यैत्नादीवरः कर्कटीमिषम् ।
 भृष्टमूषिकमांसानि चारयेत्कच्छपान् बुधः ॥ ७ ॥
 भूलवा(ताः)क्षुद्रमत्स्यांश्च चारयेद्दामिषं^{३६} वतो(तु तान्) ।
 तडागपालिपादेशे^{३३} जलाहरणतीर्थके^{३०} ॥ ८ ॥
 अनेनैव प्रकारेण चारयेद्यत्नतो^{३३} क्षेपान् ।
 एवं वा(चा)रितमत्स्यैश्च चारकैः पृथिवीपतिः ॥ ९ ॥

१ F शोष । २ A F नेम-मि । ३ A दा । ४ A वाते । ५ A वा । ६ A डी । ७ A च ।
 ८ A गर्भि । ९ A श्व । १० A ताक । ११ A तागो । १२ A लाकल्लपादिश्च । १३ A लै क्रियै ।
 १४ A कागो । १५ A ला । १६ A जा । १७ A द्राडि । १८ A का । १९ A सूभ । २० A क्षि ।
 २१ A बुधु । २२ A जा । २३ D न्वरगीन् । २४ A ध । २५ A ष । २६ A काक्षा ।
 २७ A न्वा । २८ A टिना । २९ A वि । ३० A क । ३१ A ज्ञा । ३२ A व । ३३ A लि । ३४
 A यन्ता । ३५ A क । ३६ A तुष्टमूषी । ३७ A स्या । ३८ D खानितम् । ३९ A स । ४० A कः ।
 ४१ A खान् । ४२ A तै ।

विज्ञप्तस्तौन्समाकृष्टं पश्येद्रज्जंश्च यष्टिकाः ।

पूर्वाकन्दुकयोर्वल्केः सुदृढैर्कवल्कलैः ॥ १४१० ॥

कार्पातसन्तुभिः श्लक्ष्णैः कारयेद्दोरिका वराः ।

तत्र भूर्व(र्वा)भवाः श्रेष्ठा मध्यमाः कटैर्कार्जकौ(न्दुकार्जकाः) ॥ ११ ॥

कार्पासर्जाः कनिष्ठौ(ः) स्युर्द्रोढ्यभेदाद्यथाक्रमम् ।

स्थूला मध्याश्च सूक्ष्माश्च त्रिगुणाश्च समायताः ॥ १२ ॥

श्लक्ष्णाश्च दोरिकास्तर्ज्जः कुर्यादङ्गुलवर्तिकाः ।

छौ(व्या)मानां द्वे शते तर्जः प्रमाणं परमावधि ॥ १३ ॥

नैव व्यौमद्वया(य)हीनां कुर्याद्रज्जुं प्रमाणतः ।

चूतवृत्त(न्त)शलाकान्तः स्या(स्थौ)ल्ये प्रोक्तै(क्तः) परोऽवधिः ॥ १४ ॥

हयकेशप्रमाणोऽयं तनुस्वे परमोऽवधिः ।

वैणवी(वी) शस्यते यष्टिभूर्तेलादुद्रता तु या ॥ १५ ॥

शाखा वा कण्टकाकारा माडशाखाथै वा भवेत् ।

सरटस्य तु पुच्छेन सदृशी कपर्कैर्धृतः ॥ १६ ॥

आसन्नपर्वसंयुक्ता नीरन्त्रा पक्षवंशजा ।

षडङ्गुलपरीणाहा(हो) मूलदेश(शे)परोऽवधिः^{१०} ॥ १७ ॥

स्थूलयष्टेः कनिष्ठास्यात्त(यास्त)दर्धं स्यात्परोऽवधिः^{११} ।

नातिदीर्घा नातिह्रस्वा शिथिला नैव नो^{१२} दृढा ॥ १८ ॥

यष्टिः प्रैशस्यते तज्जैवैणवी मत्स्यकर्षणे ।

दशाङ्गुलपरीमाणा माडशाखासमुद्भवा ॥ १९ ॥

क्रमात्तैर्वी वरा यष्टिः स्यादसंहतपर्विका ।

गालमङ्कुशवैक्रं स्यात्तिथान्धखुरच(व)क्रकम् ॥ १४२० ॥

माकन्दफलवैक्रं च म(क) कटाकारच(व)क्रकम् ।

तीक्ष्णश्च(क्ष्णं च) ततविश्रेणि लोहेन घटितं दृढम् ॥ २१ ॥

१ A स्यात् । २ A क्र. प । ३ A श्वद्रज्जं । ४ A का । ५ A सुर्वाके दुकययार्वके । ६ A रक्तं ।
 ७ A दारिका वरा । ८ A पूर्व । ९ A वा । १० D दृ । ११ D काः । १२ D जा । १३ A घा ।
 १४ A द्रोढ्यदाय । १५ A ता । १६ A स्तवहाः । १७ A जा । १८ A जा । १९ A व्योमह्रया विना ।
 २० A चतुर्वैत । २१ A कपरोवधि । २२ D मा । २३ D जा । २४ A मू । २५ A य ।
 २६ A वा । २७ A नि । २८ A धि । २९ A धि । ३० A ना । ३१ A पु । ३२ A तान्नि ।
 ३३ D देशे । ३४ A त्याथ । ३५ A वक्रु । ३६ A दणा ।

स्थूलमूलं च सूक्ष्माग्रं कण्टकेन समन्वितम् ।
 रज्जुबन्धनदेशस्तु वृत्तो वा फलकाकृतिः ॥ २२ ॥
 निम्नमध्यस्तु कर्तव्यो बहिर्देश्यः (शःस) तु धीमता ।
 स्थूल रज्जुं स्थूल यष्टौ न बधीयांस्तनुं तनौ ॥ २३ ॥
 नीरमीनप्रमाणेन स्थौल्यं दैर्घ्यं च कल्पयेत् ।
 रज्जुप्रमाण(णं) बहिर्शं रज्जोरग्रे निबन्धयेत् ॥ २४ ॥
 मयूरापिच्छकाण्डं तु रज्जुमध्ये निवेशयेत् ।
 यष्टिमूले तथा चान्यां रज्जुं दीर्घां च योजयेत् ॥ २५ ॥
 पुच्छवत्कल्पयेत्तत्रैर्यष्टि(ज्ज्ञो यष्टि) मोहनहेतवे ।
 यस्य यदोचते पक्षे पिष्टमामिषमेव वा ॥ २६ ॥
 बहिर्शाग्रे तदासज्जं चारस्थाने विनिक्षिपेत् ।
 विक्षेप(वीक्षेत) पिच्छकाण्डं तदेकाग्रमनसा नृपः ॥ २७ ॥
 यदा स्पृशति तन्मीनो बाहिर्शं भक्षयेच्च तम्(तु) ।
 यदा चलति य(त)र्द्धदं तदाऽऽर्यां(घा)तं प्रयोजयेत् ॥ २८ ॥
 मीसाशिनां तथैव मग्रे(मग्रे) चलने^{३३} पिष्टभोजिनां^{३४} ।
 गोलप्रोतो यदा मत्स्यो भवेच्चै^{३५} प्रबलायते ॥ २९ ॥
 बलहीनं तु(त) मार्कषं व(वेद्) लिष्टो यष्टिमुत्सृजेत् ।
 शनैः शनैस्तमाकषेदज्जुं स्फुटयति नो यथा ॥ १४३० ॥
 यष्टिमोक्षे समाकर्षेत्पुच्छरज्जुं प्रगृह्य वा ।
 एवं मत्स्यविनोदोऽयं नामरूपादिभेदतः ॥ ३१ ॥
 भूलोकमल्लदेवेन वर्णितैः पृथिवीभुजा ।
 प्रमोदाय विनोदोऽयं नाम मत्स्यसमाश्रयः ॥ ३२ ॥
 कथितैः सोमभूषेन वैक्ष्यते मृगयाश्रयैः ।
 इति मत्स्याविनोदः ॥ १४ ॥

१ D तः । २ A वक्रकृ । ३ A डी । ४ A जू । ५ A ततु । ६ A श्रु । ७ D जा । ८ A हेय ।
 ९ A पा । १० D शान्तं । ११ A मत्स्या । १२ D यामग्रे । १३ A त । १४ D ना । १५ A गतप्रोतो ।
 १६ A च । १७ A तु । १८ D र्द्ध । १९ A यदि । २० A ज्जुः स्फुट । २१ A पि भे, ना । २२ A त ।
 २३ A त । २४ A वक्ष । २५ A याः F या ।

पर्वतैरुन्नतैर्युक्ता गह्वरैः^१ कन्दरैर्युतां ॥ ३३ ॥

गुल्लैः^२ कण्टकिभिः कीर्णा बहुपाषाणदुर्गमाः (मा) ।

दुःसञ्चाराऽतिनिविडा ऋक्षन्याघ्रनिषेविता ॥ ३४ ॥

मातङ्गसर्पबहुला वर्जनीयाटवी तृपैः ।

अकण्टकैर्द्रुमैर्युक्ता समभूभागभूषितां ॥ ३५ ॥

कुल्यातटाकसंयुक्ता वृक्षैर्भक्ष्यफलैर्युता ।

वीरुद्भिश्च समाकीर्णा नयनानन्ददायिनी ॥ ३६ ॥

सुरक्षां नातिविस्तीर्णा दुष्टप्राणिविवर्जिता ।

सारङ्गैर्हरिणैः शवैः कुरङ्गैरम्म(ल)कैः शुभा ॥ ३७ ॥

रुहमिः शम्बरैः कोलैर्गोधनैः^३ कारणै(वै)र्युता ।

मयूरैः कुक्कुटैर्लवैः कुक्कुटैरै^४श्च कपिञ्जलैः ॥ ३८ ॥

वृत्तैः^५ करवाणैश्च तथा तृणमयूरकैः ।

हारितैर्काङ्गवरकैः कपोतैश्चित्रपिच्छकैः ॥ ३९ ॥

खगैर्बहुविधैरन्यैर्मृगैर्नानाविधैर्युता ।

एवंविधाटवी रम्या निरैपाया सुखोचिता ॥ १४४० ॥

तृपाणां शस्यते नित्यं मृगयाकैलिकर्मणि ।

सा रक्षया रक्षकैरामैरैवं(क)योजनविस्तृता ॥ ४१ ॥

जनसञ्चाररहिता वृक्षच्छेदविवर्जिता ।

निवारितमृगाघाता प्रत्यन्ते^६ छिन्नभूरुहा ॥ ४२ ॥

१ A रे । २ A ताः । ३ A लम् । ४ A सञ्चारेणा । ५ A लु । ६ A कताः । ७ A ताः ।
८ A ताः । A क्ष्यानाति F क्ष्यानति । १० A लेगो । ११ A नै । १२ A वक्रकै F कु । १३ A सापिण्ड ।
१४ D तौ । १५ D बा । १६ A त्र । १७ D तको । १८ A तदि । १९ A द्र । २० A एवं ।
२१ A व । २५ D न्त ।

उपान्तवनवित्रस्तसमागममृगैश्रुता ।
 अनेनैव प्रकारेण रक्षणीयाऽऽवी सदा ॥ ४३ ॥
 स्वपुरस्य समीपस्था विनोदाय महीभुजाम् ।
 लुब्धकैर्महिषारूढैः (ः) शोधैनीया पुनः पुनः ॥ ४४ ॥
 व्याघ्रादीन्पदसङ्घातैस्तां विलोक्य विधातयेत् ।
 तांस्तान् भेदान्यवक्ष्यामि राजयोग्यान्पृथक् पृथक् ॥ ४५ ॥
 पानीयजा चारजा च क्षेत्रजा मार्गजा तथा ।
 उष्ट्र(ऊष)रा दीपमृगजा तथा च विटपाश्रया ॥ ४६ ॥
 वभ्र(ध)जा काण्डपटजा मञ्चजा भूमिगेहजा ।
 बलिवर्दतिरोधाना महिषारोहणोद्भवा ॥ ४७ ॥
 अश्वजा चित्रजा चैव शारीरी स्तम्भैनी तथा ।
 वायुजा दमनोत्पन्ना गौरिजा कोपसम्भवा ॥ ४८ ॥
 कामजैतित्वि(ध्वनि)जाता च तथा मदविकारजा ।
 नीहारजा पाशजाता जालजा यन्त्रसम्भवा ॥ ४९ ॥
 व्याघ्रमोक्षणसम्भूता तथा कर्वलदानजा ।
 एकत्रिंशत्प्रकारेयं मृगया राजसम्भूता ॥ १४५० ॥
 निमज्जनाजलस्यान्तः (ः) प्रवेशाच्च बिलान्तरे ।
 गवयस्याच्छमल्लस्य व्याघ्रस्य महिषस्य च ॥ ५१ ॥
 खड्गस्य मृगयात्यर्थं प्रसा(मा)दबहु(ला) यतैः ।
 तस्मादेर्धं विवर्ज्या स्यात् धीमतां पृथिवीभुजाम् ॥ ५२ ॥
 शिवाजम्बुकमार्जारकोकमृषिकसम्भवा ।
 कुत्सिता मृगया भूपैवर्जनीया विनोदने ॥ ५३ ॥
 नद्यां तटाके सरसि कुत्रिमे च जलाश्रये ।
 मृर्गाणामिदमावेक्ष्य यत्र विस्तीर्णमङ्गणम् ॥ ५४ ॥

१ A मि । २ A स्थ । ३ A सोप्यनी । ४ A न्य । ५ D मा । ६ D gives these three
 lines । ७ A द्द । ८ A गो । ९ A म्भि । १० A ड । ११ D गो । १२ A जारि । १३ A म । १४
 A म्भवा । १५ A ते । १६ हो । १७ D ङ्ही । १८ A णां परमा वक्ष्ये ।

पानतीर्थं प्रकुर्वीत मृगाणां सलिलार्थिनाम् ।
 अन्यत्र रोषनं कुर्याल्लभन्ते जलकं यथा ॥ ५५ ॥
 नृ(वृ)त्या वा वंशजालैर्वा कटैर्वा क(व)ल्कलैः सितैः ।
 निखार्य मेढ(र)कास्तज्ज्ञः सुदृढं परिवेष्टयेत् ॥ ५६ ॥
 संवीक्ष्य मारुतं यत्नादङ्गणं परिकल्पयेत् ।
 यथा गन्धं न जानन्ति सम्प्राप्ता मृगजातयः ॥ ५७ ॥
 मनुष्यगन्धमाघ्राय पलायन्ते मृगादयः ।
 तस्माद्वायुगतिं ज्ञात्वा गतौ(तिं) तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥
 पार्श्वयोस्तीर्थपानस्यैर्गर्त्तयुग्मं प्रकल्पयेत् ।
 धनुर्द्वितयविस्तीर्णं वर्तुळं हस्तखातकम् ॥ ५९ ॥
 गर्तस्योभयपार्श्वे^{१०} तु सार्द्धहस्तसुविस्तृतौ ।
 हस्तद्वयायतौ^{११} कुर्यादवयौ पूर्वखातकौ ॥ १४६० ॥
 पश्चात्प्रधानगर्तस्य गर्तमन्यं प्रकल्पयेत् ।
 हस्तद्वितयविस्तीर्णं^{१२} हस्तत्रयसमाहितम् ॥ ६१ ॥
 दिवा यामत्रयादवर्गार्तं कुर्वीत बुद्धिमान् ।
 मनुष्यपदसञ्चारगन्धं संरक्ष्य यत्नतः ॥ ६२ ॥
 एवं सर्वे(र्व)विधायार्थं समागत्य नृपालयम् ।
 गर्त्तनिर्वर्तनं राज्ञे लुब्धको विनिवेदयेत् ॥ ६३ ॥
 विजयैः क्रियतां देव कौतुकं ते भविष्यति ।
 मृगवेधेनं^{१३} पूर्यन्ते सायकाः शतसङ्ख्याया ॥ ६४ ॥
 लुब्धकेनैतं^{१४} विज्ञप्तः कौतुकोऽष्टौ^{१५} सिमानसः ।
 समाहूय ततो वाहांस्तोयस्थानं मृगाश्रयम् ॥ ६५ ॥
^{१६}मितैः प्रेम(मो)दचित्तैश्च वृतो यायान्महीपतिः ।
 सार्धं कतिपयैराप्तैर्लुब्धकैः प्रेयसीर्जनैः ॥ ६६ ॥

१० १ अ जं । २ अ यदका । ३ अ त । ४ अ थ । ५ अ थं । ६ अ स्तेन । ७ अ तो । ८ अ स्तरं ।
 ९ अ न्व । १० अ यकं । ११ अ धन पूर्व । १२ अ न. वि । १३ अ समानसा । १४ अ स । १५ अ सा ।
 १६ अ सि ।

हयानां हेषितं यावन्मनुष्याणां च भाषितम् ।
 न शृण्वन्ति मृगस्तावत् दूरे वां सन्निवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 हरितांशुककूपणैः (सै) हरितांशुकशेखरैः ।
 कङ्कपारैः (ङ्कपत्र) मृद्वभिर्हेतुभा (हेतिभि) श्वापघारिभिः ॥ ६८ ॥
 तीक्ष्णसाहसैः (यक) हस्तैश्च कैश्चिद्दीपमृगान्वितैः ।
 समागत्य पटस्थानं नीलाम्बरपरिच्छदम् ॥ ६९ ॥
 तु (तु) लगर्भं तथा मूर्ध्नि गदिकां गर्तमात्रिकाम् ।
 किञ्चिन्मध्यात्पुरोभागे शैल्यां मध्यां (मध्ये) निवेशयेत् ॥ १४७० ॥
 इयामलान्युपधानानि हरिता द्विपदीस्तथा ।
 गर्तस्य पश्चिमां भित्तिं छादयेचीलवाससा ॥ ७१ ॥
 किलरुद्धेन न यथा निपतते (ते) न्मुक्तिका तथा ।
 शय्यायाश्च पुरोभागे धनूंषि विनिवेशयेत् ॥ ७२ ॥
 सायकान्तीक्ष्णफलकान्स्थूलैर्कणान्शुरप्रकान् ।
 पार्श्वगर्तद्वये^{१६} ज्ञानां (नि) लुब्धकान्मृगधारकान् ॥ ७३ ॥
 स्थापयेत्पृथिवीपालो दशपञ्चाष्ट सप्त वा ।
 पूर्ष्ठभागस्थिते गर्ते भटानाम्निवेशयेत् ॥ ७४ ॥
 ततः सायन्तनीं सन्ध्यां निर्वर्त्य पृथिवीपतिः ।
 प्रधानगर्चं प्रविशेत्प्रेयसीभिः समन्वितः ॥ ७५ ॥
 शैल्यायां तु स्वयं तिष्ठेत्पश्चाद्भित्त्वै (त्यै) व योषितः ।
 उपविष्टास्ततस्ताश्च द्विपदीः परिधाय च ॥ ७६ ॥
 नियतास्तत्र तिष्ठेयुर्हासचापलवर्जिताः ।
 कियन्तः (तः) प्रसादविनतानां वै (स) नादि (दौ) निवेशयेत् ॥ ७७ ॥
 ताम्बूलधारकं चैव तथा करकधारकम् ।
 ततश्चास्तं गते भौनौ ये स्थिता गर्चके बहिः ॥ ७८ ॥

१ A नी । २ A वीन्ति न शये र । ३ A रा...भिहे । ४ A तु । ५ D क । ६ A बिद्धि D बिद्दी ।
 ७ A ने । ८ A भौय...मल्लिका । ९ A ली । १० A राज्यान्तस्यान्ति । ११ A दि । १२ A गतस्य
 पथ्यमनमिति । १३ A किलरुद्धेन । १४ A तद्यति । १५ D गण । १६ A यज्ञानान् । १७ A च । १८ A पश्चाद् ।
 १९ A स्याच । २० A सज्यायां । २१ A द्विबोतुवीताम् । २२ D चिन्ता । २३ A य (स ?) D यनादीभि ।
 २४ A नाव ।

मृगाणां दृष्टिर्मागीच्च तैस्स्थानादपसारयेत् ।
 निर्मनुष्ये तु सज्जाते सारङ्गैः रज्जुचालितैः ॥ ७९ ॥
 ततोऽरण्यमृगाः सर्वे समाघान्ति पिपासवः ।
 चणकान्विकिरैश्च द्विं (दी) पानां चौरहेतवे ॥ १४८० ॥
 चरन्ति च ततस्ते तु दोरधारकचोर्दिताः ।
 दूरस्थानपि पश्यन्ति सूचयन्ति च वीक्षणात् ॥ ८१ ॥
 नीचदृष्ट्या नीचमृगानुच्चावचमृगांस्तथा ।
 आघ्राणसहितान्लोकान् सूचयन्ति स्वजातिकान् ॥ ८२ ॥
 पुच्छोत्क्षेपात्सुराघाताद् व्याघ्रादीन्मनुजानपि ।
 आसनं मृगयावेधं^{१९} कृत्वा स्वस्तिकदर्दुरम् ॥ ८३ ॥
 तिर्यक् चापं विधुं^{२०}त्याथ तिर्यक् सन्धाय सायकम् ।
 आगता जलपानार्थं मृगा दीर्घमृगान्तिके ॥ ८४ ॥
 गर्तं दृढं नवं दृष्ट्वा सम्भ्रमाक्षिप्तमानसाः ।
 उद्ग्रीवा स्तब्धकर्णाश्च वीक्षमाणाश्च सम्मुखम् ॥ ८५ ॥
 गर्तान्तर्दक्षिणेनाथ सुविष्टव्यवरीरकम् ।
 वञ्चयेद्वीक्षणं तेषां हस्तपादाद्यकम्पनैः ॥ ८६ ॥
 स्थाणुवन्निश्चलो भूत्वा गर्तमध्ये स्थितो जर्नः ।
 चौरार्थं विनतग्रीवः पानार्थं चलिते तैया (वलितस्तथा) ॥ ८७ ॥
 युद्धार्थं कुपितेना (तोवा)पि तिर्यग्ग्रीवे (वो)ऽथवा मृगे (गः) ।
 विनिगुह्य निजं कार्यं गर्तकण्ठसमाननम् ॥ ८८ ॥
 तोयस्थितमिष्वौ (वेष्टा)सं समकोटिद्वयं दधन् ।
 वञ्चितप्रेक्षणं भूभृदन्यचित्तं मृगं हठात् ॥ ८९ ॥
 बाणेनाकर्णकृष्टेन विध्येत्कलान्तरं दृढम् ।
 अङ्गणे पतितं^{२१} कर्णे मृगं क (म)र्षणे पीडितम् ॥ १४९० ॥

१ A हस्तान्ता । २ D न्तस्था । ३ A क । ४ A वा । ५ D विचरन्ति ततस्ते । ६ D वादिनः । ७ A विचक्षणान् । ८ D adds this line । ९ A ता लो । १० A का सू । ११ A दिम् । १२ A ध । १३ A दृढ । १४ A ह । १५ स्क । १६ A दि । १७ A सुविष्टं च D सुविस्तव्यवरीरकान् । १८ A ता । १९ A नाः । २० A वा । २१ A ता । २२ A प्त । २३ D मृ । २४ A श्वा । २५ A तैके ।

उपानद्रूढपादैस्तु बद्ध(न्ध)कैरन्यतो दृढम् ।
सायकान्पतितस्तर्द्धदङ्गणादपकर्षयेत् ॥ ९१ ॥

कीलालं पांशुना छाद्यं यथा गन्धो न जायते ।
एवं पानीयंजा प्रोक्ता मृगया मृगयोत्तमा ॥ ९२ ॥

सुखावर्हा नरेन्द्राणां सर्वभोगसमन्विता ।
यतोऽस्यां शीतला ज्योत्ना शय्या मृद्री सुखावहा ॥ ९३ ॥

मनोरमा[च]ख्यातां भू(खाता भू)स्वाद्यं ताम्बूलमुत्तमम् ।
प्रसादचित्तकैर्गोष्ठी विद्यते सुखदारिणी ॥ ९४ ॥

अनीयासेन लैभ्यन्ते सम्प्राप्ता मृगजातयः ।
अन्यासु भ्राम्यते पादैर्धर्मकेशोऽनुभूयते ॥ ९५ ॥

न ताम्बूलं न पानीयं न कान्तिता न सुहृज्जनाः ।
प्रमादो व्याघ्रसपदिर्दुःखमौयाससम्भवम् ॥ ९६ ॥

तृपाणामपि जायेत तस्मादेतौ न संश्रयेत् ।
दात्रांशिना परिच्छेष्टे तृणपल्लववर्जिते ॥ ९७ ॥

वने^४ बुभूक्षिताः सर्वे मृगाश्चैतपपीडिताः ।
निष्पार्श्ववल्ली (री) मृद्वी फलपुष्पसमन्विताम् ॥ ९८ ॥

कोमलौन पल्लवौन भैक्षयानश्वत्थविट्पुमोद्भवान् ।
मधुकैस्य फलं पुष्पं पक्वं चिञ्चौफलं तथा ॥ ९९ ॥

मदनस्याहिमारस्य बकुलोदुम्बरस्य च ।
धात्र्याः पिण्डीकृतस्यापि कौमं स्प(काश्म)याश्चूतकस्य च ॥ १०० ॥

१ A वैद्य । २ A न दृढ । ३ A द्वे । ४ A ये । ५ A ति । ६ D वा । ७ A तोग मन्वि । ८ A वि । ९ A यी । १० D नभ्या । ११ A तुल्य । १२ A तु । १३ A धर्मकेशोल्लूतये । १४ A म्बु । १५ A नि । १६ A न्ता सुहृज्जना । १७ A क । १८ A खः मासाय । १९ A व । २० A जा यंते । २१ A तान् न D ताः न तत्समाः । २२ A पा । २३ A ख । २४ A वने बुद्धकिता । २५ A श्रुतिय । २६ A पिडीता । २७ A प । २८ A द्वि । २९ D तान् । ३० A लाप । ३१ A वा । ३२ A तस्मा अश्वलादिदुमुद्रवा । ३३ D धृष । ३४ A विवा । ३५ D मेद । ३६ A पीठिक । ३७ D अश्व ।

हरितं हरी(रि)मन्यञ्च फलपुष्पसमन्वितम् ।

कणिशं यावनालस्य क्रमशश्चारयेन्मृगान् ॥ १ ॥

तटाके वा तथोद्याने मृगसञ्चारभूमिषु ।

चारसक्ता मृगाः सर्वे परं विश्वासमागताः ॥ २ ॥

आरु(मनु)ष्येभ्यो भयं न्यक्त्वा चरन्ति च बुभुक्षिताः ।

गते वा पूर्ववत् स्थित्वा विटपं वा समाश्रिताः (तः) ॥ ३ ॥

पुरो दीपमूर्तान्कृत्वा सारङ्गान्[न]हरिणां त (णांस्त) या ।

अपराहे ऽथैवा राजौ मृगागमनकालवित् ॥ ४ ॥

दिवा चेद्भूय(गु)हे स्थित्वा यत्र स्थाने त्वलासिता(तः) ।

विटपं वा समाश्रित्य तलच्छाये व सु(यमनु)त्तमम् ॥ ५ ॥

रजन्यां गर्तमध्यस्थ मृगान्विध्येन्महीपतिः ।

सारङ्गेन्द्रहरिणानेणान्द्वैरुसम्बरकौनपि ॥ ६ ॥

कथितेन प्रकारेण पापध्यां मारयेत्सर्वयम् ।

वैरा(सान्)स च मार्गस्तु विस्तारेण प्रवक्ष(क्षय)ते ॥ ७ ॥

पुष्टा एव हि मार्यन्ते ततः पौष्टास्तु(पुष्टास्तु) सूचका(कः) ।

क्रोडानां पदवी वीक्ष्य तिर्यक् शक्त्या न्यसेत् क्रमात् ॥ ८ ॥

शुष्कपत्रेषु चणकान्पुञ्जितान्मुष्टिसम्मितान् ।

व्याममात्रान्तरे पुञ्जान्पङ्क्तिस्थान्दण्डवक्रयसेत् ॥ ९ ॥

दण्डो नाम स विख्यातः कोलाणीं चरकर्मणि ।

एवं विन्यस्य तं दण्डमास्वादय (य च) वने निशि ॥ १५१० ॥

- १ D हरिमन्यस्य वृक्षस्य । २ A निसयेवेनधि । ३ A मक्षारयेन्मृगा । ४ D य । ५ A सं वा । ६ A द्वा । ७ A रे । ८ A ता । ९ A ध्यत्योत्तयं त्यक्ता । १० A वा । ११ A ता । १२ A वस्थि । १३ D वा । १४ A ता । १५ A राद्धि । १६ A गाकृ । १७ A पांसुषा । १८ D तथा । १९ A निष्ठा । २० A वेद । २१ D छत्रे । २२ D ते । २३ A पे । २४ D सा । २५ A छा । २६ D च । २७ A ध्य । २८ A क्रोडा । २९ A न्वेगा । ३० A नर । ३१ D संव । ३२ A फा । ३३ A ल्यौ । ३४ A ल्यौ । ३५ A वा । ३६ A द्य । ३७ D च । ३८ A ग । ३९ A त । ४० A छाद्य । ४१ A कोजन । ४२ A वि । ४३ A श्ये । ४४ A श्येक । ४५ A पुज्यायंती D पूर्वा पङ्क्तिदण्डं च विन्य । ४६ A त । ४७ A नी । ४८ A ल्य ।

पोत्रिणां लुब्धकः संज्ञा दिवा वि(वी)क्षेत दण्डकं (के) ।
 सूकरैर्दण्ड (ण्ड) पङ्क्तिस्था(स्था)श्चणकाम(न्म)क्षिता अ(म)पि ॥ ११ ॥
 वर्ष (र्ध) येत तदा दण्डमभीष्ट[ष्ट]स्थानकं मेति ।
 पल्वलं वा तडागं वा विविक्तं वा प्रदेशकम् ॥ १२ ॥
 दण्डपङ्क्तिं नयेत्तत्र क्रोडास्तदनुयायिनः ।
 दण्डमार्गे तु संलयाः सूकराश्चणकोत्सवाः ॥ १३ ॥
 अ (आ) यान्त्यभिमतं स्थानं बहवो दण्डकान्तरे ।
 विकिरेच्चणकांस्तत्र बहु(हृ)नां चारकारणीत् ॥ १४ ॥
 चरन्ति सूकरास्तत्र स(सु) लुब्धोः प्रत्यहं निशि ।
 वायोर्धस्ततोदे(नोदे)शे महिषं दूरतस्तरौ ॥ १५ ॥
 बध्नीयान्मृगयातज्ज्ञो विश्वासार्थं निशात्रयम् ।
 तर्तः क्रमात्समीपस्थं कुर्वीत महिषं सुधीः ॥ १६ ॥
 महिषान्मुच्ये(त्तु भये)त्यक्ते पोत्रिभिस्तु निशाष्टके ।
 ताणीं(णीं) नराकुंति कृत्वा महिषस्योपरि न्यसेत् ॥ १७ ॥
 निशाद्वये व्यतीते तमारोहेन्मृगयुः स्वयम् ।
 सञ्चार्या महिषस्तेन यत्नैर्द्वन्द्ववहादधः ॥ १८ ॥
 पाणिपादस्य चैलनं दर्शयेच्च शनैः शनैः ।
 चैलनाश्च भये त्यक्ते शिपेर्चणकमेककम् ॥ १९ ॥
 तस्यै गन्धं समाधाय किञ्चित्क्षुभितमानसः ।
 घर्घरं निस्वनं कृत्वा कैशानुत्तिप्य सर्वतः ॥ १५२० ॥

१. A पत्रिणी । २. A लुब्धः । ३. D वर्ह । ४. A ति । ५. A प । ६. A वक्त । ७. A क्षि । ८. A त ।
 ९. D ला । १०. D शा । ११. A न । १२. D ने । १३. A तु । १४. A मा । १५. A कथ । १६. A सव ।
 १७. A तपि । १८. A क । १९. A समा । २०. A छा । २१. A रे । २२. A सा । २३. D स्त ।
 २४. A त्र । २५. A श । २६. A श । २७. A रक । २८. A वि । २९. A शि । ३०. D लुभ । ३१.
 A तिष्ठ । ३२. A कति । D कृती । ३३. A विन्य । ३४. A या । ३५. A ला । ३६. A या । ३७. A हिस्ते ।
 ३८. A मा । ३९. A प । ४०. A या । ४१. A त । ४२. A ल । ४३. A त । ४४. A च । ४५. A सा ।
 ४६. A तु । ४७. A सा । ४८. A प । ४९. A को । ५०. A नृतिमा । ५१. D शः ।

श्रवसां सङ्मुखीकृत्यं पुच्छंमुखं सङ्मुखमात् ।
ग्रासलुब्धस्ततः क्रोडाश्चरन्ति चणकान्पुनः ॥ २१ ॥

एकद्वित्रिक्रमात्तेषां चणकान्निक्षिपेद् बहून् ।
ततो गन्धं सहन्ते ते सु(सू)करा ग्रासलालसाः ॥ २२ ॥

प्रसृत्या सम्मितांन्पश्चाच्चणकान्निक्षिपेत् पुनः ।
चणकक्षेपसमये शब्दं कुर्याच्छनैः शनैः ॥ २३ ॥

एवं शब्दसहान्कुर्याद्ग्राहान्मृगयुक्थैरान् ।
ततो यष्टिं समादाय पृष्ठकण्ठ्यकं चरेत् ॥ २४ ॥

ततोऽवतीर्य महिषांकि (तिक) यद्भिर्दिवसैः सुधीः ।
हस्तेन चणकान्दद्यात्पिष्टपिण्डाश्च लुब्धकः ॥ २५ ॥

ततः कण्ठे निबन्धीयाद् घण्टां(ण्टां) नाद्वतीं शुभांम् ।
एवं विश्वासमानीर्यं नाम कुर्यात्पृथक् पृथक् ॥ २६ ॥

बहवो महिषारूढाः स्वैर्कुर्वन्त्यथ सूकरान् ।
एवं संयोजितान्कोलान्पृथक्स्थानस्थितान्बहून् ॥ २७ ॥

एकत्र मेलने तज्ञो विपिनं सुरवधामानं ।
निर्जने तृणभूयिष्ठं लताविटपिसकुलम् ॥ २८ ॥

वासार्थं कल्पयेत् स्थानं सोदकं पोत्रिणां सुखम् ।
विरेलोरुद्रुमस्थाने वेदीं कुर्याद्विचक्षणः ॥ २९ ॥

हस्तपात्रसमुत्सिषां मध्यभागसमुन्नताम् ।
तस्याः पार्श्वं कटौभित्तिं कल्पयेदपचारिणीम् ॥ १५३० ॥

१ A सी। २ A समुखि। ३ D त्वा। ४ A छ। ५ A त। ६ A सत्र। ७ A ध्या। ८ A न। ९ A के। १० A तेषां। ११ A निक्षये। १२ A घ। १३ A त। १४ A सा। १५ D त। १६ A च। १७ A नि। १८ A र। १९ A छ। २० D न। २१ A हं। २२ A ख। २३ A प्र। २४ A ति। २५ D वं। २६ A दि। २७ A वि। २८ A द। २९ A तो। ३० A ताम्। ३१ A भा। ३२ A यो। ३३ A प्र। ३४ A प्र। ३५ A लो। ३६ A रा। ३७ A ताव। ३८ A हु। ३९ A वे। ४० A वं। ४१ A ति। ४२ A त्। ४३ A ये स्था। ४४ A णा। ४५ A रूपां। ४६ A वं। ४७ A दि। ४८ A णे। ४९ A खेवी। ५० A वी। ५१ A तिलि। ५२ A दं। ५३ A णि। ५४ A त्।

यथा विदं न पश्यन्ति सूकरास्तत्र संस्थिताः ।
 अपरस्मिं (स्मिं)स्ततो वेद्याः पार्श्व(श्च)स्थानं प्रकल्पयेत् ॥ ३१ ॥
 ऊरुदन्ध (घं) कटच्छन्नं विद्वसूकरवारणम् ।
 वेदिकार्यां प्रकुर्वीत नृपस्थानसमाश्रयम् ॥ ३२ ॥
 हस्तमात्रान्तरं मी(स्था)नं महिषागमकारणम् ।
 वेदिमारोहयेत्कोलान्मैत्यहं चणकान्किरैन् ॥ ३३ ॥
 लोभयेत्पायसै (सैः) पिष्टैर्ग्रासकैश्च सुषिण्डैतैः ।
 एवं लुण्शितान्कुर्याद्देदिकारोहणे किरि^{३३}[न्] ॥ ३४ ॥
 दिवा यामत्रयादूर्ध्वं चारयेत्सु(त्सु) करैः क्रमात् ।
 ज्येष्ठमासात्समारभ्य हेमन्तौर्विधि पोषयेत् ॥ ३५ ॥
 ततः पुष्टा भवन्त्येते धृतपिण्डोपमा(मां)गतौः ।
 नृपस्य पश्चात्कुर्वीत किञ्चिद्गूढे निवर्तते(ने) ॥ ३६ ॥
 मण्डपं सुविशालं च तृणभित्तिसमन्वितम् ।
 तस्य पार्श्वद्वये कुर्याद्वृत्ति(तिं) कण्टकनिर्मितम् ॥ ३७ ॥
 प्रकुर्वीत तथा[रम्भ्यां] जनदर्शनरु(रु)पिणीम् ।
 पटं नाम तदारूपात्तं राजयोग्यं सकौतुकम् ॥ ३८ ॥
 फुडु(फड)मेवंविधं कुर्यान्मृगयुग्ममा^{४३}हयेत् ।
 ततश्चान्तःपुरैः पुत्रैः सौमनैर्मण्डलेश्वरैः ॥ ३९ ॥
 प्रसादपात्रैरन्यैश्च परमण्डलैरपि ।
 वृत्तो^{४०} राजा विनोदार्थमागत्य कियदन्तैः ॥ १५४० ॥

१ A घं । २ A स्य । ३ A त । ४ A ता । ५ A स्मिन् । ६ A या । ७ A कु । ८ A छनं ।
 ९ A छ । १० D याः । ११ D वन्ते । १२ A याम् । १३ A मा । १४ क्ता । १५ A त्व । १६ A रे ।
 १७ A त्त । १८ A र्या । १९ A डि । २० सुक्षिता । २१ A किं D किरैत् । २२ A दुष्यै । २३ A रा
 क । २४ D घट । २५ A स । २६ A न्तो । २७ A पृ । २८ A तवेत्ये । २९ A प्र । ३० A ता ।
 ३१ A कुर्वि । ३२ A किवि । ३३ A सू । ३४ A वशोति । ३५ A ह । ३६ A तिकं । ३७ A तम् ।
 ३८ D omits this line । ३९ A खा । ४० D फ । ४१ A र्याष्ट । ४२ A र्यमा । ४३ छ । ४४ A त ।
 ४५ A रे । ४६ A त्रै । ४७ A संयते । ४८ A न्ये । ४९ D लि । ५० A त्त । ५१ A ज । ५२ A त ।

विनिवार्येतरं लो^१कं पटं यो^२यान्महीपतिः
 पूर्वाख्यात्प्र(ताम्प्र)वेद्याथ स्वयं च प्रविशेन्तृपैः ॥ ४१ ॥
 मण्डपे च महादेवीं प्रेयसीजनसंवृतां ।
 यथार्थयोग्यासने सर्वान् प्रवेक्ष्य च महीपतिः ॥ ४२ ॥
 मृगयोचितनेपथ्यः^(ः) कल्पद्रुम ई^३वापरैः ।
 म(ग)त्वा पूर्वदिन^(नि)स्थानमात्मार्थ^(ः) परिकल्पितम् ॥ ४३ ॥
 दृढकोदण्डमादाय काण्डान्निशितभल्लकान् ।
 आहूतान्नामभिः^४ कोला^५न्महिषीरूढलुब्धकैः ॥ ४४ ॥
 वेद्यामारोपितान्विध्येदाकर्णाकृष्टसायकैः ।
 एकैकं क्रमशो विध्येत्कैलासमार्गं भूपतिः ॥ ४५ ॥
 पतितानानयेच्छीघ्रं महादेव्याः पुरो न्यसेत् ।
 एवं तु चौरजा प्रोक्ता मृगाणां पोत्रिणामपि ॥ ४६ ॥
 भूलोकमल्लदेवेन मृगयानन्ददायिनी ।
 आढकीतिलनिष्पावगोधूमचणकादिभिः ॥ ४७ ॥
 पुष्पितैः फलितैः पूर्व^(र्ण) क्षेत्रमोयान्ति खादितुम् ।
 मृगाः सुबहवस्तस्मिन्कुर्यात्तोयवदङ्गणम् ॥ ४८ ॥
 गते वा भूयुहे स्थित्वा मृगान्विध्येन्मैराधिपः ।
 मृगयां क्षेत्रजा प्रोक्ता वैहसस्यप्रभेदतः ॥ ४९ ॥
 साम्प्रतं कथ्यते सम्यङ् मृगया मार्गसम्भवा ।
 पानार्थं वा(स्वा)दनार्थं वा येनायान्ति पथा मृगाः ॥ १५५० ॥

१. A छेकै. २. D वा। १. D ति। ४. A प। ५. A वी। ६. A सं। ७. A तम्। ८. A वा। ९. A गा। १०. A नुवस्या। ११. A हि। १२. A वि। १३. A ला। १४. A नू। १५. A र। १६. A गु। १७. D. सं। १८. A रै। १९. A निषि। २०. A त। २१. A घ। २२. A हु। २३. A न्मा। २४. A ति। २५. A लाम। २६. A स्वानरुडुल। २७. A विध। २८. A कै। २९. A शतसो। ३०. A क। ३१. A तु। ३२. A ति। ३३. A यदि। ३४. A छी। ३५. A पुन्य। ३६. A तु। ३७. A वा। ३८. A. क्रादिति...। ३९. D adds this stanza। ४०. A तै। ४१. A तै। ४२. A पुर्वैति। ४३. A मायात्वादितु। ४४. A गा। ४५. A त्म। ४६. A न। ४७. A यो। ४८. A हस। ४९. A तेद। ५०. A न्तया। ५१. A रै।

पन्थानं तं समाश्रित्य गते वा विटपेऽथवा ।
 धृत्वा दीपमृगान् राजा हरितांशुककञ्चुकः ॥ ५१ ॥
 पैश्वकैर्लब्धकैर्युक्तो विध्येद्रात्रौ दिवाऽपि वा ।
 दिवा चेत्येसीं स्थानं किञ्चिद्दूरे प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥
 गुल्मवद्विर्दृष्टं च कुर्यात्स्थानं मलक्षितम् ।
 मार्गजैर्व समाख्याता कथ्येते (त) ऊषरोद्भवौ ॥ ५३ ॥
 ऊषरं स्थानमागत्य ने (ले) हनाज्जोतितर्कके ।
 पर्वतस्य तटे कुंले सरित् पर्वतस्य वा ॥ ५४ ॥
 सुखं प्रवेश्य खादन्ती (न्ति) मृत्तिकां लवणान्विताम् ।
 तत्र वायुगतिं ज्ञात्वा तिष्ठेच्च विटपान्तरे ॥ ५५ ॥
 मृत्तिकां लेलिहानां स्तान्निभ्रदेशे व्यवस्थितान् ।
 पृष्ठवंशे दृढं विध्येद्यथा वृक्षो विभिद्यते ॥ ५६ ॥
 उ (ऊ) षजा मृगया प्रोक्ता वंश्चि दीपमृगोद्भवौ ।
 सारङ्गहरिणादीनां दीपानां वंश्चि लक्षणम् ॥ ५७ ॥
 रूपतो गुणतश्चैव वैयस्य विभर्गतः ।
 वणोर्हि (क्षि) ता महाकार्याः सारङ्गस्तैरुणैः श्रु (शु) भौः ॥ ५८ ॥
 अभीखाः (वः) स्थिरा धीरास्तथा पांसुसहिष्णवः ।
 लोहं कुटिलपथ्यन्तं सुखरज्ज्वौ समायुतम् ॥ ५९ ॥
 प्रान्तयोर्वैक्रियो रज्ज्वौ दीर्घया सुत (सुनि) योजितम् ।
 अन्तरे क्रकचौकारं विभ्रेमः कंट (मत्कट) कं गले ॥ १५६० ॥

१ A यथा । २ A त्ये । ३ A ये च प्रेल छुकेर्युक्तो । ४ A शे । ५ A सि । ६ A किचिदु ।
 ७ A व । ८ A यूपै । ९ A स्या । १० A मन । ११ A व । १२ A धयान् । १३ A वं । १४ A जाद ।
 १५ A कु । १६ A र । १७ लवस्य । १८ A छ । १९ A क । २० A ता । २१ A ति । २२ A व ।
 २३ A का । २४ A तास्तान्निम । २५ A ता । २६ A इप्रष्ठ । २७ A ध्येय याथ्य । २८ D व । २९ A
 ति । ३० A ति । ३१ A सीदयि । ३२ D वाम । ३३ A दि । ३४ A पल । ३५ A स्य । ३६ A येवं ।
 ३७ येवेस्य । ३८ A ता । ३९ A क्षणताः । ४० A या । ४१ A छ । ४२ A पा । ४३ A ता ।
 ४४ A अति । ४५ A वा । ४६ A पाससहीणुव । ४७ A त । ४८ D न्त । ४९ A द्वा ।
 ५० A व । ५१ A चा । ५२ A दि । ५३ D सुनिश्चितम् । ५४ A वा । ५५ A त्त । ५६ A कंट ।

सव्यापसव्ययोः कर्षे ग(ङ्ग)र्मेनागमयोरपि ।
 शिक्षितास्ते वराः प्रोक्ताः सारङ्गन दीपसंज्ञिताः ॥ ६१ ॥
 मुक्तौश्चाभीरवः शस्ताः(ः) पोषकस्यानुयार्यिनः ।
 चरैकग्रासलोभेन ये न मुञ्चन्ति पोषकम् ॥ ६२ ॥
 वन्यैर्भूमिर्मिलित्वापि ये न गच्छन्ति ते न(व)रैः ।
 हरिणी^१ तरुणी रम्या रूरा^२ धीरा सुशिक्षिता ॥ ६३ ॥
 मुखरी रज्जुसन्धारकोविदा सा प्रशस्यते ।
 दलितार्णव^३ शत(त्र)शृङ्गं तमेणं भण्डकं विदुः ॥ ६४ ॥
 हरिणीरूपसङ्काशं गौरवर्णं शुभं वदेत् ।
 युवानभटवीमध्ये विधृतं पार्श्वरज्जुभिः ॥ ६५ ॥
 भण्डकत्वं समायातमेषाम(णमा)टविकं (का)विदुः ।
 अयं स्वभावतो भीरुर्नैव काप्युपयुज्यते ॥ ६६ ॥
 लावण्यमुपयोगोर्स्य लब्धकैरवधारितं^४ ।
 भण्डको हरिणी वापि हरिणान्न विभेति चेत् ॥ ६७ ॥
 विटपादिविनोदेषु विनियोगस्तैर्योर्भवेत् ।
 निर्मासस्तु समुद्देशः पीनी च मदकोशकौ ॥ ६८ ॥
 स्कन्धादधस्तथा स्थूलत(स्त) मुशृङ्गे मनोहरे ।
 अङ्गानि च विभक्तानि^५ रागस्योत्कटता तथा ॥ ६९ ॥
 क्रोधो महोश्च यस्यास्तिर्ह(ह)रिणं तं प्रशस्य(चक्ष)ते ।
 रागवान् कोपयुक्तो यो दृशद्भूमौ च वर्तते ॥ १५७० ॥

१ A व्यास । २ A योक । ३ A र्ष । ४ A म । ५ A सि । ६ A स्त । ७ A रामो । ८ A काशा ।
 ९ A दि । १० A ता । ११ A स्तास्वाती । १२ A न । १३ A ल । १४ A रा । १५ A णि । १६ A
 स । १७ A धि । १८ A सस्य । १९ A दंड । २० D णी । २१ A तड । २२ A दु । २३ A णिह । २४
 A सं । २५ A णै । २६ A तं । २७ A हे । २८ A वि । २९ A यसंतीड । ३० A तं । ३१ A च ।
 ३२ A वै । ३३ A दु । ३४ A ता । ३५ A ति । ३६ A नैव । ३७ A ण्क । ३८ A सा । ३९ A वा ।
 ४० A त । ४१ A ते । ४२ A रणि । ४३ A विते । ४४ A न्नतोत । ४५ A मन्नु । ४६ A दे । ४७
 A नोमर्द । ४८ D नू । ४९ A न्मानि । ५० A त । ५१ A ति । ५२ A हा । ५३ D न्यो । ५४ A अशौ ।

लावयित्वा तु तं शृङ्गे दीपार्थं धारयत्सुधीः ।
धृतस्तु बध्यते शृङ्गे रज्ज्वासो(सौ) मेढके दृढम् ॥ ७१ ॥

भ्राम्यः प्रातश्च सौंयं च धृतशृङ्गो जनान्तिके ।
पञ्चाशै(श्चपै)र्दिवसैर्यतिमुखे रज्जुं निवेशयेत् ॥ ७२ ॥

धृतशृङ्गं प्रमुञ्चेत् धृत्वा दोरं मुखे स्थितम् ।
तेनैव भ्रामयोन्नित्यं हरिणं जनसंसदि ॥ ७३ ॥

दशरात्रे व्यतीते तु भण्डुकं पुरंतः क्षिपेत् ।
तत्पुच्छदेशमाग्राय पांतयित्वा तु कर्णको ॥ ७४ ॥

रोमाश्चिताङ्गो रागोन्मः पुच्छमुन्नम्य कामुर्कः ।
आरुक्षुस्तर्दा पृष्ठं वारंवारं मुदान्वितैः ॥ ७५ ॥

धावत्यनुसरन्वेगोद् भण्डुकं हरिणस्ततैः ।
इष्टोन्विधो वरैः प्रोक्तैः कृष्णसारस्तु लब्धकैः ॥ ७६ ॥

कोपाधिकैश्चेद्युद्धार्थं योज्यते भृगयाधुपैः ।
करोतो हरिणा मुक्तौ मुक्तसारङ्गवर्द्धराः ॥ ७७ ॥

दीपलक्षणमित्येवं कथितं सोमभृशुजा ।
वर्षाकाले तु सम्प्राप्ते हरिच्छांढुलकानने ॥ ७८ ॥

पश्चिमे मौरुते वाति निदाघे निर्गते वृषः ।
पार्पिच्यै प्रातरुत्थाय पापार्थिकजनैर्वृतः ॥ ७९ ॥

पापार्थि(र्षि) दीपमृगार्जो सेवते पृथिवीपतिः ।
सारङ्गान्वीक्षयेद्यैर्नादद्वयां स्वेच्छया स्थितान् ॥ १५८० ॥

१ A जु। २ A द्वि। ३ A र्थ। ४ D यन्। ५ A धी। ६ A ते सु। ७ A हा। ८ A ट।
९ A त्वांम्यपा। १० A सीयै व। ११ A विं। १२ A ख। १३ A ति। १४ A चैत्। १५ A ला।
१६ A नितां। १७ A ति। १८ A तेडु। १९ A न। २० A पतई त्याजु। २१ A कै। २२ A र्गै। २३
A छ। २४ A कम्। २५ A क्ष। २६ A था। २७ A प्र। २८ A तम्। २९ A गातेडु। ३० A त।
३१ A द्र। ३२ A र। ३३ A क। ३४ A वलुत्वं। ३५ A तेडुहाथे। ३६ A ये। ३७ D काः।
३८ A क शा D क्तः सा। ३९ A द्दरा। ४० A द्वि। ४१ A त्वा। ४२ A त्तुडा। ४३ A छाद। ४४
A भार। ४५ A व। ४६ A पाप। ४७ A दि। ४८ A नां। ४९ A प्रथपि। ५० A ति। ५१ A नी।
५२ D याना। ५३ A दढ। ५४ A छ। ५५ A ता।

न पश्यन्ति यथा ते च वीक्षेरल्लुब्धकास्तथा ।
 समीराभिमुखं यत्र शाखाछन्नाङ्गयष्टयः ॥ ८१ ॥
 अथवीक्षसि(ति)रोधाना(नाः)पश्येयुः पृश(ष)तां छं(ताञ्श)नैः ।
 आसीवा(ना)नदतो वीपि प्रष्टे(ष्टै)कमुपवेशयेत् ॥ ८२ ॥
 अत्र स्थित्वा निरीक्षस्व चलितां ननुगच्छतान् ।
 यथा त्वां ते न पश्यन्ति तथा गच्छे शनैः ॥ ८३ ॥
 पैत्राणि विकिरेद(रन्)ग्रं बुद्धिमान्त(भ)व लुब्धकं ।
 त्वं(त)मेकं च समादिश्य स(त)दन्यावैपमृत्य च ॥ ८४ ॥
 दृष्टिमान्तरे त्वेकं तं पश्येत्ति(श्यन्तन्नि)वेशयेत् ।
 ततश्चैक(कः) समागच्छेद्विष्टपैन्विकिरन्य(न्)पि ॥ ८५ ॥
 नृपान्तिकं समागत्य दृष्टास्तिष्ठन्ति भूमिप ।
 इति विज्ञापितो राजा निवार्य सहवर्तिनाम्(नः) ॥ ८६ ॥
 द्वित्रैश्च लुब्धकैर्युक्तो दीपसारङ्गहस्तकैः ।
 विकीर्णमृगमार्गे वै हयारूढो महीपतिः ॥ ८७ ॥
 आगत्य च किर्यदूरं तेन ख्यार्तो (तो) नरेश्वरः ।
 बाहादवतरेत्तत्र छं(स्थ)लं पश्यन्मृगोचिंतम् ॥ ८८ ॥
 कृत्वा तु जङ्घयोर्लौणं कीटकण्टकारणम् ।
 चापमादाय हस्तेन काण्डपञ्चकसंयुतम् ॥ ८९ ॥
 दीपमन्येन हस्तेन शिक्षितं पृष्ठतां(तं) वरम् ।
 विज्ञौ विश्वाससंयुक्तौ दीपसारङ्गहस्तकौ ॥ १५९० ॥

१ A ल्य । २ A विक्षरं । ३ D तः । ४ A मि । ५ A ति । ६ A शोषा । ७ A वाक्षि । ८ A
 नां । ९ A पाषे । १० A छनौ । ११ A सि । १२ A द । १३ A ना । १४ A प्रष्टेकम् । १५ A स्यः
 तां च । १६ D क्षेत । १७ A लीनिता । १८ D व । १९ A चां । २० A यस्य । २१ A छ । २२ A
 मै । २३ A यन्त्रा । २४ A करान्य । २५ D मि । २६ A ली । २७ D कः । २८ A मेकं । २९ D शवत्या ।
 ३० D य । ३१ A छम । ३२ A न । ३३ A पाविकरन्य । ३४ A क । ३५ A छ । ३६ A तृप
 भूमिपम् । ३७ A वलिनां D वर्तिना । ३८ A त्रिष्य । ३९ D युक्तै दौ । ४० A कै । ४१ A क । ४२ A दौ ।
 ४३ A हि । ४४ A दू । ४५ D ताना । ४६ D तान् । ४७ A र । ४८ D तत्र । ४९ A पश्य ।
 ५० A गान्विते । ५१ A कथा । ५२ A जु । ५३ A स्तापा । ५४ A दि । ५५ A नो । ५६ A शिक्षिते ।
 ५७ A प्रवर्त । ५८ A शो । ५९ A दि ।

लुब्धकावनुगच्छेतां सावधानौ नृपेरितौ ।
 अन्तरस्थान्तिकं (निको) गत्वा पुनरस्थमनुबोधयेत् ॥ ९१ ॥
 तेनाहूतास्ते गच्छेयुर्वभिष्टुं यवसैष्टुं तमूर्तयः ।
 सारङ्ग दक्षिंतास्तेन स्वेच्छासञ्चारवर्तिनः ॥ ९२ ॥
 विघ्नन्तो विटपान्केचित्केचिल्लीलाहतावहा (हवाः) ।
 शयानाः कुत्रचित्केचित्केचिद्रोमंघ (मन्थ) कारिणः ॥ ९३ ॥
 तृणग्रासरताः केचित्केचित्कण्डूयनोद्यताः ।
 एवंविधैर्नृमृगान्दृष्ट्वा विविच्य विटपावलीम् ॥ ९४ ॥
 विशेष्युर्मृगसार्थस्य दृष्टिं हित्वा शनैः शनैः ।
 वीक्ष्यमाणेषु तिष्ठेयुः प्रविशेयुश्चरतुं च ॥ ९५ ॥
 पुरो दीपमृगान्कृत्वा व्रंजेयुर्जानुभिः शनैः ।
 स्तब्धैर्ज्ञानः स्तब्धकर्णैश्च प्रसारितशिरोधरैः ॥ ९६ ॥
 वीक्ष्यन्ते श्रेष्ठे दविश्वस्ता विश्वस्तैः शिथिलाङ्गकैः ।
 चरन्तो विलिहन्ताङ्गमासीना मिलितेक्षणैः ॥ ९७ ॥
 विश्वस्तास्ते मृगा ज्ञेया मृगचेष्टैर्विशैरिदैः ।
 विश्वस्ताते समायान्ति मृगा दीपमृगान्तिकम् ॥ ९८ ॥
 संयोगार्थं रैतो (ता) र्थं वा युद्धार्थं वा रूपान्वितः (ताः) ।
 स्वल्पं विटपमासाद्य तिष्ठत्स्वस्तिकदुर्दुरे ॥ ९९ ॥
 मध्ये विटपके तिष्ठेदालीढस्थानके नृपैः ।
 उन्नतं तरुमाश्रित्य वैशारवं स्थानमाश्रयेत् ॥ १०० ॥

१ A छे । २ A धातौ । ३ D र । ४ A तिगं । ५ D तलुच्छ । ६ A स्तेनाहति व्रजस्तेयुवै-
 संभुवत्पूर्व । ७ A शि । ८ A मं । ९ A न । १० A विर्यं दपाक्तेकेपिल्लिहता । ११ A विक्केविकेविद्रोमंघ ।
 १२ A गा । १३ A ता । १४ A विकं । १५ A छु । १६ A तां । १७ A धाम् । १८ A चि ।
 १९ A लिम् । २० A द्यु । २१ A द्द्वै । २२ A नै । २३ A नै । २४ A वि । २५ A यु । २६ A लुव ।
 २७ A रादि । २८ A गा । २९ A द्द्वै । ३० A जानुति । ३१ A नौ । ३२ A त्वां । ३३ A द्द्वै ।
 ३४ A मं । ३५ A शा । ३६ A रा । ३७ A वितति ते । ३८ A स्या । ३९ A सि । ४० A क ।
 ४१ A व । ४२ A न्ता । ४३ A मित । ४४ A गा । ४५ A वे । ४६ A सारदे । ४७ A दि ।
 ४८ A र्थ । ४९ D व्रपाना । ५० A धा । ५१ A छेत् । ५२ D देरे । ५३ A द्द्वै । ५४ A प ।
 ५५ A त । ५६ A पं । ५७ D जे ।

समपादेन वा तिष्ठेत्सन्धाय निशितं शरम् ।
गोपयित्वा तरौ गात्रं वञ्चयित्वा मृगोक्षणम् ॥ १ ॥

सारङ्गमागतं विध्येत् कर्णान्ताकृष्टसायकः ।
वेदैर्दीपमृगैरेवं निहन्यात्पृषतान्बहून् ॥ २ ॥

मुक्तसारङ्गवेष्ट(ध)स्य विधिं वक्ष्यामि साम्प्रतम् ।
अनेनैव प्रकारेण मुक्तसारङ्गदीपकैः ॥ ३ ॥

प्रविश्याश्रित्य विटपं तिष्ठेत्स्वयमकम्पितैः ।
ततस्ते मुक्तसारङ्गा गच्छन्ति पृषतान्तैकम् ॥ ४ ॥

मिलित्वा वन्ययूथेन क्रीडन्ति क्षालितौङ्गकाः ।
अन्योन्यमुखैर्माघ्राय धौतगन्धर्मैलक्षितम् ॥ ५ ॥

परं विश्वासमागत्य विहरन्ति यथासुखम् ।
विकीर्य चणकानग्रे छोटिकादानसंज्ञया ॥ ६ ॥

ततः स्वपोषकाहूतैः समायान्ति तदन्तिकम् ।
दीपैः सार्धं समायान्ति वन्याः सारङ्गकाञ्चु(दु)तम् ॥ ७ ॥

अयमेकप्रकारोर्थं द्वितीयोऽथ (पि) निगद्यते ।
बलीवर्दं तिरोधाय परिभ्रम्यातिदूरतः ॥ ८ ॥

गच्छन्तमनुगच्छन्तो मुक्तौ सारङ्गदीपकाः ।
सहस्रौसन(न)भार्गेण पोषके दत्तचक्षुषः ॥ ९ ॥

वन्यैर्मृगैर्मिलन्त्येते मुक्तसारङ्गदीपकाः ।
पोषकैः पवनस्यार्थैः समागत्य मृगान्तिके ॥ १६१० ॥

१ A छ । २ A त । ३ A धे । ४ A ण मायकं । ५ A व । ६ A दीय । ७ A हु ।
८ A वासुक । ९ A लेख । १० A लकै । ११ A प । १२ A छेत् । १३ A ता । १४ A न्त ।
१५ A मी । १६ A त्रि । १७ A तागका । १८ A पां । १९ A व । २० A कि । २१ A ता ।
२२ A ते । २३ A पै । २४ A ध । २५ A न्या । २६ A डु । २७ A रेण । २८ A र्द । २९ A तुगात्-
वुरत । ३० A छु । ३१ D क्त्वा । ३२ A दिपका । ३३ A स्यान् । ३४ A बहु । ३५ A अ ।
३६ A लि । ३७ A म् । ३८ A दिपकं । ३९ A क । ४० A च । ४१ A ल्त्कौ ।

निविष्टो लक्षितो^१ भूत्वा तिष्ठेदीपस्य पोषकैः ।
 बलीवर्दतिरोर्धनं(नाः)वेष्टयन्ति समन्ततैः ॥ ११ ॥
 ततो नृपं समाहूय कृत्वा शास्त्रिनमाश्रयम् ।
 निर्व्वाय विटपानग्रे पृष्ठे पार्श्वे समन्ततः ॥ १२ ॥
 देवीनामाश्रयैः स स्यान्नृपपाश्चात्यभोगतः ।
 लुब्धकानां पुरोभागे विटपान्तरितस्तथै^२ ॥ १३ ॥
 पूर्व^३ प्रकल्पयेत्स्थानमानयेत्पोषकैस्ततः ।
 पोषकस्य समायान्ति संज्ञया दीपका मृगाः ॥ १४ ॥
 वन्यास्तांननुगच्छन्ति बलीवर्दतिरोहिताः ।
 ततैः समीपमायातान्सारङ्गंश्चलनोर्ध्वतान् ॥ १५ ॥
 विध्यैत्कर्णान्तकृष्टेन बाणेन निशितेन च^४ ।
 रुहमनेन मार्गेण शम्बरान्हरिणानपि ॥ १६ ॥
 मुक्तद्वी(दी)पमगैर्युक्तान्विध्यैद्विषम्भरापति^५ ।
 पातः षण्मासिकः प्रोक्तो वर्कडो हरिणो भवेत् ॥ १७ ॥
 अत ऊर्ध्वं तु बावेरो वर्षभक्तं निगद्यते ।
 लैंको नामत्वत ऊर्ध्वं तनु
 मौसपङ्क्त^६ ततो याते मसुलः परिकीर्त्यते ॥ १८ ॥
 तत (तः) संवत्सरा^७र्द्ध्वं कृष्णसारो भवेन्मृगैः ।
 गुल्ममार्गदिरीगुल्मी^८ कृत्वा सीमां समन्ततैः ॥ १९ ॥
 स्वीकुर्वन्त्यटवीं तत्र सहते नान्यमेणकम्^९ ।
 र्छया स्थितम्
 आदाय हरिणीदीपं गच्छेत्तस्यान्तिकं नृपः ॥ १६२० ॥

१ A ते त्वा । २ A दी । ३ A क । ४ A दा । ५ A याति । ६ A त । ७ A हु । ८ A धाव ।
 ९ A ड । १० A वि । ११ A य । १२ A सागत । १३ A त्वा । १४ D एवं । १५ A कल्पय । १६ A कसूत ।
 १७ A स । १८ A दि । १९ A गा । २० A स्तानग । २१ A तः । २२ A त । २३ A पयाता ।
 २४ A य । २५ A ये । २६ A ता । २७ A त । २८ A ति । २९ A यो । ३० D कडा । ३१ A उर्ध्वं तु
 बावै । ३२ A मै । ३३ D omits this line । ३४ A समास । ३५ A हु । ३६ A ता । ३७ A ते ।
 ३८ A कि । ३९ A स । ४० A हु । ४१ A वे । ४२ A ग । ४३ A रि । ४४ A त्मा । ४५ A त ।
 ४६ A न्यटवी । ४७ A क । ४८ D omits this line । ४९ A निदि ।

आश्रित्य विटपं राजा चालयन्हरिणीं पुरैः ।
दर्शयेद्दी(दी)पमेणस्य निगूहितनिजाङ्गकम् ॥ २१ ॥

हरिणं भण्डुकासक्तमारोहन्तं स्मरावरम् ।
आत्मनः पश्चिमे भागे दर्शयेदूर्ध्वदेशतः ॥ २२ ॥

कामासक्ता मृगाः प्रोक्ताः सवर्णा यान्ति सत्वरम् ।
तत्र वेध्या मृगैः शीघ्रं सम्मुखोऽपि महीशुजा ॥ २३ ॥

आगत्य दूरतो स्थित्वा यदि नायाति कातरः ।
पश्चात्प्रत्यमानयेदेणं तथा भण्डुकसंयुतम् ॥ २४ ॥

हरिणं भण्डुकासक्तं धृतैव पुरतो व्रजेत् ।
हरिणो(ण) भण्डुको(कं) वापि धृत्वान्यस्तमनुव्रजेत् ॥ २५ ॥

अन्यो धृत्वा बलीवर्दं तिष्ठन् गन्धवहादधः ।
वायोरधस्तमैर्यान्तं प्रयत्नेन निवारयेत् ॥ २६ ॥

कृष्णसारं तिरस्कृत्य जानुभ्यां ते शनैः शनैः ।
गच्छेद्युर्हरिणाभ्योशं प्रेरयन्तो मृगां पुरैः ॥ २७ ॥

ततस्त्वेरण्यहरिणं(णः) कुण्डलीकृतपुच्छकम् (कः) ।
श्रवसी संश्रवयितुं सम्मुखं परिषावति ॥ २८ ॥

ग्रीवां प्रसार्य सारेण यदा वोढुं स गच्छति ।
मृगां तदा समार्कषत्किञ्चित्किञ्चित्पुनः पुनः ॥ २९ ॥

कामासक्तं मृगं ज्ञात्वा निजरूपं प्रदर्शयेत् ।
शब्दं च श्रावयेदेनं रोषमुत्पाद्य लुब्धकैः ॥ १६३० ॥

१ A रणि । २ A रा । ३ A णस्य । ४ A ही । ५ A ते । ६ D मराह । ७ A दु । ८ A कम् ।
९ A मशक्त्या । १० A गा । ११ A त्ता । १२ A ति । १३ A न्यो । १४ A नं । १५ A रे ।
१६ A तां दु । १७ A पश्चाताग्रामाणे । १८ A तेडु । १९ A तै । २० A ते । २१ A मृगैकं । २२ A
वृजो । २३ D omits this line । २४ A न्यो मृ D न्यं । २५ A लिबुदै । २६ A पायातां । २७ A त्यां ।
२८ A छे । २९ A भास । ३० A नी । ३१ A र । ३२ A स्व । ३३ A लि । ३४ A ख ।
३५ A सि । ३६ A थ । ३७ A तु । ३८ A ख । ३९ A हं । ४० A छ । ४१ A गो । ४२ A वर्षे ।
४३ A कि वि किवि । ४४ A तु । ४५ A क ।

बलीवर्द्धकरं पश्चादानयेत निजान्तिकम् ।
 बलीवर्द्धतिरोधानुत्थोय(प्या)श्रौम्य तस्त्व(च्च)तः ॥ ३१ ॥
 ततस्त्वेरण्यहरिणं ईर्त्थ्येतश्च धावति ।
 वायोऋध्वमधो गत्वा ज्ञात्वा गन्धं तु मार्गजम् ॥ ३२ ॥
 रूपमङ्गं तथा गन्धमनुभूय स्मरातुरः ।
 आयात्यौसन्नमं (म) त्रस्तो रिरसुहृद्(र्ह)रिणो यदा ॥ ३३ ॥
 तदा स्त्रीवपदं गत्वा ज्ञात्वा वायुमधो वसन् ।
 पूर्ववत्प्रेरयेद्रेणीमेणं निकटमानयेत् ॥ ३४ ॥
 पापार्थिकाः समुत्थाय वैष्णी(णीं) कृत्वा तमेणकम् ।
 मुष(ख)मुष्टिसमायोगाद्वैशब्दं प्रकुर्वते ॥ ३५ ॥
 शृङ्गं धृत्वा विमुञ्चन्ति वटं बध्नन्ति शृङ्गन्याः ।
 एवं गैलातिकं ज्ञात्वा विज्ञपेयुर्महीश्रुजम् ॥ ३६ ॥
 ततो राजा प्रमोदेन प्रमदाजनसंयुतः ।
 प्रसादार्चिन्तकैः सार्धं बलीवर्द्धतिरोहितः ॥ ३७ ॥
 आगत्य हरिणस्थानं पाणौवादाय कार्मुकम् ।
 अर्धचन्द्रं शरं मौर्व्यां सैन्धवाय निशितं तृषेः ॥ ३८ ॥
 विच्यौचु कन्धरां तस्य यथौ राहोः शिरो हरिः ॥
 तेनोत्कर्षमवाप्नोति चापकर्माणि पार्थिवैः ॥ ३९ ॥
 दीपजैवं सैमाख्याता मृगया चित्तहारिणी ।
 भूलोकमल्लदेवेन भुवनख्यातैर्कौर्तिनी ॥ १६४० ॥

१ A वा । २ A छा । ३ A त्वद्यतसून । ४ A स्वराणा । ५ A रा । ६ A ते । ७ A र्ध्व । ८ A न्वत् ।
 ९ A जैक । १० A रु । ११ A तु । १२ A पु । १३ A त्याय । १४ A च ह । १५ A सेव ।
 १६ A धने । १७ A ति । १८ A छाग्र । १९ A न्नेणी । २० A क । २१ A द् । २२ D दैवाच्छ ।
 २३ A ये । २४ D लग् । २५ A जये । २६ A हिम् । २७ A ता । २८ A गतकै । २९ A तः ।
 ३० A णीं । ३१ A न्द्र । ३२ A व्या । ३३ A संजा । ३४ A पं । ३५ A घातु । ३६ A त्वा ।
 ३७ A रि । ३८ A वा । ३९ A प्र । ४० A तु । ४१ A ल । ४२ A तु । ४३ A कि । ४४ A ता ।

विधृत्य विटपं पाणौ पत्रान्तरितविग्रहैः ।

प्रभञ्जनगतेश्चाधः स्थित्वा गत्वा मृगान्तिकम् ॥ ४१ ॥

पश्चिमे मारुते वाति नानाविटपसञ्चये ।

कोमलैः पदसञ्चारैर्वने हरितशाद्वले ॥ ४२ ॥

अलक्ष्यो वृक्षवद्भूत्वा शनैर्गत्वा मृगान्तिकम् ।

विध्येन्निशितभङ्गेन मृगान्तर्मणिं पार्थिवः ॥ ४३ ॥

एवं विटपजा प्रोक्ता वध्रैजा कथ्यतेऽधुना ।

मृगकृच्चिकृता दीर्घा तर्जनरूमसंयुता ॥ ४४ ॥

मृगयूथं समावेक्ष्य तत्र वध्रीः प्रसारयेत् ।

उययुपरिपङ्क्तिस्तस्यास्तिर्यग्वाति समीरणे ॥ ४५ ॥

वध्रोपान्तप्रदेशे तु विटपे निवसेन्नृपः ।

अन्यतो लुब्धकैः सर्वे बलीवर्दकरा अपि ॥ ४६ ॥

एकतो मृगयूथस्य शब्दैः कुर्वन्ति तर्जनम् ।

मृगैः पलायनपरा लङ्घयन्ति न वध्रिकाः ॥ ४७ ॥

वध्रिकाभ्यां शमारेण समारोन्ति नृपान्तिकम् ।

तत्र विध्येच्छैरस्तीक्ष्णैर्लोघैर्वधं दर्शयेन्नृपः ४८ ॥

एवं तु वध्रैजा प्रोक्ता मृगया कौतुकाश्रया ।

कथ्यते काण्डपटजा मृगयौ राजसम्मता ॥ ४९ ॥

विदित्वा मृगसञ्चारं गहनं वीक्ष्य काननम् ।

सावकाशे प्रदेशे च कुर्वीत विटपाश्रयम् ॥ १६५० ॥

१ A हा । २ A तेड । ३ A साधः । ४ A कां । ५ A कं पिते तस्तेवयेन् । ६ A लैप । ७ A रेव ।
८ A नि । ९ A त । १० A गाम । ११ A णी । १२ A व । १३ A ध । १४ A क । १५ A दिर्वी ।
१६ A जनु । १७ A धीः । १८ A स्त्रियावा । १९ A धो । २० A ति । २१ A नृ । २२ A कास ।
२३ A ज्दे कु । २४ A गाप । २५ A वं । २६ A धी । २७ A त्या । २८ A याति । २९ A मृ ।
३० A छे । ३१ A छै । ३२ A ण्य । ३३ A य । ३४ A ध । ३५ A व्या । ३६ A रग ।
३७ A विश । ३८ A तु ।

उन्नतं च^१ विशालं च परिकल्प्य^२ महीरुहम् ।
 शाखां छिन्व्य^३(च्वा) तरोस्तस्थं वायव्यासङ्गकारिणीम् ॥ ५१ ॥
 पार्श्वयोश्च पुरो भिचिं^४ कुर्याद्द्विस्तद्वयान्तरम्(रे) ।
 पञ्चहस्तप्रमाणेन पश्चाद्दीर्घं^५(घा) प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥
 छिन्नशाखदुपस्याधः पार्श्वयोर्वि^६टपान्यसेत् ।
 हरितैः पल्लवैर्युक्तास्तत्र संवाधितानि च (नपि) ॥ ५३ ॥
 नाभिर्दध्ना(घा)न्तु तां भिचिं छादयेद्विद्वपत्रजैः^७ ।
 तृणैरलक्षितां कुर्याद् व्याघ्रमूकरवारिणीम् ॥ ५४ ॥
 दशहस्तान्तरे भित्तैः पार्श्वयोरुभयोरपि ।
 आरभ्य काण्डपटकासा(न्सा)रयेद्विस्तृता पु(न्पु)नः ॥ ५५ ॥
 लुब्धकैः शतसङ्ख्याकै^८ गच्छन्ति नृपशासनात् ।
 बहिः^९ काण्डपटकेभ्यस्ते यावत्काण्डपटावधि^{१०} (धिम) ॥ ५६ ॥
 कोशमात्रावधिस्तत्र पदानामन्तयोर्भवेत् ।
 पूरयेयुरिति ज्ञात्वा भट्टां पद्मद्वयस्थिताः ॥ ५७ ॥
 राजा महीरुहं पृष्टे कृत्वा पृच्छे(पश्ये)दतन्द्रितः ।
 पश्चाद्भागे प्रियाः कान्ताः कान्तियुक्ता निवेशयेत् ॥ ५८ ॥
 प्रसादचित्त (त्त) कांस्तर्ज्जु^{११}(ज्जा)ञ्जितशस्त्रधराभैयेत् ।
 योषितां पृष्ठभंगे तां(तान्)भिचिमध्ये निवेशयेत् ॥ ५९ ॥
 तैः पङ्क्तिस्थितैः सर्वे लुब्धकास्त्रै^{१२}सहेतवे ।
 ध्वनिमुचैः प्रकुर्वन्ति प्र (प) लायन्ते यथा मृगाः ॥ ६० ॥

१ अ वा । २ एग । ३ अ हि । ४ अ यस्त । ५ अ स्यसावाप्या । ६ अ पि । ७ अ तिति । ८ अ द्र । ९ अ दिर्घा । १० अ विटपान्य । ११ अ तै । १२ अ तत्र । १३ अ धि । १४ अ तिदध्नावुततिति । १५ अ जै । १६ अ दृ । १७ अ ता । १८ अ योव्याद् । १९ अ पि । २० अ तितै । २१ अ यास्तस्यो । २२ अ ड । २३ अ गु । २४ अ युत । २५ अ का । २६ अ सा । २७ अ छ । २८ अ हि । २९ अ त्य । ३० अ ड । ३१ अ धि । ३२ अ धीत । ३३ अ यन्तयोर्तै । ३४ अ पुरयेयामि । ३५ अ त । ३६ अ ता । ३७ अ वितुका । ३८ अ ज्ञप्ति । ३९ अ न । ४० अ तागेता । ४१ अ तिति । ४२ अ तत्पत्ति । ४३ अ ता । ४४ अ तुष । ४५ अ शास्त्रहेतवो । ४६ अ धनोमुचै । ४७ अ गा ।

पृष्ठतश्चानुगच्छन्ति पङ्क्तिस्थास्तु शनैः^१ शनैः^२ ।
 ततो नृपान्तिकं यान्ति मृगाः सर्वे भयातुराः ॥ ६१ ॥
 वीथिर्द्वयेन धावन्ति रुरसारङ्गसंवराः ।
 हरिणाः सूकरा व्याघ्रा वृकाः क्रुद्धाश्च जम्बुकाः ॥ ६२ ॥
 विध्येत्तांश्च^३ महीपालो नानामुखशिखीमुखैः^४ ।
 धावतो वीथियुग्मेन लक्ष्म्यलाघव(व)संयुतः ॥ ६३ ॥
 प्रकारमन्यं वक्ष्यामि तथा काण्डपटाश्रयम् ।
 बलीवर्दकरैः पुम्भिर्बहुभिर्मृगसञ्चयान् ॥ ६४ ॥
 कृतानेकत्र मिलितान् विध्वंस्तान् स्वेच्छया स्थितान् ।
 बायोरेभस्तनाद्देशात् शकटग्रह्णैः(टाग्रह)तैः पदैः^५ ॥ ६५ ॥
 वेष्टयेयुः समन्तात्ते बलीवर्दतिरोहितैः ।
 दूरतो दृष्टिर्पात(ः)स्या मा(न्मा)हतस्य यथाप्यथैः ॥ ६६ ॥
 बायोरधस्तथा पार्श्वे वेष्टयित्वा पदैः सितैः ।
 वेष्टयेयुर्दुर्गं पश्चादूर्ध्वभागं न(गम)शेषितम् ॥ ६७ ॥
 व(प)टानाक्रम्य तिष्ठन्ति समन्ताल्लुब्धका दृढम् ।
 यथा सैमीरणस्यापि निष्कासो दुर्लभो भवेत् ॥ ६८ ॥
 एवं कृत्वा ज(न)येयुस्ते नृपैः(प) मियजनैर्वृतः(तम्) ।
 तैर्तः प्रविश्य भूपालः पूर्ववद्विष्टपार्श्वतैः ॥ ६९ ॥
 बलीवर्दकरैस्तज्जैर्विधृतान्मृ(ग)गयूथकान्(काः) ।
 समन्तात्पैरिधावन्त आयान्ति नृपसम्मुखम् ॥ १६७० ॥

१ A पङ्क्तीस्थासु । २ A नै । ३ A नै । ४ A गा । ५ A तथातुर । ६ A वी । ७ A रंसंस्वरा ।
 ८ A गा । ९ A कर्ग । १० A का । ११ A ता । १२ A हि । १३ A छ । १४ A सीलि । १५ A खे ।
 १६ A विन्वि । १७ A क्ष । १८ A क्षा । १९ A लिबर्द । २० A रै पुं । २१ A बहु । २२ A मृ ।
 २३ A श्वास्ता । २४ A या... । २५ A रणेप । २६ A देशा । २७ D व्याहृतै । २८ A दै । २९ A छ ।
 ३० A ते । ३१ A लिबर्द । ३२ A ता । ३३ A दु । ३४ A या । ३५ A यद् । ३६ A दै ।
 ३७ A शितै । ३८ A दु । ३९ A लुर्ब । ४० A गां । ४१ A ते । ४२ A म । ४३ A छ ।
 ४४ A मि । ४५ A ये । ४६ A प । ४७ A मृ । ४८ A त । ४९ A श्रीत । ५० A लि । ५१ A रि ।
 ५२ A वि । ५३ A मृगयुथम् । ५४ A प । ५५ A अयोति ।

तत्र श्रान्तींस्तृपाकान्ताञ्चसन्तः(तः) परिधावतः ।

शरैर्नानाविधैर्विध्येद्वरिणान् धरंणीश्वरः ॥ ७१ ॥

एवं काण्डपटोद्धृता मृगया परिकीर्तिता ।

सोमेश्वरनरेन्द्रेण बाहजा कथ्यतेऽधुना ॥ ७२ ॥

जार्त्त्यमन्त्रं समारुह्य शिक्षितं जविनं नृपैः ।

सितैः सेलैस्तथाप्रसैर्हन्त्याचु हरिणादिकान् ॥ ७३ ॥

अश्वजा मृगया प्रोक्ता तौडिका कथ्यतेऽधुना ।

ऐकैर्हपति(नि)ले वाति पश्चिमाशीसमुद्भवे ॥ ७४ ॥

कोमले शाद्वले स्थाने समे प्रत्तं(पत्र)विवाजिते ।

रैर्हरिणमेकं वा निरीक्ष्यांक्ष(क्ष्य श)रवैर्जितम् ॥ ७५ ॥

निर्वार्य सेवकान्सैर्वास्ताडकेन समन्वितैः ।

सशरश्चापमादाय वसुधाधिपतिर्ब्रजेत् ॥ ७६ ॥

वायोरधस्तने स्थित्वा ताडके (कं) प्रेरयेत्ततैः ।

दूरतस्ताडको गत्वा त्रिमिता ममवर्त्तगे (काभ्रमवर्त्तनः) ॥ ७७ ॥

विकीर्य मुहुर्जान पश्चात्कुर्वणिः करतालिकैः ।

विकृतान्निर्दोन् कुर्याद्यथा पश्येदसौ मृगः ॥ ७८ ॥

मृगो त्रान्तमनाः पश्चात्ताडके दत्तलोचनैः ।

निश्चलीकृतसर्वाङ्गो बाधते नान्यतः कचित् ॥ ७९ ॥

ततो राजा समुत्थाय कोमलैश्चरणकमैः ।

प्रधावतु तमायातु मृग(गं)पृष्ठप्रदेशतः ॥ १६८० ॥

१ A ता । २ A न्त । ३ A ना । ४ A विज्येध । ५ A रिणिश्वराः । ६ A ष्ट । ७ A भू ।
८ A खेदे । ९ A चा । १० A तामश्व । ११ A प । १२ A शितेशैले । १३ A प्रोशेहत्या तु ।
१४ A नाडी । १५ A ऐ । १६ A रु । १७ A वापिति । १८ A सा । १९ A वेव । २० A त ।
२१ A रुहं हरिणे । २२ A क्षा । २३ A तिनम् । २४ A यै । २५ A सर्वा । २६ A ता । २७ A धी ।
२८ A कृ । २९ A ट । ३० A त । ३१ A तु । ३२ A ग । ३३ A कि । ३४ A मुहुर्नान्यथा ।
३५ A ग । ३६ A का । ३७ A कि । ३८ A निन । ३९ A दाकु । ४० A वश्ये दशो मृग । ४१ A धा ।
४२ A ना । ४३ A गो । ४४ A वि । ४५ A ध । ४६ A का । ४७ A मौ । ४८ A तु ।

पुच्छैर्देशं समुद्गीक्ष्य विकृष्य सशरं धनुः ।
अनुचितं मृगं विध्येद्यथा वक्षसि भज्यते ॥ ८१ ॥

ताडिता(का) मृगया प्रोक्ता वायुजा मर्न्यतेऽधुना ।
प्रचण्डमारुते वाति मिलिते मृगयूथके ॥ ८२ ॥

वायोर्लुध्वं नृपो गच्छेल्लुब्धकैश्च दशाष्टकैः ।
यत्र गन्धवहो याति मृगाणां सम्मुखं ततः ॥ ८३ ॥

आश्रयेच्छाखिनं तत्र विटपं वार्धवा दरीम् ।
पाणावाधाय कोदण्डं विविधैश्च शिलीमुखां ॥ ८४ ॥

गात्रं^{१५} निगूह्य बाढं च मृगाणां सम्मुखं नृपः ।
सन्धाय सायकं तिष्ठेन्मृगयाकेलिकौतुकीं^{१६} ॥ ८५ ॥

गच्छन्ति लुब्धकाः पश्चाज्जल्पन्तो मार्गणो इव ।
मृगयूथपरिभ्रान्त्या(न्त्यै) कुर्युस्ते नादमुच्चकैः ॥ ८६ ॥

ततो मृगाः परिभ्रष्टा वायोः^{१७} सम्मुखगामिर्नः ।
त्वरया परिधावन्ति यत्र राजा व्यवस्थितः ॥ ८७ ॥

पुरोगामिनमुत्सृज्य शेषान्विध्येन्मृगान्नृपैः ।
एवं तु वायुजा प्रोक्ता दामिनी कथ्यतेऽधुना ॥ ८८ ॥

विधृत्यै बलिर्वद^{१८} यद् दिवात[प]विवर्जितः ।
मृगाननुसरैर्दूरात्प्रत्यहं मृगयुर्वेने ॥ ८९ ॥

न लभन्ते मृगा धौंसं पानीयं नामुवन्ति च ।
क्षुत्पिपासासमाक्रान्ताः श्रान्ता मृष्यन्ति लुब्धकम् ॥ १६९० ॥

१ A छ। २ A शे। ३ A द्वे। ४ A तु। ५ A किर्य। ६ A न्ये। ७ A मता। ८ A छे
मृगो। ९ A छे लु। १० A के। ११ A छा। १२ A थदशी। १३ A दां। १४ A शिसुख।
१५ A आतिगुल्हावाटं। १६ A खो। १७ A कि। १८ A छ। १९ A का। २० A णो। २१ A ना।
२२ A पुलकै। २३ A गा। २४ A तु। २५ A यो। २६ A नं। २७ A ता। २८ A प। २९ A म।
३० A ता। ३१ A दैयदि। ३२ A हू। ३३ A पूर्वत। ३४ A तं त। ३५ A खा। ३६ A नि।
३७ A क्षपिपासासमाक्रांता मृष्यन्ति लुब्धकं।

ततः क्रमेण निकटं समागच्छति लुब्धकः ।

घासव्यग्राः क्षुधाक्रान्तैः सहन्ते लुब्धकध्वनिम् ॥ ९१ ॥

एवं दमनजा प्रोक्ता कोपजा कथ्यतेऽधुना ।

भूलोकमल्लदेवेन मृगयातत्त्ववेदिना ॥ ९२ ॥

भूम्यर्थं स्त्रीनिमित्तं वा युध्यमाना वैमर्षिता (तम्) ।

वृक्षान्तरितगात्रस्तु विध्येत्तत्र मृगं नृपः ॥ ९३ ॥

कोपजा मृगया प्रोक्ता साम्प्रतं कामजोच्यते ।

रममाणौ मृगौ कामाद्द्विन्याद्यत्र नराधिपः ॥ ९४ ॥

कामजा सा मृगव्या रयादिदानीं ध्वनिजोच्यते ।

आश्रित्य भूरुहं राजा मृगभक्ष्यैः फलयुतम् ॥ ९५ ॥

दीपसारङ्गकानग्रे विधायै धरणीपतिः ।

सारङ्गवदभिज्ञात्वा(य) मृगयुः कारयेद् ध्वनिम् ॥ ९६ ॥

ध्वनिं श्रुत्वा समायान्ति सारङ्गा ध्वनिसाम्यतः ।

सायंकाले तथा रात्रौ प्रातर्वा पृथिवीपतिः ॥ ९७ ॥

निशितैर्विशिखैर्विध्येदधिज्याकृष्णामुक्तैः ।

ध्वनिजैव समाख्याता वर्णैर्मा मदविकारजा ॥ ९८ ॥

तगरस्य फलं दद्यात्सारङ्गाय विचक्षणैः ।

पलार्धपुष्पं रुरवे मीनानामिडुं दीत्वचः ॥ ९९ ॥

ततः प्रमत्तैः सारङ्गैस्ततो विध्येन्नराधिपः ।

मत्स्यांश्च मलिनोत्तानाम्मत्तान्विध्येच्छिलीमुखे(खैः) ॥ १०० ॥

१ A त्र । २ A छ । ३ A न्ता । ४ A देते लुब्धकध्वनि । ५ A ये । ६ A मदनजा ।
७ A त् । ८ A न । ९ A त् । १० D द । ११ A वेवधितौ । १२ A छ । १३ A त । १४ A प ।
१५ A व्य । १६ A मांद् । १७ A प । १८ A सा । १९ A नि । २० A त् । २१ A खै ।
२२ A लैयु । २३ A दि । २४ A यं । २५ A ति । २६ A ति । २७ A युक्तवारयेध्वनि । २८ A नि ।
२९ A ति । ३० A त । ३१ A ति । ३२ A ते । ३३ A विशिखे । ३४ A वु । ३५ A क ।
३६ D षे दानी । ३७ A ये । ३८ A ष । ३९ A मि । ४० A सिगुदीत्वच । ४१ A त । ४२ A ता ।
४३ A गाः वृषुविष्यै । ४४ A श्याब्ध । ४५ A दावि । ४६ A छि ।

एवं मदविकारोत्थं मृगया परिकीर्तिता ।
तुषारजा मृगव्या तु साम्प्रतं कथ्यते मया ॥ १ ॥

मावृट्काले वसाने (सन्ते) तु शरदागमने तथा ।
तुषारमलिनस्प(स्य)न्दच्छैत्रासु मृगभूमिषु ॥ २ ॥

तुषारसीर्किरत्रस्तां गुल्मान्तर्(न्ते) निवसन्ति ते ।
प्रत्यृषात्पूर्वमुत्थाय कृत्वा देवाचेनादिकम् ॥ ३ ॥

आरुह्य तुरगं ^१शीघ्रं शिक्षितं बलसंयुतम् ।
गच्छेदनुदिते भानौ राजा श्यामलकञ्चुकैः ॥ ४ ॥

ततः पुरः प्रधावन्ति महिषारूढलुब्धकाः ।
बलीर्विदोदिरूढाश्च पश्यन्तो गुल्मकान्तरम् ॥ ५ ॥

सङ्कोचितसमस्ताङ्गैश्च शीतार्तान् मीलितेक्षणात् (न) ।
सारङ्गादीन् मृगान्दृष्ट्वा कथयेयुर्महीशुजे ॥ ६ ॥

ततश्चापं समादाय ह्रस्वं शैघ्रविनिर्मितम् ।
वैणवं दारुजं वापि तद्योगैः(ग्यैः) सायकैर्युतम् ७ ॥

मृगयोर्महिषस्थस्य पौश्चात्यं भागमाश्रिताः(तः) ।
तावत्तुषारजा प्रोक्ता मृगया शैघ्रकारिणी ॥ ८ ॥

ये (ए) वं तुषारजा प्रोक्ता मृगया शैघ्रकारिणी ।
पाशजा कथ्यते सम्यङ् मृगयौ तत्क्षयावहा ॥ ९ ॥

स्थूलादीर्घान्कृशान् कुञ्जान्मृगैश्च जात्यनुरु(रु)पतः ।
शङ्खसंयोजितान्पाशांभानासूत्रविनिर्मितान् ॥ १० ॥

१ A छा । २ A थी । ३ A स्थानासु । ४ A सु । ५ A खा । ६ A वेर । ७ A स्था ।
८ A स्मता । ९ A पुषापु । १० A विरं । ११ A छे । १२ A स्या । १३ A का । १४ A लि ।
१५ A यस्यतो । १६ A द्वासीतार्थमि । १७ A दिष्टगादृष्ट्वा । १८ A हि । १९ A स्र । २० A रिणं ।
२१ A नै । २२ A यु । २३ A योगमं । २४ A प । २५ A श्रीत । २६ A तु । २७ A सेव्या ।
२८ A बहुकौतुकं । २९ A सि । ३० A व्य । ३१ A व्यातक । ३२ A दि । ३३ A गजा ।
३४ A संकुसां । ३५ A जी । ३६ A शान् कुस्यायुर्विनिमित्तान् ।

मृदुले भ्रूप्रदेशे तु तृणमध्ये त्वलक्षितान् ।
पाशयुक्तान्वहून् शङ्कन् रोपयेत्पङ्क्तिभिः ॥ ११ ॥

प्रसार्य वध्रमेकत्र परतोऽनुव्रजेन्नृपः ।
शिक्षितं जवहीनश्च सारमेयं विमोचयेत् ॥ १२ ॥

ततो र्जालपा(ला)त्पलायन्ते विहायोर्लुङ्गिकां ततः ।
पश्चात्पीशैर्निबध्यन्ते मृगा व्याकुलचेतसैः ॥ १३ ॥

ताड्यन्ते लगुहैः^{११} पश्चान्मोह्यन्ते कण्ठदेशैः ।
एवं तु पाशजा प्रोक्तौ जालजाप्येवमेव हि ॥ १४ ॥

जालैर्बद्धौस्तथा व्यालान् रज्जुभ्यां पक्षयोर्द्वयोः^{१२} ।
र्यन्त्रितान् कण्ठदेशे तु भ्रामयेत्पुरंमध्यतः ॥ १५ ॥

देशरात्रे^{१३} गते पश्चाद्रज्जुमेकां विमोचयेत् ।
हरिणं भग्नपादन्तु कृत्वौ तस्य पुरो न्यसेत् ॥ १६ ॥

तदु(दू)रस्थितमासेन चित्रकं द(त)र्पयेत्सुधीः ।
मुत्वं प्रमृज्याद्वैस्तेन सर्वाङ्गे लोढयेदपि ॥ १७ ॥

आभग्नपादं हरिणं दीर्घरज्जु(ज्जु)नियन्त्रितम् ।
मोचयेत्पुरतस्तस्य विचित्रमनुधावति ॥ १८ ॥

व्याघ्रोऽपि रज्जु (ज्जु) संयुक्तो जवेन हरिणं बली^{१४} ।
आक्रम्य पातयन्मृग्यां चर्व्य^{१५} ग्रीवां^{१६} पिवत्यल्लूक्^{१७} ॥ १९ ॥

ततो रज्जुः (ज्जुः) प्रमोक्तव्या व्याघ्रकण्ठनिवेशितौ ।
पश्चाद्दिनत्रयेऽतीते मृगं मुञ्चदरज्जु^{१८}कम् ॥ १७२० ॥

१ A त। २ A ता। ३ A हुक्कन् रोपयेपङ्क्ति। ४ A स्वरतो। ५ A त। ६ A हि। ७ A यो।
८ A जजा। ९ A लवीकायवि। १० A स्पाशोविव्येते। ११ A स। १२ A है। १३ A त।
१४ A ये। १५ A कालजा। १६ A धाव्याघ्रान् रज्जुभ्यां। १७ A यो। १८ A अत्रिता। १९ A त्वा।
२० A पु। २१ A त। २२ A दे। २३ A त्र। २४ A कृतस्य। २५ A छ। २६ A मृष। २७ A द्व।
२८ A गोवये। २९ A लि। ३० A मा। ३१ A पुर्व्या। ३२ A वं। ३३ A वा। ३४ A त्यसिधक्।
३५ A त्रौ। ३६ A दी। ३७ A ति। ३८ A वे। ३९ A ज।

शिक्षितव्यं (व्यो) क्रमेणैव(व) कृष्णसारवधं प्रति ।

चित्रको व्याघ्रजातीयस्तमरण्यमृगे क्षिपेत् ॥ २१ ॥

आरोप्यं शकटे व्याघ्रमश्वपृष्ठेऽथवा पुनः ।

मोचयेद्दरिणान् हन्तुं गत्व^१ऽरण्यं नरेश्वरः ॥ २२ ॥

सावकाशे वनोद्देशे मोचयेद्देणुमृन्दके ।

अनुसृत्य ततो वेगाद् मृगा^२ह्निगुणवेगवान् ॥ २३ ॥

विहाय हरिणीवृन्दं^३ कृष्णसारं जिघांसति ।

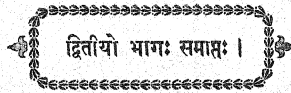
एवं तु^४ व्याघ्र^५जा प्रोक्ता मृगया विस्मयावहा ॥ २४ ॥

एकविंशतिभेदोऽयं विनोदो मृगयोद्भवः ।

मृगेन्द्रावधिकः प्रा(कप्रा)^६र्णः कथितः सोमभूयुजा ॥

इति प्रोक्तैः प्रैक^७र्षेण विनोदो मृगयोद्भवैः ॥२५॥ ॥१७२५॥

॥ इति चतुर्थविंशतेः पञ्चदशोऽध्यायः ॥

१ A छत्र । २ A ति । ३ A णा । ४ A धत । ५ A णाईतु । ६ A त्वाचार । ७ A र ।
८ A नादे । ९ A गाम् । १० A साद्वि । ११ A णि । १२ A त । १३ A प्रयो । १४ A ण ।
१५ A त । १६ A क्त । १७ A करे । १८ A gives the following two lines
in addition:—

मृगेन्द्रावधिकः प्राणं कथिता सोमभूयुजा ॥

इति प्रोक्तप्रकारेण विनोदो मृगयोद्भवः ॥